

Павло Гай-Нижник

Український
націонал-консерватизм:
ГЕТЬМАНСЬКИЙ РУХ

Книга I
1900-1936

Павло ГАЙ-НИЖНИК

**Український
націонал-консерватизм:
Гетьманський Рух**

Книга I
1900–1936

Саміт-Книга
2023

УДК 329.73(=161.2)

Г14

Гай-Нижник, Павло

Г14 Український націонал-консерватизм: Гетьманський Рух. – Кн. І. 1900–1936 рр. / Павло Гай-Нижник. – Київ: Саміт-книга, 2023. – 544 с., іл.
ISBN 978-966-986-550-2

«Український націонал-консерватизм: Гетьманський Рух» – історико-політологічна трилогія, в якій висвітлюються та аналізуються розвиток ідеології українського націонал-консерватизму та його теоретичні засади від початку XX ст. і до початку XXI ст. Зокрема розглянуто розвиток українського консерватизму як різновиду суспільно-політичної думки, моделі побудови Української Держави, її політичної та економічної системи тощо, засади українського націонал-консерватизму, теорії класократії та концепції трудової монархії, а також перебіг зародження й діяльності Гетьманського Руху в еміграції.

Праця насичена витягами з програмних документів, праць і промов теоретиків, ідеологів та провідних діячів українського націонал-консерватизму і Гетьманського Руху. До наукового обігу введено численні, раніше маловідомі і невідомі джерела історико-політологічного характеру, зокрема з документальної бази радянських, німецьких, польських, американських, британських тощо спецслужб у поєднанні з документальними матеріалами українських політичних партій та організацій, що стосувалися українського державотворення, національно-визвольного фронту, націонал-консервативного політикуму та світового Гетьманського Руху. Простежено, висвітлено та проаналізовано політичну діяльність консервативно-гетьманських організацій як в контексті загальноукраїнського політикуму та його національно-визвольних змагань, так і з огляду на геополітичне і внутрішньополітичне становище у світі.

Перша книга хронологічно охоплює часову відстань від 1900-го по 1936-й роки. У ній розглянуто та проаналізовано становлення теоретичних та ідеологічних основ українського націонал-консерватизму, зокрема в концепціях В. Липинського та М. Міхновського, розроблених ними у часи до відродження Української Державності наприкінці 1917-го – початку 1918-го року. Висвітлено програмові засади та діяльність Української Демократично-Хліборобської Партії (УДХП) та Української Народної Громади (УНГ). Зокрема йдеться про державно-політичні позицію та діяльність гетьмана всієї України П. Скоропадського, В. Липинського, М. Міхновського, Д. Донцова, С. Шемета, В. Андрієвського та інших. Розкрито підстави і перебіг створення та діяльності Українського Союзу Хліборобів-Державників (УСХД), проаналізовано ідеологію націонал-консерватизму, теорію трудової монархії та класократії В. Липинського. Розглянуто діяльність та політико-світоглядні позиції П. Скоропадського, Н. Кочубея, О. Назарука, О. Скорописа-Йолтуховського, А. Мотрезора, М. Тимофіїва, С. Шемета, В. Кучабського та інших. Висвітлено причинно-наслідкові аспекти конфлікту між В. Липинським і П. Скоропадським, що призвели до розколу в УСХД і створення Братства Українських Класократів-Монархістів, Гетьманців (БУКМГ). Відстежено та проаналізовано формування і діяльність українських консервативних, класократичних і монархічних організацій в Європі, Північній і Південній Америках, Азії та Австралії, що становили складові частини світового Гетьманського Руху.

УДК 329.73(=161.2)

*Всі права захищені. Повне або часткове відтворення матеріалів книги
можливе лише за письмовою згодою правовласника.*

ISBN 978-966-986-550-2

© Павло Гай-Нижник, 2023

© Видавництво «Саміт-книга», 2023

ЗМІСТ

Книга I

1900–1936 рр.

Передмова

Розділ 1

В. Липинський, М. Міхновський та Українська Демократично-Хліборобська Партія в теорії українського консерватизму і практиці національного державотворення (1900–1920 рр.)

Розділ 2

Український Союз Хліборобів-Державників: теорія трудової монархії В. Липинського і становлення Гетьманського Руху на чолі з П. Скоропадським (1920–1936 рр.)

Книга II

1937–1945 рр.

Розділ 3

Союз Гетьманців-Державників і світовий Гетьманський Рух під проводом Павла Скоропадського (1937–1945 рр.)

Книга III

1945–2023 рр.

Розділ 4

Гетьманський Рух в середині XX ст.: верховне керманництво гетьманича Данила Скоропадського (1945–1957 рр.)

Розділ 5

Гетьманський Рух у другій половині XX ст.: верховне керманництво гетьманівен Марії, Єлисавети та Олени Скоропадських (1957–1990 рр.)

Розділ 6

Світ на переломі та Україна: глобальні виклики і національна безпека. Позиції і завдання сучасного українського націонал-консерватизму

Передмова

ПЕРЕДМОВА

«За жолудок, за матерію, за “кендюх”, як кажуть галичани, український хлібороб завжди стане солідарно. Але крім жолужка, є ще серце, є розум. Крім кооперації і продукції – є ще ЧЕСТЬ, ГОНОР! І власне від честі, від благородства, від посвяти, залежить виключно держава».

В. Липинський¹

В історії становлення українського політичного націонал-консерватизму новітньої доби, як і в багатьох країнах Європи, вирішальним етапом став кінець XIX – початок XX століть – час, коли почали виникати перші політичні партії й у програмах деяких з них з'явилися консервативні засади у сучасному політологічному розумінні. Відтак вже на поч. XX ст. виявляються й перші спроби написання обґрунтованих доробків

теоретичного спрямування з виразною консервативною ідеологією, певні з яких згодом почали переростати у цілком завершені ідейно-політичні доктрини.

Український політичний консерватизм початку XX ст. не з'явився нізвідки. Його предтечами були носії української консервативної думки кінця XVIII–XIX століть в особах Г. Полетики, В. Капніста, О. Безбородька, М. Миклашевського, П. Заводовського, Д. Трощинського, М. Репніна-Волконського,

Павло Гай-Нижник

¹ - Липинський В. З листа до М. Базилевського від 19 травня 1928 р.

М. Чайковського, Ф. Духінського, Г. Галагана, В. Тарновського, П. Куліша, О. Русова, М. Старицького, І. Шрага, О. Ханенка, П. Дорошенка, А. Чижевського та інших.

Як правило, українська консервативна думка першої половини ХХ ст. розвивалася у семи класичних, тісно переплетених між собою, характерних напрямках:

■ **Соціал-етатистському (реформістсько-ліберальний націонал-консерватизм)**, що не набув широкого розвитку і сталої політичної організації ані в Україні тих часів, ані в еміграції. До відновлення державності на початку ХХ ст. був представлений короткий час Братством (Братерством) Тарасівців (М. Базькевич (Баськевич), М. Байздренко, В. Боровик, І. Липа, М. Міхновський та ін.), певним колом на чолі з М. Міхновським в Революційній Українській Партії (РУП), та згодом Українською Народною Партією (УНП; М. Міхновський, брати Шемети, брати Макаренка, брати Шевченки, О. Степаненко та ін.), а під час української революції – частиною воєнізованого суспільно-політичного об'єднання Вільного Козацтва (І. Полтавець-Остриця, С. Гризло та ін.), що не мало чітко сформованої теоретико-ідеологічної бази і суспільно-політичної програми, а керувалося здебільшого романтизованою народною пам'яттю про войовничу добу козаччини і гетьманщини та інстинктивно українським національним консерватизмом в суспільно-релігійному світогляді;

■ **Поміркованому (демократичний націонал-консерватизм)**, що мав означене освітньо-самостійницьке й соціально-помірковане забарвлення з поглядом у здобуття в майбутньому національної державності у формі конституційної монархії з елементами допущення ліберально-демократичних елементів та федеративного устрою державного організму тощо. Поширений він був серед окремих кіл

Української Національно-Демократичної Партії (УНДП) та Союзу Визволення України (СВУ), а пізніше – самостійницькими (проте іще не монархічними) Українською Демократично-Хліборобською Партією (УДХП; В. Шемет, С. Шемет, М. Міхновський, В. Липинський, Д. Донцов, В. Андрієвський та ін.) та Українською Громадою (Українською Народною Громадою) ген. П. Скоропадського навесні 1918 року. Галицька Трудова Партія (ГТП), що критично ставилася до парламентаризму і з радикальним спорідненням до культу селянського тверезого розуму, представляла консервативну думку середнього класу, зокрема селян-середняків. В еміграції такою націонал-консервативною силою була створена 1919 р. маловідома Українська Народна Партія (УНП; Чудінов-Чудин («Богун»), Баєр, Клименко, Красюк, Степовик, Подоляк, Олійник, Максименко-Тичина, Сіврюк), що вважала найважливішим в суспільно-економічному значенні селянина – середняка-консерватора, а в політичному – консерватора-еволюціоніста;

■ **Християнсько-демократичному (християнський націонал-консерватизм)**, зокрема, у консервативних релігійних колах Галичини, в Католицькому Русько-Народному Союзі (КРНС), що 1911 р. перетворився на Християнсько-Суспільну Партію (ХСП; О. Барвінський та ін.), Українській Християнській Організації (УХО; о. Т. Галушчинський, О. Назарук, С. Томашівський та ін.), Українському Католицькому Союзі (УКС; митр. А. Шептицький, В. Децикевич, З. Лукавецький, о. М. Цегельський та ін.) та інших суспільно-політичних групах та організаціях;

■ **Клерикально-традиціоналістському (клерикальний націонал-консерватизм)** – яскравим представником у ньому клерикального спрямування була Українська Католицька Народна Партія (УКНП; згодом – Українська Народна Обнова (УНО);

єп. Г. Хомишин, І. Волянський, О. Назарук та ін.), що прагла домінування католицької віри, проповідувала соціальну і національну гармонію, домагалася здобуття автономії Галичини у складі Польщі поміркованими та легальними засобами й лояльно ставилася до її суспільно-політичного ладу;

■ **Радикально-традиціоналістському (традиціоналістський націонал-консерватизм)** – в еміграції до цього напрямку можна віднести Українське Національне Козаче Товариство (УНАКОТО) на чолі з І. Полтавцем-Остряницею, що згодом було перетворене на Українське Вільне Козацтво (УВК), а потім – на Український Національний Козацький Рух (УВК УНАКОР), що в контексті ідеолого-теоретичному і суспільно-політичному не мало істотного впливу на українську еміграцію;

■ **Націонал-радикальному (радикальний націонал-консерватизм, або консервативний націоналізм)** – у підпольській Західній Україні яскравим, але не довготривалим, його представником була праворадикальна організація провідницького типу Фронт Національної Єдності (ФНЕ; Д. Паліїв, С. Герасимович, В. Кохан, Л. Савойка, С. Волинець та ін.).

■ **Класократично-монархічному (авторитарний націонал-консерватизм, або консервативно-монархічний націоналізм)** – був предсталений самостійницько-державницькими Українським Союзом Хліборобів-Державників (УСХД; В. Липинський, П. Скоропадський та ін.), згодом – Союзом Гетьманців-Державників (СГД; П. Скоропадський та ін.), Братством Українських Класократів-Монархістів, Гетьманців (БУКМГ; В. Липинський та ін.), а також хліборобськими і гетьманськими організаціями в еміграції, що базували свою ідеологію на засадах українського історичного легітимізму, класократії, елітаризму, традиціоналізму, християнства, примату при-

ватної власності та монархізму у формі трудового дідовичного гетьманату тощо (Гетьманський Рух). В основу його було покладено усталене визнання природної нерівності людей, потребу плекання і виховання національної еліти та принципи утвердження провідного становища в майбутній Українській Державі приватної власності та ієрархічної структуризації суспільно-політичного ладу, створення сильної держави з міцним спадковим монархом, обмеженим конституцією, що необхідно для захисту консервативних національних цінностей тощо.

Проте усі вищевказані напрями і різновиди націонал-консерватизму, попри певні свої відмінності в окремих ідеологічних нюансах чи акцентах, мусять розглядатися як складові частини, що щільно переплітаються, цілісної консервативної (націонал-консервативної) концепції, яка має низку засадничих і спільних принципів, що притаманні їй поділяються усіма її відгалуженнями. А саме:

- існує універсальний моральний порядок, що санкціонується і підтримується релігією;
- природа людини недосконала і в ній приховані непорозуміння та гріховність;
- природна нерівність людей щодо фізичного та розумового розвитку;
- спроби встановлення соціальної рівності за допомогою сили закону є безперспективними;
- важлива і провідна роль приватної власності для досягнення особистої свободи і захисту соціального порядку (ладу);
- ненадійність швидкісного прогресу й, натомість, усталені (традиційні) норми є головною рушійною силою прогресу (еволюція);

- сфера людського розуму є обмеженою, а отже – для суспільства та його блага є надважливими традиції, інститути, символи, ритуали тощо;
- держава, що здатна зберегти національне самоусвідомлення, культурно-історичні надбання та перенести їх у майбутнє;
- розподіл, обмеження і збалансованість політичної влади, що спроможна недопустити можливої тиранії правління більшості;
- реформаторство може мати лише практичний й обмежений характер, за якого беззаперечно зберігається пріоритет за національними, культурними, релігійними цінностями;
- реформізм мусить бути призначений для продовження обраного нацією історичного шляху, а не протиставляти минуле і майбутнє;
- благо нації в державі, а отже – благо держави, є запорукою блага кожного;
- ідея поступально-еволюційного розвитку конкретного соціуму й окремої нації у своїй державі, а не якісь універсальні категорії загальнолюдського прогресу;
- суспільний лад і порядок є вищими за ілюзії суцільної свободи індивідууму, адже суспільство і нація є єдиним організмом.

Теорія та ідеологія українського національного консерватизму остаточно завершили період свого оформлення у загальних рисах та ознаках наприкінці 1920-х – у 1930-х рр., хоча й не мала єдиного тлумачення. З'явилися його різновиди, найсолідніші й найвпливовіші з яких були викладені, зокрема, у доктринах В. Липинського, М. Міх-

новського, С. Томашівського і В. Кучабського. Та попри це, усі вони вже мали усталені спільні риси й засади, а саме: самостійництво, національна держава (але й єдина політична нація з проукраїнськими національними меншинами), монархічна форма правління, легітимізм, елітаризм, визнання домінуючої ролі держави в житті суспільства, пошана до культурних та історичних традицій, релігії, моралі тощо.

При цьому М. Міхновський започаткував націоналістичний консерватизм соціал-етатистського спрямування, С. Томашівський сповідував помірковано-еволюційний консерватизм з частковою лояльністю до республіканських рис, а доктрині В. Кучабського, попри теоретичний консерватизм, були більш притаманні, як і М. Міхновському в його націоналістичному (націонал-) консерватизмі, радикально-революційні методи у розробці практичних методів його досягнення, включно з військовими. О. Губчак згодом пропагував доктрину українського імперіалізму, що була обперта і розвивалася на ідеології націонал-консерватизму, теорії класократичного суспільного ладу і концепції трудової монархії, започаткованих В. Липинським та усталених у Гетьманському Русі на чолі з П. Скоропадським.

Рання смерть М. Міхновського, попри вже вагомий за життя внесок в теорію та ідеологію націонал-консерватизму, трагічно вкрала цього визначного мислителя і діючи в українського народу й, попри його непересічну політико-публіцистичну спадщину, вочевидь, він, як яскравий світоглядний інтелектуал України ХХ ст., все ж ще мав би що подарувати у духовно-історичну скарбницю своєї нації...

Проте найбільш популярною, теоретично структуризованою та ідейно обґрунтованою з огляду національних традиціоналістсько-консервативних засад була доктрина В. Липинського, поширенню й підтримці якій, до того ж, сприяли організація орденського типу і розгалужена сітка прибічників, як на особистому рівні, так і об'єднаних у більші чи менші громадсько-політичні групи, товариства та організації, які невдовзі стали складовими монархічно-класократичного Гетьманського Руху на чолі з П. Скоропадським.

Український націонал-консерватизм (теорія українського монархізму) – політична та ідеологічна теорія і доктрина, специфічний український варіант націонал-консерватизму, розроблений В'ячеславом Липинським² (сам В. Липинський називав цю теорію «українським гетьманським націоналізмом») у 20-х роках ХХ ст. Пізніше він набув виразних організаційно-практичних рис у формі *Гетьманського Руху* – громадсько-політичної націонал-консервативної течії прихильників відновлення соборної Української Держави у формі дідовичного гетьманату родини Скоропадських, що діяв у ХХ ст. в Україні та за її межами й ідеологічно ґрунтувалася на монархічно-класократичній теорії В. Липинського. Фактично ж, на ґрунті українського традиціоналізму, який сповідувався іще П. Кулішем та Я. Головацьким,

2 - В. Липинський народився 5 (18) квітня 1882 р. у с. Затурці на Волині, у родинному маєтку польського шляхетського роду Липинських (Ліпінських). Зростав у католицькому, хліборобсько-шляхетському, культурно польському середовищі. Рід Ліпінських гербу Бродзич, який походив з Мазовії, дав цілу низку діячів, що займали визначні становища серед тогочасної шляхти (серед них молодший брат Станіслав (н. 1884 р.) – доктор філософії, агроном-селекціонер). Родинне походження Липинського мало вирішальний вплив на формування його поглядів та ставлення до життя. Навчався у Житомирській, Луцькій та Київській гімназіях. Перебування у Києві, де він був учнем І-ої Київської гімназії, безперечно, мало вплив на подальший розвиток його поглядів. Тут він потрапив до українського середовища, брав участь у зустрічах, які відбувалися у домі Марії Требінської. Про так званий «гурток Требінської» відомий український історик Н. Полонська-Василенко казала, що «там зустрічалися люди різного віку, різних політичних переконань, різних фахів, але об'єднані одним почуттям – любов'ю до України». В. Липинський приєднався до цього гуртка наприкінці 1890-х рр., а також долучився до так званих «хлопоманів».

ним було органічно поєднано консервативну³ і монархічну⁴ концепції й оформлено в теорію української трудової монархії⁵. Принагідно згадаю також, у контексті монархічного державницького проєкту, й про те, що ще наприкінці 1880-х років плани відродження української монархії у вигляді утворення Київського королівства виношувалися в думках Е. Гартмана та О. Бісмарка з наміром надання корони князеві Леву Сапізі, що знаходило прибічників як серед тогочасного наддніпрянського, так і серед галицького політикуму.

Особливістю і позитивним елементом національного консерватизму В. Липинського була ідея політичної інтеграції як засобу творення незалежної національної держави. Нація для нього – це усі громадяни держави. Націоналізм В. Ли-

3 - Консерватизм (франц. conservatisme, від лат. Conserve – зберігати, охороняти) – політичне вчення та соціально-політична течія, що орієнтуються на збереження історичних традицій, форм і принципів суспільного та політичного устрою, а також на протидію радикальним реформам та обережне ставлення до будь-яких змін, що руйнують історичний поступ та звичаєву спадщину нації. Класичний консерватизм виник як реакція на Велику французьку революцію кінця XVIII ст. (памфлети Е. Берка), ідеї Просвітництва, індустріалізації. Термін «консерватизм» запровадив до наукового обігу 1815 р. французький політичний діяч і письменник Ф.-Р. де Шатобріан, як означення концепції, що висловлювала ідеологію тогочасної французької аристократії. Основні засади консерватизму сформульовані також у працях Е. Берка, С. Колріджа, У. Вордсворта, єзуїта Ж. де Местра, австрійського канцлера К. Меттерніха, Л. де Бональда, Е. Галлера та ін. У політиці – напрямок, що захищає цінність державного і суспільного ладу, дотримується несприйняття «радикальних» реформ та екстремізму; у зовнішній політиці – ставить на зміцнення безпеки, застосування військової сили, підтримку традиційних союзників; у зовнішньоекономічних відносинах – протекціонізм тощо. В консерватизмі головною цінністю є збереження традицій суспільства, його інститутів, вірувань, культурної спадщини, збереження сталих соціальних систем і норм, але при цьому не відкидається розвиток і поступ суспільства (держави), якщо вони є поступовими, самобутніми та еволюційними. У консерватизмі допускається нерівність, як ознака суспільства, але й однією з головних рис є несприйняття революційних змін (відтак консерватизм протистоїть лібералізму, соціалізму, комунізму, анархізму та лібертаріанству). Слід, проте, відрізнити консерватизм від ретроградства, від ворожості до нововведень і від традиціоналізму. Сучасний консерватизм (неоконсерватизм) іноді виявляється більш гнучкішим й рушливішим, ніж інші політичні течії. (Докладніше дивіться: Allison L. Right principles: Conservative philosophy of politics. – New York, 1984; Консерватизм: Антологія. – К., 1998; Słownik historii politycznej świata 1901–2005 / B. Bankowicz, M. Bankowicz, A. Dudek. – Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagellońskiego, 2006).

4 - Монархія (від грец. монархία – єдиновладдя, єдинокорона) – держава, головою якої є монарх; термін, що позначає форму державного правління. За монархічної форми правління влада є пожиттєвою і передається в порядку престолонаступництва, а не делегується монарху представницьким органом влади. Розрізняють історичні типи монархії: станову, абсолютну (необмежену) і конституційну (обмежену). Докладніше дивіться: Гай-Нижник П. П., Горобець В. М., Котляр М. Ф., Траверсе О. О. Монархія // Енциклопедія сучасної України. – Т. 21. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАНУ, 2019.

5 - Гай-Нижник П. П., Горобець В. М., Котляр М. Ф., Траверсе О. О. Монархія // Енциклопедія сучасної України. – Т. 21. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАНУ, 2019; Гай-Нижник П. П. Монархічна Україна: яку державну модель передбачали побудувати в Україні гетьманці у другій половині ХХ століття // Гілея. – 2012. – Вип. 61 (№ 6). – С. 63–71.

пинського зводиться до того, що українці відрізняються від інших народів лише своєю політичною інтеграцією. Інтегровані на ґрунті етнокультури і національної самосвідомості, вони повинні згуртовувати всі народи своєї держави в одне ціле. Поряд з цим важливою складовою його національного консерватизму можна вважати ставлення до ідеології, яку він виводить з народних традицій та звичаїв, зокрема з державного досвіду гетьмансько-козацьких часів, високої етичної культури хліборобської спільноти, вважаючи її рушійною силою національного відродження України. Суттєвим внеском В. Липинського у політичну науку є його типологія та аналіз форм державного устрою (за його схемою, існують три основні типи державного устрою: «демократія», «охлократія», «клясократія»)⁶.

Якщо ідеологічно український Гетьманський Рух ґрунтувався на політичній теорії В. Липинського, то організаційно він бере витoki певною мірою від групи «Вільна Україна», Українського Інформаційного Комітету (УІК) Союзу Визволення України (СВУ), з теоретичних засад й політичної практики Української Демократично-Хліборобської Партії (УДХП) й історичного факту існування Української Держави (Гетьманату) 1918 року.

Варто також зауважити, що у березні–квітні 1918 р., в останні місяці існування Центральної Ради та УНР, генералом П. Скоропадським було створено у Києві таємну організацію «Українська Громада» (згодом вона почала називатися «Українська Народна Громада»), яку з часом планувалося переформатувати у політичну партію. Проте за Української Держави 1918 р. на чолі з гетьманом П. Скоропадським Українська Народна Громада (Українська Громада) так і не стала

6 - Гай-Нижник П. П. Український консерватизм і Гетьманський рух у ХХ ст.: нариси історії становлення та розвитку // Гілея. – 2011. – Вип. 43 (№ 1). – С. 15–16.

політичною партією, а її організаційне ядро, тією чи іншою мірою, було інкорпоровано до державно-адміністративних органів Гетьманату й УНГ як громадсько-політична структура практично припинила своє існування.

Згодом, в еміграції, монархічно-консервативну ідеологію у своїй фундаментальній теоретичній концепції розробив В. Липинський, який разом із однодумцями (С. Шеметом, О. Скорописом-Йолтуховським, Д. Дорошенком, М. Кочубеєм, А. Монтрезором, Л. Сідлецьким (С. Крилачем), М. Тимофіївим та ін.) дав поштовх до практичного відродження українського монархічно-гетьманського руху як рушійної сили новітнього українського політичного націонал-консерватизму. Його піонерами стали, зокрема, політичні організації утворені й керовані В. Липинським (Український Союз Хліборобів-Державників; Братство Українських Класократів-Монархістів, Гетьманців⁷) та гетьманом П. Скоропадським і його сином – гетьманичем Д. Скоропадським (Союз Гетьманців-Державників⁸, Українська Гетьманська Організація Америки та ін.)⁹.

Загалом питома вага теоретично-ідеологічної та історично-політичної спадщини в історії українського націонал-консерватизму та Гетьманського Руху нерозривно і тісно пов'язані з постатями В. Липинського та П. Скоропадського. Власне, якщо П. Скоропадський долучився до українського національно-політичного життя від кінця 1917 р. – й у 1918 р., коли був гетьманом Української Держави, то В. Липинський став його активним адептом ще з початку XX ст. Сам він

7 - Гай-Нижник П. П. Братство українських класократів-монархістів, гетьманців // Енциклопедія сучасної України. – Т. 3. – К.: Національна академія наук України, 2004. – С. 430.

8 - Гай-Нижник П. П. Гетьманців-державників Союз // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 5. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – С. 582.

9 - Гай-Нижник П. П. Український консерватизм і Гетьманський рух у XX ст.: нариси історії становлення та розвитку // Гілея. – 2011. – Вип. 43 (№ 1). – С. 15–38.

визначав початок своєї української політичної діяльності від 1900 р., наголошуючи, що за «переконанням своїм був завжди самостійником, але не належав до РУП (Революційної Української Партії), натомість брав участь в аспіраціях державницьких, що формувались тоді в Галичині»¹⁰. В. Липинський був одним з небагатьох тогочасних «божевільних» українських громадсько-політичних діячів, що прагли здобуття Україною не автономії у складі федеративної Росії, а державної незалежності.

Як відомо, національним консерватизмом є політичний термін, що використовується для опису варіації консерватизму, який концентрується здебільшого на національних інтересах і який, як правило, має традиційні соціальні та етичні погляди. Апеляція консерватизму до національної ідеї була спровокована загрозою руйнації історично укладеного суспільно-державного організму в умовах початку прискореної модернізації, а згодом й глобалізації.

В європейському контексті націонал-консерватизм більш схильний до євроскептицизму, ніж стандартний консерватизм, що не підтримує відкрито націоналістичний чи ультраправий підхід. Багато з націонал-консерваторів є соціал-консерваторами й виступають за обмеження імміграції в Європу. Європейські консерватори виступають за право власності. В економічних питаннях вони, зазвичай, помірковані ліберали, погляди яких виходять з класичного лібералізму А. Сміта. Дехто з консерваторів прагне до модифікованого вільного ринку, наприклад, до американської системи, ордолібералізму або національної системи Ф. Ліста. Ці погляди відрізняються від суворого *laissez-faire* тим, що у них державі відводиться роль підтримувати конкуренцію, водночас за-

10 - Липинський В. Повне зібрання творів архів, студії: Архів. Листування. – Т. I. – Київ; Філадельфія, 2003. – С. 290.

хищаючи національні інтереси, національне суспільство та ідентичність.

Свого часу монархічні консервативні організації були зорганізовані як структури орденського типу. Свого роду клубом «традиціоналістів» були європейські «Фонтанкрім», «Товариство Гвідо фон Ліста», «Хучін унд Мунін» та ін. Тоді ж у 1920-х рр. виникли новітні ідеї «консервативної революції» 1920-х рр. (якравим представником її у ті часи був, зокрема, засновник «Червневого клубу», батько младоконсерваторів Мюллер ван Де Брук). Постає також ідея «нації золотих комірців», тобто побудови країни на засадах ієрархічності та шанування традицій тощо¹¹.

Після Другої світової війни почав формуватися рух нових правих у Європі. Термін “нові” використовували для окреслення відмінності від спадщини А. Гітлера та Б. Муссоліні з одного боку, з іншого – від традиційних правих, а ще з іншого – аби уникнути можливих переслідувань з боку новітніх демократій. Найбільшого поширення цей рух набув у Франції під проводом Алена де Бенуа (1943 р. н.), що став більш відомий під псевдонімом Фабріс Ларош. У своїй праці «Погляд з праворуч. Критична антологія сучасних ідей» (1977) він доводив, що суспільна гомогенність є злом, а християнська ідея рівності всіх перед Богом не має під собою жодних підстав, позаяк біологічно люди, народи і раси визначально не є рівними. І це є перевагою та спонукую до еволюції кращих. Тож і Нова Європа мусила б відмовитися від лібералізму і комунізму, а постати, зміцнитися й розквітнути на засадах домінації кращих, враховуючи біологічну та расову нерівність людей.

11 - Докладніше дивіться: Гай-Нижник П. П. Позиції та завдання сучасного українського консерватизму // Гілея. – 2013. – Вип. 74 (№ 7). – С. 346–350; Гай-Нижник П. Консервативна революція – «Третій шлях» і предтеча новітнього націонал-консерватизму // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт. – 2019. – 16 грудня [Електронний ресурс] Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2019doc_konservativna-revolutsiia.php

Та все ж домінуючим поступово став патерналістський, або прагматичний націонал-консерватизм. Виникли цілі напрямки націонал-консерватизму у дієвих практиках «голлізму» (якому протистояли «нові праві») у Франції, «тетчеризму» у Великобританії, «маккартизму», «джоноберчизму» та «рейганізму» («рейганоміки») у США, а на Апеннінському півострові – у «Вперед Італія» тощо.

Сучасний новий консерватизм (неоконсерватизм¹²) давно не сповідує ідеалістичні погляди на демократію. Сучасні консерватори проти того, щоб визнавати метою суспільного розвитку нестримну свободу особистості. На їхню думку, суспільна мета постає як єдність інтересів держави та нації. Воля більшості не може бути останньою інстанцією, не можна абсолютизувати громадську думку, адже в сучасних державах її цілеспрямовано формують, нею маніпулюють. Оскільки сучасне суспільство плюралістичне й охоплює багато культур, то єдиної громадської думки бути не може. Кожен обстоює власну позицію, від чого страждає нація і держава.

Неоконсервативна свідомість непримиренна до споживацтва. Кожен крок у бік соціальної справедливості сучасні консерватори розглядають як зрівнялівку, послаблення свободи тощо. Коли громадянин сподівається, що держава мусить забезпечити йому комфортне існування, знімаючи чинники ризику, – це протиприродно і небезпечно для держави. Адже суспільство розвивається за рахунок ініціативи й відповідальності. Природним, на їхню думку, є те, що в суспільстві існують слабкі (аутсайтери) і сильні особистості¹³.

12 - Творцем поняття "неоконсерватизм" вважають Ірвінга Крістола (1920 р. н.) – фундатора журналу «Громадський/суспільний інтерес», а найбільш концептуальне навантаження має його праця «Неоконсерватизм: автобіографія ідей» (1999).

13 - Дивіться: Stefan Breuer. Die "Konservative Revolution" – Kritik eines Mythos" // Politische Vierteljahresschrift. – 1990. – Jahrgang 31. – Heft 4; Griffen, Roger (ed). "The Legal Basis of the Total State" – by Carl Schmitt. Fascism. – New York: Oxford University Press, 1995; Alter, Peter. Nationalismus. – Frankfurt, 1985; Gerstenberger, Heide. Der revolutionäre Konservatismus. – Berlin, 1969; Schwarz, Hans-Peter. Der konservative Anarchist. Politik und Zeitkriuk Ernst Jungers. – Freiburg, 1962.

Неоконсерватори – прихильники елітарної демократії – вважають, що партійна демократія за умов постійної боротьби за владу призводить до того, що громадяни стають неслухняними, розбещеними. Не заперечуючи таких норм політичного консенсусу, як свобода, правова держава, федералізм, вони виступають за політичну централізацію, проголошують концепцію «обмеженої» демократії та національної держави.

Розділ 1

**В. Липинський, М. Міхновський та
Українська Демократично-
Хліборобська Партія
в теорії українського консерватизму
і практиці національного
державотворення
(1900–1920 рр.)**

РОЗДІЛ 1. В. ЛИПИНСЬКИЙ, М. МІХНОВСЬКИЙ ТА УКРАЇНСЬКА ДЕМОКРАТИЧНО-ХЛІБОРОБСЬКА ПАРТІЯ

В ТЕОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО КОНСЕРВАТИЗМУ І ПРАКТИЦІ НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ (1900–1920 РР.)

«Зачатки нашого месіянізму мали і Ми всякий раз, як прагнули бути реальною, державною нацією».

В. Липинський¹⁴

«Україна для українців! Отже, вигонь звідусіль з України чужинців-гнобителів».

М. Міхновський¹⁵

Іще в шкільничо-гімназійні роки В. Липинський долучився до українського національно-визвольного руху (до його однодумців тоді належали Р. Войцехівський, Б. Рильський, брати Милорадовичи та Матюшенки, Л. Юркевич, К. Михальчук, В. Удовенко¹⁶). У 1901 р. під час великодніх канікул у Києві проходив крайовий з'їзд делегатів середньошкільних учнівських корпорацій Правобережжя, на якому В. Липинський був одним із делегатів польської корпорації від І-ї Київської гімназії. Там семикласник В. Липинський виступив з ідеєю політично-

В'ячеслав Липинський –
випускник 1-шої
Київської гімназії (1902 р.)

14 - Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – К.; Філадельфія, 1995. – С. 367.

15 - Міхновський М. Х заповідей УНП // Політологія. Кінець XIX – початок XX ст. – Львів, 1996. – С. 141.

16 - Wierzeński W. K. Fragmenty z dziejów polskiej młodzieży akademickiej w Kijowie 1831–1920. – Warszawa, 1936. – S. 85; Nowicki J. Wspomnienia starego działacza. – Warszawa, 1936. – S. 19; Gancarz B. “My, szlachta ukraińska...” Zarys zycie i działalności Wacława Lipińskiego. 1882–1914. – Kraków, 2006. – S. 46–49.

го українства усіх поляків (запропонував створити одну спільну корпорацію для римо-католиків та православних на базі української територіальної приналежності). Коли ж ця пропозиція не пройшла, він залишив з'їзд і зрікся членства корпорації римо-католиків, а натомість став членом православної учнівської Громади¹⁷.

Вже у 1908 р. молодий В. Липинський говорить про необхідність поширення національної самосвідомості серед народу та формування у ньому гордості за власну минувшину. Так він констатує, що «народився на Україні рух національного відродження, шириться серед українського народу національна свідомість, а з нею росте національна самоповага»¹⁸. Проте з відродженням, автор нарікає на брязчанні внутрішніх пут – спадщині довгого лихоліття, сліпій карі за неповинні історичні гріхи, що яко темні сили, які мовчки дивилися на занепад власного народу, накидаються на нього коли він встає зі сну рабства. В. Липинський дає свій рецепт проти «малоросіянства» чи «малопольства» українців, проти ворожої принизливої пропаганди тощо: «Найкращим способом боротьби було б поширення національної свідомості серед *всіх класів і всіх верств* українського народу; тоді неминучі партійні ріжниці не сходилися б, так як частенько тепер, з ріжницями в переконаннях національних, і коли відродження українського народу має стати ділом всенароднім, а не ділом партійним, то, раніше чи пізніше, прийдеться коло цього заходитися»¹⁹. Крім того В. Липинський нагадує також і про необхідність боротьби з т. зв. «союзницькими» ідеями серед мас, коли вороги спотворюють і перекручують наші

17 - Після закінчення гімназії у 1902 р. В. Липинський відбував військову службу у Ризькому драгунському полку, що стояв у Кременці на Волині. Однак пізніше військова комісія визнала його «нездатним до війська через легені та серце» (Липинський, фактично, все своє життя хворів на туберкульоз). Весною 1903 р. вступив до Ягеллонського університету в Кракові, де вивчав агрономію та слухав лекції з інших предметів, зокрема історії, а також відвідував лекції з української літератури Б. Лепкого. У 1906 р., закінчивши навчання, одружився у Кракові з Казимирою Шумінською та виїхав з нею до Женеви, аби вивчати соціологію у тамтешньому університеті. Проте пробув у Женеві лише рік, позаяк швейцарський клімат погано впливав на здоров'я й лікарі порадили йому виїхати.

18 - Правобережець В. «Братья малороссы» // Рада. – 1908. – № 221. – 27 вересня (10 жовтня). – С. 1.

19 - Там само.

національні спогади та традиції для власних цілей. І боротьба ця, перш за все, мусить полягати у книзі, у правдивій історії та трактуванні вірному традицій, у поширенні популярної літератури серед народу, а не лише на книгарських полицях та в інтелегентських бібліотеках тощо.

Уже тоді В. Липинський усвідомлював необхідність повернення українському народові, який «живе, хоче жити і буде жити як народ незалежний», його еліти; ополячених і польській шляхті в Україні треба визначитись: буде вона з народом, зійде з позиції колонізаторів чи опиратиметься ходові історії. Цю альтернативу він сформулював у брошурі «Шляхта в Україні: її участь в житті українського народу на тлі його історії» (Краків, 1909), а також у статтях до журналу «Przegląd Krajowy» (Київ, 1909), до редакції якого він входив²⁰. Тож В. Липинський заходився навертати і повертати шляхту Правобережної України до українства й прагнув залучити її до українського національного відродження.

Саме з цією метою він організував 21 лютого 1909 р. у Києві нелегальний з'їзд українців польської культури, що таємно відбувся на вул. Фундуклеївській у помешканні родини Вольських. Учасник того зібрання Д. Дорошенко, що разом з Ф. Матушевським на ньому, «як представники “лівобережців”,... мали репрезентувати загальний український рух у його осередку – Києві», згадував з цього приводу: «А щоб забезпечити конспірацію ще більше, учасники з'їзду зранку до ночі не виходили з помешкання і так цілий день перебували в гостиннім домі Вольських, обідаючи в них і вечеряючи. [...] Душею цілої тої акції була його дружина, покійна вже Францішка Вольська (з дому Васютинських), жінка надзвичайної енергії, гаряча прихильниця ідей Липинського, так само, як і її обидві доньки, панна Софія і панна Марія, які одначе, як іще дуже молоді дівчата, тільки помага-

20 - Від 1909 р. В. Липинський перебував частково у Кракові, почасти у своєму маєтку Русалівські Чагари Уманського повіту (нині Черкаська обл.). Тут він господарював на хуторі, який подарував йому його дядько А. Рокитський.

Софія Вольська (у заміжжі – Мурська)

ли тоді мамі приймати численних гостей»²¹.

Серед ухвал з'їзду було й рішення заснувати пресове видання польською мовою. Учасники зібрання, як засвідчував Д. Дорошенко, «заложили фонд і на зібрані кошти почав виходити у Києві ще в кінці квітня того ж 1909 року двотижневик «Przegląd Krajowy», присвячений справам політичним, громадським, економічним і літературним»²².

Оцінюючи наслідки і впливи російської революції 1905 р., В. Липинський у 1911 р. не лише нама-

гається розвіяти туман песимізму щодо українських перспектив, попри тимчасову кволість національно-визвольного руху, а й виявити коріння та причини його слабого розвитку. «Лежать вони в сучасному життю України, яко цілості, і в життю цілого нашого народу. Щоб їх зрозуміти, – розмірковував автор, – ми мусимо покинути переповнені зневірою, затруєні гнилою атмосферою дрібної гурткової гризні, слабі і немічні осередки сучасного українства, а глянути, що діється на широкій нашій живій, неомертвілій Україні.

Кожний, хто зблизька знає наші народні маси, відає, що вони переживають тепер глибоку кризу, – кризу, сказати б, не тільки фізичну (еміграція, безробіття, наслідки столипінської аграрної реформи і т. інш., – про це ми наразі не говоримо), а й духову, моральну»²³.

21 - Дорошенко Д. З перед тридцяти літ (До історії заснування «Przeglądu Krajowego» в Києві // В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн. 3. – К., 2013. – С. 461.

22 - Там само. – С. 469.

23 - Безвідний В. Другий акт // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – Vol. 9. – № 3/4. The Political and Social Ideas of Vjačeslav Lypyns'kyj (December 1985). – P. 370–381.

Йшлося про тектонічний злам давнього світогляду старої кріпацької України й народження поволі нового світогляду молодій Україні як про засадничу рису тієї духовної кризи. І значення її було величезним, позаяк зі старим народним світоглядом гинув давній національний зміст життя українських народних мас, гинуло усе те, чим досі жили ці маси, гинули навіть дотогочасні форми боротьби за своє існування тощо. Увесь той величезний капітал національної енергії, що витворював український

народ ще з часів Хмельниччини, ставав поступово мертвим капіталом, непродуктивною енергією за нових часів. Зникли старі кайдани, але з'явилися нові ознаки ярма, що спонукали виникненню цієї кризи, яка створювала переломний момент української історії. З іншого боку, революція втягнула народні маси у вир політичної боротьби і розпочала тим нову стадію в процесі зростання і поширення російської державності в Україні – розпочався процес загальноросійської громадянизації, процес державної асиміляції українства.

Проте В. Липинський бачить у цьому зламі й обнадійливі ознаки становлення нової української нації. Бо дійшовши краю, плакати вже не годиться й український народ «тільки тяжкою невпинною і завзятою боротьбою здобуде своє право». І автор закликає до цієї боротьби. Він вказує, що «з відлученням від Польщі Холмщини кінчиться перший акт великої епопеї визволення України, розпочатої Богданом Хмельницьким. <...> Оцим повним знищенням ворожої польської держави на землях на-

В'ячеслав Липинський (1904 р.)

ших кінчитися нині перший акт боротьби українського народу за свою волю, за своє повне національне визволення»²⁴.

Але В. Липинський нагадує, про іншу загрозу – Москву! Він пояснює: «Страшний нам і досі – скажемо ми – не російський народ, а страшна держава російська тому, що насильством, підступом, деморалізуючою акцією вона в наш національний організм в'їлася; тому, що внесла вона в наше життя таке роздвоєння, яке життя наше нівечить, на внутрішню боротьбу найкращі сили наші повертає»²⁵. Тож В. Липинський пророкує, що настає час порахунок з Росією розпочати, наближається поволі другий акт боротьби за визволення України – знищення Московії.

4–6 березня 1911 р. у Львові відбулася таємна нарада гуртка українських емігрантів і галицьких діячів, на яку В. Липинський, як «завершений самостійник й націоналіст», прибув з Кракова на запрошення автора цієї характеристики – Л. Юркевича, що знав його ще з часів спільного навчання у І-й київській гімназії²⁶. На нараді було продемонстровано два погляди: самостійницький – без орієнтації на чужі сили, який і представляв В. Липинський, та «сепаратистичний» – з виразною орієнтацією на Австрію, якого дотримувалися В. Кушнір та В. Степанківський.

Суть стратегії В. Липинського полягала у двох концепціях: «1) цілковита самостійність України і 2) прилучення України до Австро-Угорщини, обстоюючи першу». У своїх спогадах А. Жук, який був учасником тієї наради, пояснював з приводу прихованого підтексту другої концепції, що В. Липинський «брав у рахубу лише як етап до державної самостійності України і то оскільки, остільки Австро-Угорщина зможе дати товчок до нашої самостійності своєю політикою в Галичині»²⁷. Він за-

24 - Там само. – Р. 374.

25 - Там само. – Р. 376.

26 - Політична історія України: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001.

27 - Визволення (Відень; Прага). – 1923. – № 2. – С. 34.

стерігав українських революціонерів від влиття у загальноросійський революційний рух, а натомість вважав, що головною метою українського революційного руху має бути боротьба за власну самостійну державу, позаяк був глибоко переконаним, що «без держави нема нації і що українці так довго не стануть нацією, як довго не здобудуть власної держави»²⁸. Тоді ж В. Липинський вже став визнаним головним ідеологом створеної в 1911 р. групи «Вільна Україна», у складі якої перебували, зокрема, політичні емігранти з Росії – А. Жук, Л. Юркевич, В. Степанківський, С. Томашівський, Л. Залізник та ін.²⁹

В. Липинський міркував, що «коли Австрія сьогодні для нас більше прихильна, ніж Росія, то ми можемо се лише реєструвати, але не витягати з того ніяких консеквенцій доти, доки не прийде якийсь факт великої ваги, наприклад війна... В противному разі ми поставимо себе на становище емісарів австрійських, котрими ми не є і ними бути не можемо. Нашою реальною політикою мусить бути зміцнення нашої національної сили, пропагандою революційної ідеї Вільної України, її повного національного визволення»³⁰. Ці слова з 1911 р. свідчать про політичну далекоглядність та чуття реалізму В. Липинського. Більше того, він вже тоді не вірив в успіх соціалістичної демократії в Україні, вважаючи її шкідливою, позаяк вона гратиме на користь Великої Росії. Відтак В. Липинський рішуче виступав проти участі українців у демократичному русі в Росії, аргументуючи: «Сили при сім ми тратимо, а нічого не зискуємо. Російська революція годується головним чином нашими соками, нам же приносить тільки дальшу русифікацію»³¹.

Його курс – здобуття українцями власної самостійної держави, з можливим монархічним устроєм й певними претендентами, що обговорювалися на вищевказаній нараді. На український престол

28 - Там само. – С. 35.

29 - Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т. 2. – К., 1994. – С. 133.

30 - Визволення (Відень; Прага). – 1923. – № 2. – С. 39.

31 - Дорошенко Д. З історії української політичної думки за часів світової війни. – Прага, 1936. – С. 34.

Йоахім Франц Гумберт фон
Гогенцоллерн принц Пруський
(Joachim Franz Humbert
Prinz von Preußen)

пропонувалися, наприклад: молодший син німецького кайзера Вільгельма II – принц Йоахім Пруський фон Гогенцоллерн; син австро-угорського цісаря Франца-Йосифа – принц Фердинанд фон Габсбург; висловлювалася також можливість секундогенітури Романових.

Саме Йоахіма Гогенцоллерна, як одного з претендентів на престол короля України, запропонував В. Липинський на таємній нараді у Львові 1911 р. й подейкували, що принц навіть вивчав українську мову з цієї метою. Інший потенційний претендент – Франц-Фердинанд Габсбург прагнув докорінно перебудувати політичну структуру австро-угорської монархії (згідно з його намірами на зміну дуалістич-

ному устрою Австро-Угорської імперії мав прийти триалістичний – поряд з австрійським і угорським комплексами мав бути виділений також комплекс хорватсько-південнослов'янський). Мав він також тісні контакти з українськими політичними колами в Галичині. Ба більше, імперська жандармерія Австро-Угорщини вважала, що принц Франц-Фердинанд уклав формальну угоду з західноукраїнськими представниками щодо створення (за сприятливих обставин) Українського королівства під скіпетром Габсбургів. Ерцгерцог Австро-Угорської імперії архікнязь Вільгельм фон Габсбург-Лотрінген (Василь Вишиваний) також вважав Франца-Фердинанда прихильником українців, який мав наміри відбудови Української держави³².

32 - Гай-Нижник П. П. Габсбург Франц-Фердинанд фон // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 5. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – С. 251.

У тому ж таки 1911 р., за ініціативи В. Липинського та А. Жука, створюється *Український інформаційний комітет* (голова – проф. Р. Залозецький, секретар – А. Жук). Комітет підготував низку інформаційних видань про Україну іноземними мовами. Зі свого боку, В. Липинський написав брошуру «600-літня боротьба українського народу за політичне визволення». У 1912 р. В. Липинський виробив проект заснування *Союзу Визволення України* для Українського Інформаційного Комітету, який мав за мету організацію боротьби за незалежну Українську Державу³³.

Франц Фердинанд Карл Людвіг Йозеф фон
Габсбург-ерцгерцог д'Есте
(Franz Ferdinand von Österreich-Este)

У грудні 1912 р. у Кракові В. Липинський пише свій знаковий *«Меморіал до Українського [Інформаційного] Комітету про наше становище супроти напруженої політичної ситуації в Європі»*. Перш за все, у «Меморіалі» заявлялося:

«І. Українська Нація має право на вільне і незалежне національне та політичне життя на власній території.

ІІ. Розвиток Української Нації, позбавленої сильною маючої верстви, тісно зв'язаний з розвитком політичної демократизації і проведенням соціальних реформ, економічно корисних для широких народних мас»³⁴.

33 - Навесні 1912 р. В. Липинським у Кракові було видано збірник-альманах «Z dziejów Ukrainy», до якого, окрім передмови за його авторства, також увійшли наукові праці В. Липинського: «Nazwy Rus i Ukraina i ich znaczenie historyczne», «Echa przeszłości», «Stanisław Michał Krzyczewski. Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańców pod wodzą Bohdana Chmielnickiego», «Dwie chwile z dziejów porewolucyjnej Ukrainy», «U szczytu potęgi», «Mowa S. Zorki na pogrzebie B. Chmielnickiego» та ін.

34 - Липинський В. Меморіал до Українського [Інформаційного] Комітету про наше становище супроти напруженої політичної ситуації в Європі (Грудень 1912 р.) // Особистий сайт П. Гай-Нижника [Електронний ре-

Виходячи з цих основних підстав константувалося, що централізаторська, однаково, ліберальна і чорносотенно-націоналістична Росія є непримиримим і головним ворогом українців. При цьому зауважувалося, що й консервативно-клерикальна, католицька і ліберально-буржуазна жидівська Австрія не є союзником українців. Опираючись на приклад становища українців в Галичині, зазначалося й на те, що поляки також є для українців елементом не менше ворожим від росіян, а однаково небезпечним через свою денаціоналістичну політику. Відтак, у разі виникнення великої війни між Росією та Австро-Угорщиною, завданням усіх свідомих українців повинно було б стати завдання: «Підняти на цій, не зайнятій воюючими арміями українській території масовий рух за повним визволенням України з під ярма чужих держав»³⁵.

Україна мала бути незалежною державою в межах своїх етнографічних кордонів. Форма правління – конституційна монархія (евентуальна справа династії – німецької, австрійської чи можливо навіть російської – мала залежати від української конституанти і становища Європи). Ця українська конституційна монархія могла перебувати й під протекторатом Росії або Австрії й обов'язувалася зберігати повний нейтралітет супроти цих двох держав.

У соціально-економічній сфері (робітнича мінімальна програма) передбачалося встановлення 8-ми годинного робочого дня, державного страхування тощо. У «Меморандумі» виразно вказувалося й таке гасло як: «Українська земля для української нації». Під ним розумілося, що в майбутній Українській Державі мали бути визнані:

а) приватна власність на землю, котра належала би українцям без різниці віри і походження (православних, греко-като-

сурс]. Режим доступу: [http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1912\(12\).lypynsky.php](http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1912(12).lypynsky.php).

35 - Там само.

ликів, римо-католиків, протестантів, «штундистів» і т.д.), котрі визнають себе українцями;

в) уся земля, що належала усім неукраїнцям і все, що перевищувало б 500 десятин української посілості, мали бути викуплені за «справедливою» ціною;

с) у ворогів України, що виступали би проти українського визволення, земля мусила б конфіскуватися;

д) конфіскуванню також підлягали б усі казенні, удільні і т. д. землі колишніх метрополій;

е) з викупленої та конфіскованої землі мав бути створений національний земельний фонд, з котрого наділяли би ділянками в приватне і дідичне володіння по трудовій формі усіх, хто зі зброєю у руках брав участь у боротьбі за визволення України;

В. Липинський на хуторі Русалівські Чагари (другий ліворуч – Левко Зануда)

f) мали бути видані закони, що обмежували б приватну земельну власність до 500 десятин і забороняли б в межах Української Держави володіти землею неукраїнцям.

В майбутній Українській Державі передбачалася «повна свобода всіх українських віросповідань з українськими ієрархами (правосл[авний] патріарх, греко і римо-католицькі єпископи Українці) на чолі, при захованню для правосл[авної] церкви першого і начального місця»³⁶.

У геополітичній перспективі вважалося, що:

- для Європи, котра не бажатиме скріплення Австрії коштом Росії – отже, перш за все для Англії та Франції, – українська державна незалежність буде так само бажаною, як незалежність Албанії для супротивників зміцнення Сербії коштом Туреччини;

- для послаблення Росії, перш за все для Пруссії і Швеції, нейтральна Українська держава дасть найкращий вихід при ліквідації австро-російської війни;

- на боці відновлення української державності (у випадкові поразки у великій війні Туреччини) стоятиме Балканський союз, а також Сербія (що не бажатиме зміцнення Австрії) та Болгарія (через константинопольське питання, в котрому Україна, включаючи переїзд через Дарданелли, не мала би таких державних амбіцій, як Росія);

- не противилася б українській незалежності й Румунія, що здобула би як компенсацію підросійську Бессарабію і румунську частину Буковини.

Предбачалося, що соціальний і національний бік українського повстання викличе подібні соціальні та національні рухи в сусідніх державах – Австрії та Росії, послаблюючи тим самим обидві небезпечні для України сусідки. У разі ж неповної перемоги української боротьби за незалежність, з українцями

36 - Там само.

все-ж мали би більше рахуватися ті держави, в межах котрих вони б опинилися. У випадку ж повного розгрому українського національно-визвольного зриву в українських масах, і в Європі лишилася би ясна і виразна українська політична ідея, не засмічена ні русофільством, ані австрофільським намулом. І ідея ся зможе за першої ж нагоди знов відродитися, як відновлювалися раз по разі козацькі повстання в XVII ст.

Підняти й очолити національно-визвольну війну мав *Союз Українських Державників (Імперіалістів)*, закладений з членів Союзу Визволення України, котрий планувався до заснування й мав вже розпочати літературну агітацію в напрямі вищенаведеної програми. У разі ж вибуху австро-російської війни, він увійшов би в блок з тими українськими партіями, що на підставі спільної мінімально соціальної програми, згодилися б підняти масовий рух за політичну незалежність України. Якщо б втілити той план не вийшло б і масове національно-визвольне повстання здійснити не вдалося б, то у разі вибуху війни між Австро-Угорщиною та Росією, члени УІКу та політично активне українство мусили би «заховуватись зовсім пасивно, ведучи далі по той і по сей бік кордону політичну і культурну організаційну роботу»³⁷.

У 1912–1913 рр. В. Липинський намагався усіма силами активізувати діяльність «Вільної України» та УІКу, проте невдовзі діяльність самостійників у Галичині була дискредитована галицькими «автономістами», які через львівську газету «Діло» та часопис «Нова Буковина» проводили свою політичну кампанію. Подібний перебіг справ змушує В. Липинського відмовитися від спільної політичної акції з галичанами. У підросійській Україні самостійницькі ідеї також не були сприйняті українськими політичними колами, що сповідували соціалістично-демократичні та автономістські ідеї, а такі самостійники-«диваки» як М. Міхновський та В. Липинський, аби не опинитися поза по-

37 - Там само.

Печатка Союзу Визволення України

літичними процесами, змушені були певним чином тимчасово кооптуватися в український громадсько-політичний рух Наддніпрянської України.

4 серпня 1914 р. у Львові на інтелектуальних напрацюваннях та засадах і на базі провідних діячів «Вільної України» та Українського Інформаційного Комітету було офіційно засновано *Союз Визволення України (СВУ)*, який за головне

своє завдання ставив проголошення соборності та самостійності України та сприяння поразці Російської імперії заради відродження незалежності Української держави³⁸. У його складі було представлено усі ті політичні напрями, що стояли на становищі державної самостійності українського народу, а втілення національно-політичних та економічних прагнень на той час пов'язували з розбиттям Росії у світовій війні.

Союз розгорнув широку інформаційну роботу, метою якої було ознайомлення європейської громадськості з історією та тогочасним становищем України. У своїй політичній «Плат-

38 - Більшість членів СВУ були наддніпрянськими соціалістами, що опинилися на австрійській території внаслідок репресій російського царату в період столипінської реакції. Діяльністю СВУ керувала президія у складі: Олександр Скоропис-Йолтуховський, Володимир Дорошенко, Андрій Жук, Маркіян Меленевський (на початку СВУ очолювали Дмитро Донцов і Микола Залізник), який допомагали галицькі і буковинські діячі різних ділянок (Степан та Роман Смаль-Стоцькі, Василь Сімович, Михайло Возняк, Богдан Лепкий, Михайло Лозинський, Лев Ганкевич, Іван Крип'якевич, Степан Рудницький та ін.). Осідком СВУ був недовгий час Львів, від серпня 1914 р. – Відень. З австрійського боку СВУ опікувалося Міністерство зовнішніх справ, але з 1915 року справа дійшла до політичних розходжень й австрійське МЗС обмежило фінансову допомогу СВУ, який відтоді зосередив свою діяльність більше на території Німеччини. СВУ видавав французькою, німецькою й українською мовами праці Ф. Вовка, В. Антоновича, М. Костомарова, «Історію України» М. Грушевського, «Кобзар» Т. Шевченка, періодичні інформаційні вісники тощо. СВУ розгорнув широку інформативно-представницьку діяльність у центральних та нейтральних державах Європи, оскільки мав своїх представників у Німеччині (О. Скоропис-Йолтуховський), Туреччині (М. Меленевський), Болгарії і Румунії (Л. Ганкевич), Італії (О. Семенів), Швеції та Норвегії (О. Назарук), Швейцарії (П. Чикаленко). Значним дипломатичним успіхом СВУ була заява (листопад 1914 р.) турецького міністра Талаат-Бея про потребу визволення України й запевнення про допомогу турецького уряду в здобутті самостійності України. СВУ співпрацював від самого початку з політичною організацією галицьких українців – Головною Українською Радою, а з травня 1915р. – з Загальною Українською Радою у Відні, у якій мав своїх трьох делегатів (О. Скоропис-Йолтуховський, В. Дорошенко, М. Меленевський). Формально СВУ було ліквідовано 1 липня 1918 р.

Члени президії Союзу Визволення України.
Від ліворуч у праворуч: Андрій Жук, Володимир Дорошенко,
Олександр Скоропис-Йолтуховський та Маріан Меленевський

формі» СВУ, перш за все, зазначав на такі практичні задачі: «переведення національної громадсько-політичної організації українсько-російських земель, оскільки вони будуть окуповані у війні з Росією»; «приготовання скликання українського національного конгресу, який би заняв становище про форму правно-державної організації відібраних від Росії в наслідок війни, чи на основі рішення міжнародної конференції українських земель, про внутрішній політичний устрій, аграрну справу і пр.»; «виступи в обороні інтересів українського народу і його національно-державних змагань перед правительствами воюючих держав і перед міжнародними конференціями» тощо³⁹.

Національно-політичною платформою СВУ була державна самостійність України. Формою правління її мала стати «конституційна монархія, з демократичним внутрішнім устроєм політичним, однапалатною системою законодавства, горожанськими, язовими і релігійними свободами для всіх національ-

39 - Наша платформа // Вістник Союзу Визволення України. – 1914. – Ч. I. – 5 жовтня. – С. 1.

ностей і віросповідань, з самостійною українською церквою»⁴⁰. Питання правлячої династії залишалося до майбутнього розв'язання. На випадок же прилучення до Австро-Угорської імперії більшої чи меншої української підросійської території, СВУ мав намір відстоювати вимогу утворення з усіх земель, заселених українським народом Австрії, осібною автономною краєю.

Безсумнівними ідейними та організаційними провідниками СВУ були поміркований соціал-демократ А. Жук, який напередодні світової війни вів жваве листування з В. Липинським⁴¹, та член «Спілки» і націонал-консерватор О. Скоропис-Йолтуховський, який за словами Д. Донцова, «з Меленевським хотіли забезпечити собі неподільний вплив в Союзі»⁴². Власне, невдовзі О. Скорописові-Йолтуховському таки вдалося посісти практично одноосібне провідне місце в СВУ. Що ж до його поглядів на шлях здобуття державності Україною, то О. Скоропис-Йолтуховський, який перед світовою війною довгий час (від 1910 р.) мешкав у Мюнхені та Берліні, вважав, що «уряди Німеччини, а особливо [...] більш досвідченої в українській справі Австрії, мусять зійти зі своєї байдужої до нас, Українців, позиції, – а наше діло використати це для світової пропаганди української справи, добившись признання офіційними чинниками міжнародного значіння українського самостійницького руху» й велика війна «розкриє очі німецькій дипломатії на колосальне значіння для Німеччини [...] й мирного дальшого розвитку цілого людства взагалі, яке має українська проблема, коли поставити її у весь зріст»⁴³.

40 - Там само.

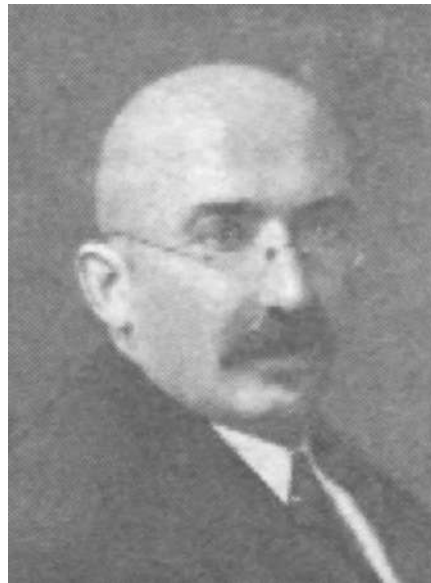
41 - Жук А. До історії української політичної думки перед світовою війною // Визволення. – 1923. – Ч. 11. – С. 30–43; Жук А. Як дійшло до заснування Союзу Визволення України // Календар “Дніпро” на 1935 рік. – Львів, 1934. – С. 103–107.

42 - Сосновський М. Союз визволення України і політична діяльність Дмитра Донцова в Австрії, Німеччині та Швейцарії // Дмитро Донцов. Політичний портрет: з історії розвитку ідеології українського націоналізму. – Нью-Йорк; Торонто, 1974. – С. 131.

43 - Скоропис-Йолтуховський О. Мої “злочини” // Хліборобська Україна. – Кн. 2. – Ч. II, III, IV. – Відень, 1920–1921. – С. 195.

Зрештою у листопаді 1915 р., за сприяння уряду Німеччини в Мюнхені (філія в Берліні), було створено німецьке товариство сприяння українським визвольним змаганням «Україна», членом якого міг стати кожний повнолітній громадянин Райху. За свою мету Товариство поклало ознайомлення німецького суспільства з українською історією, культурними надбаннями, політичною боротьбою українського народу й господарським значенням України для Німеччини. Невдовзі, 23 лютого 1916 р. у Мюнхені член Президії СВУ О. Скоропис-Йолтуховський був присутній на перших зборах членів товариства у Вагнерівській залі одного з готелів столиці Баварії й виголосив присутнім свою доповідь, що згодом лягла в основу окремої брошури «Значіння самостійної України для європейської рівноваги»⁴⁴.

У цій промові, а потім і у брошурі, що коштом СВУ вийшла друком у Відні 1916 року, *Олександр Скоропис-Йолтуховський*, зокрема, зауважував: «Але ви закинули-б мені може, що провідник української консервативної партії післав цареві з Льозанни телеграму з поздоровленням і що консервативна партія повинна бути безперечно найсолідніша. Так, колиб тепер прийшли консервативні заступники України до німецького правительства, то певно-б їм більше помочи, ніж графови Капністови в 1791 р.

Олександр Скоропис-Йолтуховський

Мої панове! Не думайте, що хочу жартувати, – наголошував автор, – бо се дійсно чиста правда, коли говорю: Україна може мати тепер різні націо-

44 - "Вільна Україна" в Мюнхені // Вістник СВУ. – 1915. – Ч. 57–58. – 19 грудня. – С. 9–10; Вістник СВУ. – 1916. – Ч. 104. – 25 червня. – С. 422.

нальні партії з виїмкою консервативної! Бо-ж кожна партія має якусь політичну програму. А в такому разі політичною програмою консервативної партії мусіло-б властиво бути зберігання того державного режиму, що працює над знищенням усього українського, отже також української консервативної партії.

Се нісенітниця й до таких нісенітниць не допускає розвиток життя нації. Тому противорічністю в собі є консервативна українська партія, як хвилює стоять справи.

Можуть бути тільки поодинокі люде, котрі вмовляють у себе, що таку партію можна склеїти»⁴⁵. Відтак, потреба і можливості для створення консервативної української політичної сили, на думку О. Скорописа-Йолтуховського, могли постати на порядку денному лише після падіння царату чи поразки Російської імперії у Світовій війні та створення внаслідок цього самостійної Української Держави за допомоги «німецького меча».

Своєю чергою *Микола Міхновський* включився до українського національного руху також з молодих років ще під час навчання, коли долучився до Молодої Громади⁴⁶ й став членом заснованої влітку 1891 р. на Тарасовій горі у Каневі молодіжної революційно-патріотичної таємної організації Братство Тарасівців. Саме М. Міхновський відіграв провідну роль у розробленні її програми «Credo молодого українця», в якій ставилося за завдання створення нової національної ідеології та відновлення самостійної Української Соборної Держави («від Сяну до Кубані, від Карпат до Кавказу»).

45 - Скоропис-Йолтуховський О. Значіння самостійної України для європейської рівноваги. – Відень, 1916. – С. 14–15.

46 - Микола Іванович Міхновський народився 19 (31) березня 1873 р. у с. Турівка Прилуцького повіту Полтавської губернії (нині Згурівського району Київської обл.) в сім'ї сільського священика. Був нащадком старовинного козацького роду, корені якого простежуються від XVII ст. У 1890 р. закінчив Прилуцьку гімназію (нині Чернігівської обл.) та у 1895 р. юридичний факультет Університету св. Володимира у Києві. Відтоді працював адвокатом у Києві, від 1899 р. – у Харкові.

Братство Тарасівців (Харків, 1891 р.)

1893 року «тарасівці» опублікували у львівській «Правді» свою декларацію «Profession de foi молодих українців», в якій заявляли про прагнення:

- розбиття російських кайданів та визволення російських народів з-під царського гнітючого деспотизму і централізму;
- віджити й виробити серед інтелігенції та народу національні українські почуття;
- дбати про народний добробут;
- працювати у дусі такого ладу, де не буде місця ні визискувачеві, ані визискуваному, а буде місце цілоукраїнській національній родині;
- віддати усі свої сили на те, аби визволити свою націю; досягнути повної автономії всіх народів Росії.

Попри те, що гасло державної самостійності ще не було висунуто, того ж року частину тарасівців було кинуто за ґрати або вислано в села. М. Міхновському пощастило уникнути арешту.

Відтак він працював в одній з адвокатських контор Києва, але, водночас, не полишав й громадської діяльності.

Від 1896 р. він вступив до Товариства «Молода Україна» (у 1897 р. саме М. Міхновський виїжджав до Львова для налагодження співпраці з українськими громадськими і політичними діячами та закупівлі відповідної літератури)⁴⁷. Як згадував С. Шемет, М. Міхновський «хотів поглибити українську ідею, з літературної зробити її політичною, і од наукових студій перейти до реальної політичної акції»⁴⁸. Молодий М. Міхновський шукає нових шляхів, хоче українську політичну думку звільнити від чужих впливів і намагається самостійно знайти розв'язання української проблеми й, водночас, як зауважував його товариш С. Шемет, обурюється вічним українським мавпуванням московських взірців, хоче знайти рішення чергових завдань українського національного руху на підставі оцінки потреб і обставин самої України і силами самих Українців.

Після переїзду 1898 р. до Харкова, М. Міхновський успішно займається адвокатською практикою. Та невдовзі, 12 лютого 1900 р. під час своєї першої історичної промови на тему необхідності збройної революційної боротьби за права українського народу, він голосно заявляє про потребу терористичної акції. Був прихильником створення підпільних українських збройних сил, які би боролися проти російських окупантів. Тож не дивно, що царська поліція вважала його крайнім за переконаннями українофілом з грубими і вкрай несимпатичними методами і формами та напрямом безумовно антиурядовим.

У цю пору засновники Революційної Української Партії (Д. Антонович, Б. Камінський, Л. Мацієвич, М. Русов) запропонували йому підготувати її програмні засади. Тож М. Міхновський пише і коштом РУП та за допомоги В. Старосольського

47 - Гай-Нижник П. П. Міхновський Микола Іванович // Енциклопедія сучасної України. – Т. 21. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАНУ, 2019.

48 - Шемет С. Микола Міхновський (помертвна згадка) // Хліборобська Україна. – Кн. 5. – Відень, 1924–1925. [Електронний ресурс] [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1925\(04\).shemet.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1925(04).shemet.php)

та Е. Косевича видає 1900 р. у Львові накладом у тисячу примірників брошуру-промову «Самостійна Україна». У ній автор з юридичного погляду довів нерівноправність щодо України Переяславської угоди 1654 р.

М. Міхновський вважав, що «тільки держава одноплемінного державного змісту може дати своїм членам нічим не обмежену змогу всестороннього духовного розвитку і досягнення найліпшого матеріального гаразду»⁴⁹. Він обґрунтував ідею створення незалежної України «від гір Карпатських до гір Кавказьких», вважаючи головною умовою існування нації її державну самостійність. «Одна, єдина, неподільна, вільна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі» – гасло, яке 27-ми річний М. Міхновський публічно виголосив під час вшанування пам'яті Тараса Шевченка 19 лютого у Полтаві та 26 лютого 1900 р. у Харкові, стало згодом наріжним каменем не лише тієї його брошури, а й цілого життя⁵⁰.

«Часи вишиваних сорочок, свити та горілки минули і ніколи вже не вернуться. Третя українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ, до боротьби кривавої і безпощадної. Вона вірить у сили свої і національні, і вона виповнить свій обов'язок. Вона виписує на своєму прапорі ці слова: "Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ". Вона віддає себе на служення цьому великому ідеалові і доки хоч на однім клапті української території пануватиме чужинець, доти українська інтелігенція не покладе оружжя, доти всі покоління українців йтимуть на війну. Війна провадитиметься усіма засобами, і боротьба культурна вважається також відповідною, як і боротьба, фізичною силою. Потреба боротьби впливає з факту нашого національного існування», – впевнено заявляє М. Міхновський⁵¹. «Ображене чуття нації і кривда цілого народу гидують визнати

49 - Міхновський М. Самостійна Україна. – Лондон: Накладом Відділу Союзу Українців у Великій Британії у Вольвергемптоні, 1967. – С. 14.

50 - Там само. – С. 22.

51 - Там само. – С. 26–27.

моральні зв'язки з російською нацією! Через те ми можемо обсуджувати тільки засоби і способи боротьби!», – ось про що йшлося в його «Самостійній Україні»⁵².

На завершення М. Міхновський рішуче й самовіддано заявляє, закликаючи до чину кожного щирого українця: «Усіх, хто на цілій Україні не за нас, той проти нас. Україна для українців, і доки хоч один ворог чужинець лишиться на нашій території, ми не маємо права покласти оружжя. І пам'ятаймо, що слава і перемога – це доля борців за народну справу. Вперед, і нехай кожний із нас пам'ятає, що коли він бореться за народ, то мусить дбати за весь народ, щоб цілий народ не згинув через його необачність.

Вперед! Бо нам ні на кого надіятись і нічого озиратись назад!»⁵³.

Наприкінці того ж 1900 року М. Міхновський став автором тексту відкритого листа від імені РУП до міністра внутрішніх справ Російської імперії Д. Сипягіна з приводу заборони уряду розмістити напис українською мовою на пам'ятнику М. Котляревському в Полтаві. У листі, зокрема, зазначалося: «Українська нація мусить скинути панування чужинців, бо вони огиджують саму душу нації. Мусить здобути собі свободу, хоч би за-

52 - Там само. – С. 23.

53 - Там само. – С. 29/

хиталася ціла Росія! Мусить добути своє визволення з рабства національного та політичного, хоч би пролилися ріки крові!»⁵⁴.

Проте сучасники у своїй масі не почули його, а політичні побратими у переважній більшості – не зрозуміли. На початку ХХ ст. на території Російської імперії український рух був представлений здебільшого аполітичним культурництвом і навіть автономістів сприймали як радикалів. А тодішні українські партії радше нагадували гуртки з декількома осередками. Їхній вплив на маси був мінімальним. Тож поміркований український політикум здебільшого вважав М. Міхновського небезпечним і дивакуватим екстремістом. Зрештою ідеолог незалежності критично ставився до культурництва, наполягаючи саме на політичній боротьбі. Як наслідок, через розбіжності з очільниками РУПу, позаяк ті схилилися до культурної автономії України у складі Росії, наприкінці 1901-го – на початку 1902-го років М. Міхновський її покинув.

Натомість він став співзасновником й одним з лідерів Української Народної Партії (УНП), що мала на меті боротьбу за незалежність України. Як ідейний провідник УНП, М. Міхновський написав програму партії, що стала широко відомою під назвою *«Десять заповідей УНП»*, які були опубліковані 1903 р. у Львові. У них він виклав основні засади й ідеологію тогочасного українського націонал-консерватизму:

«1. Одна, єдина, неподільна, від Карпат аж до Кавказу Самостійна, Вільна, Демократична Україна – Республіка робочих людей – оце національний всеукраїнський ідеал. Нехай кожна українська дитина тямить, що вона народилась на світ на те, щоб здійснити цей ідеал.

2. Усі люди – твої браття, але москалі, ляхи, угри, румуни та жиди – се вороги нашого народу, поки вони панують над нами й визискують нас.

54 - Міхновський М. Відкритий лист до російського міністра внутрішніх справ Сипягіна // Молода Україна. – 1900. – Ч. 9–10.

3. Україна для українців! Отже, вигонь звідусіль з України чужинців-гнобителів.

4. Усюди й завсігди уживай української мови. Хай ні дружина твоя, ні діти твої не поганяють твоєї господи мовою чужинців-гнобителів.

5. Шануй діячів рідного краю, ненавидь ворогів його, зневажай перевертнів-відступників – і добре буде цілому твоєму народові й тобі.

6. Не вбивай України своєю байдужістю до всенародних інтересів.

7. Не зробишся ренегатом-відступником.

8. Не обкрадай власного народу, працюючи на ворогів України.

9. Допмагай своєму землякові поперед усіх, держись купи.

10. Не бери собі дружини з чужинців, бо твої діти будуть тобі ворогами, не приятелюй з ворогами нашого народу, бо ти додаєш їм сили й відваги, не накладай укупі з гнобителями нашими, бо зрадником будеш»⁵⁵.

Ба більше, М. Міхновський створив при УНП напіввійськову організацію «Оборона України», що здійснила низку терористичних актів у Харкові (1904 р.), Києві (1909 р.) та ін. містах. Саме група М. Міхновського (підпільна бойова структура УНП «Оборона України» на чолі з Віктором Чехівським) підірвала у Харкові пам'ятник Пушкіну у 1904 р.), а у Києві та Одесі планувала висадити в повітря пам'ятники російським імператорам. Сам же М. Міхновський на ювілеї Квітки-Основ'яненка виступив з промовою, у якій закликав до збройної боротьби з Росією⁵⁶.

Крім того М. Міхновський розробив проєкт *«Основного Закону Самостійної України, Спілки народу українського»*. То був про-

55 - Міхновський М. Х заповідей УНП // Політологія. Кінець XIX – початок XX ст. – Львів, 1996. – С. 141.

56 - Свої погляди М. Міхновський викладав у часописах «Самостійна Україна» (Львів, 1905 р.), «Хлібороб» (Лубни, 1905 р.), «Запоріжжя» (Катеринослав, нині Дніпро, 1906 р.), «Слобожанщина» (Харків, 1906 р.), «Сніп» (Харків, 1912–1913 рр.). У партійних брошурах «Робітнича справа у програмі УНП», «Справа української інтелігенції у програмі УНП», «Десять заповідей УНП» (1903 р.) розробив основні засади, ідеологію та принципи українського націоналізму та націонал-консерватизму.

ект Конституції України як вільної соборної федеративної держави, опублікований у Львові в першому (та єдиному) номері часопису «Самостійна Україна» за вересень 1905 р. (друкований орган УНП, на 12 сторінках, що нелегально поширювався на Наддніпрянщині). «Основний закон» мав такі розділи (з поділом на параграфи): Основи «Всеукраїнської Спільки» (§ 1–3); Територія України (§ 4–9); Українці і їх права (§ 10–29); Власті (§ 30–94); Самоуправи (§ 95–96); Фінанси (§ 108–113); Перегляд основного закону (§ 114–116); Додаткові установи (§ 117–118).

Микола Міхновський

Україна визначалася ним як «Всеукраїнська Спілька вільних і самоуправних земель», утворених на підставі своїх природних особливостей та відмінностей і заселених українцями. Таких земель-областей мало бути дев'ять: 1) Чорноморська Україна, 2) Слобідська Україна, 3) Степова Україна, 4) Лівобережна Україна, або Гетьманщина, 5) Полісся або Гайова Україна, 6) Правобережна Україна, 7) Підгірська Україна, 8) Горова Україна і 9) Понадморська Україна. Усі ці українські етнічні землі, від Сяну по Кубань, від Карпат до Кавказу, на правах федерації мали увійти до складу Всеукраїнської Спільки.

За «Основним законом» кожна земля-область мала бути спількою вільних і самоуправних громад (§ 2), а вся Україна – спількою вільних і самоуправних земель (§ 1). Українська держава (офіційно – Всеукраїнська Спілька), мала бути федерацією великих областей-земель, а землі – федерацією вільних і самоуправних громад. Розмежування земель і громад у межах земель мав ви-

значити окремий закон (§ 3). При остаточному розподілі території України на самоуправні землі-області їхня конфігурація зазнала б значних змін, з уzglядненням не тільки природних особливостей та окремішностей, а також особливостей економічних та історичної минувшини.

«Лубенська конституція», як ще називали «Основний Закон...» М. Міхновського, касувала приватну власність на землю, робила власником землі весь народ, його державу, тобто – націоналізувала землю. Націоналізація землі мала бути здійснена за тим принципом, що земля власників-українців мала викуповуватися, а від чужинців відбиратися без відшкодування (§ 5). Ніяка частина національної землі не могла б належати за правом приватної власності, за винятком ґрунтів під селитьбами та будівлями (§ 6). Чужинці не могли б мати ані права приватної власності на землю під селитьбами, ані користуватися національною власністю (§ 8). Способи користування національною землею установлялися б громадами, на підставі земських законів (§ 9), а не накидатися згори. Отже користування землею могло бути індивідуальним, спілковим, громадським, державним або ж являти собою комбінацію цих форм.

Націоналізувалася б тільки земля, як така, з підземними багатствами. У приватній власності залишалися усі споруджені на поверхні землі об'єкти, необхідні не тільки для людського життя, але і для господарської діяльності – господарські будівлі, промислові і торговельні підприємства, фабрики, майстерні тощо.

Розділ основного закону під назвою «Українці і їх права» (§ 10–29) «доторкається суспільно-громадських прав і каже, при яких умовах, мавши українське громадянство, можна користуватись тими правами». Він деталізував охорону прав людини і громадянина, загальноприйняту в демократичному політичному світі.

Розділ «Влада» (§ 30–94) детально (до дрібниць) торкався конструкції органів законодавства, адміністрації та судівництва.

Загально ж визначалося так: влада в державі мала належати українському народові (§ 30) і здійснюватися в ділянці законодавства через Раду Представників і Сенат, а в сфері виконавчій – через Президента Всеукраїнської Спілки (§ 34). Отже держава мала би бути парламентською республікою, при двопалатній системі законодавства і з одноособовою виконавчою владою виборного президента (американський взірець).

Рада Представників і Сенат творилися з виборів у кількості, яку встановлював окремий закон. При цьому члени Ради вибиралися б безпосередньо, на три роки, а до Сенату кожна земля посидала би на 5 років однакове число представників, незалежно від кількості свого населення (§ 55–60). Виборче право належало би кожному громадянину у віці від 25 років, а право бути обраним припадало б на вік від 25 до 70 років (§ 52). До виконання офіційних обов'язків в Україні могли бути допущені усі українці, як чоловіки, так і жінки, що були рівноправними (§ 13).

Президент вибирався би через плебісцит на 6 років у віці від 35 років і був би особою недоторканою (§ 63, 65); він призначав би та усував би міністрів, що несли належну відповідальність (§ 64, 65). Ніхто не міг бути міністром, якщо б він не був українцем з національності-роду (§ 76). Президент був би головним вождем війська і флоту, а також зверхником виконавчих органів; він призначав би відповідальних урядовців і достойників (§ 66), а також суддів другої інстанції та касаційного суду (§ 88), проголошував би закони і

Микола Міхновський

мав пильнувати за їхнім виконанням (§ 67, 68). Отже президент мав би бути повновладним правителем Всеукраїнської Спільки і відповідав би перед народним представництвом лише у випадку порушення ним Основного Закону (§ 75).

Справи, що торкалися виключно окремих громад або земель, регулювалися б їхніми громадськими або земськими радами, на підставах, визначених Основним законом (§ 36). Земські і громадські ради мали обирати з-поміж себе управи, які являли б собою органи виконавчої влади. Усі урядовці мали бути виборними. Права і обов'язки земських рад обмежувалися б справами, що стосувалися б інтересів земель і громад.

Президентів і законодавчих палат належало би право перешкоджати земським і громадським радам перевищувати свої права на шкоду інтересам Всеукраїнської Спільки (§ 95). Щороку законодавчі палати мали визначати розмір видатків і приймати бюджет (§ 101). Податки на користь Всеукраїнської Спільки установлювалися б тільки земськими радами (§ 97).

Всеукраїнська Спілька не мала би постійного війська (§ 104), але кожна громада мала би свою міліцію (§ 105). Чисельність і організація міліції, спосіб відбування вправ, права та обов'язки міліціонерів мали установлюватися окремим законом (§ 106). Мобілізація міліції могла бути зроблена лише на підставі закону (§ 107).

Столицею Всеукраїнської Спільки був би Київ (§ 109). Кольори державного прапора – блакитний і жовтий (§ 108).

Зміна Основного закону могла настати тільки тоді, коли обидві законодавчі палати висловили б свою згоду на зміну; але після цієї згоди на зміну вони би розпускалися. Зміну Основного закону можна було би перевести кваліфікованою більшістю тільки нововибраними палатами. Основний закон ухвалювався б Всеукраїнським Народним Конгресом (§ 118). Одночасно з Основним законом Конгрес (склад якого не вказувався) мав ухвалювати також такі окремі закони: 1) про працю, 2) про пресу, 3) про суд присяжних, 4) про фінанси, 5) про судову організацію,

6) про відповідальність міністрів та інших урядовців, 7) про грошову винагороду представників (членів законодадних палат) та урядовців, 8) військовий закон, 9) закони карні і цивільні, 10) закон про шкільну освіту⁵⁷.

Як адвокат, М. Міхновський на судових процесах захищав борців з російським самодержавством. Зокрема у 1906–1907 рр. був серед захисників у справі, відомій під назвою «Лубенська республіка», по якій проходили його товариші – брати Шемети (їх вдалося відвести від смертної кари і навіть виправдати). Найчастіше ж він виступав на захист простих селян, учасників аграрних заворушень, за що одержав прізвисько «Адвокат голодранців». У 1912–1913 рр. працював у харківському Товаристві імені Квітки-Основ'яненка. Останні ж п'ять–шість років перед Першою світовою війною М. Міхновський присвятив пропаганді національної ідеї серед промислових і хліборобських кіл Слобожанщини та Донецького басейну, а також брав участь в організації соляних промислів у Слов'янському районі на Донбасі. Перед початком Першої світової війни він розійшовся з УНП через незгоду з тактикою і стратегією політичної боротьби тощо.

З початком Першої світової війни 1914 року М. Міхновського було мобілізовано до російської армії. Після короткотривалого перебування на фронті, будучи давнім ворогом Росії, М. Міхновський з ідейних міркувань не воював і дуже скоро перевівся до Києва, де служив поручником у Київському воєнноокружному суді. За нових обставин у нього з'явилася ідея закласти підвалини майбутньої української армії, адже М. Міхновський вважав, що кожен вояк російської армії, який є українцем, мусить вважати себе вояком майбутньої української армії. Одним з прикладів такого національного бойового формування був для нього легіон Українських Січових Стрільців (УСС) в австро-угорській армії. Тож М. Міхновський намагався ініціюва-

57 - Жук А. Лубенська Конституція Української Держави // Сучасність. – 1961. – Ч. 11. – Листопад. – С. 98–106.

ти створення українських частин у царській армії, але на той час цей задум не знайшов належної підтримки.

В'ячеслав Липинський (1913 р.)

Тим часом *В'ячеслав Липинський* Світову війну зустрів у лавах російської імператорської армії (мобілізований як резервний офіцер до 4-го драгунського Новотроїцько-Катеринославського полку й армії ген. Самсонова, брав участь у східнопруській кампанії). 25 липня 1914 р. він прибув до свого полку, який дислокувався у містечку Едвабно у Східній Пруссії. Ця місцевість у 1914–1915 рр. була складовою рубежу Східно-Пруської наступальної операції російської армії у Першій світовій війні. Вона ж, за його сподіваннями, й

мала принести істотні зміни і кращу долю для України. Згодом, після битви під Танненбергом, 15 листопада 1914 р. через погіршення стану здоров'я (загострення плевриту) В. Липинського було переведено до кіннотних резервних частин (спочатку в Дубно, де він перебував до кінця травня 1915 р., потім – в Острог й, нарешті, від 9 липня 1915 р. – у Полтаву). У Полтаві прапорщик В. Липинський начальствував над 4-м відділенням кіннотного резерву. Його військовий підрозділ розквартирувався у цегляному заводі Божка, що знаходився по вул. Зіньківській у полтавському передмісті Павлинки⁵⁸, а сам В. Липинський

58 - ЦДАВО України, ф. 907, оп. 1, спр. 6, арк. 5–9.

мешкав майже у самісінькому центрі Полтави – в будинку по вул. Олександрівській, 44, що був навпроти Дворянсько-селянського банку, поряд з адміністративним центром – Круглою площею та Корпусним садом⁵⁹.

Після російської Лютневої революції він брав участь в українізації військових частин на Полтавщині, зблизився у Полтаві з місцевими членами Українського клубу В. Андрієвським і П. Чижевським, зустрічався з давнім знайомим В. Щербаківським. У червні 1917 р. В. Липинський увійшов до складу полтавського Комітету охорони пам'яток історії та культури на чолі з К. Мощенком, в числі якого були В. Щепот'єв, Л. Падалка, В. Щербаківський і М. Рудинський. Відвідував В. Липинський й українську бібліотеку Полтавської Спілки Споживчих Товариств, членом котрої був майбутній співзасновник УСХД Л. Сідлецький (С. Криlach).

Спільно з Л. Сідлецьким і Ф. Вольською В. Липинський написав і опублікував у жовтні 1917 р. у часописі «Книгар» брошуру «До селян та міщан українців римо-католицької віри лист від українців-католиків з Києва», у якому автори вказували, що приналежність до католицького віросповідання не означає приналежність вірянина до польської нації та що поміж католиками є чимало справжніх українців⁶⁰. У Полтаві В. Липинський також долучився до створеної навесні 1917 р. Української Військової Ради (УВР) й став одним з її провідних діячів (за деякими відомостями був і її головою, але, швидше, йдеться про головування на деяких засіданнях, як, наприклад, 2 червня)⁶¹. В.Липинський брав участь й у I-му Всеукраїнському Військовому з'їзді, що відбувся у Києві 6–8 травня 1917 р. і був започатко-

59 - ДАПО, ф. 1066, оп. 1, спр. 19, арк. 1.

60 - Книгарь: Літопис українського письменства. - К.: Товариство «Час», 1917. - Ч. 2. - Жовтень. - С. 102; Соловей Д. Розгром Полтави: Спогади з часів визвольних змагань українського народу. 1914–1921. - Полтава, 1994. - С. 90–91.

61 - Вістник Полтавського губернського громадського комітету. - 1917. - № 37. - 6 червня; - № 26. - 21 травня. - С. 4; Андрієвський В. З минулого: 1917-ий рік на Полтавщині. - Ч. І. - Берлін, 1921. - С. 19; Шемет С. В. К. Липинський при громадській роботі // В'ячеслав Липинський та його доба. - Кн. 1. - К., 2010. - С. 260; ДАПО, ф. 1057, оп. 1, спр. 15, арк. 115.

ваний, як відомо, М. Міхновським. Під час з'їзду В. Липинський приєднався до невеликої групи українських самостійників, «що зібралась була в однім куті» (М. Міхновський, О. Сахно-Устимович, П. Волошин та ін.)⁶². Самостійники тоді були затуркані соціалістами, що мали більшість у Центральній Раді й сповідували автономістсько-федералістичні погляди щодо Росії і які фактично зацькували невдовзі М. Міхновського.

Спробував В. Липинський в Полтаві за допомогою УВК й українізувати свій військовий підрозділ. Спеціально для його кавалерійської частини було виготовлено синьо-жовтий прапор, на якому були вишиті слова Т. Шевченка: «В своїй хаті своя сила, і правда, і воля» і який прикрашав залу Українського клубу під час засідань УВР⁶³. «З великим одушевленням прийняли ми цей новий Штандарт і він ще міцніше об'єднав нас у одну дружну сім'ю, до якої всяка "шатія", що почала тоді скрізь верховодити в армії, не мала абсолютно ніякого доступу», – згадував В. Липинський⁶⁴. Проте йому так і не вдалося українізувати свій військовий підрозділ і привести його до присяги Україні, позаяк не було на це «санкції Держави» – у цьому чині йому відмовили у Центральній Раді та Генеральному секретаріаті. Сам В. Липинський, як засвідчував В. Андрієвський, причину цьому вбачав у своєму шляхетському походженні та консервативно-самостійницьких поглядах⁶⁵. Пізніше В. Липинський виразно заявить, що «увесь перший, найбільше гарячий, найбільше творчий період діяльності Центральної Ради» минув «під гаслом якнайгострішого поборювання самостійників, як контрреволюціонерів і ворогів народу»⁶⁶.

62 - Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму // Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. – Т. 6. – Кн. 1. – К.; Філадельфія, 1995. – С. 13.

63 - Андрієвський В. З минулого: 1917-ий рік на Полтавщині. – Ч. II. – Берлін, 1921. – С. 26.

64 - Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму // Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. – Т. 6. – Кн. 1. – К.; Філадельфія, 1995. – С. 10.

65 - Андрієвський В. З минулого: 1917-ий рік на Полтавщині. – Ч. II. – Берлін, 1921. – С. 11.

66 - Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму // Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. – Т. 6. – Кн. 1. – К.; Філадельфія, 1995. – С. 5.

У цей час, протягом 1917–1918 рр. В. Липинський разом із С. Шеметом, як він сам згадував, «політично організовував хліборобські консервативні елементи на Полтавщині»⁶⁷. З лубенськими братами Шеметами В. Липинський познайомився наприкінці весни 1917 р. під час Другого з'їзду організованих хліборобів (земельних власників) Полтавщини⁶⁸ й долучився до їхніх планів створення консервативної партії, що невдовзі постала на Полтавщині під назвою *Українська Демократично-Хліборобська Партія (УДХП)*.

Формування партії почалося без В. Липинського. Як свідчив один зі співорганізаторів партії С. Шемет, у травні 1917 р. з губерніального з'їзду Союзу Земельних Власників, що відбувався у Полтаві, повернулися до Лубенського повіту кілька місцевих козаків-хліборобів. Двоє з них (І. Корнієнко та М. Макаренко) звернулися до нього з пропозицією утворити подібну організацію на Лубенщині. С. Шемет схвально сприйняв таку думку, але погодився на співпрацю за умови, що варто створити «не відділ «Всеросійського Союзу Земельних Собственников», а свою окрему українську хліборобську організацію на платформі суверенності українського народу»⁶⁹. Згодом у своїй «Заяві Загальним Зборам Української Демократично-Хліборобської Партії, пересланій на руки Закордонного Комітету цієї Партії в Тарнові» С. Шемет і В. Липинський зазначатимуть, що УДХП, у заснуванні якої вони обидвоє примали участь, постала навесні 1917 р. «Незадоволені політикою Центральної Ради національно свідомі хліборобські елементи, – писали вони, – бажаючи брати активну участь в тодішнім політичній життю і впливати на діяльність законодавчих державних органів, мусіли: 1) об'єднатись в політичну партію...»⁷⁰.

67 - Липинський В. З епістолярної спадщини. – К., 1996. – С. 160.

68 - Шемет С. В. К. Липинський при громадській роботі // В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн. 1. – К., 2010. – С. 259.

69 - Шемет С. До історії Української Демократично-хліборобської партії // Хліборобська Україна. – Зб. 1. – Відень, 1920. – С. 63.

70 - Хліборобська Україна. – Зб. 1. – Відень, 1920. – С. 273.

Ще одну зі спонук до творення подібної політичної структури вказують самі організатори партії у преамбулі до нарисів її програми. «За останні часи в різних містах України почали організовуватись політичні групи, котрі мають між собою те спільне, що з одного боку вони не можуть ні свого світогляду, ні своєї тактики цілком укласти в рамки вже існуючих соціалістичних партій. З другого боку, – наголошував Оргкомітет партії 15 жовтня 1917 р., – бажаючи йти в політичній боротьбі з одверто зазначеними цілями, вони не можуть об'єднуватися з тими по суті діла несоціалістичними партійними організаціями, які спокусилися й собі приліпити назву соціалістів»⁷¹. Тобто, фактично лубенці вказують на вимушене позиціонування окремих несоціалістичними силами самих себе як «соціалістичних» через неможливість інакше провадити свою діяльність в українському тогочасному політичному просторі, а практично відверто оголошують себе об'єднавчим ядром для подібних угруповань та партійних організацій.

Відтак було створено Організаційну комісію, що зголосилася на утворення крайової хліборобської організації, що включала до свого складу: С. Шемета, голову Лубенської повітової земської управи М. Боярського, члена цієї управи Л. Климів, агронома В. Шкляра та козаків-хліборобів В. Чигрина, І. Корнієнка, М. Макаренка. Ця комісія оголосила про утворення нової політичної організації, назвавши її *Українською Демократичною Партією (УДП)*⁷².

Установчі збори партії відбулися 29 червня 1917 р. у Лубнах, на який з різних повітів Полтавщини прибуло понад півтори тисячі делегатів, що представляли як інтелігентні кола консерваторів-самостійників й національно свідоме поміщицтво (20 дід-

71 - Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст.: програми і досвід. Матеріали. – К.: Колсантинг, Фенікс, 1993. – С. 129.

72 - У 1904–1905 рр. вже існувала партія з такою ж назвою й одним з її співзасновників якраз і був С. Шемет. Тож вибір назви – Українська Демократична Партія – для нової партії у 1917 р. вочевидь був не випадковим. Ба більше, від «старої» УДП до І Державної Думи свого часу балотувався Володимир Шемет – старший брат С. Шемета. Наприкінці 1905 р. УДП на автономних засадах об'єдналася з УРП й було створено спільну Українську Радикально-Демократичну Партію (УРДП).

чів), так і заможні й середні верстви хліборобства (1500 селян). Керівний орган партії (Раду) склали: М. Боярський, Л. Климів, В. Шкляр, В. Чигрин, І. Корнієнко, М. Макаренко та С. Шемет. На зборах (під головуванням Л. Климів) було ухвалено основні програмові засади партії: досягнення суверенності українського народу, збереження приватної власності, вирішення земельного питання Українським Соймом на основі парцеляції поміщицьких земель за викуп. У своїй доповіді перед делегатами С. Шемет «суверенність» пояснив в стилі популярної тоді революційної риторики як прагнення партії до здобуття такого становища, коли відбудеться «вільна спілка усіх народів. як гарантія вічного миру, широка автономія України в Федеративній Російській республіці»⁷³. На основі цих принципів В. Андрієвський, С. Шемет та В. Липинський мали розробили проекти програми партії.

При цьому слід зауважити, що делегати не змогли належним чином завершити партійні збори, позаяк їм завадила це зробити непрошена група солдатів. Увечері ж нашвикоруч обрана Рада партії, також через втручання солдатів, не змогла нормально провести збори. Перемовини ж місцевим Советом солдатських депутатів ні до чого не призвели, позаяк в українців була «програма не так написана»⁷⁴.

Власне, сам В. Липинський дізнався про створення УДП у червні 1917 р. від того ж таки С. Шемета у Полтаві при знайомстві з ним на хліборобському з'їзді. У серпні 1917 р. В. Липинський, на той час вже активний діяч й член Ради партії та очільник (з липня) її полтавського осередку, почав розробку свого проекту її програми⁷⁵.

73 - Вістник Лубенського Громадського Комітету. - 1917. - 6 липня.

74 - Шемет С. До історії Української Демократично-хліборобської партії // Хліборобська Україна. - Зб. 1. - Відень, 1920. - С. 63-64.

75 - Турченко Ф., Заліська Н. В'ячеслав Липинський - ідеолог Української демократичної хліборобської партії // В'ячеслав Липинський: Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. - К.; Філадельфія, 1994. - С. 171-181.

Саме В. Липинський запропонував й нову назву – *Українська Демократично-Хліборобська Партія (УДХП)*. Як вказував С. Шемет, додаток «хліборобська» мав підкреслювати чи не одну з найголовніших відмінностей нової політичної сили від інших модних тогочасних партій соціалістичного спрямування – вимогу збереження приватної власності на землю і тим самим уникнути недовір'я з боку селян – земельних власників⁷⁶. Крім того, «в перші часи партійної роботи виявилась цікава подробиця, що селяни цілком ще не звикли до партійних організацій, про партію судили, дивлячись на її назву»⁷⁷.

Зрештою В. Липинський й став автором нарисів політичної програми УДХП, що була ухвалена 15 жовтня 1917 р. Згідно з програмовими нарисами, члени партії мали об'єднуватися по селах і містах в місцеві організаційні осередки – вільні громади УДХП. Такі партійні громади потрібно було розгалужити по усій Україні. Проте за перший рік свого існування партія спромоглася приєднати до себе усі активні хліборобські елементи лише у Лубнівському повіті на Полтавщині. У решті Полтавської губернії, зокрема у Полтаві, організовувалися тільки невеличкі гуртки з інтелігенції, що провадили свою роботу напівконспіративно. Такий же стан справ був в Олександрійському та Єлисаветградському повітах на Херсонщині, в Катеринославі, Харкові та Києві. З початком же першої більшовицької окупації діяльність партійних осередків взагалі замирає й починає оживати лише після вигнання «червоних» з тієї чи іншої місцевості⁷⁸.

76 - Самостійництво, як політична перспектива для України, на той час хоч і мало своїх провісників, проте поглиналося й висміювалося популярними діячами соціалістично-демократичного напрямку. Так, наприклад, 19 березня 1917 р. у Києві відбулася грандіозна маніфестація, що переросла у віче на Софіївському майдані. І хоча серед вимог демонстрантів було близько 10 транспарантів з гаслами «Хай живе самостійна Україна з гетьманом на чолі», вони все ж розчинялися посеред 300 гасел із вимогами автономії України. На військовому з'їзді ж у Києві самостійників (зокрема М. Міхновського було звинувачено у провокаційстві й буржуазності). Свого чергою група самостійників на чолі з М. Міхновським об'єдналася у Військовий клуб імені П. Полуботка.

77 - Шемет С. До історії Української Демократично-хліборобської партії // *Хліборобська Україна*. – Зб. 1. – Відень, 1920. – С. 64.

78 - Там само. – С. 67.

«Українська національна ідея тільки тоді в силі оживити собою українську етнографічну масу, коли вона йде поруч з ідеєю суверенітету українського народу, коли вона кличе до повного національного визволення і на місто рабської служби чужим державним організаціям ставить змагання до створення власної держави», – наголошував В. Липинський⁷⁹. На шляху ж від етнографічної маси до нації народ мусила вести його провідна верства. Ця провідна верства мала поєднати в собі молоду енергію українського селянства з державницькою мудрістю нащадків гетьманських і старшинських родів. При цьому вона аж ніяк не мала би бути кастово-замкненою, а натомість мусила б поповнюватися кращими представниками усіх класів, в тому числі й робітничого, але при цьому «город не повинен диктувати свою волю українському селу»⁸⁰.

Що ж стосується моделі майбутнього суспільно-політичного ладу та моделі розвитку України, вироблених В. Липинським у «Нарисі програми» партії, то згідно з ними: УДХП виступала за встановлення в самостійній Українській Державі демократичного республіканізму, за якого законодавча влада належала б демократично обраному Українському Сойму в Києві (з терміном обрання делегатів на 4 роки), а виконавча – Генеральному Секретаріатові (урядові), що був би підзвітним Сойму. Крім того передбачалася й посада президента Республіки з чотирирічною виборною каденцією, повноваження якого (як і розподіл функцій і повноважень Сойму) мали бути визначені Установчими Зборами. Вибори мусили б здійснюватися через забезпечення демократичного, рівного, всенародного, таємного, прямого й пропорційного права голосу, без будь-яких обмежень за соціальною, національною чи релігійною ознаками⁸¹.

79 - Липинський В. К. Нарис Української демократичної хліборобської партії // Матеріали до програми. Видання Української демократичної партії – Лубни, 1917. – С. 6, 7.

80 - Там само. – С. 7.

81 - Нарис програми Української Демократичної Хліборобської партії // Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст. Програмові і довідкові матеріали. – К.: Консалтинг-Фенікс, 1993. – С. 135–136.

В'ячеслав Липинський

Однією з основних підвалин держави та гарантом існування незалежної Української Республіки мали стати сильні національні армія та флот. Система і форма функціонування армії мали би бути комбінованими. За нормальних умов планувалося створення українських збройних сил, «своєю організацією наближених... до типу всенародної міліції»⁸². При цьому таке військо мусило б мати гнучку організацію і змінюватися відповідно до міжнародної ситуації: в

мирний час армія функціонувала б у вигляді міліційних формувань, а на період військової загрози або перебування держави у стані війни – збройні сили трансформувалися б у чисельну регулярну армію. Окремо в програмі УДХП наголошувалося, що «всі члени нашої партії мають обов'язок приймати якнайбільше діяльну участь у всіх загальнонаціональних військових установах»⁸³. Загалом же Збройні сили Української Держави, головним завданням яких було боронити волю українського народу, мали формуватися за принципом абсолютної безпартійності, позаяк «армія єсть організація обов'язкова для всіх національно свідомих вояків-українців, без різниці поглядів та партій»⁸⁴.

У майбутній державі, згідно з програмовими нарисами УДХП, виготовленими В. Липинським, визнавалася законотворча ініціатива. Законодавство базувалося б на демократичних

82 - Там само. – С. 136.

83 - Там само. – С. 140.

84 - Там само.

засадах й мало гарантувати кожному громадянину загальнолюдські, рівні й обов'язкові права (незайманість особи, свободи друку, слова, спілок, страйків тощо). При цьому передбачалася й можливість проведення референдуму (у разі прийняття доленосних для держави рішень). Національним меншинам, з метою здобуття їх лояльності до Української Держави, забезпечувалося закріплення права пропорційного представництва у всіх державних установах, широке місцеве самоврядування і культурно-національна автономія (не виключалася й практика створення державних фондів задля акумуляції коштів на задоволення культурних потреб кожної національності, пропорційно її чисельності)⁸⁵.

Партія виступала за встановлення якнайширшого контролю держави над національним господарством, визнаючи можливість проведення націоналізації усіх залізниць і водних шляхів сполучення, а також таких природних багатств, як вугільні копальні, залізорудні та нафтові промисли, ліси тощо (без права надання їхньої приватної розробки). Передбачалася часткова націоналізація й у деяких галузях промисловості, передусім – цукрової та винокуреної. При цьому будь-які процеси націоналізації мусили переводитися не шляхом державного примусу сили (експропріації), а шляхом примусу викупу. Крім того Українська Держава повинна була б стати утворювачем тих галузей господарства, у яких найбільше зацікавлена вся нація, а «шкідливий для нації хаос приватного капіталістичного хазяйства [...] мусить бути обмежений не тільки зверху – якнайширшим державним контролем над національним хозяйством, а і знизу», тобто – профспілками продукуючих мас і демократичним кооперативним рухом⁸⁶.

Аграрне питання пропонувалося розв'язати через визнання й забезпечення двох форм землеволодіння – приватної й оренд-

85 - Там само. – С. 135–136.

86 - Липинський В. К. Нарис Української демократичної хліборобської партії // Матеріали до програми. Видання Української демократичної партії – Лубни, 1917. – С. 19.

ної. Крім того держава повинна б була створити національний земельний фонд, який би поповнювався шляхом вивласнення за викуп поміщицької землі понад певну, визначену законом норму. Земельний фонд мав ділитися на хутори, величина яких відповідала би оптимальній для певної місцевості господарчій нормі (ці хутори передавались би селянам в довічну і спадкову оренду без права поділу). Що ж до селянської надільної землі, то вона переходила би у повну власність хліборобів. При цьому, попри гарантування недоторканності приватної власності на землю, держава мала би застерігати проти надмірної концентрації землі в одних руках, а також не допускати земельної спекуляції. Конфіскація ж великих земельних наділів могла викликати спротив, у той час як їхній викуп селянами надав би їм відчуття господаря й виключив би загрозу соціально-класового протистояння⁸⁷.

Українська Держава мала би за мету прискорити об'єктивний процес переходу поміщицьких маєтків до рук селянства й, водночас, виробити під цей процес організаційно-правничі засади. У земельній реформі УДХП остаточне рішення мав би право приймати Сойм, законно обраний винятково Українськими Установчими Зборами (а не Російськими Установчими Зборами). Очікувалося, що наслідком такої земельної реформи мало стати перетворення України на край високорозвиненого, інтенсивного фермерського господарства. «Ми будемо йти до того, – зазначалося в програмі, – щоб зникли якнайшвидше пережитки нашої національної неволі: величезні поміщицькі латифундії, котрі могли існувати при дешевих робочих руках, темноті народній та піддержці пануючих держав, і витворені панщиною великі, скупчені та бідні українські села»⁸⁸.

87 - Andrijewskij W. Jeszcze kilka uwag i wspomnień o s.p. Wacławie Lipińskim // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – Warszawa, 1934. – № 10. – С. 3.

88 - Липинський В. Нарис програми Української Демократичної Хліборобської партії // В'ячеслав Липинський – історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – Київ; – Філадельфія, 1994. – С. 137.

В освітньо-культурній сфері першочерговим мусило б стати відкриття та поширення серед сільського населення початкових і середніх шкіл. При цьому прискореними темпами мала відбутися українізація освіти по селах. У містах же, з огляду на попередню глибинну русифікацію, українізацію пропонувалося здійснювати поміркованіше, допускаючи ще певний час тимчасове паралельне вживання російської мови.

У релігійній сфері держава оголосила би про свободу віросповідання, а також опікувалася б подбати про матеріальний стан духовенства, усіма засобами сприяючи підвищенню загальнокультурного рівня священників. Православна Церква «повинна мати соборний устрій і повинна бути автокефальна, незалежна від всяких чужесторонніх політичних впливів і від держави в своїм внутрішнім ладу»⁸⁹. Таку ж соборноправну автономію здобували б й Греко-Католицька і Римо-Католицька Церкви, оскільки вони мали значний вплив на певних українських територіях. Провідна ж роль у державі відводилася віковій і традиційній для українців Православній Церкві.

Таким чином у новій програмі УДХП В. Липинський значно розширив політичні та економічні програмові засади партії, її бачення суспільно-політичної, соціально-економічної й культурно-релігійної моделі майбутньої Української Держави, прийняті при заснуванні УДП у травні 1917 р. Новими стали положення: про потребу відновлення Української державності, суверенність українського народу, потреба у створенні потужної армії та флоту, необхідність формування провідної верстви суспільства з державницькою свідомістю, співіснування орендної та приватновласницької форм землеволодіння, передача за викуп великих земельних маєтків для задоволення потреб малоземельних селян, встановлення державного контролю за національним господарством та інше. Відзначним також є те, що в партії вводився оптимальний віковий ценз (після 20-ти років)

89 - Нарис програми Української Демократичної Хліборобської партії // Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст. Програмові і довідкові матеріали. – К.: Консалтинг-Фенікс, 1993. – С. 136.

для тих, хто прагнув вступити до її лав, а також надання права дорадчого голосу для кожного члена УДХП на Всеукраїнському з'їзді партії.

У своєму «Скороченому змісті програми Української Демократично-хліборобської Партії», що був поданий, зокрема, до Харківської губерніяльної управи, УДХП так сама визначала основні пункти свого державно-політичного світогляду:

«1. Вживати всіх заходів до утворення, на демократичних підвалинах, сильної Української Самостійної Держави і національного Українського Уряду.

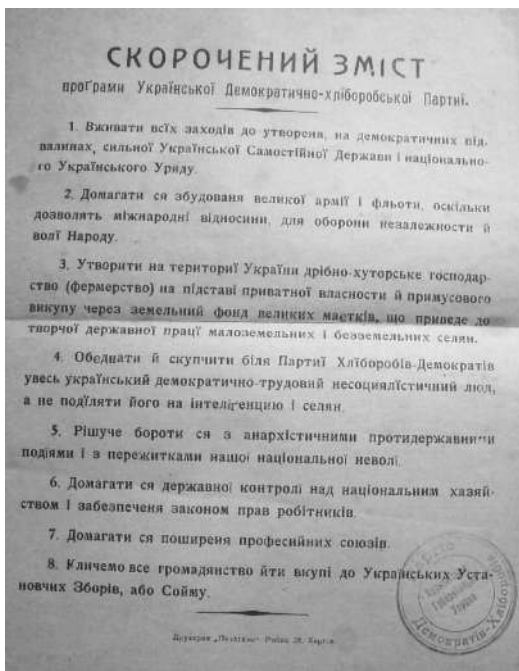
2. Домагати ся збудованя великої армії і фльоти, оскільки дозволять міжнародні відносини, для оборони незалежності й волі Народу.

3. Утворити на території України дрібно-хуторське господарство (фермерство) на підставі приватної власности й примусового

викупу через земельний фонд великих маєтків, що приведе до творчої державної праці малоземельних і безземельних селян.

4. Обеднати й скупчити біля Партії Хліборобів-Демократів увесь український демократично-трудоий несоціалістичний люд, а не поділяти його на інтелігенцію і селян.

5. Рішуче бороти ся з анархістичними протидержавними подіями і з пережитками нашої національної неволі.

Скорочений зміст програми УДХП

6. Домагати ся державної контролі над національним хазяйством і забезпечення законом прав робітників.

7. Домагати ся поширення професійних союзів.

8. Кличемо все громадянство йти вкупі до Українських Установчих Зборів, або Сойму»⁹⁰.

Необхідно також відзначити й той факт, що під час написання програми УДХП В. Липинський, в ім'я занотування ідеї самостійності та згуртування навколо неї широких суспільно-політичних кіл та свідомого громадянства, змусив себе на певний час поступитися своїй ідеєю українського державного монархізму. Сам В. Липинський з цього приводу зауважував, що «ми – віддаючи “дань духові часу” – на превеликий жаль прийняли були “республіканську форму правління з Президентом на чолі”»⁹¹. Чому? Аби мати змогу перебувати в тогочасному українському суспільно-політичному житті й поширювати свої погляди. Цю відповідь він обґрунтував пізніше у своїх «Листах до братів-хліборобів», констатуючи реалії наддніпрянського політикуму передреволюційних і революційних часів: «Членом “української” нації міг бути тільки той, хто поступову й демократичну програму української інтелігенції визнавав і мандат на представництво народніх інтересів в її руки складав. “Лівіші кадетів і правіші більшовиків”, – ось були ті рамки, в яких могла існувати “українська нація”. Все, що було поза ними – це були не українці, це були в найкращім разі тільки “культурники”, “українофіли”, або смішні оригінали-самостійники, а то просто “малороси”, “поляки”, і взагалі всі разом люде з національного боку непевні»⁹².

Восени 1917 р. УДХП взяла участь у виборах до Всеросійських Установчих Зборів у складі міжпартійного несоціалістичного

90 - Особистий архів П. Гай-Нижника.

91 - В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн. 1. – К., 2010. – С. 28.

92 - Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – Нью-Йорк, 1954. – С. 6.

самостійницького списку під № 11 від блоку «Українських національно-республіканських груп і організацій»⁹³ (серед його членів, зокрема, були також: В. Андрієвський, М. Злобинцев, І. Кулик, В. Шемет, П. Макаренко та М. Міхновський⁹⁴). Щодо М. Міхновського, то він одразу ж поставився до новоствореної партії «з великим інтересом» (вислів С. Шемета)⁹⁵, дав заочну згоду на участь у виборчому списку й на членство в УДХП, заяк на той час іще перебував на фронті⁹⁶. В. Липинський став офіційним представником блоку у Полтавській окружній виборчій комісії⁹⁷. Прикметно, що 17 жовтня 1917 р. він звернувся до цієї комісії з заявою, де висловлювалося бажання отримати дозвіл на друк виборчого списку УДХП у пресі та у виборчих бюлетенях українською мовою⁹⁸ й отримав його⁹⁹.

93 - ДАПО, ф. 1066, оп. 1, спр. 19, арк. 1.

94 - У ті часи, у березні 1917 р. М. Міхновський заснував і очолив Український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка, від якого у квітні того ж року на Всеукраїнському Національному Конгресі був обраний членом Української Центральної Ради. Провадив активну діяльність з українізації армії та створення українського війська. З ініціативи М. Міхновського в Києві у березні 1917 р. відбулися три військових віча, останнє з яких 11 березня ухвалило рішення про формування 1-го Українського охочекомонного полку імені гетьмана Б. Хмельницького. 15 березня 1917 р. зібрав своїх однодумців і проголосив створення альтернативної Центральної Ради, яка виразно задекларувала свій самостійницький характер. 16 березня 1917 р. було створено товариство «Український військовий клуб ім. гетьмана П. Полуботка» на чолі з М. Міхновським. Тоді ж військова нарада Київського гарнізону після доповіді М. Міхновського обрала Український військовий організаційний комітет і ухвалила негайно приступити до організації власної національної армії. Своім завданням Комітет проголосив українізацію російської армії, тобто формування в її складі українських частин; створення в частинах армії українських громадських організацій; негайну організацію першого українського полку. Про це М. Міхновський казав у своїй емоційній промові під час української маніфестації 19 березня у Києві. Учасник Всеукраїнського Національного Конгресу (6–8 квітня 1917 р.). Вів перемовини з командуванням російської армії про формування двох українських бригад. На Конгресі обраний членом УЦР від Українського військового клубу ім. Полуботка. На I Всеукраїнському військовому з'їзді (5–8 травня) увійшов до складу Українського Генерального Військового Комітету (УГВК) – вищої військової установи в Україні. Не поділяв соціалістичні погляди керівництва УЦР, яке намагалось обмежити діяльність і вплив самостійників на чолі з М. Міхновським в армії. Після II Військового з'їзду (червень 1917 р.) вийшов зі складу УГВК. За деякими даними, був причетним до виступу Полуботківців (2-го Українського полку ім. П. Полуботка) у липні 1917 р. Після його невдачі на вимогу провідників УЦР (М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри) відправлений на Румунський фронт. На Румунському фронті пробув до Жовтневого перевороту в Росії. Від пізньої осені 1917 р. М. Міхновський мешкав на Полтавщині, де був обраний Лубенським мировим суддею.

95 - Шемет С. Микола Міхновський: (Посмертна згадка) // Хліборобська Україна. – Кн. 5. – 1924–1925. – Відень, 1925. – С. 22.

96 - Андрієвський В. Микола Міхновський: (Нарис суспільно-політичної біографії) // Визвольний шлях. – 1974. – № 4. – С. 608.

97 - ДАПО, ф. 1066, оп. 1, спр. 19, арк. 15.

98 - Там само, арк. 16.

99 - Там само, арк. 20.

У виборчій програмі під назвою «Чого добивається для українського народу блок Українських національно-республіканських партій і організацій» виразно було означено самостійницьку й державницьку позицію націонал-консерваторів, яку відображало формулювання однієї з вимог блоку: «Негайний мир при участі українських представників на міжнародному мировому конгресі і сильна народна українська власть, місцева українська озброєна сила»¹⁰⁰.

Вибори блок № 11 програв. Загалом УДХП здобула 1070 голосів¹⁰¹ (менш, ніж 0,1% виборців), причому з них понад 50% голосів було отримано у двох «своїх» повітах – Лубенському (274 голоси) та Золотоноському (228 голосів), а також у м. Полтава (214 голосів)¹⁰². Зауважу принагідно, що в Полтаві активну передвиборчу роботу провадили В. Андрієвський, П. Макаренко та голова Полтавського відділу УДХП В. Липинський.

Причин програшу було кілька. Програма партії ще навіть не була остаточно готовою, а отже й невідомою широкій громадськості, та й сама партія перебувала лише у стані самоорганізації, проте, як небезпідставно вважав один з її провідників В. Андрієвський, за таких революційних часів їхній самостійницький та ще й несоціалістичний список № 11 був на той час «найбільш єретичним»¹⁰³. Крім того УДХП не мог-

Віктор Андрієвський

100 - Вістник Полтавського губернського комітету. - 1917. - 31 жовтня.

101 - ДАПО, ф. 1066, оп. 1, спр. 4, арк. 1-22 зв.

102 - Там само, арк. 6 зв., 9 зв., 13 зв

103 - Андрієвський В. З минулого: 1917-ий рік на Полтавщині. - Ч. І. - Берлін, 1921. - С. 152.

ла надрукувати для поширення серед людності свою програму через страйк друкарів, організований у цей час соціалістичними Радами Полтавщини, а спеціальний цензурний комітет заборонив друкувати відозви та літературу несоціалістичного змісту. Соціалісти ж продовжували свою агітацію й у відозвах, зокрема, таврували хліборобів-демократів як «буржуїв-поміщиків»¹⁰⁴.

Спроба ж консервативно-самостійницького блоку № 11 об'єднатися з соціалістами-федералістами (УПСФ; список № 13) та соціал-демократами (УСДРП; список № 15) в єдиний виборчий блок хоч і видавалася вдалою на перших порах (навіть була дозволена окружною виборчою комісією рішенням від 28 жовтня 1917 р.), проте так і не відбулася¹⁰⁵. Потенційні союзники відчувалися націонал-консерваторів, а соціалісти-федералісти, що позиціонували себе дружньою партією, в одній зі своїх агіток називали хліборобів-демократів не інакше, як «людей, що від села далеко стоять і на селянських справах не розуміються»¹⁰⁶.

Після проголошення УНР III Універсалом Центральної Ради, партія почала готуватися до нових виборів – до Українських Установчих Зборів. У зв'язку з цим полтавський відділ УДХП на чолі з В. Липинським розпочав заходи з організації відповідного губерніального з'їзду, який українські соціалісти (зокрема в особі П. Христюка) одразу ж затаврували як «поміщицьку конференцію»¹⁰⁷. З'їзд мав відбутися у Полтаві в залі Українського клубу, проте у призначені час і день на зібрання прибуло лише кілька інтелігентів. З Лубен приїхали М. Міхновський та С. Шемет. Прибув до Полтави з Лубен і майбутній

104 - Там само. – С. 154.

105 - ДАПО, ф. 1066, оп. 1, спр. 32, арк. 2, 4 зв.

106 - Андрієвський В. З минулого: 1917-ий рік на Полтавщині. – Ч. I. – Берлін, 1921. – С. 155.

107 - Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр. – Т. 2. – Нью-Йорк, 1969. – С. 157.

прем'єр-міністр Української Держави Ф. Лизогуб, який хоч і не був членом УДХП, але тоді зблизився з хліборобами-демократами, проте після провалу спроби скликати з'їзд він охолов до співпраці з ними. Отже спроба В. Липинського до практичної партійно-організаційної роботи зазнала невдачі вже на рівні полтавського осередку УДХП, що пізніше, вже на чужині, визнав і С. Шемет, зізнаючися, що вони з В. Липинським провели недостатню роботу з організації полтавського передвиборчого з'їзду¹⁰⁸. Невдовзі ж, під час січневого 1918 р. наступу більшовиків на Україну, В. Липинський змушений був втікати з Полтави спочатку до Лубен, звідти – до Києва (разом з С. Шеметом), а потім – до Галичини.

Варто також зауважити й на тому, що хоча УДХП у 1917 р. й не поділяла соціально-політичної політики Української Центральної Ради, проте не перейшла до неї у радикальну опозицію, а натомість вважала її постанови законним й, відтак, намагалася вплинути на її соціально-політичний та фінансово-економічний курс легальними методами. У березні 1918 р. керівництво УДХП навіть вело переговори з Центральною Радою про входження членів партії до її складу. Тим не менш, В. Липинський не плекав до тогочасних провідників революційно-демократичної України сентиментів й вважав, що «весь перший період Центральної Ради у внутрішній політиці пройшов <...> під гаслом боротьби з самостійниками взагалі і з самостійниками несоціалістами зокрема»¹⁰⁹. То ж і подальші поразки УНР, на його думку, полягали також і у тому, що «соціалістичні українські партії порішили в певний момент ідею самостійности змонополізувати винятково для себе, викинувши як “реакціонерів та гетьманців” всіх давніх

108 - Шемет С. В. К. Липинський при громадській роботі // В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн. 1. – К., 2010. – С. 260–261.

109 - В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн. 1. – К., 2010. – С. 157.

самостійників за межі української нації, котра від дня проголошення четвертого універсалу мала стати вільною й незалежною нацією – промінявши автономію на самостійність – соціал-революціонерів»¹¹⁰.

При цьому УДХП не обмежувалася виключно ідеологічною роботою, а й час від часу заявляла про себе антиурядовими акціями. Цьому сприяло й посилення позицій у керівництві партії М. Міхновського (секретаря київського губерніального партійного осередку УДХП), а також вступ до її лав Д. Донцова, який у 1918 р. повернувся в Україну з еміграції. Д. Донцов, зокрема, характеризував УДХП «партією консервативною, а крім того, ворожою до соціалізму і політики Ц[ентральної] Р[ади]», а її самостійницький характер забезпечувала особа автора «Самостійної України» (М. Міхновського)¹¹¹.

С. Шемет згадував, що «класова і консервативна ідеологія хліборобської партії була тим, що найбільш відповідало тодішньому державницькому світоглядові Міхновського і він починає працювати в цій партії. Після звільнення Києва від більшовиків я, Міхновський, Липинський і інші учасники організованого хліборобського руху, зїздимось до Києва, радимось над новою політичною ситуацією і однодушно приймаємо тоді за основу дальшої політичної праці нашої, пропоновані Липинським від самого початку революції: – класовий принцип в організації громадській і принцип монархічний в організації державній»¹¹². Через третіх осіб провідниками УДХП робиться розвідка для вияснення намірів німців та їхнього ставлення до монархічного напрямку хліборобів-демократів. При цьому виявилось, що німці не знають, що їм робити з Центральною Радою й вони

110 - Там само. – С. 151.

111 - Донцов Д. Рік 1918. – К., 2002. – С. 6.

112 - Шемет С. Микола Міхновський (Посмертна згадка) // Хліборобська Україна. – Кн. V. – Відень, 1924–1925. – С. 22–23.

самі ще шукають способу вийти з важкого становища, яке виникло з несерйозного управління державою урядом української соціалістичної демократії, проте мають твердий намір довго не терпіти її при владі й запровадити режим окупації. З метою запобігти такому катастрофічному кінцю української державності, на раді провідних діячів УДХП було вирішено негайно усім

Сергій Шемет, Володимир Шемет, Микола Міхновський, Євген Чикаленко

роз'їхатися по провінції та якнайшвидше відновити припинену більшовицьким наскомом діяльність місцевих партійних організацій хліборобів-демократів¹¹³.

З середини весни 1918 р. опозиційні кола, в тому числі й УДХП, посилили тиск на есерівський уряд УНР та на Центральну Раду. У квітні вони кардинально вплинули на подальший розвиток України, хоч і не були визначальними й рушійними у зміні історичної долі УНР і Центральної Ради. Коли ж партія 8 квітня (25 березня за ст. ст.) спробувала зібрати з'їзд шести північних повітів Полтавщини у Лубнах, на який з'їхалося 2 тис. делегатів, то уряд УНР відмовився забезпечити безпеку його проведення й УДХП мусила zorganizувати зібранню власну озброєну охорону з синів хліборобів, позаяк просити допомоги у німецького війська проти українців-соціалістів не хотіла¹¹⁴. Тоді ж було обрано Головну Управу УДХП, до якої увійшли: Д. Дон-

113 - Там само. – С. 23.

114 - Шемет С. До історії Української демократично-хліборобської партії Хліборобська Україна. – 36. 1.– Відень, 1920. – С. 67.

цов, М. Міхновський, В. Степанківський, С. Шемет, В. Шемет і В. Липинський¹¹⁵. З'їзд ухвалив низку постанов до Центральної Ради, які визначалися наступними основними вимогами:

- визнання принципу приватної власності як основи народно-го господарства;
- негайне повернення господарям права власності на землю та майно;
- залишення певного мінімуму землі в руках власників і передачі решти землі на орендних умовах малоземельним селянам;
- правове забезпечення рівних умов політичної діяльності для соціалістів і несоціалістів;
- поповнення Центральної Ради представниками УДХП¹¹⁶.

Для передачі цих вимог Центральній Раді з'їзд обрав делегацію на чолі з С. Шеметом, до складу якої ввійшло 200 селян і 5 членів керівництва партії. Наступного дня, 9 квітня (26 березня) 1918 р. посланці прибули до Києва. Делегати рішуче вимагали скасування основних засад III Універсалу, зокрема щодо соціалізації землі й прагли зачитати постанови свого з'їзду на загальних зборах Центральної Ради, проте не отримала на це дозволу від М. Грушевського. Натомість відбулася зустріч частини делегатів з представниками радівських фракцій.

На ній й було озвучено вимоги УДХП:

- кооптувати до складу Центральної Ради представників партії;
- переглянути земельний закон;
- скасувати результати виборів до Українських Установчих Зборів і призначити нові демократичні вибори¹¹⁷.

115 - Донцов Д. Дон-Кіхотам монархізму // Державна Нація. – 1927. – Ч. 1. – С. 30.

116 - Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т. 2. – Ужгород, 1932. – С. 16–17.

117 - Вісті Всеукраїнського з'їзду ДемократівХліборобів (Київ). – 1918. – 29 квітня.

Утім, усі ці вимоги, окрім обіцянки внести незначні правки до земельного закону, були відкинуті. Натомість голова Ради народних міністрів, есер В. Голубович і міністр земельних справ М. Ковалевський на окремій зустрічі заявили, що ухвалений Центральною Радою земельний закон УНР не може бути скасованим (щоправда М. Ковалевський запевнив членів делегації, що дрібні селянські господарства не зачіпатимуть і що уряд гарантує селянам земельний мінімум для повного відокремлення від поміщиків).

Стан справ у державі, зрештою, резюмувала партійна преса хліборобів-демократів, у якій констатувалося: «Техніки, інженери, промисловці, дідичи, управителі культурних маєтків, всі інтелігентські сили, цілий вихований літами апарат новочасної суспільности, що міг би одиноко вирвати край з руїни, загнано в кут»¹¹⁸. Відтак полтавці взялися організовувати Всеукраїнський 3^{ій} з'їзд хліборобів, який мав відбутися 28 квітня 1918 р. і на ньому рішучіше й більш жорстко і представницько знову висунути свої вимоги.

На той час столицею ширилися чутки про намір ген. П. Скоропадського та його *Української Народної Громади (УНГ)* здійснити державний переворот, повалити Центральну Раду й проголосити в Україні гетьманат¹¹⁹, припинивши тим самим громадсько-політичний хаос в країні, крах фінансово-економічного становища через соціалістичні експерименти уряду УНР та його безладну земельну політику на селі тощо¹²⁰. При

118 - Там само.

119 - М. Міхновський, до речі, пропонував керівництву УПСР звернутися до урядової УПСР із вимогами, задоволення яких надало би мізерну можливість розв'язати кризу. Суть вимог полягала у наступному: розпуск Центральної Ради, передача влади спеціальному комітетові з 30 осіб (соціалісти у ньому мали складати не більше 20%), скасування закону про соціалізацію землі, сформування нового уряду та обрання диктатора, за пів року – парламенту, що й мав перебрати до своїх рук владу в Республіці. Утім, така комбінація була аж надто запізною й апріорі нежиттєздатною.

120 - Самі Скоропадські на час революційних подій в Росії та Україні були власниками такого нерухомого майна: кам'яний дім у Києві, на Подолі (на розі Олександрівської та Андріївської вул. за № 38/8); Тростянець – маєток у Полтавській губ. (40 км від Прилук, 18 км від станції Рубанка, що по залізничній смузі Лібава–Ромни), що мав обширом 2 тис. 800 десятин в основному прекрасної пахотної землі; Кубарово – маєток у Чернігівській

цьому варто наголосити, що переворот готувався і без УНГ, а сама УНГ була лише однією зі складових чинників зміни влади в Україні.

Як видно з програми організації, Українська Народна Громада не мала наміру встановлювати диктатуру П. Скоропадського, однак серед її членів уже визрівали думки про передачу влади одній особі з диктаторськими повноваженнями та запровадження гетьманства. Ідеї гетьманства в ній почав поширювати у другій половині березня 1918 р. член Товариства українських юристів, правник Парчевський.

Ба більше, спочатку навіть не йшлося про переворот. «Я вважав, що партія розростеться, зміцниться, голос її буде чути в країні, а потім думав, що можна буде поступово перейти до ідеї гетьманства. Жодних переворотів я не хотів на той час і про них не думав»¹²¹. Це підтверджує й інтерв'ю гетьманського секретаря І. Полтавця-Остряниці, опубліковане в новочеркаському «Вечернем времени» на початку літа 1918 року. І. Полтавець-Остряниця розповів тоді, що спочатку П. Скоропадський не думав про повалення Центральної Ради, а «його наміри хилилися до того, щоб пом'якшити соціальні проти-

губ. (20 км від Глухова), що загалом мав бл. 2 тис. 200 дес. (прибл. 1 тис. 400 дес. лісу) та горілчаний завод у ньому; Дунаєць – маєток у Чернігівській губ. (11 км від Глухова) в 1 тис. 400 дес., більшу частину якого склали листяні ліси, решту – луки гарної пахотної землі; Полошки – маєток в Чернігівській губ. (5 км від Глухова), що був цінний завдяки надр каолінного глинозему; дім у центрі Москви (на розі Нікітської алеї та вул. Коломної); три будинки в центрі Орла, навпроти ратуші (у цих будинках містилися: найкращий готель міста, великий магазин, товарні склади і квартири); дім у Санкт-Петербурзі на Англійській Набережній, № 16, від вул. Галерної, № 15 (60 кімнат, а також стайні, гаражі, сараї та приміщення для прислуги) – володіння дружини П. Скоропадського Олександри (у дівочтві – Дурново); великий барський дім у Санкт-Петербурзі (на Полюстровській набережній, 17), до якого належать невеликий дім, три будинки, що здавалися в оренду, лазня, а також великий парк з 24 десятин ще в межах міста), що належав дружині О. Скоропадській; Успенське – лісовий маєток у Вятській губ., Яранського пов., що поблизу м. Царевозанчурск (прибл. 11 тис. дес. лісу), що належить О. Скоропадській; Піщуг-Нікольське – лісовий маєток у Костромській губ., Вятлужського пов. (75 км від м. Шарай при Північній залізниці; 25 тис. дес. переважно хвойного лісу, поблизу до сплавної притоки Волги), що належав О. Скоропадській; Коврово-Сеняковський маєток в Нижньо-Новгородській губ., Семьоновського пов. (38 км від Нижнього Новгорода й 11 км від ст. Уткіно по залізниці Н. Новгород – Котельнич; 4 тис. 400 дес. під ліс і 1 тис. 120 дес. луку при Волзі), що належав О. Скоропадській; Теплово-Сокоonsкое – лісовий маєток в Нижньо-Новгородській губ., Ардатовського пов. (18 тис. дес.), що належав О. Скоропадській; Чутово – маєток в Полтавській губ. при ст. Скороходово по залізниці Харків-Полтава (20 тис. дес. землі з цукровим заводом – Павлівський завод), що належав доньці Скоропадських Марії (пожиттєве право користування мала вдова брата О. Скоропадської).

121 - Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ; Філадельфія, 1995. – С. 133–135.

річчя та об'єднати всі українські партії в одній “загальноукраїнській громаді”»¹²².

Крім того, в німецькому архіві, наприклад, зберігся навіть чорновик (німецькою мовою) списку нового уряду України від 23 квітня 1918 р., де П. Скоропадському відведено посаду військового міністра, М. Сахну-Устимовичу (першому голові УНГ) – міністра-президента (голови уряду), Б. Бутенку – міністра шляхів, а М. Гижицькому – міністра сільського господарства, причому саме щодо нього окремо було позначено, що він був висунутий від партії «Громада» («von der Gromada Partei») ¹²³. От цей М. Гижицький, що після гетьманського перевороту на короткий час стане державним секретарем, ще до вступу до УНГ вже думав і готував державний переворот на гроші Антанти (конкретніше – від французької місії ген. Ж. Табуї у Києві) ¹²⁴.

Саме тоді, 23 квітня 1918 р. після довготривалих кількатижневих перемовин і, як зазначав міністр закордонних справ Австро-Угорщини граф О. Чернін, під сильним дипломатичним тиском ¹²⁵, було підписано сумарний договір про товарообмін УНР з Центральними державами ¹²⁶.

Того ж дня (23 квітня) у Києві відбулася спільна австрійсько-німецька нарада, в якій взяли участь ген. В. Гренер, військові представники з обох сторін та посланці Німеччини й Австро-Угорщини в Україні А. Мумм та Й. Форгач. Дипломати

122 - Пиленко А. Как произошел переворот на Украине // Вечернее время. – 1918. – № 10. – 19 июня. – С. 2.

123 - BArch-MA. N 46/172. Bl. 83–83'.

124 - Ще на початку 1918 р. монархіст М. Гижицький розповідав співробітникові київської газети «Кієвлянин» В. Лазаревському про намір його групи здійснити переворот проти «цієї сволоти» з Центральної Ради. «Перш за все ми ненавидімо соціалізм... Ми не можемо готувати планів для всієї Росії. Тепер кожен повинен працювати для того краю, де він народився і живе. Ми хочемо відновити лад на Україні. А там видно буде», – говорив В. Лазаревському М. Гижицький [Лазаревский В. Начало гетманшфта // Студенческие годы. – 1925. – № 3 (20). – С. 8].

125 - Чернин О. В дни мировой войны. Воспоминания бывшего австрийского министра иностранных дел. – М.; Пг.: Гиз, 1923. – С. 271.

126 - ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 65, арк. 84–85 зв.

виступили за збереження української державності як такої, але за зміну правління. У підсумку, як свідчив А. Мумм, було досягнуто «згоди про цілі, але не методи». 24 квітня учасники наради ухвалили рішення: «1. Співробітництво з [Центральною] Радою більше неможливе. 2. Не слід намагатися створювати в Україні “генерал-губернаторство”. 3. У прийнятний термін слід створити український уряд, але такий уряд, який буде підпорядковуватися наказам німецького та австрійського командування. Йому доведеться гарантувати власне невтручання у необхідні військові та економічні заходи центральних держав»¹²⁷. Тоді ж були вироблені й умови, що мали бути висунуті українській владі.

24 квітня 1918 р. посланець Німеччини в Україні барон А. Мумм вручив українському урядові ноту-відповідь на українські вимоги від 16 квітня 1918 р., у якій Раді народних міністрів УНР окупаційна влада виставляла власні вимоги. Того ж дня у будинку Бродського, де розташовувалосьOberкомандо, в присутності Гренера, Яроша та Гассе подібні ж вимоги було представлено й ген. П. Скоропадському. У разі неприйняття цих вимог жодною зі сторін українців, німецько-австрійські війська мали ліквідувати українську державність і встановити в Україні генерал-губернаторство з повним окупаційним режимом. Як згадував П. Скоропадський, В. Гренер сказав йому, мовляв, німці не втручаються в українські внутрішні справи, проте з огляду становища, що склалося в країні і неможливості працювати з урядом Центральної Ради, вони співчують намірам, які збирався здійснити П. Скоропадський.

Утім перед тим, як розпочати більш предметну розмову з цього приводу, В. Гренер запропонував йому ознайомитися з проектом їхньої угоди. Вимоги окупаційних властей в за-

127 - Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – С. 160.

гальному зводилися до такого (за Д. Дорошенком):

«1. В часи перебування австро-угорського і німецького війська на Україні ніяка українська армія не може формуватися. Може тримати винятково лише поліцейські відділи за порозумінням з обома командуваннями.

2. Для всіх злочинців супроти союзних військ установлюються німецькі і австро-угорські польові суди. Українська юстиція має бути забезпечена проти терору політичних організацій.

3. З усіх державних установ мають бути усунені неблагонадійні елементи. Всі земельні та інші надзвичайні комітети мають бути розпущені й замінені нормальними державними або земельними органами.

4. Якщо на Україні нема військових, судових законів, то вони мають бути замінені відповідними законами Центральних держав.

5. Всі розпорядження, що гальмують торгівлю харчовими і сирими продуктами, мають бути скасовані на користь Австро-Угорщини та Німеччини. Особливо має бути допущена вільна торгівля під сильним контролем союзників і українського уряду, а всі заборони вивозу й залізничний контроль мають бути скасовані. Має бути встановлений один спільний контроль на кордоні.

Павло Скоропадський

6. Аграрне питання має бути розв'язане через відновлення приватної власності й виплату за розділену між ними землю. В інтересах здатності сільського господарства до експорту великі земельні господарства мають бути збережені до певних, зазначених в законі меж.

7. Фінанси й валютне питання мають регулюватися на основі взаємного порозуміння.

8. Робітниче питання має бути врегульоване на основі відповідного законодавства»¹²⁸.

П. Скоропадський згадує дещо інакші пункти, а саме:

- 1) Визнання після перевороту умов Берестейського договору;
- 2) Врегулювання курсу валют;
- 3) Встановлення правильного контролю з вивозу харчових припасів;
- 4) Видання закону, згідно з яким німецькі війська, що знаходяться на теренах України, мали б право отримувати в районах дислокації необхідні їм харчі за встановленими у кожній з місцевостей й відповідно до пори року цінами (вимога Оберкомандо);
- 5) Щоби Сейм було скликано лише у той термін, коли не буде перепонів на це з боку німецьких властей;
- 6) Прийняття зобов'язань відновлення судового апарату і спостереження за його правильним функціонуванням із застереженням на тому, аби в його складі не було демагогічних елементів;
- 7) Відновлення вільної торгівлі;
- 8) У випадку виявлення лишків серед харчових припасів, що належать вивезенню за кордон, надання Німеччині права переваги на придбання цих лишків.

¹²⁸ - Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Ужгород; – Нью-Йорк: Накладом др. Осипа Ципки, 1930. – Т. 2. – С. 31–32.

«Ось і все», – занотував після подання цього переліку гетьман у спогадах¹²⁹, а значить ані в квітні 1918 р., ані згодом, він не вважав їх обтяжливими ані для себе, ані для Української Держави.

П. Скоропадський згадував, що одразу не підписав угоди, а попросив надіслати цей проєкт, перекладений російською мовою, йому додому для остаточного рішення. Звісно ж, усі ці пункти були ним прийняті (можливо, з несуттєвими застереженнями). Тоді ж В. Гренер запевнив П. Скоропадського, що той, у разі вдалого перевороту, повністю може розраховувати на сприяння німецьких військ в справі відновлення порядку і підтримки його особисто та українського уряду. «В день же перевороту, – як зі слів П. Скоропадського зауважував В. Гренер, – вони будуть триматися нейтралітету, проте крупних безладів вони на вулицях допустити не можуть», а тому дав йому пораду «якомога ретельніше обміркувати дії для захоплення урядових установ і особливо важливих осіб»¹³⁰.

Програма *Української Народної Громади* складалася з 39 пунктів, а її перші збори відбулися у березні 1918 р. на квартирі М. Сахна-Устимовича, який і став першим головою Української Народної Громади. Серед основних програмових засад організації були: «створення твердих підвалин для досягнення самобутності, процвітання, єдності та самостійності наново відродженої України» та «розвиток ідеї національної єдності всіх українців»¹³¹. Проголошувалося, що діловодство у всіх державних установах має вестися українською народною мовою як державною, але для приватних осіб, поряд з українською, допускалася й російська мова, а в Південно-Західному краї також і польська.

129 - Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – К.; Філадельфія, 1995. – С. 148.

130 - Там само. – С. 148–149.

131 - ДАКО, ф. р-2793, оп. 2, спр. 748, арк. 1; BArch-MA. N 46/172. Bl. 59.

Щодо прав громадян України, зокрема, наголошувалося на праві власності як основі людської культури. Земельне питання мало б базуватися також на принципі гарантування права приватної власності. Водночас держава мала право відчуження землі у великих власників та забезпечення нею хліборобів, насамперед козаків і тих, хто захищав Україну від зовнішніх та внутрішніх ворогів, у таких обсягах, що забезпечували б заможне існування хліборобських родин.

Найбільш ґрунтовно і широко був представлений економічний блок програми, в якому, крім загальних тез щодо піднесення приватного підприємництва, ролі держави як його покровителя і заохочувача, відновлення народного господарства, було чітко виписано реформу оподаткування та необхідність створення обмеженої кількості державних монополій. Разом з тим передбачалася ліквідація як зовнішньої, так внутрішньої торговельної монополії держави. Ретельно було розроблено заходи у сфері налагодження транспорту, у тому числі автомобільного загального користування з доступними тарифами.

У соціальній сфері пропонувалося законодавство, засноване на державному страхуванні праці, її охороні, особливо на шкідливих для здоров'я виробництвах, та вирішенні всіх спірних між працею та капіталом питань через примірювальні камери. У галузі судочинства було задекларовано прагнення до повної незалежності суду, перегляду цивільного та кримінального кодексів, реформування слідства, цивільного та виконавчого процесів тощо.

Окремим розділом програми був культурно-освітній та охорони здоров'я, яким декларувалася турбота партії (УНГ) про «всебічний розвиток освіти», її доступність для всього населення. Мовами викладання мали бути: у нижчій школі – українська; у середній і вищій – за вибором учнів, але з обов'язковим вивченням державної (української) мови. Зазначу, що у приват-

ному житті громадяни мали б право використовувати також і російську (у східних губерніях) та польську (у західних) мови поряд з державною (українською).

Програма УНГ не передбачала зміни назви держави – Української Народної Республіки, проте закликала зважати на досвід «національно-історичного минулого», а відтак – запобігти крайнощам як самодержавного способу правління, так і «відсторонених теорій максималістів» (тобто, як легко зрозуміти, більшовиків та лівих українських соціалістичних партій). Форми ж державного устрою та правління в країні мали бути встановлені відповідно до «вільно висловленої волі народу»¹³².

Загалом по Україні на кінець квітня 1918 р. УНГ могла розраховувати на 1500–2000 осіб, значну частину членів якої становили вірні П. Скоропадському офіцери та козаки (колишні старшини 1-го українського корпусу та козаки Вільного Козацтва). Водночас УНГ вела активні перемовини з різними правими колами (українськими самостійниками, УДХП, Радою Зем'ян, Союзом Землевласників) і готувалася до захоплення влади. У Києві до складу Української Народної Громади входило близько 300–400 членів та прихильників (старшини і вояки Першого Українського корпусу, старшини Школи прапорщиків та козаки Вільного Козацтва, окремі цивільні діячі, окремі члени Союзу Землевласників). Разом з тим, твердження, що УНГ мала у столиці потужний і численний склад не відповідає дійсності. Як згодом засвідчував начальник гетьманського Штабу Б. Стеллецький, у Києві на час перевороту організація П. Скоропадського для охорони делегатів З'їзду хліборобів задіяла 22 офіцери¹³³. Відомості ж П. Христюка,

132 - Геращенко Т. С. Українська народна громада // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія "Історія, економіка, філософія". Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. – Вип. 4. – К.: КДЛУ, 2008. – С. 199.

133 - ЦДАВО України, ф. 4547, оп. 1, спр. 1, арк. 80.

що о другій годині дня на з'їзд прибуло 500 гетьманців-офіцерів¹³⁴, є надто перебільшеними й неправдоподібними¹³⁵.

Серед провідних членів УНГ були: працівник залізниці О. Лупаков, інженер-залізничник Б. Бутенко, член Союзу Земельних Власників О. Вишневський, великий землевласник, полковник у відставці й лідер київських монархістів Ф. Безак (близький до німецького командування), банківський діяч А. Ржепецький, правник і економіст О. Палтов, М. Гижицький, генерал-майор В. Дашкевич-Горбатський, полковники В. Каракуца, В. Глинський, підполковник Бенецький, капітан Богданович, осавул В. Кочубей, підпоручник Яворський-Кулібаб, прапорщики Г. Лук'яненко-Лук'янов, В. Павелко, Г. Зеленовський, ротмістр О. Сахно-Устимович, наказний отаман Вільного Козацтва І. Полтавець-Остряниця, інж. О. Крига та інші¹³⁶.

Легітимізувати ж гетьманський переворот мав з'їзд хліборобів. Коли ж до Києва прибували делегати з'їзду хліборобів-землевласників, В. Липинський від імені проводу УДХП поставив перед П. Скоропадським вимогу по приході до влади сформуванати Кабінет міністрів з «консерваторів, українських патріотів», а В. Андрієвський згадував, що пізно увечері 28 квітня В. Шемет під час зустрічі з ген. П. Скоропадським у своїй київській квартирі (де зупинився й М. Міхновський) обіцяв тому, що «проти гетьмана і гетьманства ніхто з хліборобів виступати не буде», а М. Міхновський мав би нібито стати новим прем'єром¹³⁷. М. Єремійв натомість згадував, що

134 - Христюк П. Українська революція. Розвідки і матеріали. – Кн. III. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917–1920 рр. – Т. III. – Прага, 1921. – С. 4.

135 - Дивіться: Гай-Нижник П. П. Державний переворот 29 квітня 1918 р.: причини та перебіг захоплення влади П. Скоропадським // Український історичний журнал. – 2011. – № 4. – С. 132–164.

136 - Дивіться: Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. – К.: Крок, 2019. – 626 с.

137 - Андрієвський В. Микола Міхновський (Нарис суспільно-політичної біографії) // Визвольний шлях. – 1974. – № 4. – С. 609.

у день перевороту М. Міхновський заявив йому особисто, що не має наміру йти у владу («такі речі мені не до смаку і я повертаюся до Харкова до свого адвокатського кабінету»)¹³⁸. Тож УДХП погодилася лояльно поставитися до перевороту, а після заборони їхнього з'їзду велика частина її членів (в тому числі В. Липинський і брати Шемети) приєдналася до з'їзду, скликаного УНГ та Союзом Землевласників й долучилася до обрання гетьманом П. Скоропадського¹³⁹.

Володимир Шемет

Своєю чергою, власні амбіції на чільне місце в українських громадсько-політичних колах право-центристського спектру П. Скоропадський намагався утвердити шляхом створення своєї партії, яка б ідейно й організаційно консолідувала певні сили суспільства право-консервативного спрямування. Відтак щойно створена ним організація (Українська Народна Громада) мала би перетворитися на політичну партію.

Проте на цю нішу вже претендувало кілька політизованих угруповань та організацій антисоціалістичного штибу, а кристалізація ідейно-організаційних засад націонал-консервативної частини тогочасного політикуму знайшла вияв у програмових засадах та діяльності УДХП. П. Скоропадський співпрацював з хліборобами-демократами і часто обговорював з ними політичні процеси та ідеологічні погляди. Так, зокрема, він вважав, що М. Міхновський сповідував «вкрай шо-

138 - Єремій М. За лаштунками Центральної Ради // Український історик. – 1961. – № 1–4. – С. 161.

139 - Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. – К.: Крок, 2019. – 626 с.; Гай-Нижник П. П. Державний переворот 29 квітня 1918 р.: причини та перебіг захоплення влади П. Скоропадським // Український історичний журнал. – 2011. – № 4. – С. 132–164.

віністичний український напрямок», але у соціальному сенсі «він і його партія були мені [П. Скоропадському] завжди до душі»¹⁴⁰.

Разом з тим, П. Скоропадському імпонували ідеї, що лежали в основі діяльності УДХП, за винятком, хіба що, її ультраправого націонал-консерватизму у національному питанні на противагу його тогочасним ліберальним націонал-консервативним поглядам, що також було відображено й у програмі УНГ. «Ця партія [УДХП], на жаль, дуже небагаточисельна, демократична, ніяких соціалістичних крайнощів у ній нема, власність визнає, разом з тим просякнута не теоретичними гаслами, а прагне долучитися до справи. <...> В його [Міхновського] партії було також кілька осіб, з якими я любив погомоніти, це брати Шемети, а потім молодий історик, Липинський, котрого я внаслідок призначив нашим [Української Держави] представником у Відні. У всіх цих людях я не любив лише їхнього крайнього українства, з цього страшна нетерпимість до всього неукраїнського, – згадував про УДХП та її провідників у своїх спогадах П. Скоропадський. – У сенсі ж програми внутрішньої політики, [ця партія] була цілком прийнятною. <...> Партія їхня називалася Українською Хліборобсько-Демократичною. Вона головним чином мала успіх у Полтавській губернії, була нечисленна, але зіграла, завдяки організаційній згуртованості, велику роль у справі повалення [Центральної] Ради. Вона першою завдала їй серйозний удар»¹⁴¹.

29 квітня 1918 р. внаслідок державного перевороту П. Скоропадський перебрав владу в державі у власні руки, а делегати Всеукраїнського З'їзду хліборобів проголосили його гетьманом України. Того ж дня було опубліковано «Грамоту до всього Українського народу», де гетьман заявляв, що «від-

140 - Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ; – Філадельфія, 1995. – С. 128.

141 - Там само. – С. 128–129.

кликнувся на поклик трудящих мас Українського народу і взяв на себе тимчасово всю повноту влади»¹⁴². Було відновлено право приватної власності. Гетьман також повідомляв, що незабаром видасть закон про вибори до українського Сойму. Було обіцяно «забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці»¹⁴³.

До скликання Сойму в Україні мали діяти «Закони про тимчасовий державний устрій України», також датовані днем перевороту¹⁴⁴. У них були визначені головні напрями діяльності гетьмана у політичній сфері, організації державного управління, дані гарантії громадянських прав населення, оголошено про встановлення Української Держави замість УНР. Згідно з «Законами...», вся влада, зокрема й законодавча, зосереджувалася у руках гетьмана. Гетьман призначав отамана (голову) Ради міністрів, затверджував склад Кабінету, мав право оголошувати амністію, військовий або надзвичайний стан, був верховним головнокомандувачем.

Сам П. Скоропадський так характеризував свою програму: «Створити здібний до державної праці сильний уряд; відбудувати армію та адміністративний апарат, яких на той час фактично не існувало, і за їх поміччю відбудувати порядок, опертий на право; провести необхідні політичні і соціальні реформи. Політичну реформу я уявляю собі так: ні диктатура вищого класу, ні диктатура пролетаріату, а рівномірна участь усіх класів суспільства в політичному житті краю. Соціальні реформи я хотів проводити в напрямі збільшення числа самостійних господарств коштом зменшення обширу найбільших маєтків»¹⁴⁵.

142 - ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 42, арк. 27а; Державний вістник. - 1918. - № 1. - 10 травня. - С. 1.

143 - Там само.

144 - ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 2, спр. 11, арк. 19-23; Державний вістник. - 1918. - № 1. - 10 травня. - С. 1.

145 - Гетьман Павло Скоропадський. Спомини. - К., 1992. - С. 98.

Його світлість ясновельможний пан
гетьман всієї України, військ козацьких і
фльоти Павло Скоропадський (1918 р.)

«Я вважав, що потрібно з першого дня взятися за аграрну реформу, за закон про земські та міські вибори, з одного боку, і за установаження Державної Варти, з іншої. <...> Погодитися на роль президента республіки на той час я вважав згубним для усієї країни, – зізнавався гетьман у спогадах, – краще було би не розпочинати усієї справи. Країна, як на мене, може бути врятована тільки диктаторською владою, тільки волею однієї людини можна повернути в нас лад, розв'язати аграрне питання й провести ті демократичні реформи, котрі необхідні країні. <...> Я достеменно не сповідую

повернення до старого режиму, але за для проведення нових, більш здорових починань в нашому житті це може бути зроблене шляхом одноосібної влади, що обпирається хоч на невелику силу, та усе-ж силу. Іншого шляху немає в нас і не буде довгий час»¹⁴⁶.

Своєю чергою хлібороби-демократи вже наступного дня по перевороті (30 квітня 1918 р.) через своїх представників (полк. М. Гоголя-Яновського та козака Марченка) передали П. Скоропадському Заяву від УДХП, у якій висловили гетьманові своє бачення Української Держави. Перш за все, було зауважено на розуміння того, «що без сильної влади не може бути доброго ладу», проте одразу ж було висловлено застереження

146 - Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ; – Філадельфія, 1995. – С. 164, 174.

про те, що «влада ця мусить бути щиро народньою, демократичною, щиро українською», що вона «мусить бути сильною не тільки багнетами, але, головне, державним розумом і любов'ю усього українського народу»¹⁴⁷. УДХП зазначала, що вважатиме державно-розумною таку владу, яка у своїй політиці дотримуватиметься золотієї середини, взявши приклад з великих культурних держав, буде дбати про весь народ, не дасть запанувати в Державі Українській ні голоті, ані великим багатіям, а зуміє заслужити любов усіх чесних і вірних синів України.

Відтак, аби нова влада заслужила любов і визнання всього народу, УДХП вимагала офіційного підтвердження у найближчому часі про те, що:

1) метою нової влади є незалежна, вільна народна Українська Держава;

2) буде скликано повноправну, вибрану усім народом Українську Державну Раду (після того, як настане спокій в країні, проте не пізніше як через шість місяців) і що виборчий закон не позбавить виборчих прав широких верств селянства і взагалі громадянства, а також, що він не буде вужчим, ніж німецький закон про вибори до Райхстагу;

3) після скликання Державної Ради нічого без згоди Ради робитися не буде;

4) тимчасові розпорядження української влади в земельній справі будуть лише такі, які не перешкоджають Державній Раді провести широку земельну реформу, спрямовану на те, аби великі маєтки були на законній підставі поділені у власність між хліборобами;

5) за будь-яких умов не буде дозволено спекуляцію землею і не буде дозволено купувати землю нікому, окрім українських селян;

147 - Мірчук П. Українська державність 1917–1920. – Філадельфія, 1967. – С. 242–243.

6) в українському уряді більша частина людей буде належати до тих, хто давньою працею своєю показав свою вірність українській національно-державній ідеї, а також засвідчив своє розуміння потреб селянства і робітництва;

7) в уряді держави є місце тільки для вірних синів України і не може бути людей, які тягнуть до Росії або до Польщі;

8) в перехідний час порядок буде наводитися обережними, заснованими на ясному законі мірами.

Того ж дня через свого представника І. Полтавця-Острянця гетьман надав відповідь хліборобам-демократам, у якій між іншим було зазначено: «Вірні сини України, дорогі брати мої, коли в такий мент я взяв владу у свої руки, то це для того, щоб збудувати Україну і до кінця днів своїх бути вірним сином дорогої нашої Неньки і всіма силами боронити державні і національні права українського народу. Прошу і наказ даю Вам, брати, вірно і щиро служити незалежній Українській Державі нашій. Українська Державна Рада буде скликана зараз же після того, як настане спокій на Україні. Прошу і приказ даю Вам, допомогти мені як найшвидше завести добрий законний порядок на Україні.

Думки, висловлені в заяві Вашій взагалі є мої думки. Буду дбати об тім, аби по змозі сил своїх і обставин задовольнити Ваші бажання, дорогих серцю моему селян-хліборобів. Кличу Вас всіх, не жаліючи сил і здоров'я, до енергійної праці по відбудуванні незалежної Української Держави, ладу і спокою на Україні»¹⁴⁸.

Попри вищевказані запевнення гетьмана, представники хліборобів-демократів не були інкорпоровані до владних структур Української Держави. Сам П. Скоропадський згадував, що під

148 - Шемет С. До історії української демократичної хліборобської партії // Хліборобська Україна. – Кн. 1. – Відень, 1920. – С. 71; Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. 1917 – 1920 рр. – Т. III. – Відень, 1921. – С. 142; Мірчук П. Українська державність 1917–1920. – Філадельфія, 1967. – С. 243–244.

час пошуків членів уряду розглядалися кандидатури М. Міхновського і В. Липинського, «але обох не було тоді в Києві»¹⁴⁹. Утім, невдовзі гетьман таки мав зустрічі з лідерами хліборобів-демократів, зокрема з М. Міхновським та С. Шеметом. «Українські» кола (Союз українських партій) навіть склали список міністрів уряду на чолі з М. Міхновським, а В. Липинський розглядався як кандидат на міністра закордонних справ. Була пропозиція й призначити М. Міхновського міністром внутрішніх справ Української Держави, проте проти його кандидатури гостро виступили як представники національно-свідомих українських кіл, запевняючи гетьмана, що при своїй різкій вдачі М. Міхновський розжене все Міністерство, так і представники Союзу Землевласників, які бачили в ньому людину, персонально зв'язану з багатьма діячами українського революційного руху, і тому, на їх думку, нездатну виявити суворості, необхідної, аби покласти кінець розкладовій революційній роботі¹⁵⁰. Тож, з огляду на такі обставини, П. Скоропадський запропонував М. Міхновському посаду бунчужного товариша у Власному Штабі гетьмана (тобто постійного особистого радника) і довго умовляв його її прийняти¹⁵¹, яку той після нарад з однопартійцями не прийняв, мовляв: «Я зовсім не хочу грати роль вишибайла при

Печатка Власної канцелярії
Головної Квартири його світлості
ясновельможного гетьмана
всієї України

149 - Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ; – Філадельфія, 1995. – С. 159–160.

150 - Шемет С. Микола Міхновський (Посмертна згадка) // Хліборобська Україна. – Кн. V. – Відень, 1924–1925. – С. 24.

151 - Андрієвський В. Микола Міхновський (Нарис суспільно-політичної біографії) // Визвольний шлях. – 1974. – № 4. – С. 24; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). – Мюнхен, 1969. – С. 253; Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ; – Філадельфія, 1995. – С. 137; Шемет С. Микола Міхновський (Посмертна згадка) // Хліборобська Україна. – Кн. V. – Відень, 1924–1925. – С. 24; Чикаленко Є. Щоденник. – Т. II. – К., 2004. – С. 32, 51, 128.

гетьманові... Я людина громадська і хочу разом з іншими українцями працювати в українському уряді»¹⁵².

Відтак УДХП вирішила перейти у стан поміркованої (конструктивної) опозиції до гетьманського уряду на чолі з Ф. Лизогубом. Офіційно оформлення блоку легальних опозиційних сил було занотовано у «Меморандумі українських політичних партій» від 21 травня 1918 р. (автор – М. Міхновський), що був підписаний з боку УПСФ, УПСС, УДХП та УТП. Так, УДХП увійшла до складу опозиційно-поміркованого Українського Національно-Державного Союзу (УНДС)¹⁵³, який 24 травня 1918 р. у своєму «Меморандумі» висловив вотум недовіря урядові Ф. Лизогуба, позаяк «добрий державний лад може завести тільки національний діловий кабінет, складений у більшості з відомих українських діячів, взагалі з осіб української орієнтації, які б мали повне довіря широким українських мас»¹⁵⁴.

Невдовзі, 9 червня 1918 р. у Лубнах відбувся I з'їзд УДХП, на якому було прийнято чергове звернення до П. Скоропадського. Хлібороби-демократи дорікали гетьманові у недотриманні своїх попередніх обіцянок щодо заяви УДХП до нього від 30 квітня того ж року. Зокрема йшлося про те, що:

1) Закон про дозвіл купувати і продавати землю не застерігає проти земельної спекуляції;

2) на урядові посади в державні інституції покликані люди, чужі українському народові мовою, національністю, громадськими і політичними тенденціями;

152 - Чикаленко Є. Щоденник. – Т. II. – К., 2004. – С. 51.

153 - Український Національно-Державний Союз (УНДС) – координаційний центр українських центристських і правих партій (Української Партії Соціалістів-Самостійників, Української Партії Соціалістів-Федералістів, Української Трудової Партії, Української Демократично-Хліборобської Партії) та Об'єднаної Ради залізниць України й Поштово-Телеграфної Спільки. УНДС був створений у середині травня 1918 р. з метою «рятувати загроженому українську державність» перед наступом росіян за гетьманської влади. У меморіалі від 24 травня 1918 р. УНДС висловив вотум недовіря урядові Ф. Лизогуба за антиукраїнську діяльність деяких міністерств та адміністрації й вимагав українізації державного апарату. УНДС поширив свої рамки лівими партіями в серпні 1918 р., перетворившись на більш радикальний Український Національний Союз (УНС).

154 - Нова Рада. – 1918. – 14 травня.

3) боротьба з злочинством на місцях ведеться незакономірно і без авторитетного керівництва з центру;

4) відсутність необхідних повідомлень щодо майбутньої земельної реформи, аби бідніше селянство найскорше упевнилося в тому, що його надії на краще життя здійсняться;

5) необхідно, щоби до комісій, які вироблять проекти земельного закону і реформу місцевого самоврядування, були покликані представники українських партій (у разі ж, якщо ці комісії залишилися б у вже призначеному міністерством складі з самих прихильників «старого режиму» та людей чужих українському народові, то УДХП попереджала гетьмана, що справа найважливіших для держави реформ буде «попсована»);

6) з'їзд також звертав увагу П. Скоропадського на те, що середні школи не українізуються і через те дітей з українських початкових шкіл не приймають до гімназій, а цим робиться «велика перешкода хліборобам в навчанні їх дітей»¹⁵⁵.

Наступного дня (10 червня) делегація УНДС вже апелювала щодо українізації уряду самостійниками до начальника штабу німецьких військ в Україні ген. В. Гренера. Від УДХП у ній брали участь М. Міхновський, С. Шемет і В. Соваців. «Депутація визнає гетьмана главою України, – заявив М. Міхновський, – але його кабінет міністрів не виправдовує надій українських партій»¹⁵⁶. На прохання ж замінити уряд, що складається «з ворогів українського народу», В. Гренер відповів відмовою, наголосивши на незначимості персони урядовця, порівняно з готовністю Німеччини допомогти втримати самостійність України. «Ми розуміємо самостійність України інакше, ніж німецький уряд, – зауважив на те М. Міхновський. – Ми роз-

155 - Мірчук П. Українська державність 1917–1920. – Філадельфія, 1967. – С. 244–245.

156 - Крах германской оккупации на Украине (По материалах оккупантов). – М., 1936. – С. 28.

глядаємо самостійність України з точки зору національної, а не територіальної»¹⁵⁷.

Очевидно, що В. Липинський мав дещо інше бачення самостійності України, за якої територіальний принцип був не менш важливим, ніж національний, а його українсько-імперське мислення не могло погодитися з нехтуванням важливості територіально-соборницької точки усвідомлення держави на односторонню перевагу національній (тим паче, за умов історично-доконаної дійсності й неможливості без громадянської війни, а відтак і небезпеки втрати державної самостійності, забезпечити суто національний її характер). Тож він поволі почав схилитися до необхідності та обов'язку зберегти самостійну Українську Державу, зберігаючи перевагу статусу кво між доконаною історичною реальністю та національно-територіального націонал-консерватизму (патріотизму) над розгойдуванням державного організму на догоду націонал-революційній та соціально-радикальній безкомпромісовості.

Розходження в лавах проводу УДХП виявились й з питання тактики політичної роботи. Так, зокрема, ввечері 13 червня комітет партії у помешканні Шеметів звітувався про підсумки відвідин В. Гренера. На цих зборах Д. Донцов виступив проти таких «паломництв», що занедбують дієву працю в провінції, чим викликав образ у деяких присутніх (вочевидь у членів делегації, а саме у М. Міхновського, С. Шемета і В. Совачіва). Д. Донцов також наполягав на необхідності започаткування видання власного партійного друкованого органу. Прикметно, що у цій суперечці на його бік пристали В. Липинський та І. Ющин, натомість М. Міхновський та С. Шемет вважали, що «політика» робиться у Києві¹⁵⁸.

157 - Там само.

158 - Донцов Д. Рік 1918. - К.; - Торонто, 1954. - С. 51-52.

У цей час в українській столиці у Педагогічному музеї (колишньому будинку Української Центральної Ради) тривали російсько-українські перемовини. Мирові переговори Української Держави з РСФРР розпочалися 23 травня 1918 р. і велися в формі пленарних засідань, на яких вирішувалися всі важливі питання¹⁵⁹. Під час роботи конференції, залежно від питань, які розглядалися – політичних, фінансових і культурних взаємин, працювали відповідні комісії. Вони також готували й обробляли матеріали до пленарних засідань¹⁶⁰. Тож пленарні засідання між мировими делегаціями тривали в гострих дискусіях, в тому числі й навколо питання кордонів.

У зв'язку з цим, 4 червня хліборобові-демократу Д. Донцову, що очолював тоді Українське Телеграфне Агенство і Державне Бюро преси, а також був членом політичної комісії української мирової делегації, було доручено «виробити реферат про політичні границі України»¹⁶¹.

Відповідно до цього доручення, Дмитро Донцов підготував аналітичну записку під заголовком «О границях Української держави під взглядом політичним», що мала 9 сторінок машинописного тексту¹⁶². Вже 7 червня він зачитав її на засіданні політичної комісії української мирової делегації, розпочавши з того, що «... на першій плані при розв'язанні всіх граничних справ має стояти інтерес української держави»¹⁶³. За цим доповідач нагадав про автономістсько-федералістські прорахунки Центральної Ради УНР, яка у «небезпечний для держави спосіб трактувала

159 - Гай-Нижник П. Місце проведення Мирних переговорів між Українською Державою та РСФРР // Місця пам'яті української дипломатії: енциклопедичний довідник. – Київ: Горобець, 2022. – С. 35–38.

160 - З української сторони у переговорах брали участь: І. Кістяківський, О. Сливинський, О. Ейхельман, Х. Барановський, А. Сви́цин, П. Линниченко, О. Шульгин, В. Бронський, Г. Лерхе, С. Гутник, Є. Сакович, П. Холодний, М. Могилянський та ін. З радянської сторони серед експертів були: А. Ждан-Пушкін, А. Шабуневіч, Н. Вейс, М. Зубков, А. Немировський, С. Одинцов, К. Загорський, І. Тіхоцький, А. Борман, С. Холодовський, В. Березкін, П. Інбер, І. Ситін, В. Горіневський, Е. Татаринов та інші.

161 - Донцов Д. Рік 1918. Київ. – К., 2002. – С. 46.

162 - ЦДАВО України, ф. 2607, оп. 1, спр. 17, арк. 76–80.

163 - Там само, ф. 1064, оп. 1, спр. 6, арк. 5.

Члени делегації Української Держави на мирових переговорах з РСФРР (Київ, ганок будинку Педагогічного музею, липень 1918 р.; на світліні: С.Шелухін, Х.Барановський (в центрі), І.Кістяківський (праворуч); архів П.Гай-Нижника; публікується вперше)

право самовизначення націй», що завдало шкоди стратегічним інтересам Української Держави.

Д. Донцов пропонував перш, ніж сідати за стіл перемовин про склад і статус територій, визначити хто саме є суб'єктом переговорів з протилежного боку, яку саме де-юре державно-територіальну одиницю представляє перемовник і наполягати на тому, що делегація РСФРР представляє лише ту територію, на яку у той час розповсюджувалася влада Совета народних комісарів. А це, у навколо українській орбіті, виключало б з під-советської юрисдикції Бессарабію, Холмщину, Берестейщину, Білорусь, деякі прикордонні терени на лінії розмежування між УД і РСФРР, Крим, Дон і Кубань.

Тож Д. Донцов докладно і обґрунтовано проаналізував правовий статус вищевказаних територій і земель та зауважував, що Українська Держава, що утворилася на принципах самовизначення націй, має поважати і підтримувати це право й щодо інших народів колишньої Російської імперії. Відповідно автор доводив, що Українська Держава мусить будувати свої взаємини з Білорусією, Доном і Кубанню саме таким чином і саме на таких міжнародно-правових засадах як з незалежними від Росії державними утвореннями. Питання Бессарабії не підлягало російській юрисдикції, позаяк РСФРР не заперечувало проти її анексії Румунією.

Що ж до Криму, то попри те, що III Універсал Центральної Ради не включив півострів до складу України, РСФРР не могла претендувати на цю територію, як і сам він не міг у такому географічному вигляді претендувати на принцип самовизначення націй. Причина: Крим не являв собою ні цілісної території, ні окремої адміністративної одиниці, а його північна частина за своїм етнічним і географічним характером й взагалі зливалася з українською континентальною Таврією. Усе це позбавляло його юридичних і етнонаціональних ознак єдиної і спорідненої території, а відтак Крим де-юре і де-факто був частиною Таврії. Таким чином Українська Держава ніяк не могла визнавати як право націй на самовизначення за довільно викраяними частинами якихось територій. «Визнати право політичного самовизначення за кількомастами тисячів мешканців Крима, – наголошував Д. Донцов, – значило би зробити залежною від їх доброї волі долю 40-мільйонного краю – України, суверенність котрої без Криму стала б ілюзоричною»¹⁶⁴.

164 - Там само, арк. 7.

Дмитро Донцов

Д. Донцов пояснював, що подібні карликові держави, які водночас мають важливе стратегічне і геополітичне становище, ніколи не втримають свою незалежність й відтак Крим стане іграшкою в руках ворожих Україні сил. Українській Державі, наполягав Д. Донцов, слід визнати право Криму на самовизначення аж ніяк не у політичному розумінні, а лише виключно у національно-культурному, коли мають бути забезпечені культурні права татарського народу,

причому в порозумінні з ним самим. Проте політично Крим був і має на далі залишатися інтегральною частиною України й втручання будь-якого третього чинника в українсько-кримські стосунки з точки зору права є абсолютно неприпустимим.

Тож щодо питання Криму Д. Донцов ставив питання рубажодних компромісів з боку Української Держави, позаяк втрата півострова і Севастополя неминуче призведе до обмеження суверенності України, змушуватиме її зректися утримувати військовий флот на Чорному морі та збройні арсенали на його узбережжі. «Належність Криму до України є *condition sine qua non* української незалежності» – наголошував Д. Донцов¹⁶⁵. Відтак позиція Києва щодо кримського питання має бути безкомпромісною з однозначною вимогою до Росії визнання статусу Криму як складової і невід'ємної частини Української Держави.

165 - Там само, арк. 8 а.

За цим Д. Донцов чітко й означено виклав свою позицію щодо, власне, самих кордонів Української Держави. Зазначалося, зокрема, що її західний кордон був визначений Берестейським договором ще 9 лютого 1918 р., а міждержавна межа України з Австрією і Польщею пролягала смугою старого кордону, що існував між Австро-Угорською і Російською імперіями у 1914 р., тобто перед початком Світової війни. Він також зазначав, що хоча й для включення до свого складу Бессарабії Українська Держава на той час не мала жодних правових підстав, проте вона залишала за собою право і можливість у майбутньому вимагати реституції Молдавської Республіки й, відповідно, відділення від неї на користь України Ізмайльського, Хотинського та Аккерманського повітів, що населені українцями. З цього приводу Д. Донцов також додавав, що окрім мотивів суто етнографічно-стратегічного характеру, така корекція кордонів компенсувала б величезні геополітичні незручності для держави, пов'язані із втратою нею Бессарабії, особливо використання Дунаю для Української Держави.

На півночі ж, як вказував Д. Донцов, кордон Української Держави також частково (до Вигоновського озера) був визначений Берестейським договором, а далі його смугу на схід слід визначити з білоруським урядом. У зв'язку ж з тим, що політичне становище Білоруської Народної Республіки було непевним з цілком можливою загрозою включення її до складу РСФРР, Д. Донцов пропонував, аби Українська Держава для власної ж безпеки взяла під свій контроль деякі білоруські землі, що мали би прикривати лінію кордону. Територіальний же обшир анексованих для безпеки українського кордону земель вздовж цієї смуги, як кінцевий стратегічний мінімум, мали визначити військові спеціалісти.

Безпосередній же кордон, власне, з Росією, на думку Д. Донцова, слід було провести так, аби по можливості щонайменша

кількість неукраїнського елемента опинилася у складі Української Держави. Тож, як видно, стратегія була у створенні територіально національної держави. Отже, відповідно до неї, до України належали: Гайворонський, Ново-Оскольський, Путивльський, Суджанський, Білгородський повіти і частина Рильського та Обоянського повітів Курської губернії; Бирюченський, Богучарський, Валуйський, Острогозький повіти Воронежської губернії. Вони, як і Холмщина та ті повіти Мінської і Гомельської губерній, що одійдуть до Української Держави, є стратегічно важливими, «стримуватимуть напір російської стихії на Україну і ослаблюватимуть ударну її силу, – наголошував Д. Донцов. – Це був би охоронний вал України супроти півночі»¹⁶⁶.

Сергій Шелухін – голова мирової делегації Української Держави на перемовинах з РСФРР

Область війська Донського мала надзвичайне стратегічне геополітичне територіальне значення, позаяк відділяла Україну від Кавказу і Кубані, а Московщину – від Кавказу і Чорного моря. Тож Д. Донцов вважав встановлення щонайприязніших стосунків з Доном найважливішим завданням української зовнішньої політики на сході і саме тому Україні не слід висувати до нього територіальних претензій, навіть задля отримання нею безпосереднього сполучення з Кубанню.

Не слід забувати водночас, застерігав Д. Донцов, що населення Дону все ж є російським, хоча й має певні свої особливості й відмінності. Його сепаратистські тенденції щодо Росії були слабкими, а тому доповідач наполягав на встановленні кордону з ним лише з огляду на необхідні стратегічні міркування, а отже

166 - Там само, арк. 8.

Українська Держава могла б претендувати лише на Таганрозький і частину Ростовського (без Ростова) округи. Подальший кордон мусив би пролягти східною адміністративною межею Катеринославщини, Харківщини і Вороніжчини. Відтак Українська Держава не мала би сухоподільного сполучення і кордону з Чорномор'ям і Кубанню.

У підсумку ж Д. Донцов висновував з цього приводу: «Таким чином, Білорущина, Донщина і Кубань представляють собою на підставі права націй на самовизначення незалежні від Росії державні організми. Так [...] а тому і границі межі ними і Україною повинні визначатись лише взаїмним порозумінням відповідних правительств, без всякої інгеренції правительства совітської республіки. Усамостійнення сих бувших окраїн бывшої Російської імперії довершилося ще перед розпочатком мирних переговорів Росії з Україною. Отже поняття Совітської республіки в момент переговорів вже сих земель не обіймало. [...]

Політично є Крим інтегральною частиною України і таким мусить лишитися і далі. Так само є вмішане всякого третього чинника (опріч Криму і України) в стосунок між сими останніми з точки видання права, абсолютно неприпустимим. [...] Добиваючись від Росії урочистого зречення її суверенності над Кримом, має Україна переговорювати з сим останнім (і лише з ним) про його положення в Українській Державі, не сходячи з засади, що півострів є інтегральною її частиною. Всякі інші чинники при вирішенню кримської справи правно є виключені, бо після Бер[естейського] миру лише західні границі України означуються в порозумінні між нею і Центральними державами»¹⁶⁷.

Д. Донцов доводив, що у перемовинах щодо кордонів Української Держави не можна керуватися простою арифметикою національного складу населення, а необхідно виходити зі

167 - Там само, ф. 2607, оп. 1, спр. 17, арк. 76-80.

стратегічних і геополітичних інтересів держави у забезпеченні її незалежності. «В означенні своїх границь з бувшою Росією Українська Держава повинна керуватися лише інтересом всієї держави, яко держави суверенної і незалежної. Стратегічне забезпечення цих границь має йти на першому плані. Під виглядом політичним границі мають бути уложені так, щоби суверенність Української Держави не потерпіла жадного ущербу ні через штучне обкраяння (Крим, Бессарабія), ні через прилучення великих чужонаціональних територій (непотрібне розмеження в сторону Дону і Кавказу) – котре може допровадити до розсадження держави з середини. Факт розпаду Росії на окремі самостійні території повинен бути офіційно визнаний Українською Державою, як такий, що лежить в її найживіших політичних інтересах. Виходячи з цього признання має Українська Держава і вести мирні переговори з Росією, – резюмував Д. Донцов.

– Справа федерації з пограничними з Україною землями (Доном і Білою Русью) не є актуальною. Актуальною є внутрішня консолідація Держави, котра можлива лише при таких забезпеченні границь, о котрім була мова вище»¹⁶⁸. Після доповіді Д. Донцов записав у щоденнику, що його думку підтримав С. Шелухін, а О. Шульгин навпаки – «говорив про федерацію і хотів нав'язати нашу політику до традицій Центральної Ради і [Генерального] Секретаріату»¹⁶⁹. Загалом же саме з таких позицій, які виклав Д. Донцов у своїй аналітичній записці, й діяла мирова делегація Української Держави на перемовинах з делегацією РСФРР.

12 червня 1918 р. після проведеної комісіями роботи, детального обговорення й узгодження по пунктах умов перемир'я, на закритому пленарному засіданні конференції делегації Укра-

168 - Там само, арк. 80.

169 - Донцов Д. Рік 1918. Київ. – К., 2002. – С. 47–48.

їнської Держави та РСФРР уклали попередній мировий договір, умови якого мали діяти до завершення переговорів¹⁷⁰. Особливо ретельно обговорювалася проблема встановлення державних кордонів. Фактично всі наступні пленарні засідання так чи інакше зводилися до запеклих дискусій з цього приводу. Навмисно гальмуючи хід переговорів, російська делегація висловлювала незгоду з українським проектом кордонів, вважала його наступальним, експансивним щодо Росії. Українську ж сторону не влаштовував російський проект, метою якого було задоволення великодержавницьких претензій РСФРР та її більшовицького уряду, намагання зруйнувати територіальну й економічну цілісність Української Держави. Тимчасовим кордоном між країнами слугувала демаркаційна лінія, проте обидві сторони не вважали це розмежування остаточною¹⁷¹.

Християн Раковський – голова мирової делегації РСФРР на перевинах з УД

170 - Згідно з документом, складеним і підписаним двома мовами (українською і російською), на час ведення мирових переговорів припинялися будь-які бойові операції, між країнами встановлювалися дипломатичні відносини, поновлювалося залізничне сполучення, визначалися умови репатріації громадян обох держав й повернення в Україну рухомого складу залізниць, перегнаного до Росії навесні 1918 р. Згідно з договором, український уряд 22 червня 1918 р. прийняв постанову про заснування Генеральних консульств Української Держави в Москві і Петрограді (нині – м. Санкт-Петербург) та консульських агентств в інших містах Росії. В Українській Державі планувалося відкриття російських Генеральних консульств у Києві, Харкові, Одесі та консульських агентств у Кам'янці-Подільському, Чернігові, Житомирі, Полтаві. На переговорах розглядалася також низка питань: економічних, торговельних, фінансово-розрахункових, поділу боргів і майна колишньої Російської імперії тощо. 7 липня було досягнуто Угоди про товарообмін, 25 липня – про поділ майна і боргів колишньої Російської імперії. Українська Держава заявила свої права на частину майна і золотого фонду колишньої Російської імперії і зажадала цілковитого повернення вивезених з України до Росії культурних цінностей, що становили її культурно-історичну спадщину.

171 - Суперечки між сторонами з цього приводу фактично завели переговори у глухий кут. 7 жовтня 1918 р. переговори були перервані, члени більшовицької мирової делегації під приводом необхідності консультацій зі своїм урядом виїхали до РСФРР. 17 листопада 1918 р. у Курську за рішенням ЦК РКП(б) і РНК РСФРР для початку військових дій почав формуватися ударний кулак – група військ Курського напрямку, що мала завдання

Тим часом у владних і політичних колах розглядалися різні варіанти залучення В. Липинського до державотворчої праці. «Його авторитет стояв так високо у всіх українських національних партіях взагалі, що ім'я В. К. Липинського, – як засвідчував Д. Дорошенко, – незмінно фігурувало в усіх комбінаціях зложення нового складу кабінету міністрів як кандидата на пост міністра закордонних справ, від чого одначе він ухилявся з власної волі»¹⁷². Зрештою 21 червня 1918 р. П. Скоропадський призначив В. Липинського послом Української Держави в Австро-Угорщині¹⁷³. Увечері дня призначення В. Липинського послом до Австро-Угорщини (21 червня) на його честь у київському готелі «Метрополь» було влаштовано урочисту вечерю за участі, окрім самого Липинського, Міхновського, братів Шеметів, Ющишина, Полетики, Залізняка, тенора Семеніва, новопризначених співробітників канцелярії віденського українського посольства та ін.

Варто також зауважити, що аж до часу від'їзду зі столиці В. Липинський продовжував свої зусилля щодо світоглядно-політичної «українізації» українських поляків, зокрема з правобережної шляхти та киян. Так, останнім заходом у цьому напрямі у Києві було зібрання у помешканні Орликівського 27 червня, на якому були присутніми М. Міхновський, С. Шемет, Д. Донцов, М. Біленький, видавець столичної польської газети «Dziennik Kijowski» Й. Волошиновський, а також правобережні великі землевласники і цукрові промисловці. Йшлося про на повернення польської аристократії до української національно-державної ідеї.

«визволити» Україну, а вже наступного дня радянська Росія розпочала вторгнення і війну проти Української Держави.

172 - Дорошенко Д. Історія України. 1917 – 1923. – Т. II. – Ужгород, 1930. – С. 151.

173 - ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, спр. 27.

29 червня Посольство на чолі з В. Липинським відбуло з Києва до Відня. Невдовзі, 24 липня 1918 р. у німецькому посольстві у столиці Австро-Угорщини він провів обмін ратифікаційними грамотами у справі Берестейського мирового договору з послом Німеччини у Відні Вільгельмом Штолберг-Вернігероде¹⁷⁴. 27 липня 1918 р. особистий уповноважений гетьмана України і послан-

В'ячеслав Липинський

ник Української Держави у Відні В'ячеслав Липинський вже був присутній на урочистості з акту ратифікації Берестейського договору між Україною та Німеччиною¹⁷⁵. «В сій страшній, великій війні, в якій змагаються дві світові сили і дві світові культури, обидві ворожі сторони виставили гасло: увільнення пригночених народів, воля свободного повного розвитку для всіх народів, бо і одна і друга сторона інстинктивно почувають, що побідить той, хто справу зв'яже міцно зі справою вселюдного

174 - Грамота Гетьмана Всієї України видана на підставі ухвали Ради Міністрів про ратифікацію Мирового Договору України з Німеччиною. - Київ: Видання «Державного Вісника», 1918. - С. 32.

175 - Мирний договір між Україною (УНР) з одного боку та Центральними державами (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною) з іншого було підписано у Бересті 9 лютого 1918 р. Дивіться: Гай-Нижник П. П. Фінансові аспекти Берестейського договору 1918 р. для УНР // Формування та діяльність українських національних урядів періоду Української революції 1917-1921 рр.: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Кам'янець-Подільський, 6-7 грудня 2007 р. - Кам'янець-Подільський: Оіум, 2008. - С. 200-213; Гай-Нижник П. П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917-1922 рр.). - К.: Дуліби, 2016. - 532 с.; Гай-Нижник П. П. Олександр Севрюк і його роль під час перемовин й укладання Мирового договору між УНР та Центральними державами у Бересті (січень - лютий 1918 р.) // Гілея. - 2018. - Вип. 130 (№ 3). - С. 37-44; Гай-Нижник П. Мирний договір УНР з Центральними державами у Бересті: політичні аспекти переговорного процесу (грудень 1917 р. - листопад 1918 р.) // Українознавство. - 2019. - № 3. - С. 8-20; Гай-Нижник П. Україна: фінанси і політика (1917-1922 рр.). - К.: Саміт-книга, 2021. - 808 с.

поступу, – побідить той, чий меч поведе людскість до вищих, кращих форм життя.

Але коли з одної сторони ми чуємо тільки гарні слова, то з другої бачимо вже і діла. Берестейський мир, заключений між почвірним союзом і Україною, мир, котрий Україні – якої назва навіть була вичеркнута з назв народів – вернув її давно утрачені права – і єсть се діло, котре краще од всяких голосних слів показує, чий меч прокладає для людскості нові шляхи, чий меч розвалює гнилі, до життя не здатні тюрми народів – показує також, в противниках цього миру, хто хоче сі тюрми, в своїм власнім егоїстичнім інтересі, на власну шкоду вселюдського поступу, заховати.

Так, Берестейський мир, котрий визволив Україну, се перша ластівка миру загального, котрий верне свободу всім пригніченим націям. Се перша перемога справедливості, під впливом якої воскресли старі дружні відносини України з германським народом – відносини, котрі, почавши од переговорів Гетьмана Хмельницького з Прусією, як союзницею Швеції, од гадяцького трактату Гетьмана Виговського, в котрім приймав участь і курфюрст Бранденбургський, од проектованого союзу курфюрста Фрідріха Вільгельма з Гетьманом Дорошенком тяглися з перервами через 18 і 19 століття, що згадаю тут місію графа Капніста до Берліну з проханням визволити Україну з російського ярма, пляни геніального Бісмарка воскресити велике князівство Київське і т. д.

Але не забуваймо, що Берестейський мир прийшов ще в умовах загальної світової війни. Не забуваймо, що війна, вимагаючи від народів напруження всіх сил, не дає змоги цим народам проявляти самі тільки приятельські почуття, самі тільки добрі сторони свого характеру, що твердість і жорстокість йдуть в парі з боротьбою за існування. Не забуваємо також, що всяка правда буває жорстока, так як брехня буває часто м'яка і лагідна. І тому

ми мусимо взаємно вирозумілі, коли в наших теперішніх взаємних відносинах ми бачимо иноді прояви цієї твердості.

Ми, для котрих історія була найбільше мачухою, цієї твердості наших теперішніх взаємних відносин не боїмося, бо віримо, що вона приведе в кінці тісної дружби між нами і нам дасть повну політичну і національну незалежність, а Вам допоможе одержати так бажану і для нас Вашу перемогу.

І коли Бог дасть, що при допомозі Вашій ми свою політичну і національну незалежність закріпимо і коли під Вашим переможним проводом збереться в мировий конгрес, то тоді перед цілим світом ми голосно скажемо: Українська нація – нація найбільше пригноблена – завдячує свою волю, своє воскресіння Великій Нації Німецькій! Я вірю, що так буде. І тому не для звичайної форми, а від щирого серця, з почуттям, відповідаючи повазі історичних хвиль, які ми переживаємо, я кличу: Хай живе і процвітає Германський Народ, хай живе його великий вождь – цісар Вільгельм!», – сказав того дня у своїй промові В. Липинський¹⁷⁶.

Від'їзд В. Липинського з України послабив вагу його поглядів (не лише через тогочасні комунікативно-зв'язкові проблеми, а й через його фізичну відсутність в столиці) не лише у самій партії (хоча той й постійно листовно цікавився партійними справами), а й в провідних колах опозиційних кіл, серед яких дедалі потужніших впливів набували ліво-радикальні (соціал-революційні) сили та відповідні уявлення про методи досягнення своїх політичних цілей.

В. Липинський хоч і цікавився з Відня політико-партійним становищем в Україні, проте поволі втрачав на відстані й через дипломатичну зайнятість об'єктивне його бачення, як і змогу впливати на внутрішньопартійний курс УДХП. У серпні 1918 р. він ненадовго приїздив до Києва, де 13–23 серпня мав зустрічі

176 - Гетьман всієї України П. Скоропадський затвердив і ратифікував статті Берестейського договору з Центральними державами 12 червня 1918 р.

Посольство Української Держави в Австро-Угорщині (Відень, серпень 1918 р.)
Сидять зліва на праворуч: секретар М. Біленький, старший радник Я. Токаржевський-Карашевич, посол В. Липинський, радник В. Полетика, старший урядовець Судилковська;
Стоять зліва на праворуч: урядовець О. Семенів, урядовець К. Пален, урядовець з особливих доручень А. Жук, урядовець Хоменко, урядовець В. Залізняк.

з гетьманом П. Скоропадським, прем'єром Ф. Лизогубом, міністром закордонних справ Д. Дорошенком, його заступником О. Палтовим, австро-угорським посланцем Й. Форгачем, болгарським послом І. Шишмановим, а також із Д. Донцовим, М. Міхновським, В. Шеметом, С. Шеметом, М. Васильком, С. Ваньковичем, М. Кушніром, В. Садовським, П. Певним, М. Шаповалом, польським редактором К. Гартлебом та іншими державними і громадсько-політичними діячами.

19 серпня В. Липинський взяв участь у нараді управи УДХП, на якій було вирішено виступити з Українського Національного Союзу, тон у якому задавали есери та есдеки. Тоді ж, після оприлюднення і скасування австрійцями і поляками таємного

додаткового протоколу до Берестейського договору щодо Галичини, він заходився наміром демісувати з австро-угорського уряду І. Буріана, що провадив політику супроти Української Держави – т. зв. політику «прихильної нейтральності на противагу українському хаосу» (*dem ukrainischen Chaos Hegener*). В. Липинський також виношував ідею геополітичного союзу України, Німеччини, Польщі та Угорщини, до якої, за тогочасної військово-політичної ситуації, мала б відійти Галичина. Кордоном мала б стати р. Буг. Крім того В. Липинський жадав наперед ратифікації Берестейського договору, а вже тоді вважав за можливе згодитися на деякі вірогідні, але вимушені поступки (з певними гарантіями) щодо частини Холмщини, зайнятої на той час австро-угорською армією¹⁷⁷. Утім, як на той час, ці проекти були практично нездійсненними.

Єдиною домінуючою особою в УДХП після від'їзду В. Липинського на дипломатичну службу до Австро-Угорщини впевнено ставав М. Міхновський (за певної ролі С. Шемета, В. Шемета та Д. Донцова), авторитет якого серед поміркованої опозиції також зміцнювався, а відтак зростали й його політичні амбіції. УДХП не пристала до нового ліво-радикального опозиційного блоку у вигляді УНС на чолі з серами та есдеками, але граючи час від часу ролю посередника поміж ним і гетьманським урядом, хлібороби-демократи прагли наростити своє значення в політикумі, а разом з цим і шанси стати урядовою партією. Тим паче, що питання формування оновленого уряду ставало чим далі актуальнішим. Це дозволяло М. Міхновському і хліборобам-демократам постійно перебувати в колоді урядових комбінацій й висувати на порядок денний свої вимоги до принципів його утворення.

177 - Донцов Д. Рік 1918. – К.; – Торонто, 1954. – С. 82–87.

Так, 1 липня 1918 р. М. Міхновський заявив львівській газеті «Діло», що в новому уряді українці мали би становити більшість у 6–7 портфелів. Того ж місяця у столичній пресі обговорювалися п'ять проєктів нового Кабінету міністрів (один з них очолював М. Міхновський). На нього, як на одного з претендентів на міністерське крісло, вказував й Д. Донцов у щоденниковому записі від 20 липня. Зрештою, 27 липня провід УДХП (М. Міхновський, С. Шемет, Д. Донцов) на нараді у київському клубі «Батьківщина» з лідерами катеринославської, харківської та київської партійних організацій розробив тактику поведінки з гетьманом під час особистої з ним зустрічі, яка відбулася наступного дня й безплідно протривала 15 хвилин¹⁷⁸.

Тим часом на літо 1918 р. відбулася колосальна трансформація *Української Народної Громади*, яка так і не стала політичною партією й, поза увагою гетьмана П. Скоропадського, швидкоплинно дрейфувала до російської політико-монархічної гавані. Її перший голова М. Сахно-Устимович, що протягом одного дня формально побув головою (отаманом) Ради міністрів Української Держави, був не лише відсторонений від державних справ, а й відійшов від турбот партійно-організаційних. Тож він абсолютно не виявляв ознак політичної діяльності. Фактично ж, покинута своїм формальним головою М. Сахном-Устимовичем і забута своїм колишнім патроном П. Скоропадським, УНГ з літа 1918 р. підпала під керівництво двох спритних авантюристів російсько-монархічних поглядів. Одним з них був колишній чорносотенець, бунчуковий товариш пана гетьмана, харківський поміщик Юхим Котов-Коношенко (Котов-Конишенко). Він навіть пропонував П. Скоропадському запровадити при гетьмані Раду, що складалася б з представників видних і знатних родів, що живуть в Україні (свого роду офіційне шляхет-

178 - Чикаленко Є. Щоденник. – Т. II. – К., 2004. – С. 70, 73, 77.

ське зібрання). Проте глава держави відхилив цю пропозицію, заявивши, що покищо не бажає мати при собі такої «зоряної палати»¹⁷⁹. Його також було кооптовано до складу президії Генеральної козацької ради, що мала взяти на себе організацію козацтва на місцях. Утім, на посаді бунчукового товариша гетьмана Ю. Котов-Коношенко втримався не довго, позаяк вже на початку серпня 1918 р. документи свідчать про нього як про міського голову Новомосковська¹⁸⁰. У др. пол. 1918 р. Ю. Котов-Коношенко був членом Українського відділу «Союзу верных»¹⁸¹ – російської монархічної (чорносотенної) організації, створеної Н. Марковим в Естонії, що планувала вести активну роботу у Червоній армії й здійснити військовий переворот в Росії¹⁸².

Іншим фактичним керівником УНГ став Михайло Гижицький, який на початку гетьманства лічений час був державним секретарем Української Держави¹⁸³. Про роль М. Гижицького в УНГ, який завше був гарно освідомлений у поточних політичних розкладах, П. Скоропадський згадував так: «Гижицький грав тут велику роль; це на диво здібна людина великої енергії, абсолютно нездатна до постійної і буденної роботи, але в гострі хвилини буття людських громад він незамінний член партії. Я не знав коли він встигав відпочивати. Поінформованість його була разюча, і, звісно, він грав одну з перших скрипок в нашо-му товаристві»¹⁸⁴. Тож не дивно, що призначеного 2 травня державним секретарем М. Гижицького було звільнено з цієї посади

179 - Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – К.; Філадельфія, 1995. – С. 252.

180 - ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 96, арк. 138.

181 - Керівним органом Союзу був «Таємний верх», до якого входили Н. Марков, князь А. Ширинський-Шихматов, сенатор А. Римський-Корсаков, генерали П. Краснов і В. Гурко. Членство у Союзі мало два ступені: «латники» і «воїни». Як правило, відкрито Союз не виступав, а вважав за краще впливати на політику через своїх членів. «Союз вірних» активно діяв не тільки на північному заході Росії, але й в Україні. До Українського відділу Союзу увійшли, зокрема, полковник Олександр Хомутов, колишній член Державної Думи, націоналіст Олександр Гижицький, чорносотенці Микола Родзевич, Борис Пелікан, Юхим Котов-Коношенко та ін.

182 - Марков Н. Е. Думские речи. Войны темных сил. – М.: Институт русской цивилизации, 2011. – С. 32.

183 - Гай-Нижник П. П. Державна канцелярія при Раді міністрів Української Держави 1918 р.: структура, завдання, діяльність // Гілея. – 2021. – Вип. 160 (№ 1-2). – Ч. 1. Історичні науки. – С. 34-54.

184 - Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – К.; Філадельфія, 1995. – С. 135.

вже 15 травня. Після відставки М. Гижицький став активним діячем російської монархічної організації «Наша Родина» і навіть був підданий нетривалому арештові з боку гетьманських спецслужб. Утім, його вже не розглядали як поважну політичну особу. «Тут же дає “агітаційні” директиви абсолютний простак у політичному відношенні – колишній державний секретар М. Л. Гижицький», – йшлося про нього в одному з агентурних донесень¹⁸⁵.

Отже, коли цих чорносотенців-русофілів було з самого початку Гетьманату усунено від влади і державних справ, вони зосередили свої зусилля над опануванням Українською Народною Громадою, яка залишилася без контролю з боку українських консервативних членів, що були притягнені до державного будівництва. За даними одного з лідерів київських російських націоналістів А. Савенка, група Гижицького та Котова-Коношенка займала настільки крайню російську позицію, що навіть звинувачувала інших російських правих та монархістів у «кадетизмі» та «угодженстві»¹⁸⁶. Як підсумок, коли наприкінці літа 1918 р. у Києві було створено російський Монархічний блок України, до його складу увійшла й УНГ¹⁸⁷. Тож не дивно, що й до складу керівництва цього Монархічного блоку, як представники УНГ, були включені саме М. Гижицький та Ю. Котов-Коношенко¹⁸⁸. Проте усі ці перетрубації відбувалися у політичній тіні, непублічно й на маргінесі суспільної думки, достеменно не виявляючи себе у політичному просторі.

185 - Пиріг Р. Я. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. – К.: Інститут історії України НАН України, 2016. – С. 467.

186 - Чемакин А. Украинская Народная Громада в Гражданской войне: украинские консерваторы, русские государственники или малороссийские патриоты? // Quaestio Rossica. – 1921. – Vol. 9. – № 1. – С. 115.

187 - Іншими учасниками російського Монархічного блоку стали відділи Союзу Російського Народу, Союзу Михаїла Архангела, Союзу Російських Людей, Союзу Російських Робітників, Союзу Російської Молоді, «Двогорового орла» та інших правих російських організацій.

188 - ЦДАВО України. – Ф. 4401. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 1.

Хлібороби-демократи ж (УДХП) у вересні 1918 р. остаточно вирішили не вступати до УНС (хоча й на особистому рівні контакти відбувалися), а деякі члени з партійного проводу (Павлюк, Крилач та ін.) відбули у провінцію. Наступна невдала спроба перемовин з гетьманом про новий уряд, проте вже в коаліції УДХП з УПСС, відбулася 30 вересня 1918 р. (з П. Скоропадським зустрічався М. Міхновський). Тоді ж було узгоджено список в рамках проекту коаліційного кабінету з УНС, в якому М. Міхновському було розписано посаду міністра ісповідань, проте вже на 4 жовтня й ця спроба зазнала краху (з гетьманом зустрічалися Міхновський й Степаненко)¹⁸⁹.

З іншого боку хлібороби-демократи схилили на свій бік одного з поважних діячів Союзу Хліборобів-Власників полтавця Коваленка через якого дізналися, що гетьман має намір створити «національно-український кабінет без русофілів». Тож 12 жовтня на нараді Генеральної ради УДХП (Міхновський, С. Шемет, Ющишин, Ганько, Донцов) було вирішено домагатися нової зустрічі як з гетьманом, так і з представниками німецького військового командування в Україні¹⁹⁰. Вже 14 жовтня делегація УДХП на чолі з М. Міхновським, С. Шеметом і Д. Донцовим мала аудієнцію в німецького генерального консула в Києві Е. фон Тіля, якому виклала меморандум із своїм баченням врегулювання політичної ситуації: «Самостійна Україна на чолі з гетьманом Скоропадським, швидке скликання передпарламента, припинення великоросійської агітації, усунення з України груп російської орієнтації, прискорення організації національно-української добровольчої армії»¹⁹¹. У своїй телеграмі до Міністерства закордонних справ Німеччини про цю зустріч Е. Тіль додавав, що делегати

189 - Чикаленко Є. Щоденник. – Т. II. – К., 2004. – С. 99–100, 133; Донцов Д. Рік 1918. – К.; – Торонто, 1954. – С. 103.

190 - Донцов Д. Рік 1918. – К.; – Торонто, 1954. – С. 105.

191 - Крах германской оккупации на Украине (По материалах оккупантов). – М., 1936. – С. 141.

запевняли його, що у разі виконання цих умов, уся українська нація стоятиме за своїх високих союзників (тобто – німців), а також подасть свій голос за залишення їхніх військ в Україні. У меморандумі ані слова не йшлося про питання землі, проте усно було зауважено, що хлібороби-демократи (на відміну від Союзу Земельних Власників) вважають за неминуче здійснення нагальної і докорінної аграрної реформи.

Цікаво, що після делегації УДХП Е. фон Тіля відвідала делегація УНС на чолі з В. Винниченком. Її програма реорганізації уряду (з кандидатурою І. Шрага на прем'єра) у всіх основних пунктах співпадала з пунктами меморандуму хліборобів-демократів. Того ж вечора у розмові з Е. Тілем П. Скоропадський дав згоду на реформування Кабінету міністрів із двома застереженнями: замість І. Шрага на прем'єра вмовити Д. Багалія й недоторканність на посаді міністра внутрішніх справ І. Кістяковського¹⁹². Зрештою німці узгодилися шукати компроміси щодо нового уряду між гетьманом та Українським Національним Союзом.

Хлібороби-демократи ж винесли з тієї розмови з Е. Тілем, що негайної земельної реформи не буде, а відбуватиметься вона поступово (в т. ч. через оподаткування латифундій) та, що кардинальної зміни складу уряду не буде (за винятком кількох тек для українських національних партій). Тож, як занотував наступного дня Д. Донцов, для них стало «ясно, що як лишиться [прем'єром] Лизогуб, то не буде України. Бо видно, в який бік «самоозначиться» Лизогуб з товаришами по виводі німецького війська з України. <...> Отже схема ясна: кабінет Лизогуба тепер спирається на німцях; коли вони підуть геть – він зіпреться на російських добровольцях. Україна незалежна – ні одним, ні

192 - Там само. – С. 141–142.

другим не потрібна. <...> Перед нами лишається тепер одна дорога – опозиція»¹⁹³.

Увечері того ж дня (14 жовтня) делегація УДХП мала також і зустріч з П. Скоропадським. Д. Донцов одразу ж зауважив: «Гетьман – втілена гrechність! Боюся, що не здає собі справи з ваги години»¹⁹⁴. Попри підозру делегатів, що П. Скоропадському «нашепотіли» що Антанта проти незалежної України і він підпав під вплив «малоросів» (О. Палтова), гетьман все ж запропонував хліборобам-демократам подати йому свій проєкт реорганізованого уряду. 16 жовтня список кандидатів до нового уряду від УДХП через І. Полтавця-Остряницю було передано на розгляд гетьмана, а ввечері наступного дня хлібороби-демократи взяли участь в ініційованій графом Тишкевичем нараді українських правих діячів (Тишкевич, Міхновський, Шемет, Юцишин, Донцов, Окуневський, Горват, Барановський), де обговорили поточні події в контексті неминучої поразки Німеччини у війні й становища за цих умов гетьманського режиму та Української Держави¹⁹⁵.

С. Шемет 1925 року згадував, що опісля осінньої 1918 р. Всеукраїнської конференції УДХП, кілька разів П. Скоропадського відвідував М. Міхновський і

Його світлість ясновельможний пан
гетьман всієї України, військ козацьких і
флоту Павло Скоропадський

193 - Донцов Д. Рік 1918. – К.; – Торонто, 1954. – С. 105–106.

194 - Там само. – С. 107.

195 - Там само. – С. 107–108.

гетьман знов висловив бажання покликати його до державної праці. Власне тоді С. Шемет й передав П. Скоропадському постанову партії про те, що хлібороби-демократи дуже бажають залучення М. Міхновського до державної служби, проте за умови введення його до складу уряду. Тоді гетьман запропонував хліборобам-демократам досягнути порозуміння між партією і головою Кабінету міністрів. Зустріч делегації УДХП з прем'єром Ф. Лизогубом таки відбулася, проте практичних наслідків від неї вже не могло бути, позаяк наступали критичні для Гетьманату осінні дні 1918-го року¹⁹⁶.

18 жовтня делегація УДХП знов мала аудієнцію у гетьмана, під час якої делегати вкотре звернули увагу П. Скоропадського на горячкову організацію в Києві російських монархічних груп й, відповідно, на загрозу державного перевороту, а також на небезпеку з боку Антанти через її єдинонеделімовську позицію, застерігаючи гетьмана, «що не врятує він режиму, ані держави, коли не зіпреться – замість на русофільських, на прихильних режимові українських групах»¹⁹⁷. Розмова з боку делегації хліборобів-демократів хоч і велася чемно, та вже «в тоні останньої перестороги». Делегація, принагідно, домоглася від П. Скоропадського особистого дозволу на проведення свого другого партійного з'їзду, зібрання якого прагнув заборонити міністр внутрішніх справ І. Кістяківський.

Щодо з'їзду, то хлібороби-демократи відмовили на пропозицію (через Коваленка) взяти участь у з'їзді Союзу Земельних Власників, проте запропонували йому перетягнути своїх колег до вхоження в УДХП, а коли не вдасться – здійснити сецесію та об'єднатися з УДХП. Крім того, попри отримання хліборобами-демократами дозволу від гетьмана на проведення свого пар-

196 - Шемет С. Микола Міхновський (Посмертна згадка) // Хліборобська Україна. – Кн. V. – Відень, 1924–1925. – С. 25.

197 - Донцов Д. Рік 1918. – К.; – Торонто, 1954. – С. 109.

тійного з'їзду, таку ж згоду на скасування заборони слід було домогтися ще й від німців, чого й досяг С. Шемет 25 жовтня під час особистої зустрічі з радником Посольства Німеччини в Україні, німецьким тимчасовим повіреним у справах в Києві Й. фон Берхемом.

Тим часом становище в Українській Державі та навколо неї карколомно мінялося. 19 жовтня з'явилася записка дев'яти міністрів про необхідність зміни зовнішньополітичного курсу, а вже 24 жовтня було реорганізовано уряд Ф. Лизогуба, до складу якого увійшли п'ять поміркованих опозиціонерів: члени Української Партії Соціалістів-Федералістів (УПСФ) – О. Лотоцький, П. Стебницький, В. Леонтович, М. Славинський та А. Вязлов, а також безпартійні – В. Рейнбот С. Мерінг і С. Петров. 26 жовтня оновлений кабінет Ф. Лизогуба зібрався на своє перше засідання. Хлібороби-демократи, попри всі зусилля, портфелів в Раді міністрів Української Держави так і не здобули.

На цьому тлі 26 жовтня 1918 р. розпочався II з'їзд УДХП, на якому головували М. Міхновський, С. Шемет і В. Совачов (небіж М. Міхновського). 27 жовтня Д. Донцов виступив з рефератом на тему *«Постулат державної незалежності України»*, в якому, між іншим, говорилося про розгубленість, що тоді запанувала в найближчій оточенні гетьмана та яке вже тратило контроль над подіями, а також обстоювалася думка про необхідність створення антиросійського блоку від Балтики до України (з Угорщиною включно). З'їзд схвально відгукнувся про попередній курс партії та ухвалив його продовження. У своїй резолюції *«Про оборону держави»* партія вітала гетьманський Універсал про організацію козацтва і висловилася за те, аби на українській території було припинено формування будь-яких не національних військових частин. Постанови з'їзду мали бути представлені новому уряду. Йшлося, власне, про те, що УДХП виступає:

- за самостійну Українську Державу з конституційним ладом, форми державного устрою якої «визначить сам народ на першому українському Соймі, що вийде з загального, рівного, таємного і безпосереднього голосування»;
- проти федерації з Росією;
- за створення «могутньої української армії і флоту»;
- «за автокефалію і повну незалежність» Української Православної Церкви;
- за примусовий викуп поміщицьких земель, аби створити «численну, економічно сильну, дрібну та середню земельну власність»¹⁹⁸.

Зібрання також схвалило рішення про встановлення контактів з Українським Національним Союзом, але не входження до його складу¹⁹⁹.

Утім уряд не зважив на ці постанови, а хлібороби-демократи на початку листопада 1918 р. спробували стати посередниками у перемовинах між УНС та П. Скоропадським²⁰⁰, які однак не призвели до плідних наслідків й 14 листопада соціалісти-федералісти вийшли з уряду Ф. Лизогуба, який в підсумку розвалився.

Новий уряд було сформовано з русофільських діячів на чолі з С. Гербелем й «увінчано» на догоду Антанти гетьманською грамотою про федерацію з «білою» Росією від 14 листопада 1918 р. За ніч до цього було створено Директорію і радикальна соціалістично-революційна опозиція взяла курс на підняття заздалегідь підготовуваного збройного повстання проти Гетьманату й відновлення Республіки²⁰¹.

198 - Шемет С. До історії української демократичної хліборобської партії // Хліборобська Україна. – Кн. 1. – Відень, 1920. – С. 73–74.

199 - Донцов Д. Рік 1918. – К.; – Торонто, 1954. – С. 112.

200 - Стахів Є. Україна в добі Директорії. – Т. 1. – Торонто, 1962. – С. 54.

201 - Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. – К.: Крок, 2019. – 626 с.; Гай-Нижник П. 1918-й: два перевороти. – К.: Видавець Марко Мельник, 2019. – 298 с.; Гай-Нижник П. П. Повалення Гетьманату П.Скоропадського: підготовка та здійснення (1918 р.) // Гілея. – 2011. – Вип. 47 (№ 5). – С. 18–29; – Вип. 48 (№ 6). – С. 88–99; – Вип. 52 (Спецвипуск). – С. 5–15.

Саме на час після гетьманської Грамоти про федерацію з небільшовицькою Росією та початком заколоту соціалістичної Директорії, що здійснювала антигетьманське повстання, з політичного забуття вперше публічно вийшла *Українська Народна Громада*. 17 листопада 1918 р. Центральний уряд УНГ випустив звернення до населення України, в якому пояснювалося, що українці, встановивши лад у себе, тепер мають допомогти великоросам звільнитися від більшовиків, але натомість члени новоявленої Директорії, які скористалися відходом австрійців та державним переворотом у Німеччині, закликали до повстання. Звернення завершувалося закликом до співвітчизників не допустити повернення до влади зрадників Винниченка та Петлюри. «Брати-громадяни, на нас лежить обов'язок, заповіданий доблесними традиціями запорізького козацтва, – всім стати на захист святої православної віри, першого народного гетьмана рідної матері-України», – закликалося у зверненні УНГ²⁰². Відтак відкрито лідери УНГ ще не осмілювалися засвідчити свої про-російсько-монархічні погляди й, прикриваючись українською завуальованою риторикою, все ж виказували ідею свого великоросійського вектору. Утім, українське громадянство й знати не знало про таку організацію (чи партію), як про це зазначив один з дописувачів газети «Нова Рада», що вперше почув про існування УНГ, як і сама редакція часопису²⁰³.

У цей же час *УДХП не підтримала заколот Директорії*, проте коли антигетьманський переворот таки розпочався і повстанці почали розбурхувати ще й соціальну революцію в країні, що загрожувала не лише громадянською війною, а й втратою державності, знов спробувала виступити примирювачем сторін.

14 листопада хлібороби-демократи запропонували зберегти Гетьманат на основі сформування компромісного національ-

202 - Воззваніе украинской громады // Голосъ Кіева. – 1918. – № 157. – 17 (4) ноябрю. – С. 4.

203 - Лист до редакції // Нова Рада. – 1918. – № 218. – 21 (8) листопада. – С. 3.

но-демократичного уряду. Вплинути на протиборні сторони мало, за задумом партійного керівництва, командування антантських військ в Одесі. З цієї метою М. Міхновським було виготовлено відповідний меморіал, у якому, зокрема, зазначалося: «Ми, українські хлібороби-демократи, що у свій час допомогли гетьману зайняти його пост, сподівалися, що він вестиме українську державницьку політику. У цих надіях ми завелися. Тепер нам відмо, що проти нього готують повстання українські соціалісти. Наша партія не є соціалістичною, навпаки: соціалізму ворожа. Але ми заявляємо, що прилучимся до повстання, якщо Антанта не вплине на гетьмана в напрямі зміни його політики на українську і державницьку»²⁰⁴.

Петро Болбочан

Ось цей, досить наївний меморандум, повезли від УДХП до Одеси С. Шемет та Є. Любарський-Письменний і, цілком очікувано, безрезультатно. Водночас у Харків до полк. П. Болбочана та його запорожців виїхав М. Міхновський, який мав намір переконати командування Запорозького корпусу не підтримувати заколотників. С. Шемет навіть стверджував, що П. Болбочан намагався примирити ворогуючі сторони і що в розгар антигетьманського

заколоту-повстання командування запорожців навіть робить обережну спробу примирення з гетьманом, але П. Скоропадський та його оточення вже не повірили у щирість цього на-

204 - Андрієвський В. Микола Міхновський (Нарис суспільно-політичної біографії) // Визвольний шлях. – 1974. – № 4. – С. 610–611.

міру²⁰⁵. Коли це правда, то чи не став цей епізод фатальним у житті П. Болбочана та причиною недовіри й смертної помсти йому згодом з боку головного отамана С. Петлюри?

Тим часом хлібороби-демократи, що перебували у Києві, спробували залучити до справи замирення України німців. Як повідомляло німецьке посольство штабу 7-ї армії терміновим і таємним запитом від 9 грудня 1918 р., члени УДХП Жорж де Сегюр і Гудзенко з'явилися до Посольства з метою обговорити політичне становище й висловили думку, що якщо гетьман П. Скоропадський таки рішиться сформувати національний український Кабінет, то С. Петлюра та його прибічники погодяться скласти зброю. Про доволі сумнівність таких думок їм зауважили й німці, на що хлібороби-демократи виявили готовність, за посередництва командування німецьких військ у Києві, відправитися у штаб повстанців для перемовин²⁰⁶. Усі ці пропозиції та спроби були, звісно ж, вже приреченими на невдачу. 14 грудня 1918 р. Українську Державу було повалено, а гетьман П. Скоропадський зрікся влади.

Після повалення Гетьманату П. Скоропадський виїхав до Німеччини, а В. Липинський залишався у Відні. Д. Донцов з В. Шеметом в останні дні Гетьманату певний час переховувався у Києві то у помешканні Шеметів, то в одного професора з колегиї Ґалаґана. Так само на нелегальному становищі був і М. Міхновський... Після опанування Києва Директорією Д. Донцов мав кілька таємних зустрічей з Є. Коновальцем (таємних, позаяк, за згадкою В. Дорошенка, «його шії домагалися ес-ери» як гетьманського «прислужника», проте Є. Коновалець став на захист хліборобів-демократів²⁰⁷).

205 - Шемет С. Микола Міхновський (Посмертна згадка) // Хліборобська Україна. – Кн. V. – Відень, 1924–1925. – С. 26.

206 - Крах германской оккупации на Украине (По материалах оккупантов). – М., 1936. – С. 145–146.

207 - Свобода. – 1952. – 26 квітня.

20 грудня 1918 р. Д. Донцов та брати Шемети (С. Шемет щойно повернувся до столиці з Одеси) були присутніми на нараді нової республіканської влади з представниками національних партій і виголошення «Декларації» Директорії УНР, що відбулося у колишньому гетьманському палаці. Тоді ж під час полеміки з цього приводу Д. Донцов у промові від імені УДХП зазначив, що принципи, занотовані у «Декларації», не сприймаються хліборобами-демократами й закінчив свій виступ застережним звинуваченням: «Ви почали вашу революцію під жовто-блакитним прапором українським, ви провадите її тепер під червоним прапором соціалізму. Ви скінчите її під чорним прапором анархії»²⁰⁸. У пресі ж сухо повідомлялося, що Декларація «в принципі... була ухвалена представниками всіх партій, окрім партії хліборобів-демократів»²⁰⁹.

Дещо отямившись від республіканського перевороту, хлібороби-демократи зібралися 22 грудня у Києві на нараду партійної Генеральної Управи. Було констатовано, що у провінції шириться більшовизм, прояви якого вже виявлялися навіть у столиці та її околицях, повсюдно творяться революційні комітети, а влада урядових комендантів УНР на місцях слабне. Тож Генеральна Управа УДХП зажадала від Директорії:

1) необхідність найбільш інтенсивної політики для порозуміння з Антантою;

2) негайне проведення широких аграрних і соціальних реформ (при цьому самочинні виступи окремих груп або організацій в цій справі належало б карати як протидержавні злочини);

3) запровадження воєнно-польових судів проти грабіжництва і більшовицької агітації;

4) переформування «Інформаційного Бюро»;

208 - Відродження. – 1918. – Ч. 218. – 24 (11) грудня. – С. 4; Донцов Д. Рік 1918. – К.; – Торонто, 1954. – С. 122.

209 - Відродження. – 1918. – Ч. 217. – 22 (9) грудня. – С. 3.

- 5) видання ясної національної декларації політики уряду;
- 6) підтримання порядку і дисципліни в армії й недопущення у військах «совдепів» (Рад солдатських депутатів);
- 7) задля проведення планомірної боротьби з анархією, наділити головного отамана С. Петлюру якнайширшими військово-повноваженнями²¹⁰.

Того ж дня, газета «Відродження» повідомила, що «хлібороби-демократи вступили в [Український] національний союз, обравши своїми представниками: С. Шемета, В. Шемета, Івана Ющишина та доктора Дмитра Донцова»²¹¹.

Поясненням і доповненням такої позиції партії, вочевидь з огляду на фізичну відсутність М. Міхновського та В. Липинського, можна вважати публічне інтерв'ю Д. Донцова, дане пресі того ж дня. У ньому він назвав ситуацію в Україні надзвичайно заплутаною, а єдиним виходом з цього є «консолідація всіх твердо-думаючих демократичних груп і невблагана боротьба з большевизмом у всіх його формах». При цьому Д. Донцов застерігав, що думати знищити таку «хворобу» запровадженням «рідного» українського більшовизму – божевільна утопія, що коштуватиме голів, перш за все, самих тих експериментаторів, позаяк у своїй агітації Коцюбинський і Ленін все будуть поза конкуренцією. Відтак уряд мав позбутися дилетантів й мусив би виступити з декларацією, у якій оголосити наступний курс своєї політики: «Широка аграрна реформа, але не соціалізація – з одної сторони. Терор проти грабіжництва і самочинного розв'язання земельної проблеми – з другої. Ніяких “трудових конгресів”, ні совдепів в армії. Міцна дисципліна у війську. Ніяких “національно персональних” автономій»²¹².

210 - Донцов Д. Рік 1918. – К.; – Торонто, 1954. – С. 123.

211 - Відродження. – 1918. – Ч. 217. – 22 (9) грудня. – С. 3.

212 - Там само. – Ч. 218. – 24 (11) грудня. – С. 4.

Як і слід було очікувати, ні Директорія, ані уряд УНР не зважили на думку хліборобів-демократів. Тож 4 січня 1919 р. М. Міхновський, Д. Донцов, С. Шемет і В. Шемет задумали план щодо встановлення в Україні міцної національної влади диктаторської форми, яка б припинила соціалізацію й мавпування більшовизму, а натомість жорстоко протистояла б «Совдепії».

Проте подібні плани не можливо було б втілити без залучення авторитетних військовиків. Тож погляди хліборобів-демократів знову спрямувалися на П. Болбочана (Запорозький корпус), з яким ще під час початку протигетьманського повстання було встановлено зв'язок, а також на Є. Коновальця (Осадний корпус, Січові стрільці). Тож М. Міхновський зібрав групу старшин Генерального штабу і з ними виїздить до Кременчука, аби зустрітися з полк. П. Болбочаном, який не міг бути пасивним спостерігачем загибелі України²¹³. Проте вже за день після приїзду М. Міхновського С. Петлюра віддав наказ про арешт командуючого фронтом П. Болбочана. Тоді ж, 5 січня у план було посв'ячено Є. Коновальця. Ось як оповідає у своєму щоденникові про цю зустріч Д. Донцов: «О 10-ій рано у Коновальця. З ним говорив годину. Розмова була для мене надзвичайно цікавою. Порушили ми справу, для мене найцікавішу. Можливість є і – дуже легко. План удався б напевно. Дальше треба було відпові-

213 - Шемет С. Микола Міхновський (Посмертна згадка) // Хліборобська Україна. – Кн. V. – Відень, 1924–1925. – С. 27.

сти на питання: як провінція, а спеціально Полтавщина? Партії? Росіяни?»²¹⁴

<...> Пізно увечері продовження наради з Коновальцем у мешканні Р-х. Міхновський, Шемет, я приймали Коновальця в кабінеті господині при чорній каві. Отже, над партіями можна легко перейти до порядку денного. Спірітус мовенс [рушійний дух] скрайнього (лівого) напрямку [тобто В. Винниченко – П. Г.-Н.] міг би піти геть сам. Натомість справа з військом і з місцевою адміністрацією, здавалось, найповажнішою і найменш певною. В усім, що ми почули, брєніла якась тривога. Унтертон [підтекст] був: нема з ким будувати державу. Коновальцеві вирвалося характеристичне признання: “З соціалістами держави не збудувати!” Дуже важке для нього питання – кілька війська можна б вислати на Полтавщину? Всі ми прийшли до одної думки: середина не є життєвою. Прийде або – большевизм, або – тверда рука. Обіцяв полковник обговорити все з найбільш міродатною особою [С. Петлюрою – П.Г.-Н.] і подати йому до відома наші плани. Думаю, що в суті річі аргументація Коновальця була така: для військової диктатури потрібно війська, а військо...»²¹⁵. Проте з комбінації встановлення диктатури твердої руки ніц не вийшло. С. Петлюра з Є. Коновальцем вирішили піти своїм, особним шляхом.

13 січня Д. Донцов залишив Київ і вже 18-го прибув до Відня, аби зустрітися з В. Липинським. 22 січня В. Липинський, який щойно повернувся до Відня із зустрічі з Т. Масариком у Празі, врешті зустрівся з Д. Донцовим, який розповів йому про невдалий план злагодити у Києві диктаторський військовий переворот. В. Липинський прихильно поставився до таких думок, додаючи, що не боїться більшовизму, позаяк «сподівається піс-

214 - Є. Коновалець побоювався активної опозиції соціалістичних партій у провінції в разі переведення військового перевороту.

215 - Донцов Д. Рік 1918. – К.; – Торонто, 1954. – С. 126.

ля нього страшної і радикальної реакції. Тільки боявся, чи ця реакція вилетіть в українські форми, чи в інші?»²¹⁶.

Зрештою Д. Донцов з В. Липинським узгодилися з головними рисами спільного плану: на зовні домагатися визнання України, а у внутрішній політиці – або перевороту, або військової диктатури. На далі ж, за сприятливого розвитку обставин, передбачалося створення двох баз для боротьби з більшовизмом: з Галичині та з Італії – в Одесі. Проте досить скоро від таких намірів, як безперспективних, довелося відмовитися. Певний час В. Липинський мав намір виїхати до Парижу і там відродити УДХП, але й ці думки швидко розвіялися. 16 лютого Д. Донцов поїхав з Відня до Швейцарії, а В. Липинський залишився на українській дипломатичній службі в Австрії.

У Києві ж тим часом їхні однопартійці хлібороби-демократи намагалися взяли участь у скликаному Директорією Трудовому Конгресі, проте т. зв. група М. Міхновського – І. Луценка так і не отримала на ньому представництва. Тим часом хлібороби-демократи на спільній нараді з Союзом Хліборобів-Власників, «щоб відбитися від більшовиків і зробити лад у державі», вирішили влити до війська П. Болбочана «три тисячі доброго, добірного війська, а за якийсь час і сорок тисяч»²¹⁷. У перспективі було задумано зібрати для нього ще близько 40 тис. козаків.

Зі свого боку М. Міхновський, прагнучи ще й залучити командувача Лівобережним фронтом Армії УНР полк. П. Болбочана до плану встановлення національної військової диктатури, вирушив до нього у Кременчук. Як свідчив В. Андрієвський, П. Болбочан шкодував, що «не був знайомий із хліборобами-демократами бодай ще в Полтаві. Якби хлібороби-демократи і такі люди, як Міхновський, тоді допомогли мені, то, я певний,

216 - Там само. – С. 130.

217 - Штендера Я. Засуджений до розстрілу. – Львів: Червона Калина, 1995.

що багато дечого ще можна було врятувати!»²¹⁸. Проте операції не судилося здійснитися: за наказом Директорії отаман О. Волох заарештував П. Болбочана, а М. Міхновський, що захворів на тиф, був невдовзі заарештований більшовиками у лікарні. Та якщо М. Міхновському вдалося потім вислизнути з-під арешту й навіть згодом перебратися на Кубань²¹⁹, то на П. Болбочана очікував суд УНР і нагла смерть від страти з таємного наказу головного отамана С. Петлюри. Пам'ятаючи, що Є. Коновалець (як і С. Петлюра) знав про плани хліборобів-демократів зорганізувати державний військовий переворот, є цілком очевидним, що смертельна пастка для П. Болбочана була ними зрежисова-

218 - Андрієвський В. Микола Міхновський // Визвольний шлях (Лондон). – 1974. – Ч. 6. – С. 611.

219 - На поч. 1920 р. М. Міхновський виїхав на Кубань до м. Новоросійськ (нині – Краснодарський край РФ), звідки марно намагався емігрувати за кордон. Потім він прибув до Краснодару, а через деякий час поїхав до Грозного на Каспії. Згодом учителював (зокрема директором в Українському педагогічному технікумі у станиці Полтавській) і працював у кооперативних установах на Кубані. У лютому 1924 р. повернувся до Києва й оселився у садибі В. Шемета. У столиці він не зміг знайти працю за фахом. Розчарований відсутністю підтримки в Україні своїх ідей, збирався емігрувати. Наприкінці квітня М. Міхновський отримав від знайомих з Німеччини лист з візою на право виїзду за кордон, але вже у розірваному конверті. Скоро до нього на мешкання зайшли особи з органів і довго розмовляли, а наступного дня він вже був заарештований прямо на вулиці співробітниками ГПУ. В ГПУ йому ультимативно запропонували доповідати про українців у цю спецслужбу, а у всіх його розмовах та у листах схилили українців до підтримки більшовиків і до активного співробітництва з радянською владою. Лагідна пропозиція змінилася гострими обвинуваченнями і брутальними погрозами. Стати агентом ГПУ М. Міхновський рішуче відмовився, після чого, порадивши добре подумати, його замкнули до ізоляційної камери в льоху ГПУ. Утім після кількадевного допиту М. Міхновський погодився на співпрацю з ГПУ і був звільнений. По звільненню у розмові зі своїм близьким товаришем І. Марченком, який згодом в еміграції стане членом Гетьманського Руху, глибоко пригнічений М. Міхновський йому кався: «Пане Іване, я знав, що так просто вони вже мене не випустять... Я вже не молода людина. Я боявся, що коли мене почнуть тортурувати, то мої нерви не витримають. І я вирішив... погодитися на їхню пропозицію, щоб вони випустили мене і я міг би вільно покінчити з собою». Приголомшений І. Марченко пропонував йому заховатися й утекти з Києва, а потім за всяку ціну за кордон. М. Міхновський тільки безнадійно хитав головою. «Ні, це неможливо. Ви не уявляєте, як за мною стежать. Дивно, як ще ви змогли прийти до мене. Якби я був зовнішньо менш помітною постаттю, то ще може можна було б спробувати, а так це безнадійна річ... Та й для чого жити?», – відповів він, вважаючи себе приреченим. Коли ж І. Марченко після сумного прощання виходив і вже був на сходах, М. Міхновський раптово озвався до нього: «Так помстися ж!... Помстися й за мене, й за тебе!...» Наступного дня І. Марченко не застав М. Міхновського вдома, але спрямував до будинку, куди, як йому вказали, пішов М. Міхновський. Там він побачив ЧКіста, який демонстративно стояв навпроти будинку, стежачи за кожним кроком М. Міхновського. Шемети, де гостював і мешкав М. Міхновський, нічого певного не знали, але багато про що здогадувалися. Як оповідала пані Шемет, він постійно був сумним, по вечорам часто кудись ходив, не повідомляючи куди. Згодом стало зрозумілим, що – в ГПУ, де йому погрожували репресіями щодо родини Шеметів, якщо він утече. Для шляхетного М. Міхновського усі ці пасткові обставини були нестерпними. Вранці 3 травня 1924 р. він не вийшов до сніданкового чаю. Виявилось, що того дня М. Міхновський покінчив життя самогубством за нез'ясованих обставин. Близько 10-ї – 11-ї години його вже охололого знайшли повішеним у садку садиби Шеметів на вул. Жиланській. Так загинув М. Міхновський. Невдовзі виявили й написану ним посмертну записку. У 1998 р. син В. Шемета Ждан вперше засвідчив, що його батько знайшов у кишені покійного записку з таким текстом: «Волію вмерти власною смертю! І сюди круть, і туди верть, однаково в черепочку смерть, як каже приказка. Перекажіть моє вітання тим, хто мене пам'ятає. Ваш Микола». Поховали Миколу Міхновського у Києві на Байковому цвинтарі (ділянка № 42). Проте довгий час місце його поховання було загублене, пошуки якого завершилися 2008 р. Того ж року, навесні на ймовірній могилі М. Міхновського встановлено пам'ятник.

на заздалегідь й готувалася невідворотньо. За першої ж влучної й безпечної для себе нагоди головний отаман завдав потенційному суперникові перманентний і фатальний для нього удар.

Більшість же членів *Української Народної Громади* після перемоги Директорії й відновлення республікансько-соціалістичної УНР утікла з Києва до Одеси. У січні 1919 р. УНГ вже усіляко відмежовувалася від будь-яких ознак свого українства й тепер оголосила про власну малоросійськість. Ось як, висновуючи зі свідчень одного з членів УНГ, характеризував її на початку лютого 1919 р. завідувач політичного розшуку при одеському градоначальнику генерал-майор К. Глобачов: «Українська народна громада – це спілка консервативних елементів України чи, правильніше, Малоросії, оскільки члени Громади ніколи не оперували терміном “українська”, будучи за своєю суттю російськими державниками...

...Зараз Українська народна громада задалася думкою вивести рідний край з того жахливого глухого кута, в який політичні навіженці та авантюристи загнали все населення Малоросії. До Одеси прибула низка діячів Громади, які пробралися сюди нелегально під загрозою розстрілу петлюрівськими бандами. Коротка політична програма тих, що з'їхалися, така: створення в Малоросії будь-якої буржуазної влади, яка може забезпечити лад і право власності та йде у повному контакті з державами Згоди та Добровольчою армією»²²⁰.

На той час М. Гижицький вже не був одним з лідерів УНГ (він цілковито поринув у Білий рух), а її перший голова М. Сахно-Устимович був убитий українськими республіканцями-соціалістами. Тож на початок січня 1919 р. на першому в тому році зібранні УНГ були присутніми: Ю. Котов-Коношенко, князь Г. Трубецкой, князь Гагарін, граф Коновніцин, граф С. Ігнат'єв,

220 - Чемакин А. Украинская Народная Громада в Гражданской войне: украинские консерваторы, русские государственники или малороссийские патриоты? // Quaestio Rossica. – 1921. – Vol. 9. – № 1. – С. 116.

генерал-майор В. Біскупський, екс-комендант гетьманського палацу генерал-майор К. Прісовський, полковник О. Сахно-Устимович, поміщики П. Мацко і М. Ханенко, селянин-хлібороб з Херсонської губернії Г. Сидоренко, присяжний повірений і публіцист, колишній співробітник близької до Всеросійського Національного Союзу газети «Голос Руси» С. Дурасович, колишній білгородський повітовий староста В. Куколь-Яснопольський, журналіст Зарицький та інші. На наступних засіданнях до лав УНГ вступили представники «Протофісу» князь А. Голицин і Колосовський, а також деякі селяни з Союзу Хліборобів-Власників. Було обрано й Виконавчий комітет УНГ, до складу якого увійшли вісім осіб: Ю. Котов-Коношенко, К. Прісовський, О. Сахно-Устимович, С. Дурасович, князь Г. Трубецкой, П. Мацко, В. Куколь-Яснопольський та Зарицький²²¹.

УНГ тоді проголосила набір до добровольчого Гетьманського полку, а Ю. Котов-Коношенко навіть почав натякати на своє родичання з гетьманом П. Конашевичем-Сагайдачним. Проте після того, як граф Ігнат'єв, що був близький до союзного командування Антанти в Одесі, повідомив про заяву французів, що «За одно слово “гетман” будем сажать в тюрму», гетьманські апетити Ю. Котова-Коношенка зчезли. Натомість його авантюрна натура не заспокоїлась і він вигадав від імені УНГ проект обрання нової «буржуазної» Директорії з трьох осіб, кандидатами до якої вважалися: сам Котов-Коношенко, хлібороб Сидоренко та архієпископ Василій (Богдашевський). За нових умов свою програму представники УНГ, вочевидь той же Ю. Котов-Коношенко, висловлювали (однопартійцям В. Шульгіна) коротко вже так: «Ми стоїмо за єдину Росію і за єдину російську церкву, державною мовою в нас буде російська мова; але ми бу-

221 - Там само. – С. 117.

демо віддавати данину малоросійському романтизму й будемо любовно берегти місцеві особливості»²²².

Невдовзі розвідка Добровольчої армії Півдня Росії доповіла А. Денікіну, що Ю. Котов-Коношенко від імені УНГ та Всеукраїнського Союзу Хліборобів-Власників (ВУСХВ) подав французькому командуванню та одеському представнику Добровольчої армії доповідну записку, в якій викладалися сподівання «широкого фронту російсько-української реакції». Згідно з цією програмою, верховна влада в Малоросії мала належати «гетьманові, воеводі чи Верховній крайовій раді», що складалася з представників Добровольчої армії, УНГ та ВУСХВ. Передбачалося ним і створення «крайової армії» під гаслом недоторканності власності на землю та з офіцерським складом з місцевих хліборобів. Денікінці елементарно висміяли нову авантюру, а от французьке командування розпочало жваві переговори з представниками УНГ та хліборобів, які, нібито, з одного боку були пов'язані з російськими монархічними організаціями, з іншого – з Директорією УНР²²³.

Відтак, за задумом, спочатку передбачалося залишити «малоросійські губернії» за Директорією, а з «новоросійських» утворити Южно-Русській край під російською владою. Проте і цей проєкт навіть не був затверджений через протести хліборобів-власників щодо збереження С. Петлюри у складі Директорії. Зрештою французи, як дізналася розвідка А. Денікіна, витворили план заміни Директорії УНР на нову Директорію на чолі з Ю. Котовим-Коношенком, що складалася б з семи осіб. До неї мали би увійти: військовий міністр УНР О. Греков, Ю. Котов-Коношенко, один з лідерів Союзу Хліборобів-Власників київський поміщик-монархіст Б. Григоренко, П. Мацко, Мацеевич та Ко-

222 - Там само.

223 - Деникин А. И. Очерки Русской Смуты. – Т. 5. Вооруженные силы Юга России. – Берлин: Медный всадник, 1926. – С. 30–31.

лосовський. Сьому кандидатуру агентура денікінців встановити не змогла, але припускала, що нею мав стати Г. Сидоренко. Авантюра ця також була приречена і вже наприкінці лютого 1919 р. здійнялися розбіжності між членами УНГ та О. Грековим, а А. Денікін назвав усе це «російською фальсифікацією української Директорії» за верховенства французів²²⁴. З того часу в Одесі й надалі в еміграції про УНГ не було й чути, хоча й окремі її колишні члени знову повернулися до української самостійницької риторики.

У цьому контексті цілком обґрунтованою і виправданою є узагальнююча світоглядно-психологічна характеристика основного складу УНГ, подана А. Чемакіним: «Для членів УНГ обидва терміни – “українець” та “малорос” – були цілком легітимними, це були, по суті, синонімічні позначення населення, традиційну еліту якого вони, поміщики та нащадки запорозьких козаків, становили. І тому діячі Громади не бачили протиріччя в тому, що спочатку вони оголошували себе українцями і виступали за українську мову як єдину державну, а через півроку запевняли, що їх просто не так зрозуміли, а насправді вони малороси та “російські державники”, які хотіли врятувати свій рідний край від нещастя, що обвалилися на нього. За великим рахунком, у поглядах членів УНГ традиційні, домодерні уявлення про націю, пам'ять про козацькі традиції перепліталися зі станowo-економічними інтересами поміщицького класу. Для них нацією, до якої вони належали, були все ще не українці чи росіяни, а своя власна корпорація малоросійських дворян, і тому погляди інтелігентського середовища, що розкололося на ідейних українців та малоросів і вважало перехід з одного табору в інший національною зрадою, багатьом діячам Громади, яка насправді була не “народною”, а “малоросійською

224 - Там само. – С. 34.

поміщицькою», були просто незрозумілі. Подібне “легковажне” ставлення до російсько-українського конфлікту і дозволяло їм ситуативно примикати то до одного, то до іншого національного проекту»²²⁵.

Українська Демократично-Хліборобська Партія (УДХП), тим часом, продовжувала політичну боротьбу. 18 травня 1919 р. хлібороби-демократи (спільно з УПСФ, УПСС і СХВ) звернулися до Ради державних секретарів ЗО УНР з проханням дозволити організувати на теренах Галичини «Волонтерський легіон Соборної України», формування якого здійснювалося б під контролем Галицької Армії. При цьому необхідною умовою для втілення цього наміру було призначення командувачем легіону П. Болбочана²²⁶. За два дні ці ж партії вже запропонували урядові ЗО УНР скликати державну нараду за участю політичних сил обох частин держави з метою утворення нової спільної верховної влади, в т. ч. й єдиного для усіх президента (зі спільним дорадчим органом та з компетенцією провадити зовнішню політику й військові справи до часу скликання всеукраїнського парламенту)²²⁷. До часу ж реорганізації єдиної верховної влади й призначення єдиного військового командування України, усі українські війська мали б бути з'єднані під керівництвом Команди Галицької Армії²²⁸.

Фактично ж – йшлося про пропозицію державного перевороту в УНР та узурпацію влади. Вочевидь, такі ініціативи вплинули на західноукраїнську політичну верхівку, яка хоч і не прийняла у прямій дії пропозиції, проте здійснила власну превентивну реструктуризацію вищої державної влади – 9 червня

225 - Чемакин А. Украинская Народная Громада в Гражданской войне: украинские консерваторы, русские государственники или малороссийские патриоты? // Quaestio Rossica. – 1921. – Vol. 9. – № 1. – С. 120.

226 - ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 1406, арк. 6.

227 - Дивіться: Гай-Нижник П. ЗУНР – ЗО УНР: становлення органів влади і державного управління (1918–1919 рр.). – Київ, 2018. – 146 с.

228 - ДАЛО, ф. 257, оп. 1, спр. 1406, арк. 7–7 зв.

1919 р. було встановлено диктатора ЗО УНР, на посаду якого було обрано Є. Петрушевича. Того ж дня в УНР з'явився наказ, в якому Болбочана (і Гавришка) було звинувачено у самовільному захопленні влади й розпочалося нове слідство, а наступного дня – його заарештовано зі звинуваченням у намаганні призначити головою Директорії Є. Петрушевича. 12 червня над П. Болбочаном відбувся військово-польовий суд, а вже 28 червня 1919 р. його було розстріляно на ст. Балин на Поділлі (нині – Хмельницька обл.).

В. Залозецький (перший ліворуч), Н. Кочубей (третій ліворуч), В. Липинський (четвертий ліворуч) на залізничній станції у Рівному в квітні 1919 року

У Відні відомості про страту П. Болбочана обурили В. Липинського, який остаточно вирішив розірвати стосунки з державною владою УНР. 26 липня 1919 р. він звернувся до міністра закордонних справ УНР В. Темницького з проханням про від-

ставку з посади посла УНР в Австрії. У його заяві з цього приводу наголошувалося, що «взятий послідніми часами курс внутрішньої політики Директорії і Правительства Української Народньої Республіки веде Державу до загибелі», а відтак «репрезентувати таке Правительство, котрого діяльність <...> стала державним і національним злочином» він більше не може²²⁹.

Пізніше, 16 жовтня 1919 р. у листі до новопризначеного очільника МЗС УНР А. Ливицького В. Липинський обумовить своє колишнє лояльне ставлення до республіканської влади й співпрацю з урядом УНР тим, що у ньому ще жевріла «тверда надія, що Уряд сей, научений гірким досвідом нещасливої класової політики послідних часів Центральної Ради, не повторить старих своїх помилок, не повторить також помилок тих українських правих та поміркованих кругів, котрі, сотворивши Гетьманщину, не зуміли однак найти дороги до порозуміння з лівими українськими колами, а тим самим не зуміли піднятися до загально національної ідеології і витворити того міжкласового національного цементу, без котрого будова держави нашої абсолютно неможлива»²³⁰.

Проте саме пошуків такого компромісу та національної єдності не шукала й не прагла знайти Директорія та її уряд, що й спричинило масову еміграцію різних політичних сил з України. В. Липинський вказує, що новий республіканський режим практично вичавив у вигнання як праві, так і ліві політичні сили: «не тільки гетьманців, хліборобів-демократів, самостійників, але і соціалістів “занадто правих” і соціалістів “занадто лівих”»²³¹. Він наголошує на створенні режимом Директорії на чолі з С. Петлюрою атмосфери, «затруєній ядом злоби, ненависті, взаємних підозрінь, інтриг, безпідставних обвинувачень, постійного ць-

229 - The Political and Social ideas of Vjaceslav Lypyns'kyj // Harvard Ukrainian Studies. – Vol. IX. – Num. 3/4. – December 1985. – P. 154.

230 - Там само. – P. 155.

231 - Там само. – P. 156.

кування», в якій неможливо працювати ні міністрам правих, ані лівих кабінетів, через яку в еміграції вимушено опинилися й провідники політичних партій та усі ті, «хто не може працювати, не будучи певним, чи не прийдеться згинутися завтра не з рук ворога, не за Батьківщину, а від безглузлого наклепу, якогось пройдисвіта авантюриста, з каїновим п'ятном “зради”, з ім'ям “ворога народу” на собі»²³². Тож посол виразно розкритикував не лише авторитаризм директоріальної влади, а й фактично вказав, що останньою краплею кінця його лояльності до УНР з огляду на потребу служити державі стали обвинувачення та розстріл П. Болбочана²³³.

Після демісії В. Липинський їде зі столиці Австрії у гори, але своє розчарування й, певною мірою, роздратування від політики Директорії та уряду УНР, зокрема й міжнародної в цій країні, висловлює у листі до Ф. Гладилевича: «Відень тоді із своїми наддніпрянськими делегаціями, комісіями і іншими установами, що руйнували зародки української державности, робив на мене настільки тяжке вражіння, що видержати в ньому я не міг»²³⁴.

Однією ж з головних причин поразки Української революції та національного державотворення В. Липинський вважав відсутність концептуального бачення моделі Української Держави у рушійних, провідних політичних сил, а також «брак єдності між нашими провідниками». З огляду на це він

Печатка Посольства УНР у Відні
(1920 р.)

232 - Там само. – Р. 156–157.

233 - Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії: Архів. – Т. 1. Листування. – К.; – Філадельфія, 2003. – С. 243.

234 - Там само. – С. 309.

застерігає український політикум: «І всякий повинен знати, що така сварка і брак єдності погубить нас знов, як настане наше слідуюче політичне Різдво»²³⁵.

У цей же час влітку 1919 р. УДХП разом з іншими опозиційними партіями сформувала у Кам'янці-Подільському Український Національно-Державний Союз (УНДС), до складу якого увійшли консервативні і праві політичні сили (соціалісти-федералісти, хлібороби-демократи, соціалісти-самостійники, селянські соціалісти, народні республіканці). На початку серпня УНДС подав С. Петлюрі програмну записку, в якій піддав різкій критиці соціалістичну політику уряду Б. Мартоса.

У тому ж 1919-му, як згадував Д. Донцов, що мешкав у швейцарському Берні, він отримав т. зв. лілову брошурку, тобто – проєкт нової програми УДХП, що був підписаний В. Липинським, С. Шеметом, О. Скорописом-Йолтуховським і Д. Дорошенком.

Вочевидь, поряд з новою програмою мала бути створена не нова УДХП в еміграції, а партія хліборобів-державників, що згодом оформиться в УСХД, позаяк разом з проєктом Д. Донцову було надіслано й пропозицію до неї долучитися, що його, як члена Головної Управи УДХП, надзвичайно обурило. «Моя адреса була відома, отже колиб інші члени Управи хліб-дем. Партії задумували утворити нову організацію і до неї втягнути й мене, то їх обов'язком булоб перед тим порозумітися зі мною, аби спільними силами такий проєкт (о скільки би я до нього пристав) випрацювати, – роздратовано писав Д. Донцов 20 листопада 1926-го року. – Замість сього для сеї організаційної передвступної праці притягнуто двох осіб, що не лиш з Управою, а навіть із партією нічого не мали спільного»²³⁶. Йшлося про О. Скорописа-Йолтуховського і Д. Дорошенка. Така нелояльність, персональний склад цього політичного угруповування

235 - Там само. – С. 415–416.

236 - Донцов Д. Дон-Кіхотам монархізму // Державна Нація. – 1927. – Ч. 1. – С. 31.

та зміст проекту його програми, власне, й стали причиною відмови їм з боку Д. Донцова, спонуки до повного розриву з хліборобами-демократами та особисто з В. Липинським і початком нового етапу свого політичного і публіцистичного життя, яким на нетривалий час для Д. Донцова стало створення «Заграви».

У цей час політичне життя УНР було зосереджено у Кам'янці-Подільському і вирувало інтригами, намаганнями створення нових міжпартійних коаліцій та недвозначних, але позбавлених сили і впливу, змов проти узурпаційних тенденцій з боку Директорії та особисто С. Петлюри і вкрай незграбної лівацької політики уряду УНР. Тож наприкінці грудня 1919 р. УДХП приєдналася до створення колишніми представниками поміркованих правих і право-центристських партій в уряді С. Остапенка (УПСС, УНП, УРДП та ін.) організації «Союз Української Державності» з метою відстоювання у державному будівництві засад парламентської республіки.

З цього приводу давній друг В. Липинського А. Жук надіслав йому запит чи не заперечує він участі УДХП у цьому міжпартійного політичному проекті. На це той відповів, що загалом не має нічого проти такої політичної комбінації з боку хліборобів-демократів, проте в успіх чи майбуття цієї організації він не вірить. «Зреформувати політичні звичаї свідомих Українців при допомозі їх-же самих – вважаю утопією. Треба поширитись, обновились і перестати варитись у власнім смердючій соку – ось моя думка в сій справі», – пояснював А. Жуку свою зневіру в український політикум В. Липинський у листі від 2 березня 1920 р. з відчуттям, певною мірою, навіть якоїсь відрази²³⁷.

Водночас, в останніх днях грудня 1919 р. у Кам'янці-Подільському інша частина членів УДХП взяла участь у кількох міжпартійних нарадах, які були пов'язані з новою ситуацією в

237 - Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії: Архів. – Т. 1. Листування. – К.; – Філадельфія, 2003. – С. 763.

краї й спрямовані на опозицію до політики С. Петлюри. Як наслідок таких консультацій, 4 січня 1920 р. було утворено Кам'янецьку Національну Раду, що згодом була перейменована на Українську Національну Раду (Кам'янецька УНРада). До складу її увійшли: соціалісти-революціонери, соціалісти-федералісти, соціалісти-самостійники, хлібороби-демократи, демократи-трудовики, народні республіканці (наддніпрянські політичні сили), а також західноукраїнські УНТП і УСДП. Її голова есеф М. Корчинський вбачав у цій УНРаді майбутній парламент України²³⁸.

15 березня 1920 р. за участю її представників, а також представників УПСС, УДХП, УНРП та галицької УНТП, у Відні відбулися організаційні збори еміграційного УНДС, а наступного дня було сформовано комітет УНДС на чолі з М. Кревецьким. Вважаючи С. Петлюру «величезним злочинцем», самостійники-соціалісти і хлібороби-демократи намагалися домогтися невизнання УНДСом Державного Центру УНР та голови Директорії УНР²³⁹. У виступі від імені УПСФ перед виробленням проекту декларації УНДС Ф. Слюсаренко пропонував скласти його таким чином, щоб ідеї Союзу об'єднали українське громадянство в Україні й за кордоном, а також запропонував внести до відповідної декларації ідею організації уряду²⁴⁰.

Ця пропозиція викликала різкий протест з боку представника хліборобів-демократів С. Шемета, який виступив категорично проти ініціативи організації уряду в еміграції. Скептично до ролі й майбуття цих політичних потуг поставився й В. Липинський, який у листі до О. Назарука від 23 квітня 1921 р. писав, що, на його думку, у цій Раді галицькі діячі зовсім не мали бра-

238 - Доценко О. Літопис української революції // Матеріали й документи до історії Української революції 1917–1923. – Т. 2. – Кн. 5. – Київ–Львів, 1924. – С. 175.

239 - ЦДАВО України, ф. 380, оп. 1, спр. 4, арк. 40.

240 - Там само, арк. 19–21.

ти участі, оскільки «при сучаснім стані України Наддніпрянської» це лише шкодить Східній Галичині та задумам її провідників відродити державу. Він стверджував і наголошував, що «всьяке об'єднання збанкрутованих політичних партій» з Великої України «не тільки не зменшує, а збільшує нашу національну руїну»²⁴¹. Зрештою В. Липинський вже тоді виніс свій вирок будь-яким міжпартійним комбінаціям тогочасних політичних сил УНР: «Консервувань цього збанкрутованого українства в формі різних міжпартійних об'єднань я вважаю ділом для нашої національної будучини шкідливим, бо воно викличе тільки вкінці на Україні реакцію проти українства і зненависть до нього, якщо воно і далі буде репрезентоване дотеперішніми “об'єднаними” українськими партіями»²⁴².

Тим не менш, у січні 1921 р. закордонний комітет УДХП з осідком у Тарнові таки делегував п'ять представників партії (у т. ч. й С. Шемета) до Ради Республіки – вищого законодавчого органу влади УНР²⁴³. Після цього, у січні 1921 р. С. Шемет та В. Липинський підписали заяву про вихід з УДХП, позаяк заходилися над створення нової консервативної організації монархічного спрямування – Українського Союзу Хліборобів-Державників (УСХД). 17 лю-

Михайло Біленький – член УДХП, секретар
Посольства України у Відні
(?, Харків – 7 квітня 1920 р., Відень)

241 - Листи Вячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921–1930). – Львів, 2004. – С. 19.

242 - Там само. – С. 20.

243 - ЦДДА у м. Львів, ф. 309, оп. 2, спр. 178, арк. 44.

того 1921 р. Управа УДХП надіслала до УСХД свій проект щодо співпраці між обома політичними силами²⁴⁴.

5 серпня того ж року С. Петлюра розпустив Раду Республіки, після чого закордонний комітет УДХП заявив про необхідність негайного об'єднання усіх емігрантських «хліборобських верств, що вже зорганізувались» (Союзу Хліборобів України, Українського Союзу Хліборобів-Державників і закордонного комітету УДХП) та потребу утворення цією консервативною коаліцією «широкої всеукраїнської класової організації»²⁴⁵. Утім, компромісу досягнути не вдалося. Переговори щодо об'єднання УДХП з новоствореним УСХД також зазнали невдачі через несприйняття хліборобами-демократами умов розчинення своєї партії в лавах Союзу та вимоги підкорення його керівному органу та статутним і програмовим засадам²⁴⁶. Поступово УДХП як політична сила втратила своє становище й розчинилася в еміграційному середовищі²⁴⁷.

Наставав новий, достеменно інший період в історії Європи загалом та України зокрема. Розпочався й новий етап в житті В. Липинського. Саме в цей час, навесні 1920 р він, разом з окремими провідними діячами хліборобів-демократів та кількома своїми прихильниками, створить у Відні нову організацію – Український Союз Хліборобів-Державників (УСХД). В. Липинський не лише започаткує інший тип політичного

244 - Там само, арк. 40.

245 - Там само, арк. 91–93.

246 - Там само, арк. 38 зв.

247 - На той час УДХП зазнала й важких життєвих втрат: у червні 1919 р. у Львові поляками був розстріляний захоплений в полон у Тернополі член УДХП Євген Любарський-Письменний – уродженець Харкова, правник, давній самостійник і активний діяч СБУ ще з передвоєнного часу, батько двох діточок, що відтоді осиротіли в Україні, де змушені були залишитися з матір'ю; 7 квітня 1920 р. у Відні покінчив життя самогубством член УДХП, секретар Українського Посольства, слобожанець-харківчанин з народження Михайло Біленький – правник, самостійник і раніший соратник М. Міхновського, видавець харківського часопису «Сніп» і засновник Українського військового клубу в Чернівцях (1917 р., за часів служби в Російській імператорській армії), який усе своє майно (земельний маєток на Харківщині й великий будинок у Харкові) записав на потреби української національної справи; 20 липня 1925 р. помер у с. Глещавій біля Теребовлі член Союзу Хліборобів України Адам Рокицький, який у своєму заповіті пожертвував наділ власної землі в Русалівці для закладання сільськогосподарської школи для селян.

бачення державотворчих процесів та усвідомлення їхньої взаємообумовленої тріади – особа / суспільство / нація, а й стане локомотивом для фізичного постання в еміграції інакшої течії в українському політичному практикумі – монархічного Гетьманського Руху. Він оновить свою концепцію поступального консерватизму і створить новітню теорію українського націонал-консерватизму, що органічно поєднає у собі історіософські й філософські, ідеологічні й політологічні, моральні й світоглядні аспекти, проте головним стрижнем інтелектуальної спадщини В. Липинського залишатиметься питання неспинного творення сучасної української нації та здобуття й зміцнення соборної Української Держави.

Розділ 2

**Український Союз
Хліборобів-Державників:
теорія трудової монархії
В. Липинського і становлення
Гетьманського Руху
на чолі з П. Скоропадським
(1920–1937 рр.)**

Розділ 2. УКРАЇНСЬКИЙ СОЮЗ ХЛІБОРОБІВ-ДЕРЖАВНИКІВ:

ТЕОРІЯ ТРУДОВОЇ МОНАРХІЇ В. ЛИПИНСЬКОГО І СТАНОВЛЕННЯ ГЕТЬМАНСЬКОГО РУХУ НА ЧОЛІ З П. СКОРОПАДСЬКИМ (1920–1937 рр.)

«Нищити свою власну державно-націоналістичну традицію тому, що в ній єсть хиби і помилки, це значить не будувати, а руйнувати націю».

В. Липинський²⁴⁸

Наприкінці 1919 р. В. Липинський, будучи вже вільним від державної дипломатичної служби, усвідомлює, що настає новий період не лише в його житті, а й у способі існування всього українського політикуму і патріотично активного громадянства, головним завданням і метою яких знову постає сакраментальне – здобуття і відновлення Української державності. 8 листопада 1919 р. він пише статтю під назвою «Дорогі друзі», що була листовним зверненням до своїх однопартійців з УДХП. У ній автор прагне не лише відзвітуватися

В'ячеслав Липинський (1919 р.)

за час своєї дипломатичної служби на посаді посла Української Держави в Австро-Угорщині (згодом – посла УНР в Австрії), а й дати відповідь на питання: якою має бути подальша партійна

248 - Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. – Київ; Філадельфія, 1995. – С. 94.

лінія українських консерваторів загалом і хліборобів-демократів зокрема. В. Липинський нагадує своїм однодумцям, що «без попередньої – матеріальним процесам в життю нації відповідаючої і розвиток цих процесів усвідомлюючої, але іменно духової, іменно інтелектуальної, – напруженої праці, ніяких великих, позитивних, будуючих діл в історії націй не буває»²⁴⁹.

В. Липинський згадує, що за минулий час до нього зверталися однодумці (хлібороби-демократи) з пропозиціями скласти новий проєкт партійної програми, позаяк прийнята в жовтні 1917 р. програма УДХП вже застаріла. Саме тут у його статті й відображено трансформацію розуміння В. Липинським своєї ролі й призначення в еміграції, як і головних завдань діяльності українських патріотів-державників у чужині. «Час тепер для всяких партійних програм якраз не підходящий, – пояснює він. – Цей затяжний політичний кризис, який Україні доводиться переживати, не має в собі ніяких даних для програмової класифікації політичного життя. Політичні партії тоді тільки дають в своїх писаних програмах більше або менше точні відповіді на біжучі політичні питання, коли вони борються за владу в обставинах так званої парламентської боротьби. Ні влади одної на цілій нашій території, ні тим менше умов для парламентарної боротьби за цю владу у нас тепер немає»²⁵⁰. Тож за тих умов, додавав автор, вести організовану політичну ідею, деталізовану програму у вир величезних стихійних сил, що буяли в Україні, – немає сенсу й потреби. Натомість потрібні точно і ясно означені – і на підставах більше сталих, чим партійно-політична фразеологія, оперті – головні цілі, засадничі ідейно-політичні напрями. В. Липинський накреслює їх: за Українську Державу чи проти Української Держави, і як за Українську Державу – то за яку, на яких фундаментах збудовану Державу.

249 - The Political and Social Ideas of Vjačeslav Lypyns'kyj // Harvard Ukrainian Studies. – Vol. IX. – Num. 3/4, – December 1985. – P. 394.

250 - Там само. – P. 395.

Тож, фактично, цим В. Липинський і визначив свою подальшу місію: створити «ідейну групіровку наших політичних сил <...> не в формі партій, а в формі політичних союзів чи бльоків, об'єднуючих в собі близькі по своїм матеріяльним інтересам, по потребам своєї матеріяльної продукції, а через те сталі і міцні, наші національні класи і групи»²⁵¹. Об'єктом же цієї боротьби, зазначає він, буде довгий час не сама влада, а головним чином її тривалість і сила – душа і земля українська. Переможцем же стане той, хто зрозуміє українську індивідуальність, хто з бажаннями української нації і української землі свою державно-творчу працю міцно зв'яже у переведенні своєї політичної ідеї, на рівні з життям угрунтує державну ідеологію – якою саме повинна бути одна суверенна Українська Держава. Тому В. Липинський, зрештою, й ставить заголовок: Гетьманство чи Республіка.

В. Липинський не вірив, що українська демократія може консолідувати націю і побудувати незалежну державу. Він гостро критикував республіканських провідників УНР, їхнє аморфне бачення форми і моделі української державності, а також уявлення про те, що народ є здатним демократичними методами сприяти розбудові України. «Народ ніколи не буває кращий і розумніший од своїх провідників і він не в силі вирішити того, чого вони самі вирішити не можуть», – резюмував він з цього приводу²⁵². В. Липинський, аналізуючи також і період існування Української державності у 1918 р., встановлює дві головні ознаки слабкості становлення нації, а саме: виборність і залежність від чужих держав. Тож він доходить до думки, що оптимальною моделлю державного устрою в Україні мала б стати спадкова монархія, яка уособлюється у формі дідичного Гетьманату. Такий концепт, передусім, полягає у сфері національного політичного проводу та його консолідації. При цьому, на думку В. Липин-

251 - Там само.

252 - ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 251, арк. 43.

ського, провідником в життя цієї ідеології може бути здатною лише міцна політична організація орденського типу.

Саме в цей час, навесні 1920 р В. Липинський та С. Шемет разом з окремими провідними діячами хліборобів-демократів та кількома своїми прихильниками (О. Скорописом-Йолтуховським, Д. Дорошенком, М. Кочубеем, А. Монтрезором, Л. Сідлецьким (С. Крилачем), М. Тимофіївим та іншими) створюють у Відні нову органі-

зацію – *Український Союз Хліборобів-Державників (УСХД)*, гаслом якого стає клич: «Праця та лад».

«Тільки власна держава, збудована українською нацією на своїй етнографічній території, врятує нас від економічного розвалу й від кривавої анархії. Власну державу дасть тільки компроміс між поодинокими українськими класами, заключений во ім'я всім бажаного законного ладу і спокійної праці, спільної всім класам національно-державної культури, спільної оборони своєї території і спільного всім права нашої нації на самоозначення. Для цього мусимо організувати не партії, а українські класи; мусимо об'єднати наших земляків по тому, як вони працюють і що вони продукують, а не по тому, що вони говорять і до якого роду політичних авантур вони прихиляються, – згадував про теоретично-ідеологічні засади світогляду і намірів новоствореної консервативної політичної групи С. Шемет. – Наша велика помилка була в тому, що замість шукати собі співників серед свого класу, ми замість того все з “національно-свідомою” українською інтелігентською і переважно соціалістичною демократією в ім'я патріотизму порозуміння шукали.

Ніяких порозумінь во ім'я єдності тієї чи іншої націоналістичної секти тепер вже бути не може. На арену історії виступає знов дійсна сорокамільйонна українська нація і не сектантські, не гурткові, а загальнонаціональні стають перед усіма її членами завдання»²⁵³.

Того ж 1920 року ініціативна група УСХД в особах Д. Дорошенка (колишнього міністра закордонних справ УД), В. Липинського (члена Головної Управи УДХП, колишнього посла УД в Австро-Угорщині), О. Скорописа-Йолтуховського (колишнього представника СВУ в Німеччині, крайового комісара і губернського старости Холмщини й Підляшшя) та С. Шемета (голови Головної Управи УДХП) видала у Відні своє звернення «До українських хліборобів». Автори, перш за все, зауважували на тому, що поряд з іншими сусідніми народами, «наша велика нація, посідаюча найкращу на Сході Європи, найбільше родючу землю – показала себе досі нездатною зорганізувати державне, законно упорядковане, життя на сій своїй землі»²⁵⁴. Причини такої поразки хлібороби-державники закликали шукати не в складних зовнішньополітичних обставинах, а у власному досвіді останніх років, який вони вбачали у тому, що:

- не можна збудувати в Україні державного ладу, спираючись тільки на одній соціальній групі;
- лад той не може бути заведений за допомогою чужинців, котрі б тій чи іншій соціальній групі українства допомогли б захопити владу і запанувати над іншими класами і групами;
- збудувати Українську державу за допомогою диктатури одного класу чи групи – неможливо.

Не вийде збудувати державу ані на засадах єдиного соціально-соціалістичного фронту, ані шляхом диктату москофільських бюрократичних та промислово-фінансових груп, як і

253 - Шемет С. До історії Української хліборобсько-демократичної партії // Хліборобська Україна. – Кн. 1. – 1920. – С. 78.

254 - До українських хліборобів. Видання ініціативної групи «Українського Союзу Хліборобів-Державників». – Відень, 1920. – С. 1.

неможливо буде створити державу маючи пропольську чи проросійську орієнтацію тощо²⁵⁵.

«Тільки власна держава, збудована українською нацією на своїй етнографічній території врятує нас від економічного розвалу і від кривавої анархії, котра неминуче буде продовжуватись навіть тоді, коли б пощастило знову одній з наших національних груп за допомогою сусідів взяти на час перемогу», – наголошували ініціатори-засновники УСХД. – «Власну державу дасть тільки компроміс між поодинокими українськими класами, заключений в ім'я всім бажаного законного ладу і спокійної праці, спільної всім класам національно-державної культури, спільної оборони своєї території і спільного всім права нашої нації на самоозначення, то б то на той самий суверенітет на своїй землі, котрим користуються тепер всі інші європейські нації»²⁵⁶.

Шляхом до цієї консолідації пропонувалося відкидання демагогічності в політично-партійній діяльності, що призводять до політичної деморалізації і розгاردіяшу, та усунути в тінь здемокласованих партійних інтелігентів та напівінтелігентів, що є відірваними революційними ідеями від звичайної праці на хліб щоденний і живуть з політики. «Не може, – наголошувалося у Відозві, – парламент, вибраний виборцями, з котрих більшість активної і позитивної національної свідомости не має дати нам необхідної національної консолідації... Для консолідації нашої здеморалізованої бюрократичною Росією нації для створення Держави потрібна сильна власть, яка б спочивала в руках однієї особи, що репрезентувала б ідею суверенности і незалежности української нації, стояла б на чолі державної оборони і через кабінет міністрів на чолі державної адміністрації»²⁵⁷.

І першим кроком у цьому вбачалося досягнення міжкласової злагоди і поборення внутрішнього безладу та анархії, зокрема й серед хліборобського класу. Тож йшлося про об'єднання, перш

255 - Там само. – С. 2.

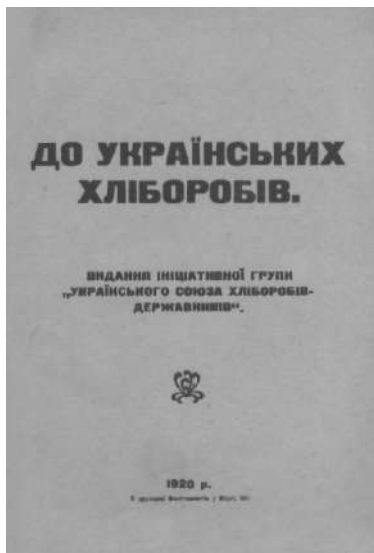
256 - Там само. – С. 3.

257 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7078, т. 1, арк. 268.

за все, на українській державницько-самостійницькій платформі усього хліборобського класу, незалежно від майнового стану та політичних уподобань тощо, позаяк цей «клас настільки численно сильний, наша хліборобська продукція та праця таке поважне місце в економічному устрою України займає, що доля нашої землі в великій мірі залежатиме від того, в який спосіб наш клас зорганізується і самоопреділиться»²⁵⁸. Об'єднавчою метою ж мала б стати самостійна Українська Держава в її етнографічних межах. І ця мета допомогла б дійти згоди і компромісу не лише у самому хліборобському класі, а й поміж усіма класами українського суспільства.

Тож на той час ідея незалежної Української Держави й сама вона, не визначаючи наперед поки що остаточно її форми правління, мала би:

- 1) гарантувати незайманість особи;
- 2) надати за хліб товари і сільськогосподарські машини;
- 3) забезпечити право приватної власності на землю (гарантувала би недопущення нової соціалізації та анархії);
- 4) провести справедливую аграрну реформу (зокрема, шляхом збільшення державного резервного фонду через примусовий викуп земель за державною оцінкою у всіх, хто здавав би свої землі дрібним хліборобам-селянам в оренду та у всіх, хто не займається безпосередньо хліборобською (селянською) працею й конфіскувати землю у всіх, хто злочинно виступає проти Української Держави; землею сільськогосподарського призначення мали б бути наділені рішенням хліборобських рад лише беззе-

258 - До українських хліборобів. Видання ініціативної групи «Українського Союзу Хліборобів-Державників». – Відень, 1920. – С. 12.

мельні і малоземельні селяни, тобто ті, хто на ній працює і з неї живе);

5) у закордонній політиці «підставою компромісу міг би бути принцип об'єднання в Українській Державі всіх українських земель і мілітарний та економічний союз з Росією та Білорусією на підставі взаємного забезпечення повної державної суверенності і взаємного невтручання до внутрішніх справ»²⁵⁹.

Що ж до політичних постулатів хліборобів-державників, то вони на етапі установчої роботи над створенням УСХД були заявлені його засновниками (Д. Дорошенко, В. Липинський, О. Скоропис-Йолтуховський, С. Шемет) у тому, що «парламентаризм, опертий на однопалатній системі з загальним правом виборчим, як форма правління чужої нам по духу і інтересам буржуазної демократії, для хліборобського класу нашого і загалом для нашої хліборобської країни не підходить»²⁶⁰. Не годився він, на думку провідників УСХД, тому, що за таких умов «нацією правлять різні демагоги, котрі доходять до влади дорогою виборів, опертих на деморалізації виборців при допомозі підкупленої преси і таких же куплених виборчих агітаторів» і саме цей буржуазний парламентаризм «руйнує навіть висококультурні нації, а у нас він напевно довів би до панування олігархів, найнятих чужими капіталами, та чужими державами»²⁶¹. Крім того, такий парламентаризм не приніс би Україні національної консолідації, а у такому парламенті малася б не лише партійна, а й демагогічна боротьба різних чужих національних ідеологій всередині єдиної української етнографічно-однородної маси, до того ж іще в більшості своїй національно малосвідомої²⁶².

259 - Там само. – С. 13.

260 - Там само. – С. 14.

261 - Там само.

262 - У той час правий спектр українського політикуму, окрім згаданої ініціативної групи зі створення Українського Союзу Хліборобів-Державників (УСХД), представляли, зокрема: Українська Демократично-Хліборобська Партія (УДХП), Українська Народна Партія (УНП, заснована 15 травня 1919 р. у Станіславові), що була правонаступницею Всеукраїнського Союзу Хліборобів-Власників (селян), який своєю чергою постав у жовтні 1918 р. внаслідок розколу Київського обласного Союзу Хліборобів-Власників (поміщицького).

Відтак ініціатори створення УСХД вважали, що «для сотворення Держави потрібна сильна власть, яка б спочивала в руках одної особи, що репрезентувала би ідею суверенности і незалежности української нації, стояла би на чолі державної оборони і через кабінет міністрів на чолі державної адміністрації, і власть котрої була б обмежена двома законодавчими палатами, опертими на принципі не політичної демагогії, а на сталім і незміннім принципі інтересів території і праці»²⁶³.

Інтереси території репрезентувала би нижча палата – «З'їзд Рад» поодиноких земель, в котрому брали б участь представники місцевих земельних Рад (по 3–4 від кожної землі). Такі Ради мали би обиратися в кожній землі на підставі загального, рівного, безпосереднього, таємного і пропорційного виборчого права. Зазначені адміністративні землі були б за обширом меншими від раніших губерній, що убезпечувало би такою децентралізацією від демагогії, позаяк у менших громадах люди ліпше бачили б на місці працю обраних та її наслідки.

Інтереси праці представляла б вища палата – «Трудова Рада Державна», у якій делегатувалися б від організацій працівників й, передусім, від професійних спілок – селянсько-хліборобських, робітничих, кооперативних та інших фахових об'єднань (релігійних, науки, освіти, юстиції, гігієни, здоров'я, промислу, публічних робіт, торгівлі, фінансів тощо), визнаних державою²⁶⁴.

Тож підписанти, закликаючи знищити власну внутрішньо-класову анархію і перейти до позитивної творчої громадської праці, зверталися до усіх українських хліборобів і громадян, до всіх українських хліборобських, як професійних, так і політичних організацій – без огляду на їхні дотогочасні політичні чи національні форми – з пропозицією об'єднатися усім в один Український Союз Хліборобів-Державників, «в якому кожна

263 - До українських хліборобів. Видання ініціативної групи «Українського Союзу Хліборобів-Державників». – Відень, 1920. – С. 15.

264 - Там само. – С. 14–16.

партія, чи організація мала б повну автономію при однім об'єднуючим нас всіх гаслі: лад і порядок в правовій, суверенній, незалежній, національній Українській Державі, збудованій на підставі міжкласового компромісу на українській етнографічній території»²⁶⁵.

Прапором відновленої Української Держави знову став би синьо-жовтий стяг. У листі до О. Назарука від 1 вересня 1924 р. В. Липинський пояснював таку позицію: «Синьо-жовтий колір був вже за Гетьманства й 1918 р., офіційально призначений, визнаваними нас державами за державно-національний український колір. Руйнувати оцю вже здобуту державну традицію було б злочином. Не звертайте уваги на всіх отих “наддніпрянців” незадоволених – це анархісти, позбавлені обов'язку думання»²⁶⁶.

Водночас протягом літа–зими 1919 р. В. Липинський працював над Статутом та Регламентом УСХД, які були ухвалені на зборах ініціативного комітету організації 16–20 січня 1920 р. у Відні²⁶⁷, а потім також і на зборах ініціативної групи зі створення УСХД 16/29 грудня 1920 року²⁶⁸.

УСХД ставив собі за завдання:

265 - Там само. – С. 16.

266 - ЛНБ ім. В. Стефаника. – Ф. 9. – Спр. 4035. – Арк. 20 зв.

267 - Хліборобська Україна. – Ч. II, III, IV. – Відень, 1920–1921. – С. 261–275.

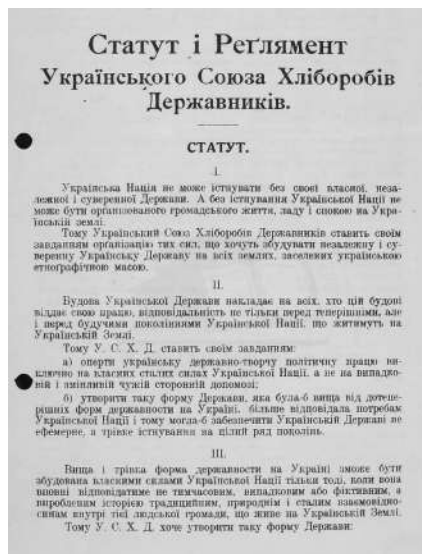
268 - У цей час здоров'я В. Липинського погіршилося. Так, у 1919 р. він важко перехворів на жовтяницю – виснажливе інфекційне захворювання. Його становище ускладнювало й те, що після відставки з посади голови Посольства УНР в Австрії він залишився без фінансових засобів для існування, про що, зокрема, засвідчує й лист до нього Марії Матюшенка (дружини Б. Матюшенка). Грошові труднощі й проблеми зі здоров'ям супроводжували В. Липинського й у 1920 році. Так, Є. Чикаленко у травні того року дізнався з листа своєї доньки Вікторії, що В. Липинський «не має чим жити і мусить надолужувати працю, щоб прожити, а він при тому зовсім хворий і повинен би відпочивати та набіратись сили від доброго харчу», а зять Є. Чикаленко О. Скоропис-Йолтуховський (чоловік Вікторії) «їздив до Берліну, щоб здобути грошей для В. К. Липинського». «Шкода мені буде Липинського, бо я вважаю його одним з найцінніших українців», – занотував тоді Є. Чикаленко у своєму щоденнику [Чикаленко Є. Щоденник (1919–1920). – К.: Темпора, 2011. – С. 359]. Того ж 1920 року В. Липинський під псевдонімом «В. Правобережець» опублікував свою публіцистичну статтю «Трагедія українського Санчо Панча (Із записної книжки емігранта)», де в алегоричній формі висвітлив власне тогочасне бачення взаємин між провідною верствою (Дон Кіхотом) і народом (Санчо Панчо), проаналізував взаємозв'язок реалізму та ідеалізму в українському та європейському суспільному житті тощо [The Political and Social Ideas of Vjačeslav Lypyn'skyj // Harvard Ukrainian Studies. – Vol. 9. – No. 3/4. – Cambridge, 1985. – P. 397–406].

а) оперти українську державотворчу політичну працю виключно на власних сталих силах Української Нації, а не на випадковій і мінливій чужій сторонній допомозі;

б) утворити таку форму Держави, яка була б вища від дотеперішніх форм державностей в Україні, більше відповідала би потребам Української Нації і тому могла б забезпечити Українській Державі не ефемерне, а тривке існування на цілий ряд поколінь.

При цьому наголошувалося, що «українська нація не може існувати без власної держави», тому Союз відстоював таку форму влади, «яка б забезпечувала кожному класові максимум його культурного і економічного розвитку і гарантувала кожному класові участь в правлінню Державою пропорціональну до степені його розвитку і таку, що відповідала б кожодчасовим, все змінливим взаємовідносинам сил між поодинокими класами», а також, що забезпечувала б «право якнайширшого самоврядування поодиноким українським Землям, розмежованим на підставі природніх, історичних, економічних та географічних умов»²⁶⁹.

Держава ця мала би за своє опертя природні і сталі угруповання людей всередині самої Нації, а саме – матеріально продуктивні, трудові класи. Передбачалося, що в майбутній гетьманській Українській Державі суспільні класи мали би автономне самоврядування, так само як і її адміністративно-територіальні одиниці – автономні Землі. При цьому Землі мали включати

Статут і Реглямент УСХД (1920 р.)

269 - Статут і Реглямент Українського Союзу Хліборобів-Державників. – Відень, 1920. – С. 4.

у собі такі дрібніші територіально-адміністративні складові як: повіти, волості, селища. Усі вони складали би один суцільний і здоровий національно-державний і політично-економічний організм, персоніфікований особою незмінного і невибираного голови національної держави. Такою формою державності визнавалася «трудова монархія» на чолі з «непартійним дідичем», що органічно пов'язана з українською територією і традицією²⁷⁰.

Слід зауважити, що заперечуючи доцільність і не вірячи в корисність для держави і нації т. зв. демократичної виборчо-партійної системи у визначенні керманича держави, перед УСХД, відтак, поставало питання: якщо очільник держави не може бути виборним і змінним шляхом демократичних процедур, то отже він мав би бути або позитивним диктатором, або ж спадковим монархом. «Єсть два способи персоніфікації політичних ідей: диктатура і монархія, – розтлумачував з цього приводу В. Липинський листовно полк. О. Шаповалу. – При диктатурі персоніфікує ідею людина, яка верх вибралась тільки за свої заслуги і здібності. При монархії ідею персоніфікує людина і Рід, який має історичне, традиційне право до цієї персоніфікації. При диктатурі – диктатор править самодержавно і безвідповідально; при монархії – Монарх (у нас би він звався Гетьман) править через призначених на це людей, які відповідають за виконання влади перед ним і перед тими, ким вони правлять»²⁷¹. Тож вибір цілком свідомо було зроблено на користь дідичної (спадкової) монархії. Монархія мусила стояти понад всіма класами і, не будучи диктатурою жодної партії чи касты, була би зацікавлена в тому, аби забезпечити кожному класові спроможність самоорганізації та якнайширшого розвитку усіх його продуктивних здібностей.

Монарх, що уособлював би собою єдність і непорушний маєстат української нації та землі, мав носити титул «Гетьмана

270 - Там само. – С. 3.

271 - ЦДАВО України, ф.4465, оп.1, спр.777, арк.171.

Всієї України: Правобічної, Лівобічної, Сіверської, Слобідської, Кубанської, Військ Запорозьких і Чорноморських та Великого Князя Київського, Галицького і Володимирського, Подільського, Волинського, Холмського, Берестейського, Турово-Пинського, Чернігівського і Всея Малия Руси».

З цієї титулатури видно також і обшир бачення В. Липинським та його однодумцями територіальних меж та кордонів майбутньої гетьманської соборної Української Держави, що охоплювали не лише терени колишніх Гетьманату 1918 р., УНР чи держави Україна кінця ХХ – поч. ХХІ ст., а й Холмщину (нині – Польща), усю Сіверщину та усю Слобожанщину (нині – частково Російська Федерація), Берестейщину і Турово-Пінщину (нині – Білорусь), а також Кубань і Чорноморщину (нині – Російська Федерація). Крім того, через князівську й гетьманську титулатури, історично майбутня Українська Держава укорінювалася, успадковувалася й установлювалася не лише правонаступницею Війська Запорозького чи Гетьманщини козацьких часів, а й давньої князівсько-королівської Русі.

Самоорганізація ж хліборобського класу в Україні, наголошувалося консерваторами-державниками, можлива тільки тоді, коли він буде об'єднаний та коли усі, хто до нього органічно належить, не будуть на підставі зовнішніх випадкових прикмет з нього виділятися, а з іншого боку ті, що втратили свій органічний зв'язок з ним, зможуть без перешкод з нього вийти і пристати до того класу, з яким вони більше пов'язані. Саме тому УСХД й виразно заявив, що прагнутиме до об'єднання усіх хліборобських елементів в Україні, усуваючи усі витворені в минувшині політичні, економічні і національні перегороди між українськими хліборобами й усуваючи установи, які закріпляли цей штучний поділ хліборобського класу або задержували в ньому насильно елементи, які вже від нього відбилися.

Хто і що малися на увазі? Перш за все – скасування поділу на стани («дворянство», «козацтво» і «селянство») шляхом природної селекції поміж найкращих і найздібніших елементів ціло-

го хліборобського класу. Ліквідація в ім'я державних інтересів маєткових різниць між великими, середніми і дрібними хліборобами шляхом земельної реформи, проведеної через органи місцевого самоврядування на підставі індивідуальної земельної власності. І, зрештою, третій формат – шляхом співпраці на рідній українській землі, усунення дотогочасних національних відмінностей (різниць), що були закладені ще з часів Руїни та царату, поміж українськими (національно свідомими) та помосковленими і спольщеними хліборобами.

При цьому органи класової хліборобської організації мусили би бути, передусім, органами господарчими, які провадили б і захищали б економічну продукцію цілого класу і які здобували би собі вплив на адміністративне і політичне життя держави, відповідно до своєї суспільної ваги і свого становища всередині самого хліборобського класу. Виходячи з вищезазначеного, УСХД вважав, що органами класової хліборобської організації в майбутній Українській Державі мали би стати селищні, волосні, повітові та земельні Хліборобські Ради, які були би здатні перейняти на себе функцію організації економічного життя та оборони інтересів цілого об'єднаного хліборобського класу та були би спроможними (спільно з аналогічними класовими органами інших не хліборобських класів) виконувати й державні функції: як адміністративні, так і політичні.

За для цього з усіх, на той час ще роз'єднаних, частин хліборобського класу слід було виявити і виділити найбільш активні елементи, які, об'єднавшись і зорганізувавшись з власної волі, виконують свої національно-державні обов'язки й, відтак, здобудуть собі серед цілого свого класу авторитет, необхідний для його організації та об'єднання. Саме тому УСХД й ставив вже на тоді за першопочаткову свою мету винайдення таких осіб і груп, що бажали відповідальної громадської праці у цьому напрямі, які би допомагали розвитку організаторських і громадсько-творчих здібностей своїх членів і які б дали їм змогу, спіль-

но й організовано якнайкраще виконати свої обов'язки супроти свого класу, своєї землі, своєї нації та своєї держави.

Проте, аби здійснити і втілити в життя вищевказані завдання, відповідно створена Організація не могла спиратися на принципи «демагогічної партійности, безвідповідальности розбивання і роз'єднування», а мусила поставити себе в такі умови, які б природно сприяли зростанню її внутрішньої сили та організаційної єдності, почуття відповідальності і дисциплінованості її членів. Відтак УСХД ставив перед собою за необхід-

Павло Скоропадський (1919 р.)

ність зберігати поміж своїми членами природну єдність їхніх спільних економічних інтересів, єдність спільної хліборобської традиції та спільної хліборобської культури. І саме з огляду на це, у Регламенті Союзу було відкинуто принципи партійності, голосування, виборів тощо, позаяк вони, на думку засновників УСХД (й, зокрема, В. Липинського), вели до розвитку внутрішньоорганізаційного кар'єризму, демагогії, безвідповідальності, самопоборювання, самороз'єднування і самоослаблювання. Натомість Український Союз Хліборобів-Державників покладав у підстави свого внутрішнього функціонування й укладу принципи селекції, стажу, добору, солідарності і дисципліни, за яких найбільш відповідальні члени УСХД, працюючи солідарно, наділялися членськими правами і збільшували права інших, менш відповідальних членів, приймаючи на увагу їхні громадські прикмети і заслуги, покладені для справи цілої Організації.

Регламент УСХД, маючи на меті втілення у життя монархічних засад державності, окреслених Статутом, визначав принципи внутрішньої побудови Союзу. В його основу, на думку В. Липинського, мав лягти моральний кодекс гетьманця, без чого неможливе функціонування організації. «Не має права зватись Гетьманцем і бути в Гетьманських рядах той, хто Українцем єсть тільки на злість Москалям або Полякам, – наголошував він. – Хотіння всею душею своєї власної Української Держави і розуміння величезної трудности здобуття цієї Держави – ось основна прикмета, що відріжняє Гетьманця від не-Гетьманця».

У своїй кадровій роботі УСХД ставив за мету підготовку кадрів для організації хліборобського класу на Україні. Завдання це вважалося би звершеним тоді, коли співробітники Союзу склали би в українській столиці законну присягу «Гетьману Всієї України і Великому Князю Всея Маля Руси», яко дідичному голові незалежної і суверенної Української Держави, проголошеному Гетьманом представниками всіх українських класів під час урочистого визнання трудової монархії яко форми української державності.

Співробітниками УСХД звалися члени Організації. Чисельність же співробітників, що не посідали власної землі та не були пов'язані особисто з землею хліборобською працею, але що посідали хліборобську родинну традицію та хліборобську культуру, не повинно було перевищувати чверті від усієї кількості співробітників Союзу. Жінки могли бути повноправними співробітницями УСХД у тому разі, якщо вони являлися головами родини і керівниками власного хліборобського господарства. Дружини, повнолітні доньки і сестри співробітників УСХД мали право брати участь у зібраннях і в роботі Організації на правах співробітників Однодумців під відповідальністю голови родини, позаяк тільки він один вважався повноправним і відповідальним співробітником УСХД.

Загалом членство (співробітництво) в УСХД за своєю структуризацією поділялося на три степені:

1. Співробітники Присяжні (Рада Присяжних);
2. Співробітники Дійсні;
3. Співробітники Однодумці.

Усі три степені знаходилися між собою у відношенні тісної залежності і дисципліни. Перехід від одної степені до другої визначався за наступними принципами: а) бажанням співробітника УСХД взяти на себе більшу відповідальність; б) його здатністю до цієї відповідальності, моральною вартістю і заслугами, покладеними для цілей Організації, про що вирішували найбільш відповідальні співробітники Союзу, тобто – Радою Присяжних.

Рада Присяжних несла усю відповідальність за усю діяльність УСХД. Вона стояла на чолі Організації й кермувала усією діяльністю Союзу. Рада Присяжних складалася з членів Ініціативної групи УСХД, що підписали Статут і Регламент та склали «Заприсяження», і могла поповнюватися безперервно новими членами зі співробітників-дійсних. Ці претенденти мали пройти певний (окреслений для кожного окремо Радою Присяжних) стаж, напрацювати дійсні заслуги для цілей Організації і заявити про своє бажання увійти до складу Ради Присяжних. Співробітник-дійсний приймався до Ради Присяжних на підставі представлення свого старшого товариша і за умов однастайної постанови усієї Ради. У разі ж, якщо після першого представлення кандидатури проти неї висловилося менше чверті усіх членів Ради, то для докладного вияснення причин незгоди складався Суд з голови Ради і двох членів (по черзі в порядку їхніх номерів). Суд вислуховував закиди до претендента й вирішував справу. Неприйняття кандидата до членства в Раді Присяжних означало продовження його стажу.

Кожний присяжний по прийняттю до Ради мав власноручно підписати Статут і Регламент УСХД і на зібранні Ради Присяж-

них скласти написане і підписане власною рукою «Заприсяження» у такій формі:

«Заприсяження.

Приймаю свідомо Статут і Реглямент У.С.Х.Д. і кладучи під ними мій власноручний підпис, стверджую цим урочисто, що цей Статут і Реглямент, у всіх своїх пунктах, вповні відповідають моему власному духові і моїй власній волі. І в знак мого власного продуманого та непорушного рішення взяти на себе всю відповідальність і всі обов'язки, які несуть супроти Рідної Української Землі, супроти Української Нації та Української Держави, супроти свого хліборобського класу та супроти самих себе Присяжні співробітники У.С.Х.Д., я (ім'я рек), вступаючи до Ради Присяжних, своєю честю і честю попередніх поколінь, що полягли в обороні Рідної Землі і в обороні своєї Незалежної та Суверенної Держави – заприсягаюсь, що:

1) Буду вірно і до кінця мого життя служити ідеї Української Трудової Монархії, побудованої на співпраці і співдружності автономних і самозорганізованих українських класів і українських Земель, об'єднаних в одну Націю і в одну Державу принципом національної та державної єдності, персоніфікованої в Особі невибраного і дідовичного Гетьмана Всієї України та Великого Князя Всея Маля Русі, бо тільки така форма державності в стані забезпечити незалежність і суверенність Української Держави та оберігати честь, достойність і національні права всіх громадян Української Землі од чужинецьких руйнуючих впливів та від рабської залежності од чужинців.

2) Буду проводити цю ідею в житті в рядах організації У.С.Х.Д., віддаючи їй всі мої сили та збільшуючи їх почуттям єдності і братерства, спільної ідеї та спільної праці. Для того буду дисципліновано виконувати всі постанови У.С.Х.Д., поступаючись, коли він того вимагатиме, моїми особистими інтересами. Буду все і скрізь підтримувати і зміцнювати його авторитет, ставлячи перш за все суворі вимоги в виконанні своїх обов'язків до самого себе, а також вимагаючи від інших співробітників якнай-

пильнішого виконання прийнятих ними на себе обов'язків. Буду працювати над зміцненням нашої внутрішньої єдності через взаємну пошану, братерську любов, чесні і прості взаємовідносини і підтримування рівності авторитету.

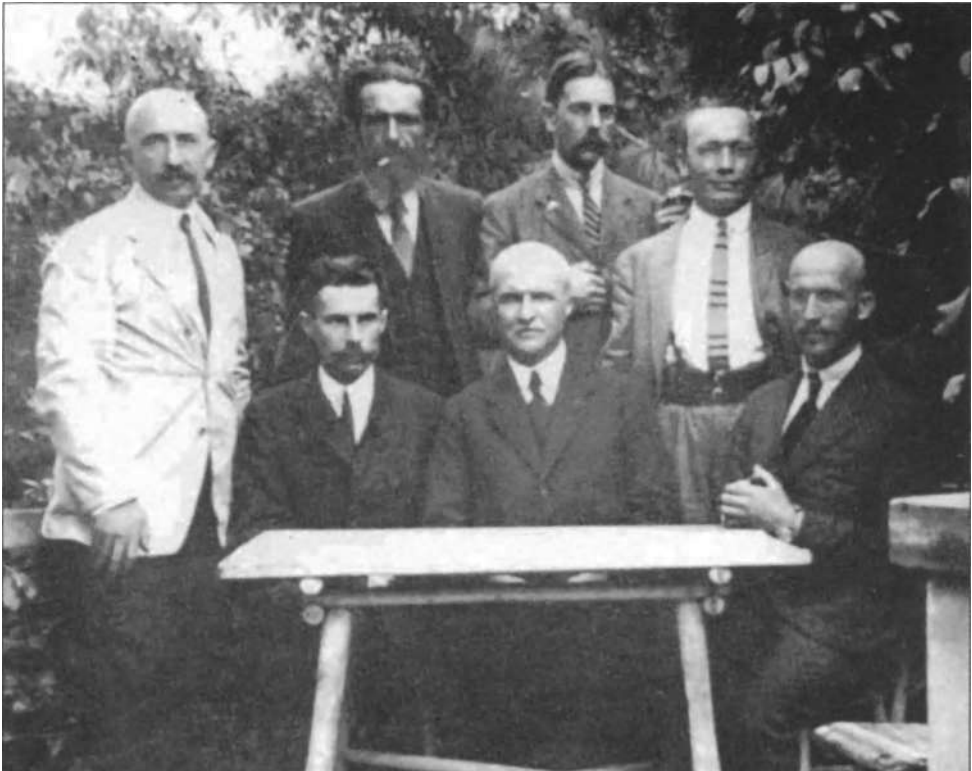
3) Буду поборювати всякі чужі форми державности на Україні, як не відповідаючі потребі ладу і спокою для моєї Рідної Української Землі, як принижуючі честь і достоїнність Української Нації; як виховуючі серед нас почуття погорди до самих себе, почуття нашої низчости супроти чужинців та нашої нездатности до незалежного життя і як під'юджуючі нас до взаємного винищування себе во ім'я інтересів чужих націй і чужих держав; і буду боротись зо всякими внутрішніми руїнницькими течіями, що деморалізують нас систематичним розвалом релігії, моральности, національної самоповаги і національної єдності та, ослаблюючи таким чином нашу внутрішню силу, ведуть нас свідомо або несвідомо під панування чужих націй, чужих інтересів та чужих держав.

4) Не буду ні тепер, ні до кінця мого життя належати до яких би то не було політичних партій та вживати партійної політики до досягнення моїх персональних цілей і не буду без згоди Ради Присяжних брати участі в яких би то не було тайних та явних товариствах, братствах і організаціях. І це моє добровільне Заприсяження, моїм власноручним підписом скріплене, буду мати право замінити тільки Присягою всенародньою, зложеною в Українській Столиці Гетьманові Всієї України і Великому Князю Всея Маля Руси, проголошеному по збудованню суверенної і незалежної Української Держави в формі Української Трудової Монархії»²⁷².

Члени Ради Присяжних не мали права добровільного виходу з УСХД. За переступні вчинки член Ради Присяжних міг бути виключений після суду постановою Ради. При цьому його прізвище було би опубліковане в організаційній пресі, а

272 - Хліборобська Україна (Відень). – Кн. 2. – Зб. II, III, IV. – 1920–1921. – С. 264–265.

усі співробітники Союзу зобов'язані розірвати з ним не тільки громадські, але й особисті зносини. Уся Рада Присяжних несла відповідальність за кожного свого члена, кожний член Ради ніс відповідальність за цілу Раду.

УСХД: В'ячеслав Липинський, Павло Скоропадський, Сергій Шемет (сидять), Олександр Скоропис-Йолтуховський, Сава Криlach (Людвіг Седлецький), Никола Кочубей, Михайло Тимофіїв (1921 р.)

Усі постанови Ради Присяжних були обов'язковими для цілого УСХД. Ухвалюватися вони мали не більшістю і не голосуванням, а згодою усієї Ради (коли ж з якого-небудь питання такої однастайності не було, воно, після того як усі засоби примирення протилежних поглядів вичерпувалися, вирішувалися головою Ради Присяжних, і це рішення вважалося безапеляційним і обов'язковим для цілої Ради). На всіх засіданнях

Ради Присяжних обов'язковою була присутність усіх її членів чи особисто, або ж через повні уповноваження, видані неприсутніми членами – членам присутнім (число уповноважень в руках одного члена не мало ніякого впливу на збільшення чи зменшення значення його голосу). Члени присутні зобов'язувалися про усі рішення Ради одразу ж повідомляти своїх довірителів. Засідання Ради та ухвалені на них постанови визначалися правомочними тільки тоді, коли засідання відбувалося за присутності її голови, або ж призначеного ним заступника. Співробітники-присяжні мали вносити до каси УСХД щомісячну добровільну вкладку.

Голова Ради Присяжних настановлювався однодушною постановою Ради. До його обов'язків належало об'єднувати усю роботу Ради Присяжних і дбати про її найбільшу продуктивність, а до обов'язку всіх членів Ради – допомагати голові якнайкраще виконувати свій. Голова Ради Присяжних не обіймав жодних репрезентативних функцій. Він не президував на засіданнях Ради, які відбувалися за його присутності під головуванням членів Ради по черзі, але призначав термін, місце і характер (явні чи закриті) засідань Ради, міг перервати засідання, коли вважав це за потрібне і розв'язував своїм голосом протиріччя у поглядах між членами Ради. Він, яко голова, не міг виступати на зовні, не мав права вести переговори зі сторонніми і не міг підписувати паперів тощо як голова УСХД. Уся його робота мусила бути звернена на збільшення внутрішніх єдності та сили Організації. У разі недуги чи свого від'їзду, голова Ради Присяжних передавав усі свої права і обов'язки одному з членів Ради на власний вибір.

Адміністративними і судовими органами УСХД були: писар, скарбник, судді, голови відділів і т.д., що призначалися на засіданнях Ради Присяжних. Термін і спосіб їх урядування окреслювався окремими інструкціями, виробленими Радою Присяжних. Такі інструкції вироблялися у всіх випадках, які були точно окреслені Регламентом УСХД. Інструкції ці мали

силу Регламенту, входячи складовою частиною до нього. Кожному членові Ради Присяжних могли бути доручені нею або її головою окремі функції, за виконання яких він відповідав перед Радою.

Співробітником-дійсним УСХД міг стати кожний, хто бажав активно працювати для здійснення цілей Союзу і хто пройшов певний (окреслений для кожного окремо Радою Присяжних) стаж в якості співробітника-однодумця. Співробітник-однодумець, що бажав бути прийнятим до числа співробітників-дійсних, складав про це письмову заяву на руки свого старшого товариша (співробітника-дійсного), який, своєю чергою, робив про це представлення в Раді Присяжних. Коли це представлення Радою Присяжних приймалося, то його старший товариш передавав свого кандидата під патронат вже свого старшого товариша-присяжного, який з цього моменту переймав на себе супроти кандидата обов'язки старшого товариша. Старший товариш-присяжний мусив був: познайомити докладно кандидата в співробітники-дійсні з цілями, тактикою і внутрішнім розпорядком УСХД; пильно перевірити щирість його бажання працювати у лавах Союзу; довідатися від його попереднього старшого товариша і перевірити самому дані про минулу громадську діяльність та індивідуальні прикмети кандидата. Старший товариш-присяжний ніс відповідальність за прийняття кандидата до числа співробітників-дійсних і по прийняттю відповідав за усю його роботу у лавах Організації до часу його вступу у Раду Присяжних, або ж виходу з членства УСХД.

Новий співробітник-дійсний приймався Радою Присяжних на представлення свого старшого товариша-присяжного так само, як і нові члени Ради Присяжних. По прийняттю до числа співробітників-дійсних, він мав обов'язок прибути на засідання Ради Присяжних і, переказавши з пам'яті Статут УСХД, скласти таку, особисто ним написану і підписану Урочисту Обітницю:

«Урочиста Обітниця».

Приймаю свідомо Статут і Реглямент У.С.Х.Д. і стверджую словом своєї честі, що цей Статут і Реглямент, у всіх своїх пунктах, вповні відповідають моему власному духові і моїй власній волі. І в знак мого власного рішення взяти на себе всю відповідальність і всі обов'язки, які несуть супроти Рідної Української Землі, супроти Української Держави, супроти свого хліборобського класу та супроти самих себе співробітники Дійсні У.С.Х.Д., я – ім'я рек – вступаючи в ряди співробітників Дійсних, урочисто обіцяю, що за весь час моєї праці і перебування в У.С.Х.Д.:

1) Буду вірно служити ідеї Української Трудової Монархії, побудованої на співпраці і співдружності автономних і самозорганізованих українських класів і українських Земель, об'єднаних в одну Націю і одну Державу принципом національної єдності, персоніфікованої в Особі невибираного і дідичного Гетьмана Всієї України і Великого Князя Всея Малия Руси, бо тільки така форма державності в стані забезпечити незалежність і суверенність Української Держави та оберекти честь, достойність і національні права всіх громадян Української Землі од чужинецьких руйнуючих впливів та від рабської залежності од чужинців.

2) Буду проводити цю ідею в життя в рядах організації У.С.Х.Д., віддаючи їй всі мої сили та збільшуючи їх почуттям єдності та братерства, спільної ідеї та спільної праці. Для того буду дисципліновано виконувати всі постанови У.С.Х.Д., ухвалені кермуючою ним Радою Присяжних, поступаючись, коли У.С.Х.Д. того вимагатиме, моїми особистими інтересами. Буду все і скрізь піддержувати і зміцняти його авторитет, ставлячи перш за все суворі вимоги в виконуванню своїх обов'язків до самого себе, а також вимагаючи від інших співробітників якнайпильнішого виконання прийнятих ними на себе обов'язків. Буду працювати над зміцненням нашої внутрішньої єдності

через взаємну пошану, братерську любов, чесні і прості взаємовідносини і піддержування дисципліни та авторитету.

3) Буду поборювати всякі чужі форми державности на Україні, як не відповідаючі потребі ладу і спокою для Моєї Рідної Української Землі: як принижуючі честь і достоїнність Української Нації; як виховуючі серед нас почуття погорди до самих себе, почуття нашої низчости супроти чужинців та нашої нездатности до незалежного життя і як під'юджуючі нас до взаємного винищування себе во ім'я інтересів чужих націй і чужих держав. І буду боротись зо всякими внутрішніми руїнницькими течіями, що деморалізують нас систематичним розвалом релігії, моральности, національної самоповаги і національної єдності та, ослаблюючи таким чином нашу внутрішню силу, ведуть нас свідомо або несвідомо під панування чужих націй, чужих інтересів та чужих держав.

4) Не буду, поки працюватиму і перебуватиму в рядах У.С.Х.Д., належати до яких би то не було політичних партій і вживати партійної політики до досягнення моїх особистих цілей і не буду без згоди Ради Присяжних брати участі в яких би то не було тайних та явних товариствах, братствах і організаціях. І цю мою Урочисту Обітницю, моїм власноручним підписом скріплену, буду мати право або замінити добровільним Заприсяженням по прийняттю мене до Ради Присяжних, або анулювати її своєю заявою про вихід з У.С.Х.Д.».

Співробітники-дійсні були зобов'язані або особисто, або через свого старшого товариша брати участь у всіх засіданнях Ради Присяжних, окрім тих, які головою Ради Присяжних оповіщувалися закритими. Співробітники-дійсні, беручи участь в засіданнях Ради Присяжних, мали рівний голос з присяжними, могли бути настановлені на усілякі адміністративні і судові уряди Союзу, але, не несучи повної і посмертної відповідальності за діяльність УСХД. Виступати на зовні в усіх справах УСХД вони могли тільки у порозумінні й спільно зі своїм старшим товаришем, або ж на підставі писаних уповноважень, виданих їм

Радю Присяжних. Співробітники-дійсні вносять до каси Організації щомісяшню добровільну вкладку.

Співробітником-однодумцем УСХД міг бути кожний громадянин України, пов'язаний з хліборобською працею, традицією і культурою, що співчував цілям Союзу і бажав працювати для їх здійснення. Бажаючи бути прийнятим до числа співробітників-однодумців складав про це заяву і подавав свій короткий життєпис на руки обраного ним самим співробітника-дійсного, який з того моменту приймав на себе супроти кандидата обов'язок старшого товариша. Старший товариш був зобов'язаний докладно ознайомити кандидата з цілями УСХД, переконатись чи кандидат їх свідомо приймає і дізнатися про уся минулу громадську діяльність та індивідуальні прикмети кандидата. Старший товариш ніс відповідальність за прийняття кандидата до числа співробітників-однодумців УСХД і мав обов'язок, після прийняття кандидата до Організації тримати його в курсі праці і діяльності Союзу. Нові співробітники-однодумці приймалися Радю Присяжних на представлення своїх старших товаришів так само як і співробітники-дійсні. По прийняттю до УСХД новий співробітник-однодумець складав особисто, або через свого старшого товариша таку, власноручно ним написану і підписану Декларацію:

«Декларація.

Приймаю свідомо Статут і Реглямент У.С.Х.Д. і стверджую оцею моєю Декларацією, що цей Статут і Реглямент у всіх своїх пунктах вповні відповідають моему власному духові і моїй власній волі.

Обіцяю, що за весь час мого перебування в рядах співробітників Однодумців У.С.Х.Д. буду дисципліновано підлягати ухвалам кермуючої ним Ради Присяжних, буду, по моїй змозі, допомагати здійсненню цілей У.С.Х.Д., не буду в тім часі належати без відома і згоди Ради Присяжних до яких би то не було

політичних партій, і все вищесказане моїм власноручним підписом скріплюю».

Співробітники-однодумці мали право на запрошення Ради Присяжних брати участь в її засіданнях з правом дорадчого голосу. Виступати на зовні від імені УСХД вони права не мали, окрім виняткових випадків з окремої на те письмової постанови Ради Присяжних. Співробітники-однодумці вносили до каси УСХД щомісяшну добровільну вкладку.

Місцеві громади УСХД організовували свою діяльність також відповідно до Регламенту Союзу. Члени УСХД, що жили у одній місцевості, могли об'єднатись в одну місцеву громаду УСХД. Коли ж в якій-небудь місцині було засновано місцеву громаду УСХД, то до неї обов'язково мали входити усі співробітники Організації, що мешкали у тій місцевості. Для виконання об'єднуючих функцій Рада Присяжних призначала наказним головою місцевої громади одного зі співробітників-присяжних, або ж, якщо їх у даній місцевості не було, – одного зі співробітників-дійсних, який мав зобов'язання підтримувати постійний зв'язок з Радою Присяжних і щодо місцевої громади користувався тими самими правами і виконував такі ж обов'язки, що й голова Ради Присяжних щодо Ради Присяжних. У відношенню до Ради Присяжних наказні голови місцевих громад жодними особливими правами і привілеями не користувалися.

У місцевостях же, де не жив ні один співробітник-присяжний або співробітник-дійсний і де з технічних причин зносили з Радою Присяжних були неможливими, громадяни, які співчували цілям Союзу і бажали працювати для їх здійснення, мали право і обов'язок заснувати тимчасову місцеву громаду УСХД, обрати собі голову і провадити якнайенергійнішу діяльність для поширення ідей Союзу устно, письмово і власним прикладом з'єднувати однодумців для Організації, а також намагатися щонайшвидше нав'язати зносили з Радою Присяжних для того, аби члени тимчасової місцевої громади могли увійти до УСХД на загальних підставах.

Одним з наріжних питань, що відразу ж постало перед засновниками УСХД, заторкуючи як ідейно-політичні засади, так й організацію українського монархізму, було *питання династії*. Розглядалося кілька кандидатур, основними з яких були представник гетьманського роду П. Скоропадський та нащадок цісарського роду В. Габсбург (В. Вишиваний), який навіть на певний час увійшов був до Генеральної Ради УСХД – організаційного законодавчого органу, що передував Раді Присяжних. Б. Матюшенко засвідчував у ті часи, що серед армійського командного військово-еміграційного складу спостерігався «настрій недовольства, настрої антипетлюрівський, почасти має місце гетьманська орієнтація з різними варіантами: і Скоропадський фігурує, і Вишиваний, і Шелухін як голова держави, а Омелянович-Павленко головнокомандуючий»²⁷³.

Зі свого боку засновники УСХД вели перемовини і з гетьманом, і з ерцгерцогом. «Союз Хліборобів-Державників, який складається з монархістів і членом якого я є, вважає необхідним використати всі сили, які можуть нам допомогти збудувати Українську монархію, спинився я на гетьманові, як на особі, яка може більше, ніж хто інший на Україні зробити для заведення справжнього (себто монархічного, а не винниченківського чи петлюрівського) ладу, – писав О. Скоропис-Йолтуховський довірочно своєму тестеві Є. Чикаленку. – Про це ми зовсім одверто пишемо і говоримо, з цією ціллю шукали порозуміння і з гетьманом і з Вишиваним»²⁷⁴.

Тут варто зауважити, що ерцгерцог В. Габсбург (Вишиваний) після своєї першої ж розмови з В. Липинським про створення монархічної організації хліборобів-державників, у 1920 р. увійшов до складу її законодавчого органу – Генеральної Ради УСХД. Натомість П. Скоропадський від листопада 1919 р. майже два роки не погоджувався на пропозиції В. Липинського поверну-

273 - Чикаленко Є. Щоденник. 1919–1920. – К.; – Нью-Йорк, 2005. – С. 521.

274 - Там само. – С. 444.

тися в політику й вступити до лав УСХД. Тож не є дивним, що Є. Чикаленко у своєму щоденникові занотував, що серед співзасновників УСХД на роль персоніфікатора українського монархічного руху спочатку досить активно висувалася кандидатура Вільгельма фон Габсбурга²⁷⁵. Власне, сам Є. Чикаленко у листі до В. Липинського від 19 березня 1921 р. писав, що вважаючи, що на чолі Української Держави має бути «тільки суверенна особа», все ж зауважував й на нагальності його іноземного походження («якийсь принц – чи німецький, чи англійський, – який приведе з собою військову силу і поведе політику компромісову між панством і селянством»), в тому числі, аби сусідні держави знову не розділили її поміж собою подібно до Андрусівського чи Ризького договорів²⁷⁶.

Невдовзі, 23 квітня 1921 р. він розвинув свою думку з цього приводу у віденському часописі «Воля», де переконував, що «українським монархом не може бути ні Скоропадський, ні Петлюра, ні хтось інший свій, бо на своєму ми, зі своєї недисциплінованості, не об'єднаємося, не помиримося, а знову тільки якийсь Варяг, як в старовину; якийсь чужоземний королевич, що матиме за собою піддержку якоїсь держави, прийде зі своєю гвардією, привезе своїх, а не московських фахівців, чи спеців, і поведе політику понадклясову, понадпартійну і зорганізує державу з неграмотних хліборобів, як це зробили в наші часи чужоземні королевичі в Греції, Румунії, Болгарії»²⁷⁷. Утім, як автор згодом зауважить у листі до Є. Лукасевича від 4 листопада 1921 р., у чужоземному королевичеві він вбачав не В. Габсбурга (В. Вишиваного), а «мав на думці англійського або шведського принця»²⁷⁸.

275 - Архів УВАН. – Ф. 86. – Щоденник.

276 - Листи Євгена Чикаленка до В'ячеслава Липинського (1918–1929 рр.) // Науковий збірник УВАН у США (1945–1950–1995). – Т. IV. – Нью-Йорк, 1999. – С. 271.

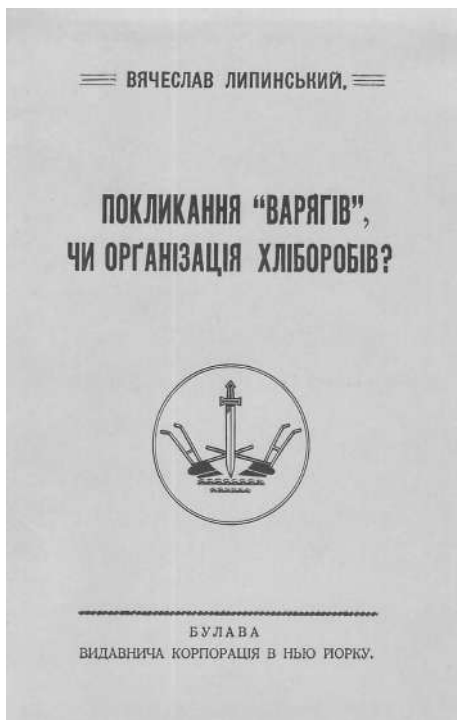
277 - Чикаленко Є. Х. Де вихід? // Воля (Відень). – 1921. – 23 квітня.

278 - Атлантида-Україна. – 1921. – Кн. 1. – К., 1992. – С. 122.

В. Липинський з захопленням сприйняв цю публікацію, про що й чи не одразу після її друку повідомив авторові листом від 28 квітня 1921 р. Проте прихильність ця стосувалася лише в частині промонархічної риторики Є. Чикаленка, але аж ніяк не щодо змісту самої його монархічної конструкції, ані щодо доцільності пошуку монарха серед т. зв. «варягів».

Згодом, у 1923 р. В. Липинський опублікував першучастину, а навесні 1925 р. завершив і видрукував й другу частину доволі ґрунтовної полемічної концепції-відповіді під назвою «Покликання “Варягів”, чи організація хліборобів? (Кілька уваг з приводу статті Є. Х. Чикаленка: “Де вихід?”)», в якій,

зокрема, заперечував історичну потребу і національний зиск від пошуку монаршої особи поза Україною. «Без відродження нашої власної місцевої монархічної традиції національної, що у нас має тільки форму Гетьманства – монархізм український – це єсть ідея повітряна, – наголошував він. – Позбавлений оцього свого органічного ґрунту, він стає літературною утопією того самого ґатунку, що на будуче “спасення України”, під гаслами неґації та руйнування сотвореного вже в минулім, фабрикує в своїх писаннях наша демократія»²⁷⁹.

Видання «Покликання “Варягів”, чи організація хліборобів? (Кілька уваг з приводу статті Є. Х. Чикаленка: “Де вихід?”)» В. Липинського (Нью-Йорк, 1954)

279 - Липинський В. Покликання «Варягів», чи організація хліборобів? (Кілька уваг з приводу статті Є. Х. Чикаленка: «Де вихід?») // Хліборобська Україна. – Кн. 4. – 36. VII і VIII. – Відень: Видання Українського Союзу Хліборобів Державників, 1922–1923. – С. 327.

В. Липинський наголошував, що консерватори прагнуть зберегти ту форму влади, ту форму національного проводу, яку нація одідичила по останній фазі своєї історії – ту форму, яку вона вже реально в своїй національній минувшині собі витворила. У ній зав'язувалися уся традиція, весь історичний досвід і все матеріальне добро нації, тобто усі ті духовні і матеріальні цінності, які нація, в особі своїх консервативних елементів, собі здобула. Точкою ж опори нормального консерватизму, за В. Липинським, є звичайно правова, не абсолютистська (класократична, а не охлократична) монархія, саме в межах якої й можливі прогресивні реформи²⁸⁰.

Монархія ж така могла би постати в Україні лише у формі Гетьманства, «бо тільки в формі Гетьманства [у 1918 р.] наша традиція державно-національна змогла стати фактом, зреалізуватись, що для консерватизму має рішаче значіння», а таким гетьманом міг стати «тільки нащадок Гетьманського, зв'язаного з нашою державно-національною традицією Роду»²⁸¹. При цьому він наголошував, що «без реальної персоніфікації Гетьманства ані консерватизм, ані монархізм український, ані само існування Держави Української неможливі», позаяк «заміна монархічної вірності реальному і конкретному Родові, репрезентуючому монархічну державність українську, вірністю абстрактній фікції України – як цього хочуть або надто хитрі, або надто романтичні наші політики – до власної держави нас не доведе»²⁸².

І таким гетьманським родом і маєстатом був, за концепцією В. Липинського, рід Скоропадських, а новим гетьманом-монархом мав би стати – Павло Скоропадський. Цей дідичний монарх, що репрезентував би державно-національну традицію та єдність нації, очолював би не лише державу, а й увесь

280 - Там само // Хліборобська Україна. – Кн. 5. – Відень: Видання Українського Союзу Хліборобів Державників, 1924–1925. – С. 308–309.

281 - Там само. – С. 309.

282 - Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. Архів. – Т. 1. Листування. – К.; Філадельфія, 2003. – С. 163–164.

державний апарат. Проте влада його була б не диктаторською, не самодержавною, а обмеженою законом, який в своїх установах творила би сама нація. «Персоніфікація Гетьманства в Роді Скоропадських, який вже був і став знов Родом Гетьманським, дасть основи українському легітимізму і усуне головну небезпеку для українського монархізму: самознищення в боротьбі за “найкращих кандидатів”», – підсумовував В. Липинський²⁸³.

У цьому контексті доречним буде згадати про лист до Є. Чикаленка його зятя О. Скорописа-Йолтуховського, що був одним із співзасновників УСХД і який повідомляв йому про розгляд ними претендентів на уособлення українського державного маєстату: «Ми балакали з Грековим, і з Вишиваним, і зі Скоропадським, балакали не од нічого робити, а справді шукали творчих державних сил і перше місце на нашій трагічній безлюдді одвели ми Скоропадському. По чистій совісті, по глибокому переконанню, що це справді творча державна сила, абсолютно і наскрізь чесна людина...»²⁸⁴.

Тож вибір особи П. Скоропадського не був однозначним і одностайним в колі співзасновників УСХД. На перших порах, як оповідав Є. Онацький, в розмові з ним «Дорошенко запевняв, що про нову кандидатуру Скоропадського на гетьмана не може бути й мови і що сам Скоропадський це дуже добре розуміє»²⁸⁵. Проте, як згодом згадував вже Д. Дорошенко, В. Липинський, все ж зумів переконати своє оточення, зібрати усіх членів ініціативної групи «до купи» і дійти порозуміння щодо «нашого бувшого Гетьмана, як біля особи, що вже по своєму становищу являється, так би мовити, втіленням, символом українських державницьких стремлінь»²⁸⁶.

283 - Липинський В. Покликання «Варягів», чи організація хліборобів? (Кілька уваг з приводу статті Є. Х. Чикаленка: «Де вихід?») // Хліборобська Україна. – Кн. 5. – Відень: Видання Українського Союзу Хліборобів Державників, 1924–1925. – С. 369.

284 - Архів УВАН, ф. 86, листування.

285 - Онацький Є. По похилій площі: записки журналіста і дипломата. – Т. 2. – Мюнхен, 1969. – С. 186.

286 - ЦДАВО України, ф. 4465, оп. 1, спр. 777, арк. 29.

Ось, наприклад, як він обґрунтовував таку свою думку у листі до О. Шаповала: «При традиційнім гетьманстві може бути знайдений во ім'я спільної історичної традиції на спільній землі, компроміс між різними українськими групами (перш за все між прихильниками руської і української культури на Україні), а без цього компромісу переможе завжди та група, яка покличе собі на допомогу сторонні сили, тоб-то як раз група не самостійницька, ворожа до Української Держави. ...Врешті при дідичнім монархічнім Гетьманстві ідея персоніфікується не одною тільки особою, а Родом: переходить з батька на сина і тому може в протязі поколінь рости та розвиватись. Єсть тільки одна небезпека від монархії, а саме, що не всі члени даного пануючого Роду можуть мати відповідні персональні здібності для правління. Але ця небезпека усувається власне при конституційній, правовій (не самодержавній) монархії і тоді, коли ця група, на якій спирається монархія, добре зорганізована і віддана своїй династії. Зваживши все вище сказане, – писав В. Липинський, – я і наша організація, до якої маю честь належати, персоніфікуєм нашу українську ідею державну і національну в єдинім на відповідній висоті уцілівшим з нашої історичної минувщини Гетьманським Роді Скоропадських. Вірність цьому Родові ми вважаємо реальною, а не абстрактною ідеєю Нації і України»²⁸⁷.

До П. Скоропадського з пропозицією очолити усі націонал-консервативні сили України в еміграції на підставі «своїх законних Гетьманських прав для рятування погибаючої ідеї української державности» організаційна група УСХД звернулася через О. Скорописа-Йолтуховського ще наприкінці 1919 р., тобто під час вироблення та обговорення проектів Статуту і Регламенту Організації²⁸⁸.

Сам П. Скоропадський 17 грудня 1918 р. з документами на ім'я загиблого в Україні слюсара з Ельзасу, мушкетера Ландверу

287 - Там само, ф. 3696, оп. 2, спр. 623, арк. 2.

288 - ЦДІА України у м. Львів, ф. 359, оп. 1, спр. 373, арк. 67; ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 86.

Фрідріха Августа Бляхау, з забинтованою головою та в німецькому однострої (таке маскування здійснив німецький військовий лікар Тепер), виїхав з Києва у військово-санітарному потязі до Німеччини. До Берліна він дістався 31 грудня 1918 р. й оселився у будинку того ж таки військового лікаря Тепера, який допоміг йому виїхати з України. У столиці Німеччини гетьманові сприяв облаштуватися колишній начальник штабу німецьких військ в Україні ген. В. Гренер. В Берліні П. Скоропадський на перших порах мешкав під фальшивим паспортом пересічного столяра-ельзасця Фрідріха Бляхау – католика, колишнього солдата королівського полку (4 січня 1919 р. гетьман, в очікуванні приїзду дружини, винайняв квартиру у Берліні). Його вагітна дружина Олександра Скоропадська залишалася в Україні до другої половини грудня 1918 р., коли німецьким військовим потягом під виглядом медичної сестри змогла виїхати з Батьківщини через Східну Прусію у Фінляндію. Вона зустрінеється з чоловіком у Берліні 8 січня 1919 року. Дітей же гетьмана було вивезено з України ще на початку листопада 1918 р., які зрештою прибули до Італії, а потім перебралися до Швейцарії.

Гетьман на вигнанні відновив зносини з урядом Німеччини, зокрема через таємного радника МЗС Ріхарда Меєра, який у своєму таємному повідомленні від 10 липня 1919 р. доповідав про зустріч з П. Скоропадським у Берліні, під час якої відбулося обговорення політики Німеччини щодо Росії та ролі самого гетьмана у ній. Він, власне, намагався здобути певні гарантії від уряду Ваймарської Республіки щодо підтримки та відновлення своєї політичної діяльності й узгодити свої координації за умовних перемовин з російськими монархічними еміграційними колами та представниками Антанти у Німеччині. Такі його перестороги були обумовлені тим, що позаяк відновлення нормального становища ані в Україні, ані в Росії було неможливо б досягти власними силами їхньої еміграції, то вона мусила б об'єднати свої зусилля на засадах обопільного визнання й прийняття єдиного компромісового алгоритму на майбутнє

– створення федеративної Росії з майже усіх її колишніх територій. Політичний центр мав би бути один, а національні держави здобули би культурну та економічну автономію самоврядних держав. Тож П. Скоропадський безумовно мав з'ясувати ставки Німеччини на свою персону у політичному розумінні та у можливості співпраці нової Німеччини та Антанти (надто – Великої Британії) у східноєвропейському геополітичному напрямі загалом й в українському зокрема. Німці ж вважали, що інтереси англійців полягають на Кавказі та Балтиці, а натомість саме американці, насправді, зацікавлені у відновленні небільшовицької Росії.

Як повідомляв своєму МЗС Р. Меєр, саме тоді П. Скоропадський повідомив йому про наявність у нього організації, згуртованої з десяти вірних йому людей, що фінансується з його особистих коштів, але потребує більшого грошового забезпечення, яке було б доречно хоча б частково отримувати від німецького уряду. Натомість німці не погоджувалися спонсорувати його організацію, позаяк не були зацікавлені в її існуванні, проте заявили про згоду підтримувати самого гетьмана в екзилі²⁸⁹. Подібну ж відповідь згодом було повідомлено й ад'ютантові П. Скоропадського Гнату Зеленевському²⁹⁰.

У другій половині літа, після народження 5 липня доньки Олени, Павло та Олександра Скоропадські з немолятою 15 липня відбули до Швейцарії на зустріч зі своїми іншими дітьми, яких не бачили з кінця осені 1918 р., коли ще були в Україні. Відтак у 1919 р. уся гетьманська родина об'єднається у Швейцарії, а місцем осідку в еміграції став Берлін, зокрема – пансіон в

289 - Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945: aus dem Archiv des Auswärtigen Amtes. – Band A, 2: 7. Mai bis 31. Dezember 1919. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1984. – С. 160–161.

290 - Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. – К.: Крок, 2019. – 626 с.; Гай-Нижник П. П. Зеленевський Гнат // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 10. – К.: Наукове товариство ім. Шевченка; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. – С. 509–510; Гай-Нижник П. Гнат Зеленевський – старший осавул і генеральний бунчужний товариш Гетьмана всієї України П. Скоропадського // Військово-історичний альманах. – 2011. – № 2. – С. 113–120.

районі Фріденау, недалеко від Шарлоттенбурга, Вільмерсдорфа і Шенеберга²⁹¹.

Містечко ж Ваннзее (нім. Wannsee), що тоді було передмістям Берліна, для життя родини Скоропадських було обране дещо пізніше²⁹² (хоча, наприклад, ще у липні 1921 р. гетьман писав В. Липинському про свої міркування щодо оселення у Мюнхені в Баварії, проте надмірне зосередження там на той час російської монархічної еміграції змісули П. Скоропадського відмовитися від таких намірів²⁹³). Остаточо ж рішення мешкати у Берліні-Ваннзее гетьман з дружиною прийняли у жовтні 1921 р. на пропозицію В. Гренера²⁹⁴.

Майже весь 1919 р. гетьман все ж перебував у політичних сутінках, працюючи над своїми спогадами, вирішував власні житлово-сімейні проблеми у вигнанні, проте вів досить активне листування (зокрема й з регентом Кололівства Фінляндія К.-Г. Маннергеймом). Ба більше, П. Скоропадський зумів отримати від німецького МЗС закордонний дипломатичний паспорт на вигадане прізвище аби могли вільно пересуватися світом й вже у травні 1919 р. мав намір навідати К.-Г. Маннергейма у Гельсінкі. Утім німецький посол у Стокгольмі відмовив гетьманові у продовженні дії паспорта з огляду на надзвичайну обізнаність особи та упізнаваність типуажу П. Скоропадського, схованого під фальшивим прізвищем, про що неодмінно дізналися б газетярі. Крім того, посла обурила така самодіяльність гетьмана, а переховуватися під псевдо він вважав ницістю. На-

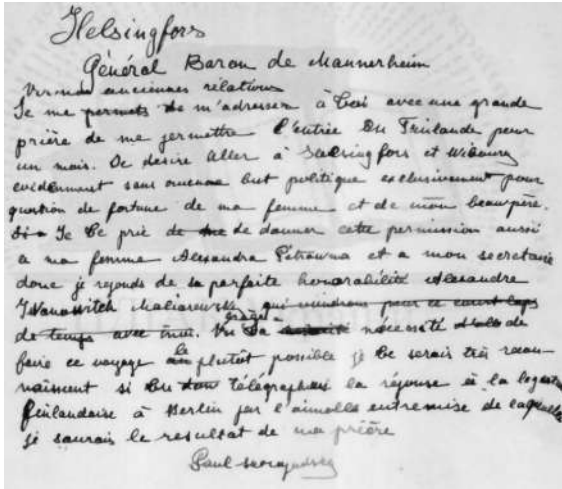
291 - Ott-Skoropadsky, O.; Haj-Nyžnyk, P. Pavlo Skoropads'kyj – kurze Chronik seines Lebens // Pavlo Skoropads'kyj. Erinnerungen 1917 bis 1918. – Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1999. – S. 371.

292 - Докладніше про сім'ю П. Скоропадського дивіться: Отт-Скоропадська О., Гай-Нижник П. Павло Скоропадський: коротка хроніка життя (1873–1945) // Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ; – Філадельфія, 1995. – С. 35–43; Гай-Нижник П. Марія та Лізавета Скоропадські: нариси до історії українського Гетьманського руху // Київська старовина. – 2006. – № 2. – С. 159–167; Гай-Нижник П. Гетьманіч Данило Скоропадський (1904–1957). До історії встановлення старшинства в Гетьманському Роді та спадкоємства в українському монархічному руху // Київська старовина. – 2002. – № 4. – С. 110–125; Гай-Нижник П. Остання з Гетьманського Роду – Олена Отт-Скоропадська // Література та культура Полісся. – Вип. 49. – Ніжин, 2009. – С. 92–106.

293 - Скоропадські. Родинний альбом. – Кн. 1. – К.: Темпора, 2014. – С. 473.

294 - Потульніцький В. А. Дипломатія Павла Скоропадського. Військово-дипломатичні стосунки гетьмана з острівними монархіями у 1926–1943 рр. – Харків: Акта, 2014. – С. 62.

томість МЗС обумовило утаємниченість гетьмана небезпекою для його життя з боку політичних ворогів і таки дало дозвіл П. Скоропадському на в'їзд до Фінляндії під псевдонімом з офіційною версією поїздки для участі у з'їзді антибільшовицьких сил у Гельсінкі²⁹⁵.

Лист П. Скоропадського до К.-Г. Маннергейма від 11 травня 1919 р.²⁹⁶

По поверненню до Берліна зі Швейцарії гетьман все ще перший час сподівався на повернення в Україну. З цією метою він навіть письмово звернувся до французького МЗС із запитом про допомогу у цій справі з боку Франції, проте отримав відмову через недовіру офіційного Парижа до П. Скоропадського в його прихованому бажанні відновити Українську Державу

та через французьку ставку у політиці на російські монархічні кола й підтримку відновлення єдиної і неподільної Росії²⁹⁷. Вочевидь, саме такий перебіг його невдалої спроби зав'язати контакти з Францією (власне, з Антантою) в українській справі остаточно схилили П. Скоропадського до рішення осісти в Німеччині та спробувати заручитися допомогою її влади щодо визволення України з-під більшовизму...

Від 1 січня 1919 р. П. Скоропадський почав вести свого щоденника, а 6 січня розпочав писати спогади, які завершив вже

295 - Golczewski F. Deutsche und Ukrainer 1914–1939. – Paderborn; München; Wien; Zürich: Verlag Ferdinand Schöningh, 2010. – С. 375.

296 - ЦДІА України, ф. 1219, оп. 4, спр. 126, арк. 1.

297 - Там само.

6 травня того ж року (машинописний примірник російською мовою мав обсяг у 465 сторінок), сподіваючись, що опублікувавши їх за допомогою О. Маляревського він послабить агітацію проти себе серед емігрантських кіл. Принаймні про таке свідчив один з записів його щоденника. В Україні спогади гетьмана побачать світ лише далекого 1995 року²⁹⁸.

На той час П. Скоропадський перебував у ненайкращому психологічному стані, вважаючи, що політичного майбутнього для нього вже не буде. «Для політики, гадаю, “моя песенка спета”, та я і не шкодую. Це брудна справа», – занотував він у щоденнику 23 лютого 1919 р. Утім депресивні настрої у вигнанні – річ звична. Переймала вона час від часу й В. Липинського, який писав тоді: «Вражіння отакої смертельної зневіри робить наша сучасна еміграційна національна деморалізація. Старі наші національні організації війну програли, значить вони нездатні, значить їх треба зреформувати. Між тим немає ніякої психічної можливості для спроби нової організації. Все нищиться в самому зародку, завдяки повній безпринципності, повній національній байдужості та безідейності й якійсь тупій зневажливості до самих себе»²⁹⁹.

Власне, дезорієнтований у пошуках шляху до визволення Батьківщини, В. Липинський тоді хвилюво волів хапатися за й ілюзорні надії на кшталт висловлених ним А. Жуку міркувань, які той зафіксував 8 січня 1920 р.: «Про ситуацію і завдан-

Андрій Жук

298 - Дивіться: Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ; Філадельфія, 1995.

299 - Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. – Відень, 1926. – С. 20.

ня найближчі каже, щоби Винниченко їхав до Києва і з більшовиками рятував справу, а помірковані елементи повинні проти Польщі фронт утворити. Поділ праці має бути і взаємне порозуміння. Думає, що в Польщі скоро вибухне революція, і тоді вже буде час на повстання в Галичині та еventуальне проголошення гетьманства»³⁰⁰.

У травні того ж року газета «Вперед», зі свого боку, повідомляла, що група хліборобів-демократів, що задекларували себе гетьманцями (В. Липинський, С. Шемет, О. Скоропис-Йолтуховський), з Відня перебралася до Берліна і конспірували з англійськими та французькими «імперіалістами», а П. Скоропадський нібито заклав у Баварії вербовочну станицю для боротьби з більшовиками під протекторатом німецьких централістів. Головний же штаб Скоропадського, мовляла газета, перебував у сербському Белграді, «щоби еventуально вдарити на Московщину від полуднево-західної сторони на спілку з мадярами та румунами. Головний елемент армії – це офіцери армії Бермонта»³⁰¹. Ба більше, той же А. Жук вже 31 жовтня 1920 р. записує у щоденнику, що В. Липинський намагається заручитися політичною і матеріальною допомогою Англії, «щоб вона дозволила німцям дати свої війська, яких 10 000, а Галицька армія мала б бути основою десанту в Одесі. Скоропадський виступить, як Петлюра федерацію проголосить (будуть старатись, щоб Андрієвський, Петлюра передали Скоропадському владу. Так здається)»³⁰².

Водночас В. Липинський усвідомлював, що тогочасна еміграційно-громадянська дійсність природньо не встигла народити нових яскравих облич з належним інтелектуально-світоглядним багажем й створювати новітній національно-визвольний політичний проєкт таки доведеться з тим же провідницько-фі-

300 - National Archives of Canada (NAC). – MG30. – С. 167. – F.a. 1663. – Vol. 1. –F. 17.

301 - Вперед. – 1920. – 26 травня; Чикаленко Є. Х. Щоденник, 1919–1920. – Київ; – Нью-Йорк: Вид-во імені Олени Теліги, 2005. – С. 327.

302 - National Archives of Canada (NAC), MG30, с. 167, f.a. 1663, vol. 1, f. 17.

зичним матеріалом, що висунула примха минулих часів ще за нещодавно програної і втраченої української державності. «Ви вірите, що нація Українська відродиться сама по собі, механічно, а я в це не вірю, – писав він до Є. Чикаленка у листі від 11 листопада 1921 р. – Бо не бачу ніяких даних на те, щоб дальші покоління видали з себе інших Петлюр, Махнів, Скоропадських і т. д., чим покоління сучасне. І коли сучасні Петлюра, Махно і Скоропадський нічого не здатні сотворить, то де запорука, що сотворять щось їхні і такі-ж як і вони нащадки.

Нація Українська буде, по скільки ми її сотворимо, але це не можливо, думаючи, що сучасне покоління нічого не варте, а прийдуть колись кращі. Сучасна-ж наша творчість національна зовсім не настроює оптимістично. Бо по скільки честним і розумним Українцем у нас єсть і може бути тільки той, хто не займається політикою, то розуміється всі честні і розумні Українці мусять в кінці кінців одійти од політики.

Чи-ж може бути Українська Нація і національна культура сотворена одними тільки авантюристами і пройдисвітами, чи може повстати нація з діяній, як каже Куліш “п’яниць гірких і розбишак великих”, в це я сумніваюсь. Отже: або творити націю і тоді мати діло з Петлюрою, Махном і Скоропадським бо інших немає, або-ж, прийшовши до переконання, що сучасна Україна це жульничество, одійти од політики, спасти свою особисту честь і перекласти національну творчість на слідуючі покоління», – міркував В. Липинський³⁰³.

Тим часом, перебуваючи в Швейцарії з метою воз’єднання родини, П. Скоропадський поволі повертався до хоч і ще пасивного, але політичного життя шляхом ретельного огляду преси, зустрічі в Лозанні, Берліні і Ваннзее з політичною українською і російською еміграцією тощо (зокрема з О. Козієм, С. Смаль-Стоцьким, Ю. Любинським, Ф. Штейнгелем, П. Аккерманом, В. Біскупським, М. Могилянським, Г. Лейхтенберзьким,

303 - В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн. 3. – К.: Темпора, 2013. – С. 568–569.

Ф. Безаком, родиною Олсуф'євих та ін.). З іншого боку, навколо П. Скоропадського вже почали групуватися певні особи з минулого, кожен з яких мав до колишнього гетьмана на своє майбутнє власні авантюристичні інтереси чи розраховував на приватні вигоди в еміграції з його пільгового становища в Німеччині.

Родина Цубер (ліворуч), Олександра Скоропадська, Павло Скоропадський і Петро Скоропадський (стоїть праворуч). Швейцарія, озеро Тане, 1921 р.

На той час в еміграції правий політичний спектр більш-менш практично, на партійному рівні представляли лише дрібні Українська Демократично-Хліборобська Партія та заснована 15 травня 1919 р. у Станіславові Українська Народна Партія, що була правонаступницею Всеукраїнського Союзу Хліборобів-Власників (селян), який своєю чергою постав у жовтні 1918 р. внаслідок розколу Київського обласного Союзу Хліборобів-Власників (поміщицького), а також такі ж слабкі й нечисельні організації як Український Національний Союз «Україна», що був

заснований у 1919–1920 рр. у Берліні, та, власне, УСХД, заснований у 1920 р. у Відні³⁰⁴.

Ще від листопада 1919 р. зі П. Скоропадським намагалися відновити взаємини співзасновники колишньої УДХП та майбутні творці УСХД В. Липинський та С. Шемет. У березні 1920 р. П. Скоропадський повернувся до Берліна, де спілкувався, як повідомляла у МЗС розвідка УНР, «з вузьким кругом людей»³⁰⁵. Тоді оточення П. Скоропадського складали: його ад'ютанти з 1918 р. Зеленевський та інж. Крига, колишній товариш міністра внутрішніх справ у 1918 р. Вишневський, полк. Новахацький, сот. Трозвінський, барон Кноррінг, Степанківський, Данилович та інші³⁰⁶. Так, ще під час перебування гетьмана у Швейцарії, В. Степанківський і С. Данилович переймалися там створенням «синдикату» антантських промисловців, що мав би фінансово підтримати новий політичний проєкт П. Скоропадського (саме С. Данилович, наприклад, організував йому інтерв'ю у швейцарській «La Gazette de Lousanne»)³⁰⁷.

Влітку 1920 р., як свідчать записи німецького дипломата В. фон Блюхера, В. Степанківський з Лозанни, де він мешкав, зав'язав посередництво між П. Скоропадським, Німеччиною та Великою Британією. Зокрема гетьман намагався схилити англійців долучитися до вирішення українського питання в антибільшовицькому напрямі у співпраці з німецьким урядом. Проте Лондон не прагнув спільного проєкту з Берліном, але до гетьмана поставився з зацікавленням³⁰⁸. Аби докладніше довести суть проєкту, В. Степанківський навіть завітав до Туманного Альбіону з метою встановлення тісніших зв'язків

304 - Андрієвський (Ліберець) В. До характеристики українських правих партій (З докладу, читаного 16–17/XII 1920 р. в українським військовим таборі в Райхенбергу). – Берлін: Друкарня Гофмана у Зальцведелі, 1921. – С. 4.

305 - ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 123, арк. 6–9.

306 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 11012, т. 13, арк. 183 зв.

307 - Там само, арк. 184.

308 - Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945: aus dem Archiv des Auswärtigen Amtes. – Band A, 3: 1. Januar bis 30. September 1920. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1985. – С. 482.

британського уряду зі П. Скоропадським³⁰⁹ та схилити Лондон сформувати англо-німецько-українську армію, яка мала би висадитися з Чорного моря в Україні й об'єднатися в єдиний анти-більшовицький фронт з українськими селянами-повстанцями і німецькими колоністами. До проєкту планувалося залучити також й колишніх російських вояків з армії барона П. Врангеля та німецькі добровольчі корпуси³¹⁰.

Після ж переїзду П. Скоропадського до Берліна, контакти з ними було перервано. Натомість як компесацию, за німецької допомоги було налагоджено певні фінансові контакти з банкіром Стінесом і з південно-німецькими колами Крамер-Клет'а та Аугебург Ніреберг'а³¹¹. Було встановлено взаємини з німецькими правими колами, Міністерством закордонних справ і Воєнним міністерством Ваймарської Республіки³¹², а барон Кноррінг, за відомостями дипломатичних каналів УНР, «працює для Скоропадського як зв'язок до великих банкових фірм Англії і Америки»³¹³, проте щільність та плодovitість цих контактів в уяві українських республікаців були очевидно перебільшеними. Водночас В. Біскупський і Г. Зеленевський кілька разів супроводжували П. Скоропадського у поїздках до Мюнхена і Лейпцига на його конфіденційні зустрічі з ген. Е. Людендорфом³¹⁴, який тоді був провідною особою на ультра-правому крилі німецького політикуму.

Налагодився зв'язок й з колишнім господарем гетьманського палацу у Києві 1918 року М. Ханенком у Варшаві, де він був провідним діячем Союзу Хліборобів України у Польщі та головою Управи цього Союзу. Дружина М. Ханенка (який фактично

309 - Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918–1922): Документи і матеріали. – К.: Смолоскип, 2012. – С. 394.

310 - Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945: aus dem Archiv des Auswärtigen Amtes. – Band A, 3: 1. Januar bis 30. September 1920. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1985. – С. 219, 482.

311 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 11012, т. 13, арк. 184.

312 - ЦДАВО України, ф. 3542, оп. 1, спр. 2, арк. 66.

313 - Там само, ф. 3619, оп. 2, спр. 2, арк. 77.

314 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 11012, т. 13, арк. 185.

своїм боягузством зрадив гетьмана у 1918 р.) підтримувала постійні близькі контакти зі старшою донькою П. Скоропадського гетьманівною Марією Скоропадською-Монтрезор. Спробувало оточення гетьмана опанувати й філіями Союзу Жінок та щойно організованим патронатом українських жінок для опіки над українськими полоненими в Німеччині на чолі з п. Мірною в Берліні³¹⁵.

Тоді ж спецслужби УНР наводили відомості про появу зв'язків гетьмана з українськими правими групами у Відні на чолі з В. Липинським, зустрічі з поляками-консерваторами, англійцями та представниками Антанти, а також довірених осіб П. Скоропадського з політичними та фінансовими колами Берліна. Тоді ж, у 1920-му, він погодився отаманувати у берлінському осередку Українського Вільного Козацтва, а у жовтні того ж року у німецькій столиці вже відбувся з'їзд прибічників гетьманської ідеї³¹⁶.

Гетьман долучився й до налаштування агітаційної роботи через новозаснований часопис «Українське Слово» (1920–1923 рр.) серед бл. 10 тис. українських військовополонених у навколоберлінських таборах для інтернованих. Дещо пізніше, у червні 1921 р. П. Скоропадський в інтерв'ю цій газеті, яку видавали його колишні ад'ютанти у 1918 р. Г. Зеленевський та О. Крига й редагував Д. Дорошенко, зокрема, сказав: «Українська демократія недооцінила вагу національно-державного моменту революції і зосередила увагу на питанні соціальному, котре хотіла розв'язати якнайрадикальніше. Але країна не могла справитись з обома завданнями одразу – будувати державу і запровадити соціалістичний лад, через те на якийсь час стала жертвою большевицької анархії»³¹⁷. Тобто тоді П. Скоропадський ще вважав, що російсько-советська

315 - Там само.

316 - Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918–1922): Документи і матеріали. – К.: Смолоскип, 2012. – С. 329, 391–392.

317 - Українське Слово. – 1921. – Ч. 43. – 21 червня.

окупація України скоро має зазнати поразки, кажучи, що країна «на якийсь час» стала жертвою більшовизму. І, вочевидь, на його думку, поховальником більшовизму стане селянство (український селянин-хлібороб), його «пробуджений національно-державний інстинкт» і «здорова вдача», які «візьмуть гору над елементами розкладу й руїни»³¹⁸.

Саме тоді до цієї співпраці було залучено Д. Дорошенка і Б. Лепкого, З. Кузеля як редактора та Г. Зеленевського як засновника видання (бюро редакції знаходилося у Берліні по Гауптштрассе, 11). Зрештою, вже у травні 1920 р. з поради П. Скоропадського, співзасновники УСХД В. Липинський, С. Шемет та О. Скоропис-Йолтуховський відвідали в німецькому МЗС В. фон Блюхера з висловом протесту щодо контактів офіційного Берліна з Директорією, яка «вже кілька тижнів як перестала існувати» та з обуренням від «національної зради» С. Петлюри через його співпрацю з Ю. Пілсудським³¹⁹.

Зустрівся Скоропадський також з ген. Біскупським і полк. Родзянком, про що знала розвідка УНР, яка разом з довіреними особами Посольства УНР не виключала й можливості угоди між Скоропадським і Врангелем³²⁰. Проте вже 28 жовтня 1920 р. інформаційний бюлетень Посольства зазначав, що німецькі джерела спростовують чутки, що під патронатом П. Скоропадського «організується в Чехословаччині 20-ти тисячна армія під командою генерала Крауса, яка армія мала б через Бесарабію піти на Україну... Так саме тут вважають за неправдоподібне, щоб між Скоропадським і Врангелем дійшло до якогось порозуміння»³²¹. Насправді, до порозуміння між ними так і не дійшло й дещо пізніше П. Скоропадський категорично відхилив пропозицію П. Врангеля щодо співпраці та щодо будь-якої полі-

318 - Там само.

319 - Golczewski F. *Deutsche und Ukrainer 1914–1939*. – Paderborn; München; Wien; Zürich: Verlag Ferdinand Schöningh, 2010. – С. 401.

320 - ЦДАВО України, ф. 3542, оп. 1, спр. 2, арк. 66.

321 - Там само, ф. 1429, оп. 2, спр. 94, арк. 216.

тичної угоди. Ба більше, повірений у справах УНР в Німеччині Р. Смаль-Стоцький у своєму листі до МЗС УНР упевнено стверджував, що «із московськими кругами гетьман не зноситься», натомість доповідав, що П. Скоропадський «із німецькими [колами] має багацько зв'язків іменно до офіцерів колишнього оберкомандо та військової аристократії»³²².

Слід принагідно зазначити, що певний час у 1920 р. довіреною особою П. Скоропадського був його ад'ютант ще з 1918-го року Г. Зеленевський³²³. Тоді колишній гетьман відряджав його до Відня з метою налагодити зв'язки з правими українськими угрупованнями, де він, зокрема, мав переговори з К. Левіцьким та хліборобами-державниками. Г. Зеленевський мав також зав'язати відносини з поляками. Окрім того, він привіз для В. Липинського особистого листа від П. Скоропадського з проектом думок щодо того як «спастися Отчизну». Утім, головним завданням посланця до Австрії було здійснити переведення грошей гетьманського уряду (15 млн. депозитних авуарів) до Німеччини³²⁴. У 1920 р. (як зазначалося в повідомленні Посольства УНР у Німеччині від 28 жовтня) він був одним з дев'яти членів (Г. Зеленевський, О. Крига, І. Полтавець-Остряниця та ін.) щойно заснованої в Берліні філії Козачої ради Українського Вільного Козацтва, яка «постановила знов ушанувати Скоропадського гетьманським титулом», але той, нібито, відмовився від всеукраїнського гетьманства, «згодившись лише прийняти отаманство над вільним козацтвом»³²⁵. У 1920 р. він, як представник П. Скоропадського, підписав від його імені угоду про співпрацю між гетьманом, УСХД і В. Вишиваним (ерцгерцогом В. Габсбургом). На початку 1920 р. Г. Зеленевський також був одним з співорганізаторів та адміністратором у Берліні консервативно-гетьманського видавництва «Україн-

322 - Там само, ф. 3696, оп. 1, спр. 123, арк. 7.

323 - Там само, арк. 6-9.

324 - Biblioteka Narodowa w Warszawie, спр. 23 XXIV-4a (11), № м-ф. 87286, арк. 24.

325 - ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 1, спр. 123, арк. 7.

ське Слово» (його директором став інший колишній ад'ютант гетьмана О. Крига)³²⁶. Від 1925 р. по 1930 р. О. Крига і Г. Зелене-вський володіли заводом цифрових машин «Крига»³²⁷. Відомо також, що у 1922 р., з доручення гетьмана, Д. Дорошенко і Г. Зелене-вський їздили до Угорщини в Будапешт, щоби спробува-ти домогтися допомоги українській визвольній справі з боку угорського уряду³²⁸.

Проте невдовзі через фінансові питання Г. Зелене-вський та О. Крига розійшлися з П. Скоропадським й розпочали полі-тичну кооперацію з колишнім генеральним писарем гетьмана П. Скоропадського І. Полтавцем-Остряницею, який недовгий час також був його прибічником, але згодом самопроголосив-ся гетьманом України обох берегів Дніпра³²⁹. Як повідомляв ін-формаційний відділ Посольства УНР в Берліні, «охолодження стосунків» між цими двома діячами розпочалося після того, як П. Скоропадський не погодився прийняти вироблений для ньо-го І. Полтавцем-Остряницею авантюрний проект прокламації до українського народу. Тож від того часу той почав працюва-ти на власну руку і намагався віднайти кошти від англійців та угорців для розвитку вже власними силами акції, про яку йш-лося у згаданій прокламації, з метою залучення «українців для спільної боротьби проти Румунії»³³⁰.

326 - На час заснування видавництва до складу його редакції входили такі відомі діячі української культури як І. Герасимович, Д. Дорошенко, З. Кузеля, В. Леонтович, Б. Лепкий, С. Томашівський. Це видавництво ви-давало в Берліні у 1921–1926 рр. газету цієї ж назви (1921–1923 рр.), журнал «Літопис політики і письменства» (1923–1924 рр.) й утримувало бібліотеку «Українське Слово» (1921–1926 рр.), в якій вийшло понад 50 книг (се-ред інших – словник Грінченка-Уманця, «Слов'янський світ» Д. Дорошенка, чотиримовна монографія про О. Архипенка, антологія української поезії «Золоті струни», курси заочної освіти тощо). Директором усіх цих видань був З. Кузеля. Варто зауважити також і про те, що Г. Зелене-вський певний час сам видавав вищевказа-ний часопис «Українське Слово».

327 - ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 34, арк. 72.

328 - Скоропис-Йолтуховський О. «Братчики» при роботі // Ідея та дійсність (Збірка матеріалів та статей). – Львів, 1932. – С. 30.

329 - Група прихильників І. Полтавця-Остряниці з числа колишніх службовців Головної Квартيري П. Скоро-падського (Полетика, Зелене-вський, Крига) пізніше навіть здійснила спробу підпорядкувати під свій вплив берлінську Українську Громаду, проте гетьманці та націоналісти злагодженими діями заблокували цю акцію [Centralny Archiwum Wojskowy (CAW), oddr.II SG, i.303.4., 5396]

330 - ЦДАВО України, ф. 3619, оп. 3, спр. 11, арк. 317–326.

4 вересня 1920 р. І. Полтавець-Остриця заснував у Берліні Українське Вільне Козацтво (Українське Козацьке Товариство), як закордонну філію Вільного Козацтва в Україні³³¹, а у 1921 р. розпочне власну політичну кар'єру у щойно започаткованому у Відні Українському Національному Вільнокозацькому Товаристві (УНВКТ)³³², яка довгий час розколюватиме українські націонал-консервативні кола в еміграції й намагатиметься скласти конкуренцію не лише П. Скоропадському, а й В. Вишиваному (В. Габсбургу) на правому векторі українського емігрантського політикуму³³³.

331 - 8-13 липня 1920 р. УВК-УТК взяло участь у таємній інтернаціональній конференції монархістів у Будапешті, на якій було ухвалено т. зв. меморандум В. Біскупського і в якій головну скрипку грали росіяни [ЦДАВО України, ф. 3619, оп. 3, спр. 11, арк. 282-283].

332 - Український козак (Мюнхен). - 1923. - Ч. 1. - 1 березня; Полтавець-Остриця І. Заповіт // Українське козацтво. - 1978. - Ч. 5-6. - Липень-Серпень.

333 - Українське Національне Вільнокозацьке товариство (УНВКТ) було закладено у Відні 1921 року й у вихідні засади своєї діяльності поклало постанови чигиринського з'їзду Вільного Козацтва (3-6 жовтня 1917 р.). За відомостями Дипломатичного відділу Посольства УНР в Німеччині, у 1921 р. члени Тимчасової Головної Управи УНВКТ І. Полтавець-Остриця і Л. Бармаш підписали низку документів з уповноваженими ген. Я. Слащова-Кримського - Е. де Проше та Г. фон Гомейером. 3 квітня 1921 р. у Берліні Тимчасова Головна Управа УНВКТ (в особі І. Полтавця-Остриці), в розвиток меморандуму В. Біскупського, підписала додатковий договір, за яким «визнала себе союзником генерала Слащова і зобов'язалась так само вірно виконувати всі порозуміння, заключені її уповноваженими», натомість «генерал Слащов-Кримський визнає себе союзником України і зобов'язується вільно виконувати всі договори заключені від його імені його уповноваженими» [ЦДАВО України, ф. 3619, оп. 3, спр. 11, арк. 282-283]. Тимчасову Генеральну Управу УНВКТ очолював В. Вишиваний (В. Габсбург), членом якої був і Л. Бармаш, і І. Полтавець-Остриця (у березні 1921 р. виїхав до Мюнхена, де встановив контакти з керівниками НСДАП, перш за все з А. Розенбергом). До УНВКТ також належали: В. Андрієвський (УПСС), Т. Галіп (УРП в Буковині), О. Турянський (письменник), В. Полетика (УСХД), Б. Бутенко (міністр шляхів УД 1918 р.). Члени Товариства вважали монархію єдиним шляхом вирішення української проблеми і переймалися пошуком претендента на український трон. У Відні УНВКТ заснувало тижневик «Соборна Україна», що на своїх шпальтах розпочав популяризацію В. Вишиваного. Проте вже 19 грудня 1921 р. на сторінках «Соборної України» В. Вишиваний-Габсбург однозначно заперечив свої амбіції й претензії на вищу владу в Україні.

З відходом від активної політичної діяльності В. Габсбурга, УНВКТ очолив І. Полтавець-Остриця. У 1922 р. він з'єднав УВК (УКТ) та частину УНВКТ (яке вже фактично розпалося на т. зв. групи Вишиваного і Полтавця-Бутенка через співпрацю останніх з росіянами) в Українське Національне Козацьке Товариство (УНАКОТО), засноване 1 січня 1923 р. Головною метою Товариства було згуртування «лицарськи-національного», активного і творчого вояцтва, виховання свідомих борців за волю України, але при цьому тісно співпрацювало з російською антибільшовицькою еміграцією. Програма УНАКОТО ідеологічно була близька до націонал-соціалістів й передбачала: формування сильної національної влади, військової диктатури, опертій на козацькі війська; превалювання державних інтересів над принципами свободи слова, приватної власності та персональних свобод; проведення широких соціальних реформ у порозумінні з сусідніми державами; створення Союзу Чорноморських держав тощо. При цьому діяли в тандемі як Рада Генеральної Старшини УНАКОТО, так і Генеральні Ради Вільного Козацтва. 1 липня 1926 р., після вбивства С. Петлюри, І. Полтавець-Остриця під лейблєю Всеукраїнської Націонал-Повстанської Козачої Ради (ВУНПКР) видав т. зв. Перший Універсал «До українського козацького народу», де він проголошується гетьманом і національним вождем усієї України обох боків Дніпра та військ козацьких і запорозьких, а також диктатором Української Народньої Козацької Республіки. У січні 1927 р. Українська Громада в Німеччині розриває усі стосунки з УНАКОТО.

23 травня 1935 р. І. Полтавець-Остриця звернувся до А. Гітлера з листом, в якому висунув пропозицію про готовність надання своєї організації в розпорядження Німеччини на умовах дотримання нею союзницьких щодо України вимог Брест-Литовського мирного договору, але Гестапо радило МЗС Німеччини не звертати уваги на УНАКОР, позаяк вона «існує лише на папері і практично не має прихильників». Від 1936 р. УНАКО-

Заснована І. Полтавцем-Остряницею газета «Український Козак» (Ч. 10 за 1 липня 1923 р.)

На той час погляди гетьмана зазнали певних змін і були відносно ліберальними, такими, що навіть давало В. Липинському привід думати, що П. Скоропадський «недосить реакційний, що він демократ». Більше того, «він не згоджується стати дідовичним гетьманом, – нарікав В. Липинський, – а нам потрібна монархія, бо після смерті гетьмана знов почнеться агітація, боротьба партій, т. є. руйнація»³³⁴. У той же час, станом на середину жовтня 1920 р., П. Скоропадський в інтерв'ю швейцарській «La Gazette de Lauzanne» заявляв: «Я залишаюся між тім переконаним, що для будучого мира в Східній Європі, для боротьби проти розлагаючих крайніх течій є тільки одна гребля, єдиний вал, це національне почуття. Україна збудована в державу, базовану на національному почуттю, яке відповідає глибоким ба-

ТО було перетворено на Український Народний Козацький Рух чи, інакше, Українське Вільне Козацтво (УВК УНАКОР). Поряд з УВК УНАКОР діяли також: Еміграційний козацький союз Підкарпатської Русі та Козацький еміграційний центр «Вільне козацтво» у Празі (Чехія). У др. пол. 1930-х УНАКОР нібито, а швидше – на папері, включав у себе 8 кошів: в Болгарії, Австрії, Німеччині, Чехо-Словаччині, Марокко, Польщі, Канаді та Україні (Повстанський кіш). Польський кіш очолював кошовий отаман ген.-хор. І. Волошин-Берчак, на Волині – к.-адм. В. Савченко-Більський; до Волинського коша входили три полки: в Ковелі – полк. З. Дорошенко, в Дубно – полк. Н. Тадієв, в Луцьку – П. Мінченко. У 1942 р. через тиск німців І. Полтавець-Остряниця відійшов від політичної діяльності. Від 1942 р. УВК (УНАКОР) очолювали: І. Волошин-Берчак (у 1942 р.), М. Омелянович-Павленко (1942–1944), П. Терещенко (1944–1945). Після закінчення II світової війни провід УВК було перенесено до Північної Америки, проте сам Рух був малочисельним і не впливовим.

334 - Феденко П. Влада Павла Скоропадського. – Лондон; – Мюнхен, 1968. – С. 29.

жанням наріду самому визначатись, буде елементом безмірної сили для цього миру, якого цілий світ нині шукає»³³⁵. Власне, як запевняв В. Липинський, сам П. Скоропадський у 1920–1921 рр. ще вважав, «що проголошення монархічного гасла не своєчасне, що таке гасло його – Скоропадського – може скомпромітувати»³³⁶.

У 1920 р. В. Липинський, в присутності С. Шемета та О. Скорописа-Йолтуховського, запропонував гетьманові вступити до лав УСХД³³⁷. Зрештою, між гетьманом П. Скоропадським та представниками УСХД вдалося налагодити контакт і закріпити його обопільною угодою. 8 травня 1920 р. у Берліні таку угоду між П. Скоропадським та УСХД було підписано В. Липинським, С. Шеметом, О. Скоропис-Йолтуховським, Д. Дорошенком та А. Білопольським (з боку УСХД) й полк. Г. Зеленевським (з боку гетьмана)³³⁸. «Завданням нашим являється збудування незалежної, міцної Української Держави, – наголошувалося у документі. – Завдання це будемо вважати виконаним, коли державну організацію завершимо коронаційним актом»³³⁹. Начальним вождем усіх військових сил Української Держави визнавався гетьман Павло Скоропадський. Угодою також передбачалося, що, «коли успіх наших оружних сил під проводом Начального Вождя і державне будівництво досягнуть такого розвитку, який уможливить завершення нашої праці коронаційним актом, ми прирікаємо вжити всіх наших впливів на те, щоб Українським Монархом став Начальний Вождь наших оружних сил»³⁴⁰.

335 - La Gazette de Lauzanne. – 1920. – № 287. – 15 octobre; Owsikowski. Szczegóły rozmowy z hetmanem Skoropadskim // Józef Piłsudski Institute of America. – F. 701/7. Ukrainian Military Mission in Poland. – Fold. 1. – Doc. 701-007-001-283. – Р. 3–4 (Ark. 285–286); Скоропадський про самостійність України // Український прапор. – 1920. – чч. 55–56; ЦДАГО України, ф. 269, оп. 3, спр. 2, арк. 1, 2 зв.

336 - Збірник Хліборобської України. – Т. 1. – Прага: Видання Брацтва Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців, 1931. – С. 17.

337 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 86.

338 - Шемет С. В. К. Липинський при громадській роботі // В. Липинський як ідеолог і політик. – Ужгород, 1931. – С. 26.

339 - Осташко Т. В'ячеслав Липинский: від посла Української Держави до УСХД // Молода нація. – 2002. – № 4. – С. 88–90.

340 - Там само.

Було також узгоджено створити дорадчий, законодавчий і виконавчий органи:

- *Генеральна Рада* (дорадчий орган) мала складатися з представників тих громадських груп, що визнають гетьмана П. Скоропадського начальним вождем;

- *Рада Земель* (законодавчий орган) повинна була б виробляти закони;

- *Тимчасовий Адміністративний Комітет* (виконавчий орган) був своєрідним урядом Організації, який після відновлення гетьманської держави в Україні мав бути трансформований на Раду Міністрів.

Начальний вождь (П. Скоропадський) мав узгоджувати з Генеральною Радою питання внутрішньої та зовнішньої політики, а військово-організаційні справи – цілком самостійно.

Угодою також було передбачено, що до першого складу Генеральної Ради мали увійти члени ініціативної групи (засновники) УСХД. Один з співзасновників УСХД Д. Дорошенко згадував у листі до М. Стороженка від 4 серпня 1925 р., що саме «Липинський допоміг тепер не мені одному знайти ясну й певну стежку серед еміграційного розбрату. [...] Це він звів до купи і об'єднав цілий гурт людей коло нашого бувшого Гетьмана як біля особи, що вже по своєму становищу являється, так би мовити, втіленням, символом українських державницьких стремлінь»³⁴¹.

Тим часом у жовтні 1920 р. П. Скоропадського в Берліні навідали Д. Дорошенко, С. Шемет, О. Скоропис-Йолтуховський та В. Степанківський, які в присутності Г. Зеленецького, І. Полтавця-Остряниці та інших відбули наради і, як повідомляв у своєму таємному обіжнику для голів дипломатичних місій УНР за кордоном Департамент чужоземних зносин МЗС УНР від 11 квітня 1921 р., «очевидно хотіли розпочати якусь акцію серед німців», додаючи, що «В. Степанківський був в цих спра-

341 - В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн. 1. – К.: Темпора, 2010. – С. 462, 465.

вах навіть на авдієнції у міністра закордонних справ Німеччини»³⁴².

На думку МЗС УНР, В. Степанківський, як керівник українського Пресового бюро в Лозанні, мав приятні взаємини з экс-секретарем Посольства Німеччини в Лондоні К. фон Шубертом (згодом, у 1924 р. став держсекретарем міністра іноземних справ Г. Штресмана), який допомагав В. Степанківському поширювати політичні зв'язки П. Скоропадського у Великій Британії. «Завданням В. Степанківського в

Володимир Степанківський
(1912 р.)

Лондоні було зацікавити відповідним чином англійський уряд, вплинути на нього на користь Скоропадського і через посередництво Англії дістати від Румунії дозвіл і допомогу в утворенні на румунській території збірного пункту для військ Скоропадського», – вважали в МЗС УНР. А війська ці, начебто, мали почати формуватися з українських військовополонених, 10-тисячний контингент яких тоді утримувався в Німеччині, й саме задля цього гетьманець О. Скоропис-Йолтуховський «робив заходи для заснування окремого комітету допомоги полоненим під його керуванням»³⁴³.

Керівництво УНРівської дипломатії також було впевнене у тому, що П. Скоропадський нібито продав в Англії маєток своєї дружини і за виручені за нього 200 млн марок отримав кошти на розвиток своєї політичної акції, а також, що він видавав «різним французьким капіталістичним товариствам всякого роду концесії та боргові зобов'язання з датами того часу, коли він мав владу на Україні»³⁴⁴. Тож, попри висновки, що наміри П. Скоропадського «при сучасній ситуації не мають за собою на німець-

342 - ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 2, спр. 322, арк. 17.

343 - Там само, арк. 16 зв.

344 - Там само, арк. 19.

кому ґрунті нічого такого, що можна б вважати безпосередньою небезпекою для УНР зовні», її МЗС таки визнавало, що «праця Скоропадського все ж таки шкодить в деякій мірі урядові УНР в його змаганнях вести близькі стосунки у Західній Європі» і тому наказало усім своїм дипломатичним представництвам «без розголосу» стежити за гетьманцями й повсюдно нейтралізовувати їхні наміри та акції «особливо в урядових колах»³⁴⁵. Дещо згодом між П. Скоропадським та УСХД відбулася нарада у Райхенау в Австрії, де мешкав тоді В. Липинський, про що й повідомляв головного отамана УНР С. Петлюру у своєму листі співробітник українського пресового бюро в Австрії І. Проць³⁴⁶.

Кілька разів хлібороби-державники намагалися залучити до своїх лав й колишнього члена Головної Управи УДХП Д. Донцова, зокрема у 1919 р., коли надіслали йому до Берна проект програми своєї нової партії, яка згодом перетворилася на УСХД. Тоді Д. Донцов відхилив цю пропозицію, в тому числі й з образи щодо ігнорування його особи під час розробки того проекту, з причин незгоди з його основними тезами та через несприйняття у провідництві нової політичної сили деяких осіб (зокрема О. Скорописа-Йолтуховського і Д. Дорошенка)³⁴⁷. Ще раз безуспішно спробували хлібороби-державники втягнути до своєї політично-організаційної орбіти Д. Донцова 1921 р. у Відні та 1922 р. у Львові й потім через інж. О. Кригу (ад'ютанта П. Скоропадського) в Швейцарії. Кожного разу Д. Донцов відмовляв, як він сам зазначав у 1926 р., не вірячи ні в їхню ідею, ані в тих, хто її представляв³⁴⁸.

Водночас у хліборобів-державників почалися псуватися взаємини з В. Вишиваним (В. Габсбургом). Квінтесенцією непорозумінь став лист В. Габсбурга до В. Липинського від 10 березня 1921 р. з вкрай поганими і незадовільними висловами стосовно

345 - Там само, ф. 3696, оп. 2, спр. 466, арк. 65-65 зв.

346 - Там само, ф. 1429, оп. 2, спр. 322, арк. 16.

347 - Донцов Д. Дон-Кіхотам монархізму // Державна Нація. - 1927. - Ч. 1. - С. 30.

348 - Там само. - С. 35.

надрукованого у «Хліборобській Україні» Статуту УСХД, який, на думку ерцгерцога, мав «недемократичний характер». Тож Рада Присяжних УСХД (як видно з листа від 2 квітня 1921 р.) без проволікань прийняла до відома заяву ерцгерцога про його політичний розрив з гетьманцями через незгоду зі Статутом і Регламентом Організації й звернулася до гетьмана П. Скоропадського з проханням звільнити В. Габсбурга з членства у Генеральній Раді УСХД³⁴⁹.

Крім того УСХД у своєму Комунікаті одразу ж публічно дистанціювався від ерцгерцога, уникаючи згадки про його цісарське походження й називаючи, що прикметно, полковником: «З приводу розповсюдження в деяких колах неправдивих чуток про участь УСХД у теперішній політичній діяльності полковника Василя Вишиваного заявляємо, що УСХД, ставлячись із повагою до ідеї української трудової монархії і працюючи для її здійснення, віддає всі свої сили справі об'єднання та організації українського хліборобського класу і тому в персональній акції полк. Василя Вишиваного ніякої участі не бере»³⁵⁰.

Про яку «акцію» полк. В. Вишиваного (ерцгерцога В. Габсбурга) йшлося? 1921 року певні кола консервативної еміграції («дрібні хлібороби», як визначав їх Є. Чикаленко у своєму щоденнику записом від 20 червня), що зорганізувалися в Українську Народну Партію, а також галицька старшина, частина наддніпрян-

Вільгельм Габсбург
(Василь Вишиваний)

349 - Липинський В. Листування. - Т. 1. - Київ; - Філадельфія, 2003. - С. 274-275.

350 - Хліборобська України. - 1920/21. - Кн. II, III, IV. - С. 273.

ської старшини та інтелігенції, висунули і підтримали В. Габсбурга на український трон, або ж гетьманство.

У серпні 1921 р. В. Габсбург розповідав Є. Чикаленку, що німці нібито запропонували надати йому «військові сили, в числі не менше 30 тис. чоловік, які будуть і гвардією і інструкторами для української армії та потрібні для організації гроші» і після певних роздумів він погодився стати на чолі «всієї акції і як голова організації “Вільного козацтва” заключив тайні договори з військовими та комерційними колами Німеччини, при участі Баварського і Пруського урядів і з мовчазною згодою “Все-германського правительства”»³⁵¹. При цьому він запропонував Є. Чикаленку стати головою політичного відділу Організації й підібрати 10–12 членів до Генеральної Ради Вільного Козацтва, яка би підтовувала усе для вступу в Україну та стала би у ній фактично урядом, що був би визнаний єдиним урядом України німецьким, угорським, іспанським і, можливо, англійським урядами. Сам В. Габсбург мав зайнятися військовою справою та, як можна розуміти, при опануванні країною посісти трон держави.

Є. Чикаленко навіть виношував плани зближення гетьманців П. Скоропадського з В. Габсбургом шляхом влаштування шлюбу між ерцгерцогом і гетьманівною Єлисаветою – донькою П. Скоропадського. «Це приєднало б до Вишиваного не тільки Скоропадського, а й його оточення, прихилило б до нього і духовенство наше, яке до нього, як до хоч і греко, а все таки католика, ставитиметься вороже; крім того далеко ліпше мати “шепотуху коло уха” свідому українку, якою є, як кажуть, панна Лизавета, ніж якусь инчу жінку»³⁵². Ба більше, Є. Чикаленко стверджував, що й В. Липинський на певному етапі «акції» В. Габсбурга заходився втілювати в життя цей задум. З усього цього, як відомо,

351 - Архів ім. Д. Антоновича Української вільної академії наук у США (Архів УВАН), ф. 86. Листування.

352 - Там само, ф. 86. Щоденник.

нічого не вийшло, як і з самої «акції», а гетьманівна, у підсумку, вийшла заміж за В. Кужіма.

Утім, як зізнавався сам Є. Чикаленко, усі, до кого він звертався з цим проектом (Д. Чижевський, В. Леонтович, В. Королів (Старий), К. Лоський, І. Токаржевський, Д. Дорошенко) відкинули можливість своєї гіпотетичної співпраці з В. Габсбургом. Тож незабаром і сам Є. Чикаленко мусів відректися публічно від свого зв'язку з ерцгерцогом в контексті очолення проєктованого ним «уряду» та з його політичною акцією, опублікувавши вже на початку вересня 1921 р. відповідне повідомлення в «Українському прапорі» та «Українській трибуні».

Євген Чикаленко

У грудні того ж року майже всі члени групи-засновників УСХД підписали його Статут і власні Заприсяження, утворивши *Раду Присяжних УСХД*, яку очолив В. Липинський³⁵³. До *першого складу Ради Присяжних*, що стала на чолі УСХД, увійшло сім осіб: В. Липинський, С. Шемет, Н. Кочубей, О. Скоропис-Йолтуховський, С. Крилач (Л. Сідлецький), М. Тимофіїв і гр. А. Монтрезор³⁵⁴. Протягом 1921 р. члени Ради Присяжних займалися організаційно-установчою діяльністю³⁵⁵ і на перший порох свого існування не мали наміру перебирати на себе провід цілим Гетьманським Рухом, призначаючи собі

353 - Шемет С. В. К. Липинський при громадській роботі // В. Липинський як ідеолог і політик. – Ужгород, 1931. – С. 26.

354 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7078, т. 1, арк. 269.

355 - Шемет С. В. К. Липинський при громадській роботі // В. Липинський як ідеолог і політик. – Ужгород, 1931. – С. 27.

ролю непомітного зовні внутрішнього чинника (вважалося, що новозасновані широкі громадські організації хліборобів по усій Європі виділять з себе об'єднаний провід, що вестиме його зовнішні справи, проте невдовзі ці сподівання не справдилися)³⁵⁶. У січні, травні та червні відбулися робочі засідання Ради Присяжних. Формально ж П. Скоропадський вступив до УСХД на загальних підставах лише 6 листопада 1921 р., коли склав у Ван-нзее таке записання:

«Приймаю свідомо Статут і Реглямент УСХД і кладучи під ними мій власний підпис, стверджую цим урочисто, що цей Статут і Реглямент, у всіх своїх пунктах, вповні відповідають моему власному духові і моїй власній волі. І в знак мого власного продуманого та непорушного рішення взяти на себе всю відповідальність і всі обов'язки, які несуть супроти Рідної Української Землі, супроти Української Нації та Української Держави, супроти свого хліборобського класу та супроти самих себе Присяжні співробітники УСХД, я, Павло Скоропадський, вступаючи до Ради Присяжних, своєю честю і честю попередніх поколінь, що полягли в обороні Рідної Землі і в обороні своєї Незалежної та Суверенної Держави – записуюсь, що:

1) Буду вірно і до кінця мого життя служити ідеї Української Трудової Монархії, побудованої на співпраці і співдружності автономних і самозорганізованих українських класів і українських Земель, об'єднаних в одну Націю і в одну Державу принципом національної та державної єдності, персоніфікованої в Особі невибираного і дідовичного Гетьмана Всієї України та Великого Князя Всея Малия Руси, бо тільки така форма державності в стані забезпечити незалежність і суверенність Української Держави та оберегти честь, достойність і національні права всіх громадян Української Землі од чужинецьких руйнуючих впливів та від рабської залежності од чужинців.

356 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7078, т. 1, арк. 269.

2) Буду проводити цю ідею в життя в рядах організації УСХД, віддаючи їй всі мої сили та збільшуючи їх почуттям єдності і братерства, спільної ідеї та спільної праці. Для того буду дисципліновано виконувати всі постанови УСХД, поступаючись, коли він того вимагатиме, моїми особистими інтересами. Буду все і скрізь піддержувати і зміцнити його авторитет, ставлячи перш за все суворі вимоги в виконуванні своїх обов'язків до самого себе, а також вимагаючи від інших співробітників якнайпильнішого виконання прийнятих ними на себе обов'язків. Буду працювати над зміцненням нашої внутрішньої єдності через взаємну пошану, братерську любов, чесні і прості взаємовідносини і піддержування рівності авторитету.

3) Буду поборювати всякі чужі форми державности на Україні, як не відповідаючі потребі ладу і спокою для моєї Рідної Української Землі, як принижуючі честь і достоїнність Української Нації; як виховуючі серед нас почуття погорди до самих себе, почуття нашої низчости супроти чужинців та нашої нездатности до незалежного життя і як підюджуючі нас до взаємного винищування себе во ім'я інтересів чужих націй і чужих держав; і буду боротись зо всякими внутрішніми руїнницькими течіями, що деморалізують нас систематичним розвалом релігії, моральности, національної самоповаги і національної єдності та, ослаблюючи таким чином нашу внутрішню силу,

Павло Скоропадський
(вілла у Ваннзее)

ведуть нас свідомо або несвідомо під панування чужих націй, чужих інтересів та чужих держав.

4) Не буду ні тепер, ні до кінця мого життя належати до яких би то не було політичних партій та вживати партійної політики до досягнення моїх персональних цілей і не буду без згоди Ради Присяжних брати участі в яких би то не було тайних та явних товариствах, братствах і організаціях. І це моє добровільне Заприсяження, моїм власноручним підписом скріплене, буду мати право замінити тільки Присягою всенародною, złożеною в Українській Столиці Гетьманові Всієї України і Великому Князю Всея Маля Руси, проголошеному по збудованню суверенної і незалежної Української Держави в формі Української Трудової Монархії.

Павло Скоропадський 6 листопаду 1921 року. Ванзее»³⁵⁷.

Тоді ж П. Скоропадський увійшов до складу Ради Присяжних УСХД на рівних з її іншими членами правами. На той час він ще не позиціонувався Союзом, принаймні публічно, як маєстатний персоніфікатор монархічного-спадкового роду, проте вже 1922 року виразно виявив свою причетність до УСХД через публікацію в його офіційному друкованому органі «Хліборобська Україна» спогадів про 1-й Український корпус та свого гетьманського листа «До українського хліборобського вояцтва з подякою за привітання, прислані старшинами і козаками хліборобами з нагоди Великодніх Свят 1922 р.»³⁵⁸.

Обов'язки члена Ради Присяжних прийняв на себе й полк. М. Гоголь-Яновський, проте його участь у ній зберігалася у таємниці з огляду на його від'їзд до УСРР з метою закладання там підпільної гетьманської організації³⁵⁹. 20 грудня 1922 р. М. Гоголь-Яновський отримав візу на в'їзд на терени УСРР від

357 - Заприсяження, складене Гетьманом Павлом Скоропадським // Збірник Хліборобської України. – Т. 1. – Прага: Видання Брацтва Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців, 1931. – С. 18; Хліборобська Україна. – Кн. 2. – 36. III і IV. – Відень: Видання Українського Союзу Хліборобів Державників, 1920–1921. – С. 264; Розкол серед гетьманців. (Лист до редакції) // Діло. – 1930. – Ч. 217. – 1 жовтня. – С. 4.

358 - Хліборобська Україна. – Кн. 4. – 36. VII і VIII. – Відень: Видання Українського Союзу Хліборобів Державників, 1922–1923. – С. 3–40, 300–302.

359 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7078, т. 1, арк. 269.

українського радянського повноважного представництва в Польщі через прикордонний пункт Здолбунів-Шепетівка від 9 грудня 1922 р. (був амністований постановою ВЦВК УСРР від 12 грудня 1922 р.) з дозволом на проживання в УСРР до 31 січня 1923 р., після чого йому мало б бути дозволено звичайне мешкання в Радянській Україні³⁶⁰. Відомо, що у 1923 р. він мешкав у м. Лубни (вул. Лукашевська), клопотався про вид на мешкання у Харкові й значився в Книзі обліку осіб, що стояли на особливому обліку колишніх білих офіцерів в органах Харківського ДПУ УСРР (т. 4, № 20901) як генерал-майор (генерал-хорунжий) Армії УНР. Подальша його доля невідома.

В. Липинський вважав, що обрання нового гетьмана в еміграції в якості голови української монархічної держави не є доцільним, оскільки цю державу ще належить здобути. Та усе ж, на його думку, навіть на вигнанні, поза рідним Краєм, таки мусила бути людина, що персоніфікувала би у собі ідею української трудової монархії, стала би символом чистоти самої ідеї та єдності монархічних організацій. Цю місію й мав виконувати гетьман П. Скоропадський та рід Скоропадських. Єдиною вадою дідичної монархії В. Липинський вважав те, що не усі члени певного пануючого роду можуть мати відповідні до цього персональні здібності для правління. «Але ця небезпека усувається власне при конституційній, правовій (не самодержавній) монархії і тоді, коли ця група, на яку спирається мо-

Микола Гоголь-Яновський

360 - ДАХО, ф.р-203, оп. 1, спр. 1295, арк. 41, 41зв.

нархія, добре організована і вірна та віддана своїй династії», – писав він у листі до полк. О. Шаповала³⁶¹. Варто зауважити, що будучи палким прихильником монархічного ладу, В. Липинський, разом з тим, рішуче відкидав абсолютистсько-монархічні режими, називаючи їх «спадковими диктатурами»³⁶². «Ми не хочемо, розуміється, старого царського самодержав'я, – наголошував він у 1925 р. з Райхенау, – цієї півазіятської демократичної деспотії, що себе в хвилини небезпеки все при допомозі юрби – погромами рятувала»³⁶³.

На його думку, існують «два способи персоніфікації політичних ідей: диктатура і монархія. При диктатурі персоніфікує ідею людина, яка вверх вибилася тільки за свої заслуги і здібності. При монархії ідею персоніфікує людина і рід, який має історичне, традиційне право до цієї персоніфікації. При диктатурі диктатор править самодержавно і безвідповідально; при монархії монарх (у нас він би звався гетьманом) править через призначених на це людей, які відповідають за виконання влади перед ним і перед тими, ким вони правлять»³⁶⁴.

Свою концептуальну ідеологічну теорію українського монархічного націонал-консерватизму В. Липинський почав писати 1919 року у фундаментальній праці «Листи до братів-хліборобів», яка частинами (по мірі написання) друкувалася у неперіодичному органі УСХД «Хліборобська Україна», перший зшиток якого було видано Організацією у Відні в травні 1920 року. Редакція новоствореного часопису зна-

361 - ЦДАВО України, ф. 4465, оп. 1, спр. 777, арк. 171–171 зв.

362 - Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. – К.; Філадельфія, 1995. – С. 42.

363 - Там само.

364 - ЦДАВО України, ф. 4465, оп. 1, спр. 777, арк. 171.

ходилася при Бюро УСХД за адресою: Відень, вул. Ердбергерланде, 6/11. Усього протягом 1920–1925 рр. було випущено п'ять книжок «Хліборобської України», які вміщували десять чисел (збірників). Кожна окрема книжка відрізнялася як за обсягом, так і за ціною: перша книжка – 1920 р., збірник I (124 с.); друга – 1920–1921 рр., збірник II, III і IV (276 с.); третя – 1921 р., збірник V і VI (236 с.); четверта – 1922–1923 рр., збірник VII і VIII (372 с.); п'ята – 1924–1925 рр., збірник IX і X (399 с.).

У збірниках були офіційна інформація, а також відомості на економічну, літературну й культурницьку тематику, “З минулого”, хроніку поточних подій (“З життя хліборобських організацій”), посмертні згадки тощо. Офіційна частина пресового органу УСХД представлена різного роду документами, що стосувалися безпосередньо гетьманського середовища (зокрема Комунікат УСХД, офіційне пояснення, чому УСХД не приєднався до роботи Всеукраїнської Національної Ради, Статут і Регламент УСХД, заява В. Липинського і С. Шемета про вихід зі складу УДХП, інформація про заснування Союзу Українських Хліборобів у Бухаресті (Румунія), листування Ради Присяжних УСХД з новоствореним СУБ, відомості про нараду представників хліборобських груп Польщі, Німеччини, Болгарії, Румунії та УСХД, що відбулася 4–8 червня 1922 р. у Райхенау (Австрія), Комунікат Центральної Управи ОУХО від 16 липня 1925 р. тощо.

Були також публікації з історії зародження та становлення організованого українського консервативного руху, автором яких є С. Шемет: «До історії Української Демократично-хліборобської Партії» (зб. I, с. 63–79) та «Огляд Українського Хліборобського руху на еміграції в першій половині 1921 року» (зб. V і VI, с. 171–176). На фінансово-економічну тему вміщено праці: М. Тимофіїва «До наших економічних перспектив» (зб. II, III і IV, с. 65–121; зб. V і VI, с. 105–142) та «Жиди і народне господарство України» (зб. VII і VIII, с. 237–299), а також О. Одарченка «Основи номінальної валюти» (зб. IX–X, с. 217–260). Літературно-культурницька тематика представлена розвідками М. Жученка «Український

видавничий рух в 1919 році» (зб. I, с. 110–115) та «Український видавничий рух в першій половині 1921 р.» (зб. V і VI, с. 199–206), а також інших авторів на теми: «Українське письменство в 1920 році» (зб. II, III і IV, с. 238–243), «Нові книжки і рецензії» (зб. II, III і IV, с. 246–254) та ін. Серед праць на історичну тему можна виділити публікації таких авторів як: Д. Дорошенко «Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році» (зб. II, III і IV, с. 49–64) та «Замітки до історії 1918 року на Україні» (зб. V і VI, с. 75–104); С. Шемет «Полковник Петро Болбочан (Замітки до історії Запорозького Корпусу 1917–1919 рр.)» (зб. VII і VIII, с. 200–236); І. Борщак «“Orlikiana” (Опис невиданих матеріалів про Гетьмана Орлика, його родину і оточення)» (зб. VII і VIII, с. 341–371) та ін. Надзвичайний інтерес мають опубліковані на сторінках часопису спогади, зокрема автобіографічна розвідка О. Скорописа-Йолтуховського «Мої злочини» (зб. II, III і IV,

В'ячеслав Липинський
(скульптура Григорія Крука, 1969 р.,
бронза)

с. 191–237), витяги зі спогадів П. Скоропадського: «Від початку 1918 р. до проголошення Гетьманства» (зб. IX–X, с. 31–92) та «І-й Український Корпус» (зб. VII і VIII, с. 6–40). Важливими ідеологічно-теоретичними публікаціями в «Хліборобській Україні» були праці таких діячів гетьмансько-консервативного руху як: С. Томашівський «Влада й культура» (зб. VII і VIII, с. 303–311) та «Історія і політика» (зб. V і 4 VI, с. 165–170), Н. Кочубей «Думки Гетьманця» (зб. II, III і IV, с. 122–139) та А. Монтрезор «“Дух нації” і “дух землі”» (зб. IX–X, с. 289–275).

Головною ж публікацією часопису «Хліборобська Україна»

була фундаментальна теоретична праця *«Листи до братів-хліборобів»* В. Липинського: початкова частина *«Листів»* під назвою *«Українська наддніпрянська інтелігенція й українська національна ідея»* з'явилася у першому збірникові-книзі (зб. I, с. 3–62); у другій книзі – *«Наша “орієнтація»* (зб. II, III і IV, с. 3–48); у третій та четвертій – *«Про національну аристократію та про три основні методи її організації: класократію, охлократію і демократію»* (зб. V і VI, с. 3–74; зб. VII і VIII, с. 41–199); у п'ятій – заключна частина з розлогою назвою *«Про політику, як умілість вибору такого методу здобування та організації влади і організації громадянства, який би уможливив будову і збереження окремої Держави на Українській Землі і забезпечив існування та розвиток Української Нації»* (зб. IX–X, с. 93–216). З праць В. Липинського у *«Хліборобській Україні»* друкувалися також його *«Покликання “варягів”, чи організація хліборобів? (Кілька уваг з приводу статті Є. Х. Чикаленка: “Де вихід?”)»* (зб. VII і VIII, с. 312–340; зб. XI і X, с. 296–376) та публіцистичний допис *«З приводу статті генерала Залеського»* (зб. IX–X, с. 278–283).

Особливістю і позитивним елементом національного консерватизму В. Липинського була ідея політичної інтеграції як засобу творення незалежної національної держави. Нація в теорії націонал-консерватизму – це усі громадяни держави, споріднені спільними традиціями, історією, культурою, державно-етнографічною територією та суспільно-політичною організацією й державним організмом. Головна канва націоналізму В. Липинського полягала у тому, що українці відрізняються від інших народів лише своєю політичною інтеграцією на ґрунті етнокультури і національної самосвідомості. Відтак вони мусять згуртовувати усі інші етнонаціональні меншини, що мешкають на теренах України, в одне національно-політичне ціле – політичну націю. Тож цілком природно, що важливе місце у його концепті українського націонал-консерватизму посідає ідеологія, тісно переплетена з традиціоналізмом, з історією української державності, політичний елітаризм (аристо-

кратизм) у поєднанні з особливою шаною до етичної культури хліборобської спільноти. Вершиною ж його ідеологічної конструкції є етнополітична еволюція суверенної української нації у соборній і самостійній Українській Державі.

Одним з новаторств В. Липинського у політичній теорії є його типологія та аналіз форм державного устрою, а саме – три основні типи суспільно-державного ладу: «демократія», «охлократія», «класократія»³⁶⁵.

За «демократії», згідно з вченням В. Липинського, – державна влада або потрапляє безпосередньо до рук «багатіїв-плутократів», або ж до рук винайнятих ними політиків-професіоналів з-поміж інтелігенції, а відтак насправді усіляка демократія є «хаосом розкладу»³⁶⁶. Як наслідок – державна влада за такого ладу стає знаряддям втілення не народних, а приватних потреб окремих осіб чи угруповань. Партійно-політичне ж розмежування та взаємопоборювання в умовах демократії, позбавляє їхніх провідників та adeptів відчуття політичної відповідальності, а необмежений демократичний індивідуалізм підриває в суспільстві основи дисципліни і правопорядку. Перебуваючи під свіжими враженнями та будучи свідком й учасником нещодавнього національного державотворення 1918–1920 рр., В. Липинський одним з прикладів такої «демократії» вбачав у вітчизняному партійно-революційному соціалістично-демократичному русі та у створеній й утраченій його провідниками Українській Народній Республіці. Сам він у ту пору вже давно сповідував консервативно-державницьку та самостійницьку ідеології й від 1918 р. (за Гетьманату) перебував на дипломатичній службі у ранзі посла Української Держави в Австро-Угорщині.

365 - Дивіться: Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. – Відень, 1926; Липинський В. Покликання „Варягів“ чи організація хліборобів. – Відень, 1925; Липинський В. Релігія і церква в історії України. – Відень, 1925; Листування В. Липинського – Т. 1. – К.: Смолоскип, 2003. – 960 с.; Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. – Київ-; Філадельфія, 1995. – 470 с.; Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. – Київ; Філадельфія, 1995. – 470 с.

366 - Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. – Нью-Йорк: Булава, 1954. – С. 230.

«Охлократією», тобто системою, для якої є характерним зосередження політичної й духовної влади в одних руках, В. Липинський кваліфікував такі державно-суспільні лади як: революційні диктатури, фашизм, більшовизм тощо. Що ж до духовної влади в охлократичній системі координат, то її він розуміє не лише як церковну в її звичному усвідомленні, а й як ідеологічну. Тобто як морально-ідеологічну та релігійно-духовну, яку уособлює і сповідує державно-моральний лідер (голова держави), що де-факто і де-юре представляє, інтепретує і пропагує офіційну доктрину та ідеологічні засади. У минулому уособленням «охлократії» виступали кочівники, а в новітні часи, на думку В. Липинського, її репрезентантами є декласовані елементи суспільства. Як логічний наслідок: за охлократичної держави формується й опановує владу монолітний військово-бюрократичний прошарок, який легко маніпулює юрбою³⁶⁷.

На противагу двом вищевказаним, деструктивним для нації й суспільства типам державного устрою, В. Липинський пропонує найприйнятніший для України – «класократію»³⁶⁸, тобто форму державного устрою, яка втілює механізм врівноваження та взаємодоповнення між владою і свободою, поміж силами консерватизму і поступу (прогресу) й стержнем якого є права, «законом обмежена і законом обмежуюча» конституційна монархія. На чолі такої держави, відповідно, має бути український монарх – гетьман, влада якого є дідичною (спадковою) і є персоніфіковано легітимною як з огляду юридичного, так і з огляду історичної тяглості та ідеологічно-моральної закономірності³⁶⁹.

367 - Липинський В. Релігія і Церква в історії України // Політологічні читання. – 1994. – № 1. – С. 219; Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – К., Філадельфія, 1995. – С. 276.

368 - Слово «класократія» вперше було вжито прихильником гетьманату й однодумцем В. Липинського Н. В. Кочубеєм. Він також започаткував цю ідею та оформив її, зокрема, у соціологічній схемі класової та партійної організації тощо.

369 - Липинський В. К. Національна аристократія // Консерватизм: Антологія. – К.: Смолоскип, 1998. – С. 254–257; Липинський В. К. Листи до братів – хліборобів // Твори у шести томах. – К.; Філадельфія, 1995. – Т. 6. – С. 16; Липинський В. К. Хам і Яфет. З приводу десятих роковин 16/29 Квітня 1918 р. // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 63–76.

Класократія – то метод такої організації нації і держави, де:

- в їх основу кладуться й втілюються народженні еволюційним шляхом у народній матеріальній, духовній та історичній спадщині й дійсності вже виразно вроджені органічні класи, що володіють і здатні розвивати як особисто, так і безпосередньо своїми засобами продукції та інтелектуальними здобутками цю націю і державу;
- які зародилися і виділилися природно-виробничим відбором в особливу трудову, звичаєву і поступальну спільноту у загальній расово-генетичній спаяності, суспільно-історичній тяглості і психологічно-світоглядній єдності нації;
- які силами кращих своїх представників – твореної новітньої аристократії, здатні і зобов'язані зміцнювати, розвивати і зберігати національну державу свого народу як його найвищий ідеал і життєдатне джерело майбуття.

Вже у квітні 1920 р. В. Липинський був переконаний, що «стара велико-поміщицька і бюрократична монархія – послідний слід старого феодалізму – не вернеться очевидно ніколи. Але чим більше в Європі республік народніх, тим швидше прийде скрізь монархія нова, монархія не феодальна, а трудова»³⁷⁰. Це мала би бути монархія, яка забезпечить сталим і сильним державним апаратом, вирваним з рук політичних спекулянтів (тобто – партійних діячів), повну волю продукції і праці й, відтак, зіграє ролю запобіжника руйнівним для суспільно-державного ладу збоченням:

- не дасть можливості буржуазії уникати й відбиватися від важкого обов'язку організаторів праці і захищати своє паразитарне існування за допомогою підкуплених народних трибунів (політиків);
- врятує пролетаріат від деморалізуючої надії, що захоплення політичної влади звільнить його від обов'язку праці, від обов'язку організувати і виконувати цю працю краще, ніж це робить і робила буржуазія.

370 - Липинський В. Листи до братів-хліборобів // Хліборобська Україна. – Зб. І. – Відень: Видання ініціативної групи Українського Союзу Хліборобів Державників, 1920. – С. 60.

- Водночас, на думку автора, трудова монархія сприятиме тому, що:
- «у власнім егоїстичнім інтересі Голова Держави й Нації буде захищати тих, хто для збільшення продукції держави й нації потрібний: всіх робітників і процудентів, а не експльоаторів політики й керовних виборчих машин»³⁷¹;
- техніка людської трудової спільноти буде постійно поліпшуватися і розвиватися, позаяк при кращій фабриці зорганізуюватимуться вищі пролетарські формації, при синдикатах – хліборобські процуденти-власники, а усі вони об'єднуюватимуть розпорошене селянство в одне національне тіло;
- техніка ця зі знаряддя нищення нації й визиску людей перетвориться в знаряддя боротьби з природою, поширення людської матеріальної сили у поєднанні з необхідним для такого поширення збільшенням сили моральної, сили людського духу;
- віджене від пролетаріату хмару політичних агентів, яка його оточує і, під'южуючи робітників на грабунок буржуазії, у них же награвоване золото і бриліанти скуповлює, іншій чужій буржуазії перепродує й у той спосіб консервуючи закон капіталу, ліквідацію революції, готуючи іще гіршу неволю тому ж пролетаріатові.

«Монархія врешті, яка одна тільки встані забезпечити можливість безпосередньої класової боротьби між незахищеною парламентами буржуазією й нездеморалізованим партійно-політичними провідниками пролетаріатом, – вважав В. Липинський, – і через те одна тільки встані виробити в пролетаріаті здатність до економічної творчості, почуття законности й моралі праці, без якої ніяка соціальна революція й перемога пролетаріату не тільки тепер, але й у будуччині не буде ніколи можлива... Така Трудова Монархія прийде, бо прийти мусить»³⁷². Чин встановлення монархії в Україні, принаймні як собі уявляв це В. Липинський, мав би відбутися подібно до форми рестав-

371 - Там само.

372 - Там само. – С. 60–61.

В'ячеслав Липинський

рації династії Стюартів в Англії (при цьому, звісно ж, гетьман не міг сам себе проголосити монархом, тож мав би з'явитися такий собі український Джордж Монк із гаслом: я відновлюю традиційну українську владу)³⁷³. Розуміється, на роль цього Д. Монка завуальовано висувалася фігура самого В. Липинського.

Відтак через «класократію» у формі дідовичного гетьманату (монархічний устрій держави) В. Липинський висуває альтернативу як «демократії», так і «охлократії». При цьому класократія слугує не лише засобом організації (консолідації) нації, але й методом забезпе-

чення (а не заперечення) громадсько-суспільної свободи. Свободи економічної, культурної та політичної самодіяльності усіх суспільно-народних елементів, прошарків і класів; але свободи, що обмежувалася б (регулювалася б) авторитетом сильної і стабільної влади.

Влада ж ця мала уособлюватися в монархові, в системі гнучкого авторитаризму та опиратися, перш за все, на хліборобський клас суспільства. «Тепер тільки на клас, що ніколи в революцію не вірив і її упадком не здеморалізувався – на хліборобський клас, що ладу й порядку найбільше потребує, випаді завдання будувати Українську Державу такою, якою він по духу, по психології, по звичаям своїм привик державу мати

373 - ЛНБ ім. В. Стефаника, ф. 9, спр. 4035, арк. 35–35 зв.

й бачити..., – зазначав В. Липинський. – Не може бути хліборобського господарства без голови-господаря, – не може бути без Господаря й Держава. Й тому ми – Української, а не чужої Держави бажаючи – хочемо свого Господаря Землі Нашої мати. Тому ми “гетьманці”, тому ми оце будуче Гетьманство – Господарство в формі наслідственної монархії собі уявляємо»³⁷⁴. Разом з тим він пояснював сутність гетьманського монархізму, його потребу і відмінність від існуючих тоді монархічних моделей так: «Ідея Українського Гетьманства – це ідея нового монархізму і нового аристократизму, їй погрожують – з одного боку: гниль, яку залишив по собі серед нас розвал старого монархізму і старого аристократизму. З другого: зараза модерного республіканства і модерної буржуазної, соціалістичної, комуністичної та всякої іншої демократії, яка залазить з усіх усяд в наші ряди.

Ми монархісти. Але ми не хочемо повороту помершого монархічного ладу ані відродження монархії в її минулих, виродившихся формах. Ми не хочемо, як ті монархісти з часів розкладу монархії, використовувати для себе монархію, яку хтось колись сотворив, а хочемо творити в образі Гетьманства нову монархію. І ця наша нова монархія, Гетьманство, не може бути диктатурою одної касты, за яку та каста зубами держиться, а вся решта з її зубів шматок за шматком, через поширення “конституційних і демократичних прав”, собі вириває.

Гетьманство – це символ єдності Української Нації і сили Української Держави, персоніфікований в особі традиційного, національного дідичного Гетьмана. Воно стоїть понад всіма кастами, партіями, класами і до нікого в нації спеціально не належить так само, як не може до когось спеціально належати і чиймсь монополем бути само традиційне поняття Української Нації. Гетьманство об’єднує собою в одну національну цілість поодинокі класи людей, що живуть на Українській Землі – кла-

374 - Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. – К.; Філадельфія, 1995. – С. 42.

си, природно зорганізовані в своїх автономних політично-економічних “радянських” чи інших формах власної класової організації.

...Гетьманство – це Трудова Національна Монархія, це персоніфіковане в особі Гетьмана єдиновладство ідеї Нації над цілим працюючим, продукуючим трудовим народом і всіми його класами, а не монархія-єдиновладство одної якоїсь касти – чи бюрократів, чи комуністів, чи конституційної демократії – над рештою нації. Воно, як верх піраміди, коронує собою труд цілої Нації, зорганізований в класових трудових установах всіх класів, а не приголомшує брехнею і терором розбите і розпорошене тіло нації, щоб використовувати національну працю на користь тільки одної касти: комуністів, бюрократії чи конституційної демократії.

До Гетьмана приходять в своїх окремих класових організаціях усі ті, кому дорога єдність Нації, кому потрібна єдина державно-національна організація всієї національної праці. Приходять на те, щоби біля нього свої окремі класові організації об’єднавши, національну єдність усіх класів, єдність цілої Української Нації сотворити і державу Українську збудувати. Вони йдуть, щоб традиційному Гетьману Українському зруйновану всенациональну єдність та державну силу воскресити допомогти, його іменем руїну побороти, а не використовувати його Особу і персоніфіковану в його Особі українську державну, об’єднуючу монархічну ідею, кожний для себе, кожний для своїх власних егоїстичних інтересів»³⁷⁵.

При цьому слід додати, що В. Липинський усвідомлював можливе упередження українців навіть до самого висування теоретичного на порядок денний українського політичного життя ідеї монархізму. Так, у листі до С. Томашівського від 10 травня 1921 р. він визнавав: «Ви маєте рацію, що ідея монархізму в наших умовах (маю на думці повну анархію нашої інтелігенції, чи

375 - Там само. – С. 102–103.

краще сказати півінтелігенції) мусить провадитись дуже обережно. На разі ходило нам про це, щоб цю ідею – так би сказати – поставити: ввести її в круг нашого політичного думання»³⁷⁶. В. Липинський також розумів і згубність монархії самодержавної та, водночас, суспільного запиту щодо надання права спадкової монаршої булави саме П. Скоропадському та його родові, а тому й пояснював, що «при дідичнім монархічним Гетьманстві, ідея персоніфікується не одною тільки особою, а Родом», що вона «переходить з батька на сина і тому може в протязі поколінь рости та розвиватись»³⁷⁷.

Разом з тим, В. Липинський також допускав і передбачав, що (навіть гіпотетично) не усі члени родини монарха, у тому числі й спадкоємець трону, «можуть мати відповідні персональні здібності для правління», а це, природно, становило би «небезпеку від монархії» для суспільства і держави³⁷⁸. «Але ця небезпека усувається власне при конституційній, правовій (не самодержавній) монархії і тоді, коли ця група, на якій спирається монархія, добре організована і віддана своїй династії», – пояснював В. Липинський О. Шаповалу закладення запобіжника щодо вищевказаної небезпеки³⁷⁹. При цьому він додавав, що гетьманський рід Скоропадських, власне, залишився єдиним на висоті вцілілим з історичної минувшини родом, що може «персоніфікувати нашу українську ідею державну і національну», а тому й «вірність цьому Родові ми вважаємо реальною, а не абстрактною ідеєю Нації і України»³⁸⁰.

Ось як узагальнено бачив В. Липинський цю класократичну державу трудової монархії у формі спадкового гетьманату: «Той Господар-Монарх, якого ми хочемо, повинен стояти понад класами, понад партіями, понад цілою Землею і понад цілою

376 - В'ячеслав Липинський і його доба. – Кн. 2. – К., 2010. – С. 366.

377 - Там само. – С. 384.

378 - Там само. – С. 385.

379 - Там само.

380 - Там само.

Нацією. За свої діла він повинен нести відповідальність і перед своїм власним потомством, перед своєю сім'єю, перед своїм сином-наслідником так, щоб за будучину нації, на чолі якої він стоїть, відповідала своєю будучиною і його сім'я.

О. Скоропис-Йолтуховський, В. Липинський, П. Скоропадський, В. Коростовець, С. Шемет, О. Сахно-Устимович (Німеччина, Ваннзее, 1923 р.)

Він не “перший дворянин” і не “перший пролетарій” – а Господар національної Праці. Працюючи сам, як людина, що стоїть на чолі армії й державної адміністрації, він працю цілої нації охороняє на зовні й забезпечує потрібний їй порядок і спокій унутрі. А як, у яких формах буде виконуватись ця праця – про це хай рішають між собою, зорганізовані в свої професійні організації, в свої «Ради», самі працівники: творці хліба, товарів і техніки, науку й штуку, як авангард техніки, сюди ж включаючи.

Хай про діла фабрики говорить безпосередньо робітник із техніком-фабрикантом, про діла хліборобства село само хай рішає між собою. Тільки з безпосередньої акції й боротьби продукуючих класів, політично-парламентарним шарлатанством не загидженої, родиться дійсний поступ і культура.

...Коли той фабрикант і той пан, по своїй працездатності й по своїм організаторським аристократичним здібностям робітникам і селянам для більш інтенсивної, більш корисної праці потрібні й – хай лишається й у купі з ними живе та працює; як ні – коли він тільки народолобець-демократ, а фабрики чи господарства сам організувати не вміє – хай собі йде геть.

Хліб і товари мусять у державі бути. І так фабрика, як і село, мусять твердо знати, що хліб дається тільки за товари, а товари – тільки за хліб. Ані погромів міст, ані пролетарських реквізицій у Трудовій Державі Монархічній бути не може тому, що влада Господаря стоїть понад селянином і понад промисловим робітником – що в інтересі такої держави лежить до компромісу, до співжиття й до єдності праці між тими обома силами довести, а не взаємну зненависть між ними в інтересі тієї чи іншої, селянської чи робітничої диктатури піддержувати»³⁸¹.

При цьому В. Липинський поділяв наявні у суспільстві джерела влади на три типи: сила військова («войовники»), економічна («продуценти») та інтелектуальна («інтелігенти»). Поділ цей не є статечний й непорушний, позаяк між усіма цими основними (висхідними; визначальними) типами бувають (і можливі) також і певні комбіновані типи. Серед цих комбінованих типів суспільних джерел влади ним окремо високо оцінювалися «войовники-продуценти», що набувають особливих державотворчих якостей та які осібно спроможні творити організацію класократичної влади. Тож саме тому «залишкам» старої аристократії відводилася В. Липинським велика роль, позаяк вони генетично успадкували військовий дух і дисципліну, а

381 - Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. – К.; Філадельфія, 1995. – С. 42–43.

інтелігенція, попри свій інтелектуальний потенціал, розглядалася ним лише як помічник національної аристократії.

Але, разом з тим, В. Липинський влітку 1921 р. підкреслював, що у своїй концепції вживає слово “аристократія” «не в тім на-смішкуватім значінню, яке надає йому сучасна інтелігентська демократія, не для означення нащадків тієї чи іншої посідаючої свою історію верстви (яку зрештою все можна і слід називати її власним іменем: шляхта, козацтво, патриції, лицарство, самураї і т. д.), а в значінню первісному того слова, так би мовити в його значінню ґраматичному, для означення тієї групи найкращих в даний історичний момент серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в даний момент являються організаторами, правителями і керманичами нації»³⁸². При цьому він додавав, що така аристократія мусила мати й дві основні прикмети: матеріальну силу і моральний авторитет, без яких немає і не може бути національної аристократії, «а без національної аристократії – без сильних і авторитетних провідників та організаторів нації в її тяжкій боротьбі за існування – немає і не може бути нації»³⁸³.

При цьому гармонійна політична співдружність хліборобського класу як консервативної опори держави з іншими класами, на думку В. Липинського, була механізмом, що взмозі комплексно забезпечити водночас і державотворення, й організацію української нації. «Вихід з нашої анархії лежить не в «переконуваннях», а в політичній акції і в організації та зміцненні наших занадто слабких та неорганізованих, консервативних, гальмуючих національних сил. Коли хто замість розбиття хоче єдності – той мусить перш за все мати ясне і конкретне – персоніфіковане, а не фіктивне – поняття цієї єдності та мусить давати перш за все собою приклад єдності, зміцненням її в рядах своєї власної організації, – пише В. Липинський в грудні 1923 р. у сво-

382 - Липинський В. Листи до братів-хліборобів // Хліборобська Україна. – Кн. 3. – Зб. V і VI. – Відень: Видання Українського Союзу Хліборобів Державників, 1921. – С. 21.

383 - Там само. – С. 27.

їй праці «Релігія і Церква в історії України». – Коли хто не хоче сектярства, той повинен зміцнювати силу та авторитетність своєї власної організації, а не ослаблювати її своїм поборюванням авторитетів, чи своїм власним сектярством. Коли хто не хоче рознузданої заїлості, той перш за все своєю власною діяльністю повинен давати приклад громадської дисципліни і обмежування індивідуальної анархічності своїх вчинів, пера та язика послухом авторитетам та догмам своєї організації»³⁸⁴. І організація ця має бути консервативна, що вбере у собі традицію національну, історичне знання та інстинктивне чуття успадкованої з історії сприйняття народних мас, і саме така націонал-консервативна організація «своєю силою моральною і силою матеріальною, і тільки оцею своєю силою, зможе вона обмежити і унешкодливити руйнуючу нас своєю рознузданістю та необмеженістю – анархію»³⁸⁵.

В. Липинський вважав, що метою українських консерваторів є «виграти у смертельній боротьбі національних сил з інтернаціональним капіталом», проте українцям слід перебороти свій «первородний гріх», який полягав в ідейному хаосі в політиці і браку організаційної дисципліни, гріх «еґоцентричної анархії»³⁸⁶. Так має постати національний волюнтаризм, провідником якого мусить бути провідна верства суспільства, його аристократія, яка «творює в ньому вищі громадські національно-конструктивні вартости», яка «відограє в ньому роль дріжджів, на яких пасивне етнографічне тісто того колективу росте і перетворюється в активну націю»³⁸⁷.

У своєму листі до проф. Яворського В. Липинський, мов би додаючи до вищевказаного, твердить: «Першою умовою, необхідною для народження такої верстви провідників хлібороб-

384 - Липинський В. Релігія і Церква в історії України. – Філадельфія, 1925. – С. 110–111.

385 - Там само. – С. 111.

386 - Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. Писані 1919–1926 р. – Відень, 1926. – С. 577.

387 - Там само. – С. 130.

ських мас, є усвідомлення духа й завдань хліборобства; є – як то Ви, Високошановний Пане Професоре слушно зауважили, – витворювання хліборобської ідеології, тими очевидно що зберегли органічний зв'язок з хліборобством і його духом. Бо доля окремих груп і народів передусім вирішується в царині духа. Хлібороби, які приймають ідеологію міщанства або фашистської чи комуністичної інтелігенції, вчиняють, як хлібороби, самогубство. У першому й другому випадках жде їх доля офірних козлів в руках ріжних “народових демократій”, або націоналістичних чи комуністичних орд. Тільки усвідомлення собі своєї духової окремішності і своїх власних цілей, і тільки належний вибір засобів, що ведуть до реалізації цих цілей, може спричинитися до витворення в даній країні верстви, яка буде в стані зорганізувати хліборобську масу й таким чином запевнити хліборобській ідеології перемогу серед даного народу.

При виборі засобів ділання, – зауважував В. Липинський, – представники хліборобської ідеології повинні мати завше на увазі меншу політичну здібність хліборобських мас, в порівнянні з міщанством, що посідає більшу здібність до політичної організації завдяки своєму скупченню, способів життя й продукції, і в порівнянні з т. зв. “пролетаріатом”, який з натури є успособлений до сполучення в жадобі влади й здобичі громади. Ця політична нездібність, цей вроджений анархизм селянських мас, дасться опанувати й вирівняти на їх користь лише надзвичайно сильною організацією й політичною дисципліною їхніх провідників»³⁸⁸.

Провідники ж нації не здатні бути продукovanі суспільством за принципів республіканської демократії, позаяк «народ ніколи не буває кращий і розумніший од своїх провідників і він не в силі вирішити того, чого вони самі вирішити не можуть»³⁸⁹. Так само «не надається для політичної організації хліборобських

388 - Липинський В. Універсализм у хліборобській ідеології (лист до проф. Яворського). – Прага, 1926. – С. 10.

389 - ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 251, арк. 43.

мас і диктатура, чи то дідична в формі абсолютної монархії чи то довічна, в формі того чи іншого цезаризму»³⁹⁰. Відтак, аби побороти ці вади й збудувати успішну державу, слід «возстановити Гетьманство: ось цей образ, ця ідея, в яку повинно і тепер вилитись наше хотіння держави», проте «без осілого хліборобського рицарства, як основного консервативного ядра українського – складеного з представників всіх класів – провідної верстви, нема Української Держави»³⁹¹.

Держава ж є неодмінною умовою самовизначення і творення нації, яка являє собою «продукт оцього складного взаємовідношення держави і громадянства. Нація – це реалізація хотіння до буття нацією. Коли нема хотіння, виявленого в формі ідеї – немає нації. <...> Нема нації, коли це хотіння і ідея єсть, але воно не реалізується в матеріальних формах держави»³⁹². «Без власної Української Держави, – глибоко переконано вважав В. Липинський, – не може бути Української Нації, а без Української Нації не може бути на Українській Землі людського громадського життя»³⁹³. Отже, «держава», «громадянське суспільство» та «нація» є тісно взаємопов'язаними та взаємообумовлюючими у цивілізаційному поступі й саме їхня соборність є гарантом поступу, процвітання, добробуту, свободи й безпеки кожного окремого індивіда (особистості) тощо.

Ідеї В. Липинського щодо класової організації української трудової монархії істотно доповнив його соратник *Никола Кочубей*, який вперше застосував термін «класократія» в гетьмансько-монархічній теоретичній концепції. Самі ж класові верстви суспільства він визначав як «природні ділянки нації», що сформувалися «завдяки спільності праці й фаху під впливом історичних подій і зв'язаних із ними завдань, які виникали на

390 - Липинський В. Універсализм у хліборобській ідеології (лист до проф. Яворського). – Прага, 1926. – С. 11.

391 - Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму // Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. – Т. 6. – Кн. 1. – Київ; Філадельфія, 1995. – С. 24.

392 - Там само. – С. 387.

393 - Там само. – С. VII.

шляху державності»³⁹⁴. Н. Кочубей також доповнив теорію існування органів місцевого самоврядування в українській монархічній державі В. Липинського (яку той заклав у Регламенті УСХД), вказуючи, що запропонована система рад мусила б спиратися на «постепенні класові вибори»³⁹⁵.

Інший співзасновник УСХД, економіст *Михайло Тимофіїв*, вказуючи, що гостра боротьба, яка зав'язалася між працею і капіталом, боротьба старих і нових індустріальних країн за поширення їх впливів далеко за межами своїх національних територій, коли відбувається пробудження у поневолених націй усього світу національного почуття і стремління до економічної незалежності, не виключав можливості вступу людства в добу

Михайло Тимофіїв

ліквідації буржуазно-капіталістично-імперіалістичної ери й зорі нової епохи – вільного розвитку національних, господарських і культурних потенцій хліборобських країн й, водночас, початку краху того, що зветься «європейською культурою».

Тоді ж, у травні 1920 р. М. Тимофіїв був переконаний, що «український хліборобський нарід може програти свою справу лише в тому випадку, коли не зрозуміє свого становища в цій боротьбі – становища озброєного проти всяких втручань неутралітету»³⁹⁶. При цьому автор

стверджував, що гетьманці не претендують обернути усіх у хліборобство і не є прихильниками спрощеного методу характеристики життя в рамках вигаданої рамки: феодалізм –

394 - Кочубей Н. Думки гетьманця // Хліборобська Україна. – Кн. 2. – Зб. II, III, IV. – Відень, 1920–1921. – С. 129.

395 - Там само. – С. 133.

396 - Тимофіїв М. До наших економічних перспектив // Хліборобська Україна. – Зб. I. – Відень: Видання ініціативної групи Українського Союзу Хліборобів Державників, 1920. – С. 98.

буржуазія – пролетарська чи хліборобська епоха, адже життя занадто багатше, індивідуальніше і творчіше. Проте, разом з цим, М. Тимофіїв щиро вважав, що: «Коли вірний гегеліанський закон трьохступенного розвитку, на який так люблять посилались марксісти, то ми є свідками зародження нової синтетичної ери, яка складається з ряду – буржуазія (тезис), большевизм (антитезис) і синтезис, на долю якого випадає розрішити їх протиріччя, об'єднати і створити з того цінного, що є у цих антагоністів, нову епоху – епоху вільної праці людини, як господаря на своїй власній землі, в своїй власній державі, як справді рівного члена великої сім'ї працюючих, експлуатує лише землю і не даючих нікому експлуатувати себе – майбутня хліборобська ідеологія»³⁹⁷.

М. Тимофіїв також звернув увагу на необхідність заснування українських банків, зокрема й Земельного банку, аби фінансувати вітчизняну економіку та провадити грошові операції на міжнародному рівні. У протилежному ж випадку, «закордонні капіталісти заснують на Україні свої “факторії”, а їхні місцеві агенти коло них будуть вимінювати закордонні товари проти хліборобських виробів і, користуючись нашим товарним голодом та неможливістю нашої конкуренції, будуть нещадно нас визискувати. Про нашу господарську самодіяльність, в цьому випадку, не можна буде й думати, вона буде в корні підрізана відсутністю у нас “капіталу”. Наша молода кооперація загине зовсім, або буде зведена на ступінь самого дрібного і підрядного фактора економічного життя України. Наша Держава, яка в цьому випадку буде цілком залежна від закордонних мусітиме виконувати лише роль жандарма, охороняючого інтереси закордонного капіталу від туземного населення. Жид закордонний і Жид місцевий безроздільно запанує на Україні і боротися

397 - Там само.

проти нього не буде ніякої можливості, бо економічна ініціатива і політична влада буде в його руках»³⁹⁸.

Усі ці теоретичні напрацювання, ідеологічні концепти та суспільно-політичні засади мусили бути органічно втіленні в майбутній соборній та самостійній Українській Державі, що мала би постати у формі новітнього гетьманату – правової («законом обмеженою і законом обмежуючою») дідичної монархії.

Попри свою оригінальність і новаторство (зокрема щодо теорії еліт і класократії), ідеї В. Липинського не набули широкого визнання та політично-дієвого застосування. Вочевидь, цьому сприяли їх елітарність, складність теоретично-ідеологічного викладу та контрверсійність для загального сприйняття, проте стали вагомим внеском в теорію державотворення й політологію тощо. Неординарність осмислення В. Липинським проблеми легітимізації влади у комплексі із загальносплетінням соціальної, політичної і релігійної толерантності в державі й, водночас, з націоналістично-консервативним тлумаченням суспільного самоусвідомлення стало новаторським для його часу щодо вирішення найважливіших суспільно-політичних проблем.

Головною ж метою усього життя В. Липинського було відновлення української державності, проте «Українська Держава може бути здобута лиш класократією: політичною співпрацею авторитетних класових провідників, обмежених, в своїм бажанню як найбільшій для свого класу влади, послухом одному всекласовому державно-національному закону і зберігаючій цей закон одній Гетьманській Верховній Владі»³⁹⁹. Разом з тим, В. Липинський усвідомлював, що «ідеї політичні не поширюються тому, що вони єсть найкращі об'єктивно. Ні один політичний пророк без зброї не перемагає. Зброєю ідеї політичної

398 - Тимофіїв М. Хліборобський Банк. Думки про організацію платничої системи і мобільного хліборобського кредиту на Україні. – Відень: Видання Українського Союзу Хліборобів Державників, 1922. – С. 79–80.

399 - Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. Писані 1919–1926 р. – Відень, 1926. – С. XXXVII.

Гетьманці на відкритті Українського студентського дому
в Адлерсгофі під Берліном, навесні 1927 р.

Ряд вгорі зліва направо: К. Чехович, невідомий, В. Залозецький, І. Мірчук, Д. Олянич,
О. Скоропадська, О. Скоропис-Йолтуховський, В. Липинський, ген. В. Гренер, І. Лоський,
В. Коростовець, Д. Садівничий, М. Мілько;

2-й ряд: невідомий, І. Драбатий, Д. Дорошенко;

ряд знизу: М. Бутович, М. Савур-Ципріянович, Н. Іванина, невідомий,
М. Самарський, С. Кузьменко, З. Пеленський.

єсть не її об'єктивна вартість, а її здатність підіймати на діла тих, з чийми суб'єктивними хотіннями вона тісно зв'язана. Утопією єсть думати, що одною тільки пропагандою можна створити Гетьманську Україну на тій підставі, що, мовляв, ця ідея для України як найкраща. Наша державна українська ідея Гетьманська переможе лиш тоді, – писав він, – коли, поруч про-

паганди, віддані їй будуть діла і жертви тих, для кого вона єсть символом їх існування і хто з її здійсненням вяже своє власне буття. Коли на Україні нема людей, які жити можуть лиш тоді, коли буде Україна, і не можуть жити, коли не буде України, то Україна вся єсть літературною утопією. Те саме з ідеєю Гетьманської України»⁴⁰⁰.

Тож, розуміючи, що «нічого не варті ідеї політичні, коли нема кому їх реалізувати», а «політична теорія без організації, це тільки змарнований на друк папір і даром витрачений час», В. Липинський «більше ніж на книжний бік ідеї» присвятив часу «на закріплення її в організації в живих людях»⁴⁰¹. Так, у листі до М. Стороженка від 4 серпня 1925 р. Д. Дорошенко писав, що він лише з часом усвідомив теоретичну базу гетьманського монархізму та суспільної класократії і в цьому йому багато допоміг саме В. Липинський. Й не одному йому, а й багатьом іншим «серед еміграційного розброду». «Це він звів до купи і об'єднав цілий гурт людей коло нашого бувшого Гетьмана, як біля особи, що вже по своїйому становищу являється, так би мовити, втіленням, символом українських державницьких устремлінь, – писав Д. Дорошенко про В. Липинського у листі до М. Стороженка. – Він створив український легітимізм і дав надзвичайно глибоке й талановите обґрунтування українського державництва»⁴⁰². Саме ці люди, його однодумці-монархісти та соратники-консерватори стали біля витоків організованого українського хліборобсько-державницького політичного руху, який згодом переріс у державно-політичний та теоретико-ідеологічний Гетьманський Рух.

* * *

400 - Там само. – С. XXXII.

401 - Там само. – С. XLVI.

402 - В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн. 1. – К.: Темпора, 2010. – С. 465.

29 грудня 1920 р. на перших зборах УСХД, що ухвалили програмові документи Організації, В. Липинського було «наставлено одноголосно Головою Ради Присяжних, органу кермуючого гетьманською організацією, ...як автора Статуту та Регламенту і головного ініціатора відродженого на еміграції гетьманського руху»⁴⁰³. До першого складу Ради Присяжних УСХД увійшли: Д. Дорошенко, О. Скоропис-Йолтуховський, А. Монтрезор (з початку січня 1921 р.), С. Шемет (з 6 листопада 1921 р.)

Сергій Шемет, хоча й був членом Ініціативної групи по заснуванню УСХД, не увійшов до першого складу Ради Присяжних і не підписав у грудні 1920 р. його Статут і Регламент, що був вироблений В. Липинським. Він не погоджувався з певними статутними твердженнями Організації, зокрема з тим, що «замість об'єднуючого, коаліційного органу всіх класово-хліборобських організацій», Союз позиціонує себе «замкнутим ордемом, який бере на себе обслугову всього руху». Крім того, він усе ще залишався одним з провідних діячів закордонного комітету УДХП з осідком у Тарнові і навіть на початку 1921 р. був обраний від партії одним з п'яти її депутатів до Ради Республіки – вищого законодавчого органу влади УНР⁴⁰⁴.

У цю пору УСХД відмовився від вступу до Всеукраїнської Національної Ради⁴⁰⁵. Зasadничі причини відмови було оприлюднено 1921 р. в офіційному друкованому органі УСХД «Хліборобська Україна»⁴⁰⁶. Проте існували й приховані мотиви тактичного характеру, які В. Липинський довірочно виклав у своєму листі від 23 квітня 1921 р. до О. Назарука, що намагався схилити його до участі в роботі Всеукраїнської Національної Ради. Стоячи на становищі соборності, писав В. Липинський, в

403 - Липинський В. Комунікат // Діло. – 1930. – 30 вересня – 9 жовтня.

404 - ЦДІА у м. Львів, ф. 309, оп. 2, спр. 178, арк. 44.

405 - Всеукраїнську Національну Раду було засновано наприкінці 1920 р. у Відні. До її складу увійшли представники УДХП, УПСФ та УПСС. Серед членів було бл. 50 осіб, зокрема, такі діячі як: О. Греків (голова), С. Шелухін, К. Левицький, О. Макаренко та ін.

406 - Хліборобська Україна. – Кн. 2. – Зб. II, III, IV. – Відень: Видання Українського Союзу Хліборобів Державників, 1921. – С. 186–190.

УСХД вважали недоречним на той час галицького представництва (як цілості, а не окремих осіб) у наддніпрянській політиці, виходячи з факту політичної нейтралізації Східної Галичини з огляду на дипломатичну боротьбу за її державний статус на міжнародній арені (того року Рада Ліги Націй прийняла ухвалу про організацію у 1922 р. міжнародної конференції з проблеми міжнародно-правового статусу Галичини).

Що ж до політичних сфер Наддніпрянської України в еміграції, то автор підкреслював, що усіляке об'єднання збанкрутілих політичних партій не тільки зменшує, а збільшує українську національну руїну. «Сучасне т. зв. “українство”, репрезентоване оцими “свідомими” партіями, збанкрутувало і чим швидше воно яко таке зникне, чим швидше перетвориться воно в якісь інші політичні форми, тим для нашої Національної ідеї краще, – запевняв О. Назарука В. Липинський. – Консервування цього збанкрутованого українства в формі різних міжпартійних об'єднань я вважаю ділом для нашої національної будуччини шкідливим, бо воно викличе тільки вкінці на Україні реакцію проти українства і зненависть до нього, якщо воно і далі буде репрезентоване дотеперішніми “об'єднаними” українськими партіями»⁴⁰⁷. Що ж до політики уряду ЗУНР, то тут автор цілком зрозуміло запевняв, що виступатиме проти неї усілякий раз, коли вважатиме її шкідливою. В. Липинський наполягав на категоричній непоступливості супроти політично-національних вимог поляків, проте вважав за доцільне порозумітися з місцевим польським (властиво кажучи, спольщеним) елементом в Західній Україні з метою перетягнути на український бік східно-галицьких консерваторів. Тобто спонукав перетворити український політичний рух в Східній Галичині з соціального на національний (територіальний), іншими словами – відкинути гасло боротьби «хлопа» з «попом», позаяк усе це тільки зміцнить польське панування.

407 - ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, ф. 9, спр. 4035, арк. 1–1 зв.

* * *

У цей час намагається розповсюдити свої ідеї й інша консервативна сила – *Українська Народна Партія (УНП)*, що почала зароджуватися у жовтні 1918 р. на базі Всеукраїнського Союзу Хліборобів-Власників, й яка у своїй платформі виступала за збереження принципу приватної власності і вимагала утворення національного війська для захисту держави⁴⁰⁸. УНП була ідеологічно близькою до галицької Української Народної Трудової Партії, з якою згодом й налагодила тісні міжпартійні зв'язки⁴⁰⁹.

Повносяжну програму УНП було вироблено у 1919 р., у якій партія заявила, що не має жодного стосунку до УНП, очолюваної свого часу М. Міхновським, а також ставила такі завдання: забезпечення національної єдності українського народу, громадянські свободи, виборність законодавчих органів, незмінність суддів, автокефалія української церкви, охорона дрібної та середньої приватної власності, примусовий викуп земель, найширший розвиток культурних товариств і товариств для фізичного виховання молоді, господарчо-промислові школи по селах, утворення сильної армії та флоту тощо⁴¹⁰. Партія висувала вимогу скликання Українських Установчих Зборів на основі загального, рівного, прямого й таємного голосування за пропорційною системою. Установчі Збори повинні були визначити державний устрій УНР і ухвалити основний закон країни, за яким законодавча влада належала б парламенту, а виконавча – Раді міністрів. Ці хлібороби-консерватори ухилялися від політики авантюристсько-переворотницьких способів боротьби, відкидали більшовизм як від правиці, так і від лівиці, тактично не входили в жодні порозуміння ні з силами, що стояли в

408 - Платформа Всеукраїнського Союзу Хліборобів Власників. – К., 1918.

409 - Матеріали до програми, тактики й організації Української Народної Партії. – Київ-Відень: Свобода і Права, 1920. – С. 7-8.

410 - Там само. – С. 9-10.

обороні великоземельно-власницьких інтересів, ані з соціалістами-революціонерами (припинення соціалістичних експериментів), відмовлялися від демагогічних кличів до селян, а в міжнародній сфері – від думок про покликання на допомогу чужинців (румунів, поляків, німців тощо).

У галузі економічної політики УНП головним вважала проведення земельної реформи. Партія виступала за збереження дрібної та середньої земельної власності та скасування великої земельної власності шляхом примусового викупу понаднормових земель. Вилучені землі повинні були роздаватися малоземельним і безземельним селянам. Нормою наділення землею визначалося 25 десятин. Усі удільні, казенні, монастирські землі мали перейти у власність держави. Партійна програма містила блок вимог у робітничому питанні, зокрема, 8-ми годинний робочий день, заходи щодо забезпечення соціальних прав на випадок каліцтва, а також жінок, дітей і підлітків⁴¹¹.

Партія позиціонувала себе як селянську консервативну політичну силу⁴¹² й прагла притягти до союзу з селянином-середняком міську дрібну буржуазію, вказуючи на спільність їхніх інтересів: залежність міста від села та єдність національних завдань. «Єдине розумне рішення сеї справи для міської буржуазії є стати на чолі сільської дрібної буржуазії в національно-державній роботі» й відтак «народ мусить бути покликаний до влади, а не до поділу чужої власности»⁴¹³. У липні 1920 р. більшість членів і лідерів партії виїхала за кордон.

Вже в еміграції, на питання про форму влади в Україні, один з ідеологів УНП, наддніпрянський консерватор-демократ, гетьманець і хлібороб К. Сіврюк 7 грудня 1921 р. писав: «Скрізь, де справжній монарх державою править, там він її й боронить до останнього, а не “федерує” з сусідами, бо добрий господар ні-

411 - Там само. – С. 11–12.

412 - Як, наприклад, Volkspartei в Баварії, Partito Popolare в Італії, Людова Партія в Польщі, аграрна у Чехії, радикальна у Франції тощо.

413 - Бурганович О. Українська ідеологія революційної доби. – Відень, 1922. – С. 73.

коли своєї господи у владу чужинцям не відступає, а надто, як тую господу від діда та батька собі у спадщину дістав. Він тую господу зберігає, а хазяйство побільшує, щоб і своїм дітям та внукам дідизну в порядку передати.

І отакий лад нам хазяйнам-хліборобам найблизчий, найзрозуміліший і найрідніший, бо як до нього ми в нашому господарстві звикли, то і в державному господарстві він нам не чужий, а рідний буде. [...] Та тільки того гетьмана ми приймемо, що сам прийде до нас, сам порядок нам настановить і сам на Установчих Зборах з наших, а не з чужих рук булаву візьме»⁴¹⁴. Проте таким гетьманом для УНП вже, вочевидь, був аж ніяк не П. Скоропадський.

* * *

Тим часом у січні 1921 р. *В. Липинський* і *С. Шемет* написали заяву про офіційний вихід з членства в УДХП, чого, власне, від них вимагали статутні засади новоствореного ними ж УСХД. Невдовзі, 6 листопада 1921 р. *С. Шемет* все ж підписав запряження Союзу і був кооптований до Ради Присяжних УСХД. Водночас, між тим, на початку лютого 1921 р. *С. Шемет* відвідав Тарнів, де провів перемовини з колишніми однопартійцями щодо подальшої співпраці між УСХД та УДХП на платформі гетьмансько-монархічної ідеології, під час тривання яких Управа

Сергій Шемет

414 - Листи від українських хліборобів до української інтелігенції / Г. Степовик, М. Подоляк, Т. Олійник, К. Максименко-Тичина, К. Сіврюк. - Відень: Накладом Української Народньої Партії, 1921. - С. 88-89, 92.

Закордонної групи УДХП 17 лютого 1921 р. листовно висунула з цього приводу власні пропозиції⁴¹⁵. Переговори тривали до кінця літа й лише після того, як 5 серпня 1921 р. С. Петлюра припинив існування Ради Республіки⁴¹⁶, Закордонний комітет УДХП виступив із заявою про необхідність негайного об'єднання усіх «хліборобських верств, що вже зорганізувались» для створення «широкої всеукраїнської класової організації»⁴¹⁷. «Сучасним соціалістичним і націоналістичним цькуванням, які кидають українців на українців і нищать у зародку всі спроби унезалеження України від метропольних влад, вони хочуть протиставити гасла патріотично-територіальні, об'єднуючи всіх мешканців України во ім'я спільної потреби Української Держави», – писав С. Шемет про тогочасне політичне становище хліборобів-демократів⁴¹⁸. Йшлося, однак, не про запроповані умови входження УДХП до складу УСХД (партійні демократи-хлібороби відмовлялися визнати особу П. Скоропадського за дідичного монарха України й не прагли передати свої повноваження хліборобам-державникам і підпорядкуватися Раді Присяжних УСХД)⁴¹⁹. Натомість на порядок денний висувалася потреба творення широкої об'єднаної коаліції класово-консервативних політичних утворень, починаючи з Союзу Хліборобів України, Українського Союзу Хліборобів-Державників і Закордонного комітету УДХП.

415 - ЦДІА України у м. Львів, ф. 309, оп. 2, спр. 178, арк. 40.

416 - Рада Республіки – вищий законодавчий орган влади УНР, який діяв у Тарнові (Польща) й була створена на підставі Закону «Про Раду Республіки УНР» від 9 січня 1921 р. Урочисте відкриття відбулося 3 лютого 1921 р. У роботі Ради Республіки брало участь 67 депутатів, які представляли українські політичні партії, профспілкові та культурно-освітні організації. Мандати було поділено між політичними партіями так: народники – 2; народні республіканці – 5; соціалісти-самостійники – 5; селянські соціалісти – 4; соціалісти-федералісти (радикальні демократи) – 5; соціал-демократи – 7; трудовики – 1; хлібороби-демократи (УДХП) – 5; єврейські партії – 6; залізничники – 4; поштовики – 2; представники поляків – 2; представники німців – 1; від місцевого самоврядування – 4; від українських кооператорів – 4; від культурно-освітніх організацій – 3. Головою Ради Республіки було обрано І. Феценка-Чопівського. Предметом розгляду Ради Республіки мали бути: пропозиції уряду, внески комісії Ради Республіки, внески депутатів різні запитання, інтерпеляції та петиції, проте з її повноважень було вилучено питання державного устрою УНР та її Конституції, змін в засадах робітничого та земельного законодавства, прав національних меншин. Наприкінці березня 1921 р. видала «Універсал до українського народу». Припинила своє існування 5 серпня 1921 р.

417 - ЦДІА України у м. Львів, ф. 309, оп. 2, спр. 178, арк. 91–93.

418 - ЦДАВО України, ф. 4465, оп. 1, спр. 141, арк. 4–5.

419 - ЦДІА України у м. Львів, ф. 309, оп. 2, спр. 178, арк. 38 зв.

Як наслідок, майже за рік, 4–8 червня 1922 р. у Райхенау в Австрії відбулася *Нарада членів українських хліборобських організацій*, а саме: УСХД, Союзу Хліборобів України в Німеччині, Союзу Хліборобів України в Румунії, Групи українських хліборобів у Болгарії та представників Союзу Хліборобів України (емігрантів з Наддніпрянщини) у Польщі. В особистому ж вимірі на цих зборах були присутніми: П. Скоропадський, В. Липинський, С. Шемет, О. Скоропис-Йолтуховський, М. Тимофіїв, А. Монтрезор, Л. Сідлецький, Н. Кочубей, І. Леонтович, А. Білопольський, М. Савур-Ципріянович, І. Лоський та В. Залозецький. На цій нараді було вирішено розпочати об'єднання усіх хліборобсько-класових консервативних союзів і груп в єдину хліборобську організацію на спільному з'їзді.

Учасники наради (установчого з'їзду) членів українських хліборобських організацій
(4–8 червня 1922 р., Райхенау, Австрія)

На світлині: сидять: Іван Леонтович, Павло Скоропадський, В'ячеслав Липинський, Людвіг Сідлецький; стоять Михайло Тимофіїв, Никола Кочубей, Адам Монтрезор, Андрій Білопольський, Михайло Савур-Ципріянович, Ігор Лоський, Володимир Залозецький, Сергій Шемет, Олександр Скоропис-Йолтуховський

(Архів Східноєвропейського дослідного інституту ім. В. К. Липинського, Філадельфія, США)

Тоді ж В. Липинський провів постанову, у якій, між іншим, було сказано:

- що в основу гетьманського об'єднання необхідно покласти такий принцип, який забезпечував би об'єднання від катастрофічних наслідків звичайних серед українців хитань;
- що збудувати організацію на принципі виборності неможливо, позаяк це сприяло би її розбиттю;
- що об'єднуючою організацією особою може бути тільки гетьман П. Скоропадський – нащадок колишнього носителя верховної влади в Україні, покликаний хліборобськими групами до державної влади у 1918 році⁴²⁰.

Тож з'їздом-наradoю було ухвалено звернутися до Павла Скоропадського з проханням стати на чолі новостворюваного Гетьманського Руху, представляти його перед сторонніми силами і кермувати ним через призначення голови Центральної Управи об'єднаних хліборобських організацій. П. Скоропадський надав на це свою згоду.

Отже, з цією метою і для подальшого успішного розвитку хліборобських організацій було вирішено створити об'єднувальний керівний орган під назвою *Центральна Управа об'єднаних українських хліборобських організацій*, склад якої мав обрати майбутній з'їзд всіх подібних українських організацій.

Для підготовки ж такого з'їзду і для координації об'єднавчого перебігу учасники наради обрали Тимчасову Центральну Управу з двох уповноважених членів: Іван Леонтович (голова) та Сергій Шемет (виконуючий обов'язки секретаря). Місцем осідку Тимчасової Центральної Управи було визначено столицю Німеччини Берлін за місцем тогочасного мешкання її голови (Berlin-Friedenau, Hartelstrasse, № 9)⁴²¹. Там же поблизу, у передмісті німецької столиці Ваннзее мешкав й гетьман П. Скоро-

420 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7078, т. 1, арк. 270.

421 - Центральна Управа Об'єднаних Українських Хліборобських Організацій // Хліборобська Україна. – Кн. 4. – 36. VII і VIII. – Відень: Видання Українського Союзу Хліборобів Державників, 1922–1923. – С. 302.

падський, в якого секретарював С. Шемет, що полегшувало роботу усього організаційного ядра⁴²².

Невдовзі першим головою *Центральної Управи об'єднаних хліборобських та інших класових організацій* П. Скоропадським було затверджено І. Леонтовича, а її секретарем – С. Шемета⁴²³. Фактично ж Центральною Управою керував сам В. Липинський, а його секретар М. Савур-Ципріянович, відтак, виконував й обов'язки її секретаря. Протягом наступних п'яти років відбувався складний перебіг перетворення виконавчого центру нового об'єднання. З цією подією розпочався новий відрізок розвитку українського націонал-консерватизму, позаяк вона надала могутнього поштовху центробіжним зрушенням у правому політичному сегменті української еміграції та стала одним з найзначущих віх в історії української консерватичної думки та Гетьманського Руху.

* * *

І. Леонтович представляв у Центральній Управі посталий у Польщі (попервах на чолі з М. Ханенком) *Союз Хліборобів України* (СХУ) з осідком у Варшаві. 1921 року СХУ надрукував доволі ґрунтовну зброшуровану Відозву до братів-хліборобів і всього

422 - Тут, принагідно, зауважу на ставленні П. Скоропадського до родини С. Петлюри, якого було убито в Парижі 25 травня 1926 р. Наприкінці того ж року на адресу П. Скоропадського надійшов лист, датований 12 листопада, від Хшанівської філії Українського Громадського Комітету в Польщі про надання їй дозволу «збирати жертви і матеріали для вшанування і оборони пам'яті Головного Отамана С. В. Петлюри» за посередництва Січових Організацій в Америці. За процедурою, вказаного листа було передано на розгляд і рішення Центральної Управі Об'єднаних Українських Хліборобських Організацій. Центральна Управа на це постановила: «Просьбу Хшанівської Філії Українського Громадського Комітету в Польщі відхилити тому, що Січові Організації в Америці, як і всі гетьманські організації, не воодушевляються історичною ролюю С. В. Петлюри, ставлячи йому в вину розвал Української Держави, а значить не можуть прийняти участі і в задуманій Хшанівською Філією У.Г.К. в Польщі збірці жертв і матеріалів для вшанування і оборони пам'яті С. В. Петлюри». Проте у листі-відповіді Центральної Управи від 5 грудня 1926 р. з Ваннзее, підписаного С. Шеметом, окрім вищенаведеного рішення, було додано й досить об'ємне обґрунтування такого висновку, а також зазначалося: «Що ж торкається збирання жертв на поміч родині покійного С. В. Петлюри, то Центральна Управа роздивляється цю справу, як чисто добродійну, позбавлену всякої політичної тенденції і тому проти цього не має жадних застережень, про що гетьманські організації будуть повідомлені». Крім того також повідомлялося: «Разом з цим з доручення Його Світлості Ясновельможного Пана Гетьмана посилається сто (100) польських злотих на поміч родині С. В. Петлюри, про одержання котрих Центральна Управа прохає негайно її повідомити» [Коментар. – 1962. – Ч. 1. – С. 5д–5е].

423 - ЦДДА України у м. Львів, ф. 309, оп. 2, спр. 178, арк. 77; Шемет С. Огляд українського хліборобського руху на еміграції в першій половині 1921 року // *Хліборобська Україна*. – Кн. 3. – Зб. V, VI. – Відень, 1920. – С. 174.

Іван Леонтович (поч. XX ст.)

українського громадянства. У ній, власне, й були зазначені мета, завдання і бачення майбутньої держави цієї організації. Тож Союз Хліборобів України ставив собі за мету підтримку культурного та економічного розвитку хліборобської класи, а також оборону її класових інтересів в Українській Державі. Саме з хліборобами (селянством), як найбільш численної і продуктивної на той час класи, пов'язував СХУ добробут цілого українського народу й саме існування його національної держави. Відтак на

тоді він ставив «єдиним своїм завданням збудування незалежної, суверенної великої Української Держави – рівноправного члена в родині других народів світу»⁴²⁴.

Провідники СХУ вважали, що різні верстви українського суспільства, потрапивши під вплив несприятливих обставин, помалу втратили національну свідомість і стали байдужими, або навіть ворожими до української національної справи і національної державності. Натомість тільки класа хліборобів (селян-власників), що з покоління в покоління була зв'язана з землею, яку вони обробляли та обороняли, залишилася в своїй цілості українською і суто державницькою, зберегла національні ідеали, традиції і готовність жертвувати своїм майном та життям за державну справу.

424 - Відозва Союзу Хліборобів України до братів-хліборобів і всього українського громадянства. – Варшава, 1921. – С. 1.

Отже, саме через це – власницьке селянство (хлібороби) має стати основною класою, на яку має спиратися справжня Українська Держава, а її побудова розпочатися з якнайдосконалішої організованості хліборобської класи. СХУ засуджували зраду широкими масами національного інстинкту соціальним ідеалам (часто фантастичним і наївним), що мали скороминучі наслідки, коли ті маси подалися за українськими соціалістичними та демократичними провідниками з одного боку та комуністичною агітацією з іншого. Так само, як сподівання соціалістів і демократів збудувати державу за допомоги закордонного капіталу, що за звільнення від ворога мав одержати в нагороду концесії з природних багатств України тощо. «Вони шкідливі тим, що деморалізують українських національних робітників, присипляючи їх енергію та розбуджуючи в них надії в те, що держава може повстати, як наслідок якихсь біржових капіталістичних комбінацій, що одними тільки механічними засобами без всякої внутрішньої ідейної сили і традиції можуть бути організовані держави взагалі, що така держава могла-б держатись од нападів зовні при допомозі найнятих багнетів, а внутрішньою спайкою була-б така культура, для розвитку якої довелося би заплатити наймитам з місцевих людей, – наголошувалося у відозві Союзу Хліборобів України у Польщі. – Це все затуманює, як в провідниках, так і в масах гостроту національного чуття, притуплює ту свідомість, що тільки кровю та залізом нація зможе збудувати свою державність»⁴²⁵.

Разом з тим, з огляду на заклики еміграційних соціалістів і демократів-республіканців до політичного єднання (а надто з боку екзильного проводу УНР, що тоді перебував у Польщі), СХУ однозначно заявив, що «вважає консолідацію всіх національних сил необхідною передумовою успіху нашої національної справи, але консолідація не може повстати во ім'я тих принципів, якими керуються сили згруповані в Українській Народній

425 - Відозва Союзу Хліборобів України до братів-хліборобів і всього українського громадянства. – Варшава, 1921. – С. 2–3.

Республіці, бо коли залишити ці принципи і ці методи, то наслідки праці будуть ті самі, до яких вже привела Україну влада У.Н.Р.»⁴²⁶. Відкидаючи захоплення соціалізмом, водночас, СХУ заявляв, що він «дуже далекий від думки повернути колесо світового розвитку в інший бік», що він «цілком розуміє і виправдовує змагання робітничої класи в її боротьбі за перетворення суспільно-економічного устрою і визнає, що цим змаганням належить будучина»⁴²⁷.

Тож, ставлячи метою своєї діяльності добробут хліборобського в своїй масі українського народу та ясно розуміючи, що цей добробут не можливо уявити без Української Держави, СХУ стояв на тім переконанні, що усі питання внутрішньої і закордонної політики, як державний устрій, спосіб розв'язання аграрної справи, робітниче питання, напрямок міжнародної політики тощо мусіли б вирішуватися у той спосіб, який би вів до зміцнення Української Держави і до консолідації української нації.

Українська Держава ж, вважали у польському Союзі Хліборобів України, «може бути міцною тільки тоді, коли вона буде зорганізована, як дідична монархія-гетьманство»⁴²⁸. При цьому яка саме династія мала би стати гетьманською в Україні українськими хліборобами-монархістами ще не називалося. Проте обґрунтовувалося, що форма державного устрою залежить від ступеня культурності нації, від ступеня її національної самосвідомості і навіть від ступеня продуктивності праці та економічного розвитку країни. Відтак ними обумовлювалося, що республіканська форма правління принесе багато шкоди народові, який налічував в собі на той час більш як 80% неграмотних, який заледве встиг вийти зі стадії натурального господарства і який, замість національної гордості і самосвідомості, мав іще лише стихійні прояви національного чуття. Тож такий неосвічений народ за республікансько-демократичної форми прав-

426 - Там само. – С. 5.

427 - Там само. – С. 13.

428 - Там само. – С. 16.

ління легко підпаде під іноземну експуатацію та популістську агітацію, що буде засіяна за нечисті (у т. ч. й іноземні) гроші тощо. І навіть заміна виборного пожиттєвого гетьмана таким же президентом, на думку СХУ, очевидно, дуже мало б змінила картину політичного стану в Україні.

Натомість, були переконані українські монархісти-хлібороби у Польщі, «цілком картина зміниться, коли Гетьман здійснюватиме свою владу тільки по праву, яке йому од народження належить, яке йому ніхто не давав, і за яке він ніяких вигід ні партіям, ні чужим урядам не обіцяв»⁴²⁹. Тож СХУ схилявся «до твердого переконання, що тільки дідичне гетьманство з установленю конституцією утворить можливости найбільшого розвитку Української Держави і Української національної культури»⁴³⁰.

Основною підпорою держави має стати фізична сила нації, зорганізована у військо, в аполітичну армію, зформовану на підставах суворой дисципліни і з високо розвинутим почуттям патріотизму. На чолі ж цього війська мають стояти не отамани і партійні люди, а командири з відповідним авторитетом, ідейністю, почуттям обов'язку, моральністю та військовою освітою. Армія ж мусить мати бездоганну репутацію та авторитет, а на розвиток самогідності і честі у старшини і козака має бути звернена найпильніша увага; «що ж торкається самої військової техніки, то вона скрізь одна і, очевидно, що всі члени української нації мусять скрізь, де і од кого це залежить, дбати, щоб ця техніка як можна більш наближалась до рівня, який існує в арміях європейських культурних держав»⁴³¹. Авторитет же армії не вільно буде нікому порушувати.

Зауважувалося й про потребу внутрішньої охорони держави, що забезпечить недопущення усіляких політичних заколотів. «Суспільна природа різних будучих гайдамаків, дейнеків, оп-

429 - Там само. – С. 18.

430 - Там само. – С. 19.

431 - Там само. – С. 20–21.

ришків і т. д. мусить бути завчасно виявлена, і до боротьби з ними покликане все населення, – зазначалося у відозві СХУ в Польщі. – Працююча і державно думаюча частина українського громадянства мусить бути зорганізована в територіальні відділи вільного козацтва. Через ці організації має проводитись в маси освіта, культура, патріотизм. Взагалі все, що в селі є ліпшого, муситиме туди належати»⁴³².

Що ж стосувалося релігійного аспекту у відозві, то у ній йшлося про необхідність «відновлення Української Православної Церкви, вільної від державного впливу, і зі збереженням її місцевих особливостей і традицій, вироблених за часи до з'єднання з Московщиною»⁴³³. Деталі ж церковного устрою, так само, як і ставлення УПЦ до інших церков, мав установити Всеукраїнський Церковний Собор, скликаний по заснуванню Української Держави. Усім іншим релігіям і віровченням мала б бути надана повна свобода діяльності, організації та розвитку.

Що ж до організації внутрішнього управління держави, то СХУ був проти безоглядної централізації влади в країні, аби вона не відбилася некорисно на розвиткові творчих сил суспільства і не послабила цю ж державу. Союз Хліборобів України надавав колосальне значення справі адміністративного поділу країни. Йшлося, зокрема, про необхідність скасування територіального поділу держави на губернії через їхню територіальну розлеглість і об'єднання теренів з відмінною господарчою структурою, а також і з огляду на великі розміри, що значно ускладнювали можливість доцільного управління ними. Нова адміністративна одиниця мусіла б об'єднувати райони, що самі в собі мали би певне внутрішнє економічне і культурне тяжіння. Вона мала би бути й значно меншою, ніж губернія, але, з іншого боку, настільки великою, аби бюджет такої одиниці не виключав можливості якнайширшого розвитку місцевих творчих

432 - Там само. – С. 21.

433 - Там само. – С. 22.

сил. Бюджет місцевої адміністративної одиниці, для прикладу, мусив би давати змогу уряду цієї територіальної одиниці субсидіювати відкриття власної вищої школи або будову невеликої залізниці місцевого значення (подібно до Європи). Така одиниця мала б об'єднувати близько півтора мільйони населення, а значить займати (на тогочасне обчислення) простір бл. 25 тис. кв. км, тобто 4–5 дотодішніх повітів. Повіти ж не мусили б перевищувати обширом дореволюційних поліційних станів, щоби не виникало необхідності (навіть у повіті) запроваджувати органи влади двох ступенів. Відтак пропонувалося скористатися й європейським досвідом, де адміністративне управління, в переважній більшості, складалося з центрального уряду, місцевого земського і повітового та громадського, й вже не заводити в Україні зайвих інстанцій, таких як волость або поліційний стан з приставом та земським начальником.

За організації влади другого ступеня – «землі» (Land, departement), слід було би уникати централізації, себто компетенція вирішення справ місцевого значення, не пов'язаних з інтересами держави в цілому, мало належати до місцевих земських (від слова – «земля», а не від – «земство») урядам. Для вирішення справ загально-державного значення, пропонувалося заснувати Раду Земель, яка була б зложена з представників окремих земель і великих міст, що мали би самоуправу другого ступеня.

Союз Хліборобів України виступав також за правову державу, де гарантовані недоторканність особи, мешкання, свобода зборів, агітації, преси і т. д., що мало би бути точно сформульовано відповідними законами, які б однаково зобов'язували до їхнього виконання як владу в її поступуванні, так і громадянство.

В земельному питанні СХУ наголошував на своїй державницькій позиції, де жодна класа чи суспільна верства не була б привілейована. «Спосіб механічного розрішення аграрної реформи, шляхом поділу скількості десятин на скількість го-

лов, чи господарств, бажаючих ту землю мати, мусить бути рішуче одкинутий», – заявляли хлібороби-монархісти, позаяк за такого стану речей Україна перетворилася б на копію тогочасного Китаю, де кожний селянин, обмежив свої потреби лише до кола речей йому необхідних у веденні господарства, що забезпечувало б його сім'ю невеликими потребами першої необхідності (сірники, одяг, цукор тощо)⁴³⁴. Натомість сільське господарство мало б зробити заможними не лише селян, а й державу. Тому з земельною справою мусили б бути зв'язані й інші вимоги, зокрема, такі як, наприклад: збільшення експортної міці країни, аби було чим оплатити ввезені сільськогосподарські машини і взагалі продукти виробництва чужих країн; зміцнення української валюти, пов'язане зі збільшенням податкової здатності населення тощо. Разом з цим СХУ

Емблема Союзу Хліборобів
України у Польщі

підтримувало справедливу парцеляцію землі, за якої працьовита і більш міцна частина селянства зміцнювала б свої позиції, поволі збільшуючи свої земельні участки частково за кошт дрібних власників і частково – через розпарцеляцію великих господарств.

Економічна політика держави в земельному питанні мала б бути спрямована на те, щоби земельні участки цих хліборобів настільки збільшувалися, аби такі господарі мали змогу використати при зем-

лі усі свої сили. «Через це держава мусить земельною політикою створити такі умови, щоб кожний економічно життєздатний селянин мав можливість і сприятливі обставини для збільшення свого участку до таких розмірів, де вповні могла б розвинути-

434 - Там само. – С. 25.

сь робоча енергія його власна і його родини, – декларувалося у відозві СХУ. – З другого ж боку, для того селянина, що не ви-держує боротьби і обезземелюється, мусять бути, відповідною економічною політикою, создані умови, полекшуючі перехід на фабрику, бо життя такого безземельного, чи малоземельного го-сподаря до війни було багато гірше, ніж фабричного робітника. Таким чином земельна політика в Українській Державі мусить провадитись не сама по собі, а в тіснім звязку з економічною політикою взагалі»⁴³⁵.

При цьому СХУ вважав, що прагнення розпарцелювати за всяку ціну усі капіталістичні сільські господарства, матиме своїм наслідком тільки зубожіння краю, упадок міст і занепад на довгий час економічного життя взагалі. Як наслідок:

- різні роди промисловості, пов'язані з сільським господарством, не тільки не будуть розвиватися, а навпаки підупа-дуть;
- насиченість праці країни зменшиться, себто значно менша кількість робочих рук зможе знайти собі застосування;
- велика кількість енергії буде взагалі пропадати марно, позаяк при розподілі у середньому прийшлося б на кожне госпо-дарство 4–6 десятин, то такий господар у себе не буде мати коло чого весь час працювати, а на стороні прикласти рук не знайдеться де;
- зменшиться експортна сила країни, будуть слабкі фінанси, позаяк, з одного боку не буде валюти, а з іншого – буде дуже малою податкова здібність населення;

Україна може повернутися у звичайну колонію, потрапити у чиюсь сферу впливів, навіть тоді, коли б їй і були надані деякі політичні права.

Хлібороби наголошували, що кожний тверезо думаючий український патріот ні на хвилину не мусить випускати з-під уваги, що без економічної самостійності політична незалеж-ність неможлива. В найліпшому випадку, застерігав СХУ, це

435 - Там само. – С. 26.

була б держава, в якій голова і різні міністри були б ставлениками інших держав та комерційних консорціїв і провадили б не українську політику, а політику тих, на кого вони спираються.

В СХУ додавали, що ця небезпека була тим грізнішою, що внаслідок революційних подій переважна більшість капіталістичних сільських господарств вже була зруйнованою і, за відновлення державності, дуже невелика кількість власників зможе, або схоче, наново їх відбудовувати. Крім того не було перебільшенням й те припущення, що, незалежно від законодавства, більш як 60% приватно-власницьких земель буде виставлено на продаж. Тож якщо не знайдеться змоги запровадити певних обмежень щодо парцеляції, то українська нація потрапить у велику небезпеку. Відтак уся увага має бути звернена на те, щоб певна і якомога значніша кількість земель перейшла, в установлених відповідними нормами, кусках (наділах) до нових, економічно дужих власників. Загалом кажучи, хлібороби-монархісти з СХУ вказували, що земельна реформа мусить мати своєю метою утворення численної та економічно-життєздатної класи заможних хліборобів з одного боку, й утримання в цілості тих капіталістичних ділянок, що відповідатимуть розміром інтересам держави і які способом культурного ведення господарства створили б можливість розвитку пов'язаної з хліборобством промисловості, а також і підняли б продуктивність селянської праці. Зрештою, не менш справедливим було й твердження, що «взагалі ж постановка тут на еміграції, питання в площу скільки кому дати десятин і скільки у кого взяти, викликає тільки ослаблення національного ентузіазму і розпорошення сил, а ведмідь, шкуру якого ділять, гуляє в лісі»⁴³⁶.

У своїй відозві хлібороби також зауважили, що ілюзія розв'язання земельного питання, як панацеї, соціалізацією чи наці-

436 - Там само. – С. 28.

оналізацією, що ошчасливають все населення, обернулася дорогою ціною, ціною повної руїни не тільки економічного, а навіть культурного життя. Виявилося, що порушення права приватної власності не тільки нікого не збагатило, а навпаки, довело край до повних злиднів.

Торкнувся СХУ у своїй відозві й фінансової сфери, де запропонував також скористатися великим досвідом інших новоутворених держав і, водночас, не повторити тих помилок, що зробили їхні уряди. Запровадити ж власну валюту для державної України стане питанням життя і вжиття неймовірних зусиль до того, аби втримати її на відповідній висоті та уникнути коливань курсу. Найголовнішою передумовою цього буде повна незалежність емісійного банку від державної скарбниці й, звичайно ж, вироблення державного бюджету, у зведенні якого б цілком не було різниці між сумою державних прибутків і видатків, або щоб вона була якнайменшою. З цією метою в державі мали би бути підняті усі податки настільки, наскільки тільки дозволить платнича здатність населення. Державні підприємства (пошта, телеграф, залізниці, порти) мусять бути так проваджені, аби не давали збитку, а для усіляких інвестицій, ремонту тощо мають бути знайдені засоби шляхом позик, продажу іншого державного майна і т. д., а в жодному разі не через випуск нових банкнотів (грошової емісії).

Державний апарат, наскільки це можливо, мав би бути простим і дешевим, аби він не лягав тягарем на суспільний дохід і працю населення. Проте одразу ж зауважувалося, що в цьому питанні не варто захоплюватися взірцями з інших держав, надто – західних. Чому? Ось логіка міркувань членів СХУ: «Там з огляду на присутність великої кількості капіталів і далеко ідучого поділу праці, продуктивність праці на кожного громадянина значно вижча. Коли на певній території більше вироблено, то очевидно і податкова здатність населення вижча, і таке населення може оплатити і більш складний та дорогий державний апарат. Всі молоді держави і революційні уряди старих дер-

жав захоплювались удосконаленими адміністративними апаратами, не звертаючи уваги на їх кошт і приводили до того, що покриття коштів урядування треба було шукати у випуску нових мас паперових грошей, а це мало своїм наслідком все більший упадок валюти»⁴³⁷.

До кола діяльності уряду цілком не мала би входити продовольча допомога населенню, позаяк в Україні продовольчої справи в тому розумінні, як на Заході та в Росії, загалом немає. Так само держава мусила би до мінімуму обмежити свою діяльність у сфері суспільного забезпечення аж до того часу, поки державне життя твердо не установиться. Але державно-фінансові органи повинні мати право контролю над бюджетами земель і міст та дбати про переведення там тих самих принципів, що і в державних фінансах. В земельному ж урядуванні якомога більша частина податкових тягарів (дорожня справа, опалення шкіл, земельна пошта і таке інше) тимчасово до часу оздоровлення державного життя мусить виконуватися шляхом натуральних повинностей. І в цих питаннях, застерігали хлібороби-монархісти, не слід легковажити щонайменших дрібниць...

Такий же підхід варто застосувати і в економічній політиці держави, вважали в СХУ. Тобто усілякі спроби регламентації внутрішнього економічного життя мусять бути відкинуті, як такі, що вже виявили свою шкідливість. Держава ж мала би тільки прагнути до створення всередині краю певних економічних умов, що сприяли би тому чи іншому економічному розвитку і цілком відмовитися від таких способів як заборони, або перебрання певних галузів промисловості в свої руки.

В міжнародному ж обміні слід було б прагнути до якомога більшого підняття експорту країни, бо тільки від його розмірів залежить розмір імпорту. Проте такий довіз мав би бути регульований, при чому державна влада мала сприяти довозу в кра-

437 - Там само. – С. 29–30.

їну тих виробів чужої промисловості, що служитимуть подальшому розвитку виробництва (машини, знаряддя тощо). Імпорт продуктів споживання (надто не першої потреби), або речей збутку мусив би бути значно обмежений, позаяк вони безповоротно споживаються, не приносячи державі ніяких нових вартостей. Разом з тим, діячі СХУ усвідомлювали, що оскільки в перші часи відновленої державності український імпорт буде доволі слабким, то пропонували й експорт таких речей припинити, аби не послаблювати вітчизняні закупівельні здібності за кордоном. «Загалом кажучи, – підсумовував СХУ у своїй відозві, – фінансова політика України мусить кермуватись принципом як найбільшої економії, а економічна політика в ширшому розумінню мати своєю метою як найбільшу свободу приватної ініціативи, і як найширший розвиток продуктивних творчих сил самого населення»⁴³⁸.

У сфері робітничої політики і робітничого законодавства СХУ стояв на ґрунті визнання усіх домагань пролетаріату, оскільки ці домагання були б спрямовані не до перетворення революційними способами тогочасного суспільно-економічного ладу на соціалістичний чи комуністичний, а до поліпшення становища робітників в рамках існувавшого в Західній Європі та Північній Америці й єдино можливого в Україні ладу. У зв'язку ж тим, що СХУ стояв на позиціях класової організації Української Держави, то він вважав зорганізованість робітничої класи України однією з передумов існування держави. Водночас СХУ сприймав за допустимі усі способи класової боротьби, які не можуть мати своїм наслідком повалення Української Держави або значне її послаблення. За легальні способи боротьби вважалися: право страйків, право домагатися регулювання взаємовідносин з підприємцями шляхом фабричного законодавства тощо. Розуміючи Українську Державу як продукт співробітництва усіх класів, кожна з яких

438 - Там само. – С. 31.

несе певну функцію у державному житті, а з огляду на це, має і моральне право вимагати задоволення своїх інтересів, Союз Хліборобів України гадав, що й класа робітнича мусить мати від держави врегульоване соціальне забезпечення, розуміючи його в тих формах і в тих розмірах, як то на тоді виглядало у державах Західної Європи.

Що стосувалося поширеного на тоді питання міжнародної «орієнтації» на певного союзника в справі національно-визвольної боротьби у відродженні державності, то СХУ дотримувався точки зору, «що такий напрямок політичного думання та політичної діяльності, і постановка питання нашого національного визволення в таку площу тільки шкодить справі Української Державності, бо направляє енергію кожного українського громадянина на пряме чи посереднє знищення своїх земляків інших «орієнтацій». Такого взаємного винищення навіть «вирізування» ми вже мали досить, протягом історії, одначе, як відомо, в наслідок цього Українська Держава не повстала»⁴³⁹. Тож хлібороби-монархісти вважали, що ні Московія, ані Польща, ані Німеччина чи міжнародний капітал не зацікавлені у відродженні Української державності й відтворювати її не будуть. Потрібно їм лише створення на українських теренах сприяючих для власних політичних та економічних інтересів обставин, а це далеко не завжди може збігатися з українськими національними прагненнями. Відтак лише воля внутрішніх українських державницьких прагнень в самого українського народу, за його самоорганізації зможе зрушити програну справу державності в належному руслі, а причина тиняння на еміграції лежить в самих політиках, в їх нездатності ще нещодавно належно тримати стерно української державної справи. З огляду на це, СХУ заявляв, що покладає головну вагу своєї «орієнтації» в цілком іншу площину, ніж демократична та соціалістична частина українського

439 - Там само. – С. 32–33.

суспільства і головним мотивом його загально-української «орієнтації» мусить бути об'єднання навколо ідеї Української Державності усіх політичних сил, що мають чинність, або взагалі можуть проявитися в Україні. «Таким чином “орієнтація” Союзу Хліборобів України – це організація та взаємне-порозуміння всіх клас і різних верств суспільства во ім'я суверенної Української Держави. Коли-ж зійти з цього ґрунту і базувати Українську Державність на силах зовнішніх, то зараз же всі громадяни України стануть вважати один другого агентами Польщі, большевизму, “жидо-масонського” капіталу, царської Росії, и т. д. і справа неминуче мусить скінчитись боротьбою і взаємним винищуванням», – заявлялося у відозві СХУ⁴⁴⁰.

Союз Хліборобів при цьому відкидав намір встановлення диктатури однієї класи, а натомість закликав до копіткої організаційної роботи щодо об'єднання усіх класів і верств народу задля визвольної боротьби і відродження державності. Він також заявив, що не вдається у передчасні подробиці своєї політичної програми, позаяк на той момент в еміграції вважав їх не тільки зайвими, а й навіть почасти шкідливими до того часу, поки не звільнена, не опанована й не оборонена українська територія. Тож єдиним поточним політичним завданням своєї програми СХУ у 1921 р. бачив:

«Зорганізувати хліборобів України для сотворення в хліборобській класі міцної опори Української Державности, для мирного розрішення внутрикласових протилежностей, для оборони інтересів хліборобської праці зовні. Для ближчих часів, поки ще не закінчена революція і не закінчена боротьба Українського народу за свою Державу, завданням союзу буде допомогти народові збудувати незалежну, суверенну Українську Державу в традиційних на Україні формах і на слідуєчих засадах:

440 - Там само. – С. 34.

- а) заведення на Україні спокою і ладу, опертих на правових нормах, принятих у всіх цивілізованих країнах;
- б) організування праці народньої на основах індивідуальної власности;
- в) відбудування зруйнованого революцією і війною державного апарату, приватного і державного господарства, промислу і культурних інституцій;
- г) поширення дрібного селянського землеволодіння і забезпечення найбільшої сільсько-господарчої продукції»⁴⁴¹.

Союз Хліборобів України закликав представників інших класів українського народу до заснування своїх міцних класових організацій і до співпраці з ним під єдиним для всіх об'єднуючим гаслом: Лад і порядок в правовій, суверенній, незалежній, національній Українській Державі, збудованій на підставі міжкласового компромісу на українській етнографічній території.

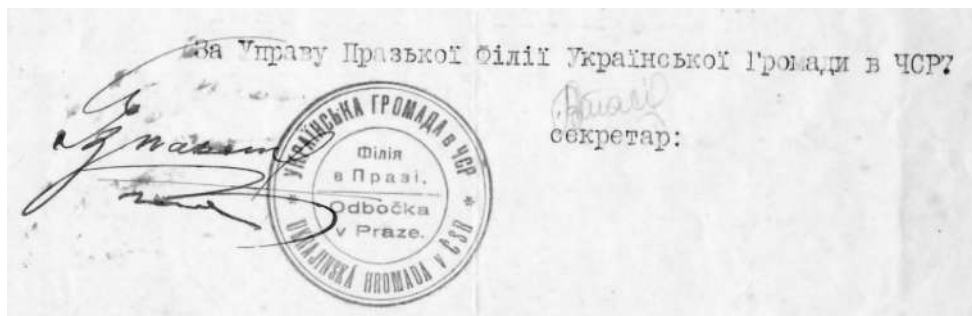
* * *

До середини 1920-х років чисельність консервативно-монархічних організацій значно зросла, з'явилися нові союзи у Франції, Аргентині, Англії, Сербії та ін. Починаючи з 1921 року гетьманські організації з'являються у Німеччині, Польщі, Болгарії, Чехо-Словаччині та Румунії.

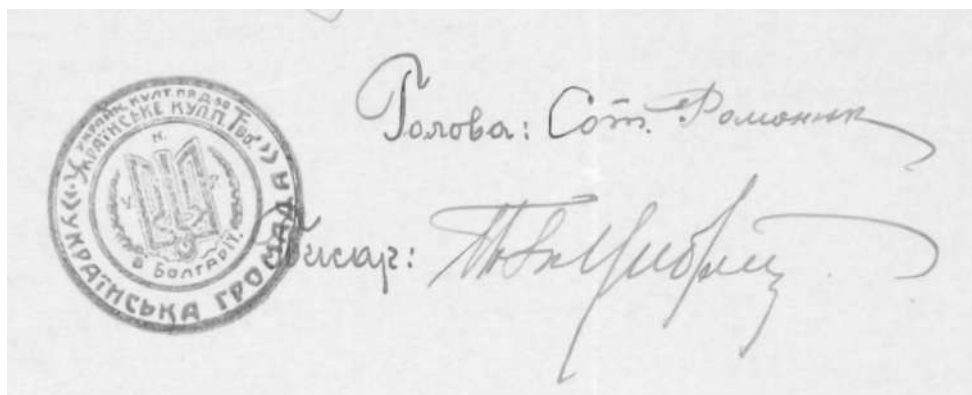
Так, вже у 1922 р. у Німеччині було засновано *Українську Громаду* з централею у Берліні, що перебувала під протекторатом її почесного керманіча – П. Скоропадського. Сфера її діяльності охоплювала Німеччину, Чехію і Моравію (на початку 1940-х рр. Українська Громада в Німеччині мала понад 40 філій й більш як 4 тис. 500 членів)⁴⁴².

441 - Там само. – С. 35–36.

442 - Українська еміграція 20–30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки. – Ч. I. – К., 2016. – С. 182.

Печатка Празької філії Української Громади в Чехо-Словацькій Республіці

Печатка Української Громади в Болгарії

На поч. 1920-х в Берліні діяв також прогетьманський Український Союз взаємодопомоги офіцерів (заснований навесні 1921 р. з ініціативи полк. Новохацького, проте у др. пол. 1920-х вийшов з-під контролю гетьманців). У 1923 р. Союзом Емігрантів-Монархістів з Наддніпрянської України було створено гетьманську організацію Український Стяг⁴⁴³.

10 травня 1924 р. у Берліні було створено Червоно-Хрестне Товариство під головуванням гетьманової Олександри Скоропадської метою якого була допомога українцям-емігрантам по усьому світу, а надто в часі, коли у Польщі ліквідовувалися табори для біженців та інтернованих й українці залишалися сам

443 - ЦДАВО України, ф. 3695, оп. 1, спр. 157, арк. 106.

на сам з бідністю та безпритульністю. Заснування Товариства було зареєстровано 26 червня 1924 р. судом нижчої інстанції району Берлін-Митте. 12 липня 1924 р. Товариство було внесено до Реєстру товариств під № 4229, про що повідомлялося в «Публічному віснику Адміністративного округу Потсдам та міста Берлін» (*Öffentlicher Anzeiger für den Regierungsbezirk Potsdam und die Stadt Berlin* Nr. 1)⁴⁴⁴. Товариство звернулося за допомогою також до червонохресних організацій у Великобританії, Канаді та США, зокрема й до англійського представника в Лізі Червоних Хрестів Де Гемгута, віце-голови американського Червоного Хреста у Вашингтоні полк. Вікнеля та організації «Common Welt Find» тощо⁴⁴⁵.

Місцем осідку Товариства, як вказувалося в установчих документах, було передмістя Берліна Ваннзее, адреса: Альзенштрассе, 17 (за цією самою адресою мешкала під час еміграції й родина Скоропадських). Головою Товариства, як вже зазначалося, було обрано Олександру Скоропадську (дружину гетьмана П. Скоропадського), співголовою – Володимира Коростовця, секретарем – Олександра Скорописа-Йолтуховського (пізніше – Сергія Шемета). До складу Товариства в різні роки належали: О. Березовський, М. Данильченко, Д. Дорошенко, Н. Дорошенко, І. Д'яков, О. Д'якова, О. Коростовець, Н. Кочубей, О. Сахно-Устимович, Є. Скоропадська, Д. Скоропадський, П. Скоропадський, О. Скоропис-Йолтуховський, В. Полетика та інші.

Офіційно Українське Товариство Червоно-Хресної Допомоги Біженцям мало «за мету надання всіх видів допомоги, які зазвичай надаються організаціями Червоного Хреста, головним чином особам, які народилися в Україні та опинилися в скрутному становищі та наразі в наслідок пануючої в Україні диктатури комуністичної партії позбавлені допомоги як їхньої дер-

444 - Landesarchiv Berlin. Bestand Amtsgericht Charlottenburg. Sonderinventar. Vereinregister. Rep. 42, Acc 2147, Nr. 26637. - Ukrainischer Verein für Rotekreuz - Hilfe - Leistungen (Hilfsverein für Ukrainische Flüchtlinge). 1924-1955. - Blätter 11-12.

445 - ЛНБ ім. В. Стефаника, ф. 9, спр. 4035, арк. 18-20 зв.

жави, так і їхнього національного Червоного Хреста». У Статуті також зазначалося, що «Товариство не переслідує політичних та господарських цілей»⁴⁴⁶. Напрямами його діяльності визначалися такі:

«а) допомога хворим: організація безкоштовних лікарських консультацій, забезпечення тих, хто потребує, безкоштовними ліками та іншими лікарськими засобами, утримання хворих у лікарнях та санаторіях, при наявності коштів – організація свого власного лікувального закладу;

б) допомога безробітним: організація бюро з працевлаштування, забезпечення інструментами та матеріалами тих, хто може займатися продуктивною працею, однак через відсутність засобів не може її розпочати;

в) створення робочих місць з навчання різноманітним ремеслам та надання можливості працевлаштування особам без фаху, укладання угод з фабриками та заводами про надання пільг при прийнятті на роботу біженців;

г) допомога дітям: забезпечення дітей збіднілих родин продуктами харчування, покращення умов виховання дітей шляхом організації дитячих садочків та відділів соціального забезпечення, забезпечення школярів підручниками, одягом, шкільними грошима, турбота про покращення стану фізичного виховання та матеріального забезпечення дітей та школярів і т. д.»⁴⁴⁷.

У рамках Українського Товариства Допомоги Біженцям в різні роки діяло кілька спеціальних комітетів: Комітет допомоги голодуючим в Україні, Комітет допомоги Карпато-Українцям, Комітет допомоги українським робітникам та нужденним та ін. Українське Товариство Червоно-Хресної Допомоги Біженцям виступило ініціатором в справі заснування Українського Нау-

446 - Landesarchiv Berlin. Bestand Amtsgericht Charlottenburg. Sonderinventar. Vereinregister. Rep. 42, Acc 2147, Nr. 26637. – Ukrainischer Verein für Rotekreuz – Hilfe – Leistungen (Hilfsverein für Ukrainische Flüchtlinge). 1924–1955. – Blätter 5–5 RS.

447 - Там само.

кового Інституту в Берліні, урочисте відкриття якого відбулось 10 листопада 1926 р. У березні 1929 р. Товариство змінило назву на «Українське Товариство Допомоги Біженцям» й діяло до 1945 року.

Восени 1922 р. у Чехії в Подебрадах було засновано *Союз Студентів-Хліборобів* на чолі з полк. В. Мурашком (голова) та полк. І. Калиновичем (секретар). У 1925 р. організаційно оформився *Союз Українських Хліборобів у Чехо-Словацькій Республіці*, головою Управи якого був обраний Й. Мельник (того ж року очолив ще й *Український Стяг*); діячі: О. Шаповал, В. Мельник, Д. Дорошенко та ін.). Згодом, вітаючи через Д. Дорошенка Союз Українських Хліборобів у ЧСР з трирічним ювілеєм діяльності, В. Липинський висловлює членам організації також і сподівання, що невдовзі усі вони вже офіційно складуть записи «Гетьманській Монархічній Українській Державі, опертій на хліборобській силі, об'єднаній в залізну організацію біля персоніфікуючого Державність Українську Роду Скоропадських, який вже був і від 1918 р. став знов Українським Родом Гетьманським»⁴⁴⁸. У ЧСР того ж року також було створено й *Групу Гетьманців у Празі* (О. Шаповал, Б. Гомзин, Г. Деркач, М. Самойлович, інж. П. Зоць, Олива, І. Калинович, А. Корнійчук, М. Россиневич) та згодом *Українську Громаду в ЧСР*.

У 1924 р. в Подебрадах (Чехія), місті найбільшого скупчення української студіюючої еміграції, з ініціативи гр. А. Мотрезора повстала організація *Український Стяг*. У її статуті зазначалося, що ця організація ідеологічно підпорядковувала себе УСХД, а організаційно – Гетьманському Центрові⁴⁴⁹. З половини 1920-х – початку 1930-х рр. на Балканах, в Польщі та в Чехії (зі штаб-квартирою у Празі) на зразок воєнізованих гетьманських американських Січей була спроба *організації гетьманських Українських Стягів* під керівництвом братів-генералів Омеляновичів-Пав-

448 - Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. Архів. – Т. 1. Листування. – К.; – Філадельфія, 2003. – С. 613.

449 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7078, т. 1, арк. 273.

Печатка Союзу Українських Хліборобів в Чехо-Словацькій Республіці

ленків, полк. О. Шаповала (від 1930 р. був у США наказним отаманом Гетьманської Січі й редактором її органу журналу «Січ», мешкав у Чикаго) та полк. Б. Гомзина (*керівник Союзу Гетьманців-Державників в ЧСР* по 1938 р.) під загальним патронатом графа А. Монтрезора (зятя П. Скоропадського).

Радянська розвідка (ІНО КРО ГПУ УСРР), зокрема, 29 вересня 1930 р. цілком таємно повідомляла, що «свою організацію “Січі” починають прививати і в Європецьких країнах, де за ознакою структури [канадійських] “Січей” створені і розширюють свою діяльність “Стяги”. “Стягівці” при вступі до організації дають присягу своєї вірності гетьману. Фінансову підтримку отримують від англійців, німецьких землевласників і Римського Папи, що маскується підтримкою з боку “Союзу Хліборобів”. Керівний склад “Стягів” отримує щомісячне утримання, так як наприклад, ген. Омелянович-Павленко – вождь “Стягів” отримує 20 доларів, ген. Омелянович-Павленко-молодший⁴⁵⁰ – 10 доларів, Гомзин – 10 дол. тощо.

450 - Іван Омелянович-Павленко під час Другої світової війни був призначений начальником Охорони Вінниці, де zorganizував українську збройну частину і тим дав можливість розвинутися в місті українському національно-громадському життю. Через це невдовзі був примусово виселений німецькою владою на територію Райху. Після війни емігрував у 1950 р. до США й оселився у Чикаго, де його було іменовано почесним головою 4-го відділу Української Гетьманської Організації Америки (УГОА). Помер 8 вересня 1962 р. у Денвері (штат Колорадо). Похований на цвинтарі Баун Брук (штат Нью Джерсі).

В даний час “Стяги” намічають широке розгортання своєї діяльності на Балканах і в Польщі, де ця робота доручена графові Монтрезору.

Перекидування ідей “Стягів” на Україну і організація там осередків мислиться через “повертанців” – “зміновіховців”, котрі за завданням організації повертатимуться на Україну і вестимуть там власну відповідну роботу, причому пропаганда вестиметься не за гетьмана, а за “Самостійну Соборну Україну”, що перебуває у дружньому Союзі з Англією. До осередків “Січі” в першу чергу будуть залучатися куркулі та укр. інтелігенція. Усі, що вступають, дають присягу під страхом смерті не зраджувати великої справи.

За словами деяких осіб з петлюрівської розвідки, осередки будуть мати свій розпізнавальний (приналежність до організації) знак: три пальці, вказівний, середній і безіменний опущені поверх одягу, а решта два загнуті під одягом. При розмові з невідомою особою ці три пальці по черзі, починаючи з вказівного, трохи припіднімаються протягом трьох разів (Гасло: “Єдина Україна”)⁴⁵¹.

Гетьманський Центр у Празі польська розвідка («dwójka») характеризувала як «дуже добре організований» українською військовою елітою на чолі з ген. М. Омеляновичем-Павленком. Його чисельність вона визначала у 200 чоловіків. *Союз Хліборобів-Гетьманців Підкарпатської України* на чолі з В. Мурашком, польська розвідка обраховувала у близько 500 осіб. Крім того, як повідомляла радянська розвідка, Омелянович-Павленко, організував у Празі (мешкав по Томковій вулиці, № 8) 1933 року *Український Клуб старшин*, який намагався об’єднати українське офіцерство, що перебувало у Чехо-Словаччині, й надати йому сучасні військові знання. Члени Клубу здійснювали свої нелегальні зібрання у приміщенні українського ресторану у Празі (вул. Лазарська, 2), а сама організація налічувала до

451 - Українська еміграція 20–30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки (Частина № IV). – К.: Служба зовнішньої розвідки України, 2016. – С. 3–4.

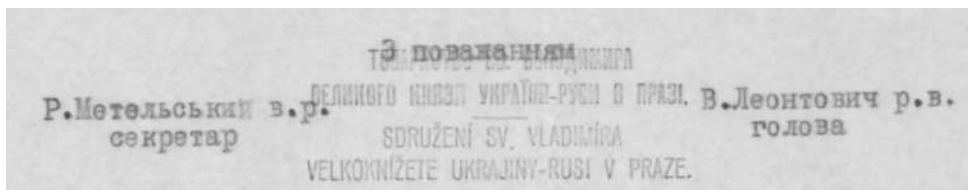
40 членів, що були розкидані по Чехії, Словаччині і Закарпаттю. Сам Омелянович-Павленко не очолював формально цей Клуб, але здійснював загальний нагляд і спрямовував його діяльність, на що отримував від П. Скоропадського 1932 р. щомісячно 50 чеських крон на місяць. За діяльністю Клубу пильно стежила чеська контррозвідка, а через своїх агентів у ній й радянські спецслужби⁴⁵².

У ЧСР з Українським Стягом також працювали гетьманці Г. Деркач М. Самойлович і полк. М. Россиневич (майбутній очільник СГД у Чехо-Словаччині від 1939 р. по березень 1944 р.). Про них радянські спецслужби у таємному донесенні (від 29 вересня 1930 р.), зокрема, вказували, що «найбільш видною фігурою з “січовиків” в ЧСР є Деркач, через якого провадиться фінансування гетьманських організацій в ЧСР. Діячем гетьманської ідеї, по лінії римських клерикалів, є Росиневич»⁴⁵³. Невдовзі ж, після завершення навчальних років, Український Стяг і Союз Українських Хліборобів у Чехії самоліквідувалися, коли їхнє членство після закінчення студій розсипалося по світові й перейшло до членства в УСХД.

У Чехії 15 лютого 1930 р. було створено *Товариство Св. Володимира великого князя України-Руси в Празі* на чолі з В. Леонтовичем у складі 14 осіб (полк. О. Шаповал, В. Леонтович, М. Стефаневич, І. Копилів, С. Сомилінівський, полк. М. Росіневич, інж. Грабина, ген. М. Омелянович-Павленко, д-р. Г. Деркач, Р. Метельський, полк. Б. Гомзин, інж. К. Маркус, О. Жовтенко, П. Скиба). 29 квітня 1930 р. від імені Управи Товариства В. Леонтович (голова) і Р. Мешальський (секретар) у власноручному листі до гетьмана П. Скоропадського засвідчили «вислови найглибшого почуття нашої відданости і вірности».

452 - Спецслужби УНР 20–30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки. – К.: Служба зовнішньої розвідки України, 2017. – С. 84–86.

453 - Українська еміграція 20–30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки (Частина № IV). – К.: Служба зовнішньої розвідки України, 2016. – С. 4.

Печатка Товариства Св. Володимира великого князя України-Руси в Празі

5 жовтня 1930 р. гетьманці ЧСР взяли участь у зібранні понад 50-ти українських емігрантських партій, громадських, приватних, наукових та політичних організацій у Чехо-Словаччині з приводу трагічних вересневих подій і польських репресій проти українців в Галичині й увійшли до складу Виконавчого комітету представників українських емігрантських організацій в ЧСР для переведення акції протесту проти польського терору на західноукраїнських землях та допомоги галицьким українцям⁴⁵⁴.

Починаючи з 1921 р., гетьманські осередки з'явилися також в Сербії та Естонії. Зокрема, *Союз Хліборобів у Сербії* на чолі з П. Мацьком об'єднав переважно колишніх українських військовополонених. 26 травня 1921 р. українські гетьманці в Естонії звернулися до УСХД з проханням надіслати статутні документи для оформлення місцевої гетьманської організації. Ініціаторами її створення виступили провідники Комітету українських емігрантів у Ревелі: відомий український громадський діяч в Естонії інж. В. Потоцький та земський діяч, учений-агроном Г. Гаркушенко. У своєму зверненні до УСХД ініціатори зазначали, що гетьманська ідеологія викликала також зацікавлення в українських громадах Нарви та Юр'єва.

Гетьманці також намагалися розбудувати осередки за рахунок прихильників гетьмана Скоропадського у таборах для інтернованих вояків-українців у *Болгарії та Туреччині*.

454 - Бюлетень Центрального Виконавчого Комітету представників Українських Емігрантських Організацій в ЧСР для переведення акції протесту проти польського терору на західних землях України. - 1930. - 13 листопада. - Ч. 1. - С. 1-3; - 20 грудня. - Ч. 2. - С. 4.

У Франції діяв гетьманський *Союз Українських Хліборобів*, який наприкінці 1930-х років був перетворений на *Союз Гетьманців Державників у Франції* на чолі з полк. І. Дубовим.

В Австрії гетьманські ідеї через аристократичні кола та у колах католических через кардинала Пфедфеля у Відні поширював колишній міністр торгу і промисловості Української Держави 1918 р. С. Мерінг.

Колишній міністр шляхів Української Держави Б. Бутенко, щоправда безуспішно, намагався робити теж саме в Угорщині⁴⁵⁵.

З переїздом з Польщі до Румунії одного з впливових діячів Союзу Хліборобів України Андрія Білопольського, заснований у Бухаресті *Союз Хліборобів і Промисловців України* зміг більш тісно координувати свою діяльність з УСХД. Основну частину членів цієї гетьманської організації складали українські емігранти з Херсонщини й Таврії. До квітня 1921 р. головний осередок Союзу знаходився в Кишиневі, а потім перемістився до Бухареста. Союз поповнився насамперед за рахунок старшин і вояків з армії П. Врангеля та колишніх вояків Сердюцької дивізії.

В Англії у 1932–1934 рр. група гетьманців (прибічників П. Скоропадського) видавала англійською мовою інформаційний бюлетень «*Investigator*».

Союз Гетьманців-Державників «Плуга і Меча» було засновано в Аргентині (Н. Симоненко, І. Чередниченко).

Іван Дубовий

455 - Українська еміграція 20–30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки (Частина № IV). – К.: Служба зовнішньої розвідки України, 2016. – С. 62.

На початку 1920-х років з'явилися перші гетьмансько-консервативні осередки й у Польщі. Так, вже 1920 р. у Варшаві виник *Союз Українських Державників (СУД)*, проте через брак коштів і подальший переїзд членів СУД на Захід організація досить швидко самоліквідувалася. Невдовзі кілька гетьманців створили організацію *Українські Стяги*, однак і ця група через нечисленність та свій тимчасово емігрантський характер теж саморозпустилася.

Навесні 1921 р. *Організація Хліборобів-Католиків з України*, що була відновлена на еміграції в Польщі, також «заявила себе солідарною з ідеєю єдиного хліборобського фронту» і через своїх уповноважених С. Підгорського і С. Горватта нав'язала зносини з УСХД та іншими хліборобськими групами за кордоном. Організація підтримала дідичну монархію у традиційній для України формі Гетьманату. «Тільки дідичне Гетьманство з усталеною конституцією утворить можливості найбільшого розвитку Української Держави і української національної культури», – наголошувалося її у відозві. Була в Польщі (у Перемишлі) на початку 1920-х рр. й нечисленна *Група Гетьманців «Хліборобів»* – українських монархістів, поміркованих «конституційників», до якої входили великі поміщики та орендатори й які орієнтувалися не на П. Скоропадського, а на В. Габсбурга (В. Вишиваного)⁴⁵⁶.

У *Перемишлі* також консервативно-гетьманським концепціям симпатизували газети «Український Голос» та «Український Бескид» (проф. Д. Греголинський та його помічник Н. Вовкунець). «Хліборобську Україну» поширювали тут і пропагували колишні старшини УГА Є. Зиблікевич, О. Босий-Молодецький та інші монархісти. У Перемишлі 1928 р. було видруковано й першу і другу частини «Катехизму Українського Державника» (автора під псевдо Д. Державник, яким насправді був гетьманіч Данило Скоропадський).

456 - Там само. – Ч. III. – К., 2016. – С. 27.

Зрештою у січні 1931 р. у Варшаві було створено *Місцеву Громаду УСХД*, як осереддя Гетьманського Руху у Речі Посполитій. До її складу увійшли граф А. Монтрезор, Є. Тимошевський, Л. Сідлецький, Шостаківський, В. Моїсеєнко та інші. Вони й склали у Польщі т. зв. *Варшавську групу УСХД*, яка зав'язала тісне співробітництво з *Союзом Хліборобів України* у Польщі (І. Леонтович), а також з групою гетьманців-емігрантів, що не були членами УСХД. Варшавська група, зокрема, зосередила увагу на дискредитацію соціалістів-республікаців з петлюрівської УНР-еміграції, а також боролася за розкол і заволодіння впливом в республіканському Українському Центральному Комітеті (УЦК) у Варшаві, Калуші, Кракові та інших містах⁴⁵⁷. Як наслідок, наприклад, у Варшаві серед його членів було сформовано опозицію, переважно з колишніх військовиків, до якої увійшли ген. Г. Базильський, ген. Вовк, ген. Загородський, полк. Федченко, підп. М. Скрипка, підп. М. Янів, підп. Дідченко.

Гетьманські осередки з'явилися й в українських землях, що перебували у складі Речі Посполитої, зокрема у Галичині, на Волині, Підляшші, Поліссі... Так, на Волині і Підляшші з Поліссям і Берестейщиною провідними гетьманськими діячами були пор. Сахно-Устимович (Кременець), інж. Пилипчак (Луцьк), пор. Авраменко (Біла Підляска), пор. Завадін (Бидгощ), пор. Савойський (Холм)⁴⁵⁸. Основними осередками діяльності гетьманських організацій на галицьких землях стали Львів та Перемишль. Галицькі гетьманці поборювали у своїй пропаганді переважно демократичні та угодівські партії та організації, надто – УНДО.

У 1926 р. була створена *Організація Галицької Гетьмансько-Монархічної Інтелігенції* (її статут вироблено за участю В. Липинського, а одним із засновників був проф. І. Мірчук). У липні 1926 р. В. Залозецький надіслав І. Кривецькому та І. Крип'якеви-

457 - ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 217, арк. 32.

458 - Там само, спр. 2617, арк. 30.

Іван-Мар'ян Кривецький

чу проєкт статуту Організації Галицької Гетьмансько-Монархічної Інтелігенції, де зазначалося, зокрема, про «розбиття та роз'єднання загалу української інтелігенції, спричинене браком ясної державної ідеології», а відтак визначався шлях до її об'єднання, підґрунтям і засадами якого б стали «ідеї української трудової монархії»⁴⁵⁹. Зі свого боку І. Кривецький надіслав В. Липинському власні думки-пропозиції до проєкту статуту⁴⁶⁰. До складу Організації, ядро якої утворилося того ж таки року, належали пере-

важно українські вчені, творча інтелігенція та представники дрібної шляхти, зокрема, М. Кордуба, І. Кривецький, І. Крип'якевич, І. Гладилевич та інші.

Згодом гетьманська організація утворилася і на Волині. Прихильниками гетьманської держави були й певні кола галичан-українців, серед яких були здебільшого землевласники і греко-католицькі священники, а також й певні поляки-українофіли («Gente Rutheni, Natione Poloni»). Серед інтелектуалів гетьманцями були, зокрема, ректор греко-католицької семінарії Й. Сліпий, проф. М. Конрад, др. І. Лоський, С. Томашівський, редактор «Хліборобського Шляху» І. Гладилевич та інші. У 1926 р. до УСХД приєднався й мазепознавець, шевченкознавець, архівіст, нумізмат, генеалог, освітянин, дослідник українсько-німецьких торговельних зв'язків та історії Церкви, доктор філософії Берлінського університету, член НТШ та УВАН Домет

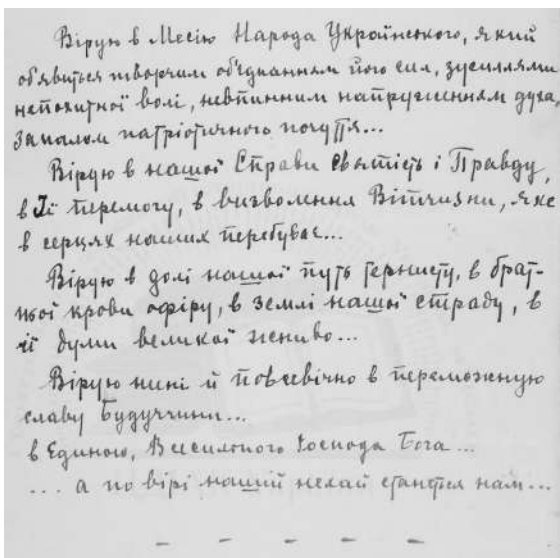
459 - Вячеслав Липинський: З епістолярної спадщини (Листи до Д. Дорошенка, І. Кривецького, Р. Метика, О. Назарука і С. Шелухіна). – К., 1996. – С. 5–6.

460 - Там само. – С. 66.

Оляничин. Польські спецслужби вказували також на симпатію до Гетьманського Руху з боку греко-католицьких діячів, в тому числі й митрополита УГКЦ Андрея Шептицького.

Підтримували гетьмансько-консервативну ідеологію й такі авторитетні особи в Галичині як митрополит УГКЦ А. Шептицький та колишній начальний вождь УГА ген. М. Тарнавський або ж такі старшини УГА як полк. Стефанів і майор І. Лисняк. Було створено й *Союз Галицької Гетьманської Молоді*, головним осідком якого став Львів. Духовно члени СГГМ гуртувалися навколо журналу «Поступ», який оповіщав, що «стоїть на становищі української державницької ідеології і редагований в християнським дусі»⁴⁶¹. Участь у цьому виданні брали, зокрема у 1927 р., такі молоді українці-католики (греко-католики) як: М. Андрусак, І. Аненко, О. Бать, І. Гладилевич, В. Заїкін, Д. Залозецький, І. Крип'якевич, В. Липинський, В. Лімниченко, І. Лоський, Г. Лужницький, Меріям, Б. Монкевич, А. Монтрезор, М. Мох, О. Назарук, Л. Нигрицький, М. Пасіка, О. Петрійчук, Д. Саварин, С. Семчук, І. Сохоцький, М. Фірак, П. Шостаківський та ін.

До Польщі, після одруження 9–10 серпня 1927 р. у Ваннзее в Німеччині з членом Ради Присяжних УСХД графом А. Монтрезором, переїхала мешкати донька П. Скоропадського – гетьманівна Марія. У Варшаві Адам Монтрезор працював в

Рукопис поеми Адама Монтрезора
«Дума про Україну» (1920–1923 рр.)

461 - Босий В. В'ячеслав Липинський – ідеолог української трудової монархії. – Торонто, 1951. – С. 126.

одній з польських газет, проте невдовзі втратив роботу, Марія Павлівна ж працювала лікарем в одній кас хворих (соціальній лікарні), а також викладала англійську і французьку мови, а з часом – готуючи молодих польських дипломатів до закордонної служби. Водночас вона разом з чоловіком займалася українськими громадськими справами і поширенням гетьманської ідеї⁴⁶².

Велику працю у Польщі, до і після перебування у США, провадив й Осип Назарук на сторінках свого часопису «Нова Зоря», який формально був виразником ідей консервативної *Партії Української Народної Обнови*. Прихильними до гетьмансько-консервативних ідей також були журнали «Поступ» і «Дзвони», стримано-лояльно щодо матеріалів з історії Гетьманського Руху ставилася й редакція газети «Діло». Спонукаючи О. Назарука до створення в Галичині «залізної організації, щоб були вірні люде скрізь, в кожній містечку і селі»⁴⁶³, В. Липинський застерігав його (як і С. Томашівського) від угодовства з польською владою. «Отже перш за все пригадую Вам, що ціль наша не єсть автономія Галичини, не єсть університет у Львові, не єсть кооперативи, а возстановлення Гетьманства на Україні, – писав В. Липинський до О. Назарука 10 лютого 1928 року. – Коли Ви про це забули, чи забудете, то ніякої різниці між Вами і Ундоном не буде, і Ви станете таким самим недержавником, до державного думання і ділання нездатним “русином”, як і вони»⁴⁶⁴.

У 1930-х роках *Фронт Національної Єдності (ФНЄ)* на чолі з Д. Паліївим був союзним з гетьманцями і у своїх газетах «Батьківщина» та «Перемога» часто вміщував на їхніх шпальтах статті прогетьманського змісту. Тоді ж, на початку 1930-х було засновано прогетьманські часописи «Наша думка» та «Ветеран»,

462 - Гай-Нижник П. Марія та Лізавета Скоропадські: нариси до історії українського Гетьманського руху // Київська старовина. – 2006. – № 2. – С. 159–167.

463 - Вячеслав Липинський: З епістолярної спадщини (Листи до Д. Дорошенка, І. Кривецького, Р. Метика, О. Назарука і С. Шелухіна). – К., 1996. – С. 119.

464 - Там само. – С. 124.

які однак через їхнє антиуенерівське спрямування невдовзі були закриті польською владою. Проте, попри відносні успіхи, гетьманські організації та осередки у Польщі все ж були нечисленні й поступалися в динамічії швидкому зростанню популярності ідеології українського націоналізму, який сповідував також й ліві соціально-економічні позиції. Крім того, правий фланг розколювався через конфлікт В. Липинського зі П. Скоропадським, С. Шеметом, О. Назаруком та С. Томашівським, створенням *Українського Національного Козачого Товариства (УНАКОТО)*, оформленням групи прихильників *В. Габсбурга (В. Вишиваного)*, які відійшли від гетьманців. Послабленню молодого Гетьманського Руху і політичного націонал-консерватизму сприяло й поширення ідей фашизму і націонал-соціалізму в країнах Південно- і Центрально-Східної Європи.

Дмитро Паліїв (1919 р.)

* * *

Гетьманський Рух в Північній Америці (США і Канаді) в 1920-х – 1930-х роках. На перших порах членами гетьманських організацій в Північній Америці були здебільшого емігранти з Наддніпрянщини, але починаючи від середини 1920-х років побічно склад УСХД, а безпосередньо – Гетьманського Руху, суттєво розширився за рахунок *Січових Організацій США та Канади*, які прийняли гетьманську ідеологію (Січова Організація започатковувалася як мережа українських спортивних товариств-осередків під офіційною

назвою «Українська Січова Атлетична Асоціація»).

У травні 1920 р. в Пітсбургу було скликано 3-й Надзвичайний Січовий З'їзд⁴⁶⁵, який ствердив принцип безпартійності і всеукраїнськості будови організації, а її метою проголошена «вільна незалежна Україна, злучена зі всіх земель українських»⁴⁶⁶. З'їзд затвердив синьо-жовтий прапор організації, а як воєнний символ на час боротьби за звільнення Батьківщини – традиційний козацький малиновий. Тоді ж було ухвалено зміни у Статуті й місце осідку організації було перенесено з Нью-Йорка до Чикаго. Саме там місцева Січ виявила на той час найбільшу активність у поширенні Січового руху. Було затверджено й нову структурно організаційну будову Січей й відтоді кожен відділ почав називатися сотнею (міг бути утворений при кількості від 10 до 110 членів), яка мала право делегувати одного свого представника на з'їзд з правом голосу.

465 - ЦДІА України у м. Львів, ф. 359, оп. 1, спр. 241, арк. 21–22.

466 - Січові Вісті. – 1920. – 20 травня.

Уся ж Січова Організація поділялася за територіальним принципом, коли декілька сотень в одному штаті або у великому місті творили округу. Кожна сотня та округа мали свою старшину, сотню очолював кошовий отаман, а округу – окружний отаман. При кермі сотень та округ також були відповідні писарі (секретарі), скарбники, організатори та обозні (вчителі), які обиралися на два роки більшістю голосів.

Зрештою, згідно з фінансовим звітом за 1922 р. січові сотні діяли у 16 містах, а саме – в Чикаго, Філадельфії, Детройті, Клівленді, Честері, Нью-Йорку, Пітсбургу та ін. При цьому в Чикаго, Клівленді та Філадельфії вже нараховувалося від двох до п'яти сотень. Тож загалом на той рік було утворено чотири округи: I-ша Округа (Філадельфія), II-га Округа (Чикаго), III-тя Округа (Клівленд), IV-та Округа (Детройт)⁴⁶⁷. У травні 1923 р. була заснована V-та Округа (Нью-Йорк) – там, де відбувся свого часу Перший Січовий З'їзд й виник перший січовий відділ – Січ ім. Б. Хмельницького, який згодом занепав, а потім знову відродився. Починали засновуватися також жіночі сотні, які називалися Червоний Хрест. Невдовзі, з поширенням Січового руху, було збільшено й його керівництво через утворення Екзекутиви, куди входили: головний отаман, два його заступники, два писарі (протокольний і фінансовий), скарбник, чотири окружні отамани та чотири окружні писарі. Очолив 1922 р. Січ головний отаман *Степан Гриневецький*⁴⁶⁸. Друкованим органом був часопис «Січові Вісті», який з місячника перетворився на тижневик, а Екзекутива придбала власну друкарню.

467 - Січові Вісті. – 1923. – 15 квітня.

468 - Гриневецький Степан-Костянтин народився 6 жовтня 1877 р. у містечку Буськ (нині місто Львівської обл.). Закінчив Віденський університет, де відтоді й працював; згодом – доцент Загального шпиталю Відня. Від 1907 р. мешкав у Чикаго в США, де мав лікарську практику та працював у медичному коледжі. Учасник Першого Українського Союзу в Америці (1915 р.). У 1917 р. д-р В. Сіменович та його колега д-р С. Гриневецький засновують перший у Чикаго український часопис «Україна», який мав на меті об'єднати українську громаду міста. Очолював редакцію газети «Україна» (1918–1920 рр.). Засновник Товариства «Січ» (1920 р.), видавець однойменного тижневика та часопису «Наш Стяг» (1920–1925 рр.). Організував друкарню, що діяла до 1938 р. Перший головний отаман Гетьманського Руху в США (1920–1925 рр.). Заснував українську сотню при Іллінойській Національній гвардії, що проіснувала до 1940 р. Помер 6 листопада 1942 р. у Чикаго.

Січ масово ширилася Північною Америкою й у цьому напрямку важливу роботу провадив галицький політик і журналіст, д-р. *Осип Назарук*, який з кінця 1923 р. очолив редакцію «Січових Вістей»⁴⁶⁹. З літа 1922 р. він перебував у Канаді як представник уряду ЗУНР і вимушено завершивши свою місію, прийняв таку пропозицію Січової Організації й переїхав до США. На той час О. Назарук ще й сам був неофітом Гетьманського Руху, який

Осип Назарук

через вплив В. Липинського щойно сам перетворився з республіканця, що брав участь в антигетьманському повстанні, на монархіста.

Люди, які його знали, як наприклад І. Лисяк-Рудницький, свідчили, що О. Назарук пережив світоглядний перелом саме у канадійський період свого життя, який «перевів його з колишніх радикальних і вільнодумних на нові монархістичні й католицькі позиції», але все ще не гетьманські переконання⁴⁷⁰.

Ще півроку життя в США тривала світоглядна еволюція О. Наза-

рука, яка врешті й привела його в лоно Гетьманського Руху. «Я не демократ, бо думаю, що демократії ніколи не було й нема. Одиначну форму влади вважаю найрозумнішою. Вірність їй – конечною. Се й було головним товчком, який так довго дер-

469 - Назарук О. Спомин про те, які були перші кроки гетьманської ідеї у глибині народних мас після великої катастрофи нашої державності // За велич нації. У двадцяті роковини відновлення Української Гетьманської Держави. – Львів, 1938. – С. 53–63.

470 - Лисяк-Рудницький І. Назарук і Липинський: історія їхньої дружби і конфлікту // Вячеслав Липинський. Архів. – Т. 7. – Філадельфія, 1976. – С. XXII.

жав мене при галицькій Диктатурі – sit venia verbo. Arme Leute kochen mit Wasser», – зізнавався О. Назарук⁴⁷¹.

У другій половині 1924 р. В. Липинський особисто запропонував О. Назаруку вступити до УСХД, а в США О. Назарук став почесним членом 15-ї сотні II-ої Чиказької Округи Січової Організації. Тож вже у червні 1924 р., опісля V Січового З'їзду, він писав В. Липинському: «Ідею, до якої я дійшов, підпиратиму без огляду на її здійснення, вже до кінця життя»⁴⁷². Цієї ідеєю стала гетьманська ідея в теорії трудової монархії й концепції класократії у світоглядній і політичній ідеології українського націонал-консерватизму. Не зрікся О. Назарук її навіть після скандального розриву взаємин з В. Липинським й після його безпідставного тимчасового відсторонення від Гетьманського Руху 1930 року Гетьманським Центром, яке, на щастя, минуло, й яку він з гідністю проніс до самої смерті.

Вже скоро Січі захопили чи не усі верстви українців США, а у штаті Мічиган, наприклад, найбільш чисельною Січ була у Детройті, де у 1923 р. налічувалося 500 членів цієї організації. Тож на кінець 1923 р. організаційно Січі ділилися на шість округ з центрами у Філадельфії, Чикаго, Нью-Йорку, Клівленді, Детройті, Пітсбургу, на чолі яких були окружні отамани. Організація видавала часопис «Січові вісти» – двотижневик, який виходив у 1918–1923 роках у Нью-Йорку, з 1924 році – у Чикаго під назвою «Січ». Більшість січовиків США були робітниками з невисоким рівнем загальної освіти, обтяжені важкою працею на промислових підприємствах й лише незначну частину Організації становили лікарі, адвокати, чиновники, бізнесмени та вчителі.

На початку 1924 р. Січові Організації у США визнають П. Скоропадського законним гетьманом-монархом України. На V з'їзді Січей 30–31 травня 1924 р., де було представлено усі 6 округ і

471 - Вячеслав Липинський. Архів. – Т. 7. – Філадельфія, 1976. – С. 87.

472 - Там само. – С. 160.

42 сотні Січової Організації, було прийнято новий Статут⁴⁷³, скасовано в організації виборність, яку було замінено принципом призначення проводу організації керівництвом Гетьманського Руху⁴⁷⁴. Згідно з новим Статутом, мета січовиків полягала у прагненні до відбудови «Української Неподільної і Незалежної Держави на всіх землях, заселених українським народом, у формі традиційного дідовичного гетьманства»⁴⁷⁵. Проголошуваний принцип централізації мав охоплювати не лише діяльність січовиків у рамках Січової Організації, але й був основою майбутньої Української Держави і вимагав виховання почуття карності, ладу та послуху організаційному, а також державному проводу. Згідно з новим Статутом, кожний січовик присягав, що весь час перебування в лавах Січової Організації буде дисципліновано підлягати усім ухвалам, розпорядженням і наказам січової старшини, слухати владу і підтримувати до кінця життя державну справу соборної України та її легального керівника.

На з'їзді була остаточно утверджена й організаційна структура Січі. Усі члени організації поділялися на три категорії: рядові (січовики), підстаршини, тобто підофіцери (другий, третій та четвертий четарі) і старшини, тобто офіцери (головний отаман, окружний отаман, курінний отаман, сотник, писар, скарбник, осаул, перший четар, хорунжий, учитель, організатор). Поділ на структурні одиниці здійснювався за територіальним принципом. Сотню, як найменшу організаційну одиницю, очолювала сотенна старшина у складі сотника, осаула, двох писарів – фінансового і протокольного, скарбника, першого четаря і двох хорунжих. Сотні творили округу, яким керувала окружна старшина, в складі окружного отамана, окружного

473 - Над першим, «чорновим» примірником Статуту працював О. Назарук за допомоги керівника Канадських Січей В. Босого. При цьому чи не кожен його пункт узгоджувався листовно з В. Липинським. Кінцевий варіант проекту Статуту був надрукований у липні 1925 р. у січовому часописі, після чого затверджений усіма сотнями та округами [Січ. – 1925. – 1 липня].

474 - Див.: Памятка з П'ятого З'їзду Січового у Філадельфії. – Чикаго, 1924.

475 - Січ. – 1925. – 1 липня.

осавула, двох окружних писарів (фінансового та протокольного), окружного скарбника, окружного учителя та окружного організатора. Якщо Округа мала велику кількість сотень і значну територію, вона поділялася на декілька куренів з аналогічними сотні рангами. З часом у кожній окрузі були створені жіночі сотні Червоного Хреста, а також молодіжні сотні.

Разом з утвердженням військових звань та рангів спеціальна група старшин, у якій чільну роль відігравав О. Назарук, розробила січовий однострій та січові відзнаки на основі одностроїв українського війська періоду національно-визвольних змагань поч. XX ст. та пристосовуючи їх до американської дійсності, щоб викликати симпатії американського загалу в цілях пропаганди української державності. Введення однострою було тривалою справою, оскільки було пов'язане з фінансовою можливістю кожного січовика придбати уніформу. Відомо, що вже наприкінці 1920-х років існували цілі сотні, рядові та старшина які були уніформовані.

Організаційно-структурну піраміду завершувала Січова Рада – Головна Централь на чолі з головним отаманом. Головну Екзекутиву складали: заступник головного отамана, головний писар, головний скарбник та референти для різних ділянок роботи, наприклад, референт преси, військовий референт, референт організації жіноцтва, референт організації молоді. Ця організаційна структура американської Січі була перейнята канадійською Січю після їх об'єднання у 1926 році⁴⁷⁶.

Окремий четвертий розділ Статуту стверджував: «Січова Організація шанує релігію й уважає всяку боротьбу проти церкви й церковної влади за розвальну акцію, шкідливу для нації»⁴⁷⁷. Гетьманський Рух мав найбільше прихильників з числа

476 - Така структуризація проіснувала без змін майже два десятиліття до ліквідації самої організації у 1942 р. Організаційна структура Січової Організації встановлена на основі розпоряджень головного отамана про іменування та звільнення членів Головної Централі, Обозної команди Канадійської Січі, січової старшини, а також на основі звітів та інформацій про роботу окремих січових підрозділів, які були опубліковані у січовому часописі «Січ» за 1924–1934 рр. та у гетьманському часописі «Наш Стяг» за 1934–1939 рр.

477 - Січ. – 1925. – 1 липня.

Никита Будка

духовенства саме на американському континенті. Переважна ж більшість прихильного до нього священництва та вірян були греко-католиками, що зумовлювалося такою перевагою представників УГКЦ у тогочасному українському суспільстві Північної Америки, основна маса якого була вихідцями з Західної України.

Зауважу, що прихильниками Гетьманського Руху було духовенство, яке займало високі й авторитетні позиції в українських греко-католицькій і православній церквах у США та Канаді, зокрема: єпископи

К. Богачевський і Н. Будка, священники Ф. Тарнавський, О. Струтинський, канонік Н. Сіменович, ігумен Є. Теодорович, ЧСВВ (Чину Святого Василія Великого) ігумен А. Сенишин, ЧСВВ П. Олексів, М. Сембратович та інші. Після ж П'ятого Січового З'їзду греко-католицькі священники іменувалися і затверджувалися головним отаманом капеланами сотень, куренів та округів, виконуючи серед січовиків свою пастирську місію.

Головним отаманом Січі на три роки було обрано лікаря і громадського діяча С. Гриневецького, який був ярим супротивником інтернаціоналізму і космополітизму. «Всі доводи і упевнення космополітів, що питання національне то пусте; що питання – то вузкоглядність недоука, що воно чи скорше чи пізніше згине з лиця землі; що класова боротьба і домагання її є тисяч разів важніші чим якісь там дурні, пусті, неумні домагання національні і т. и.; всі ті твердження є нічим іншим, як пустою фразеологією, неопертою на жадній підставовій

науці», – вважав С. Гриневецький⁴⁷⁸. Самого ж С. Гриневецького О. Назарук характеризував В. Липинському так: «Се дивний чоловік: надзвичайно бурхливий і темпераментний тип шляхтича з часів польських *sejmikow* – розбивач усяких організацій, безоглядний. З посвятою свого здоров'я й майна, все розбивав. [...] При всіх хибх се людина абсолютно чесна, здібна людина, добрий лікар, а значить: добрий натураліст і докладно думаючий чоловік, має німецький університет і німецьку методу думання»⁴⁷⁹.

2 листопада 1924 р. головний отаман спортивно-військової організації в США і Канади Січ Степан Гриневецький надіслав до П. Скоропадського листа, в якому повідомляв: «Дня 31 мая 1924 р. вибрано мене одноголосно Головним Отаманом з правом номінації всіх старшин і з правом рішення всіх організаційних справах... Прийшов я до переконання, що скриплення і виховання нашого народу можливе тільки тоді, коли влада моя буде оперта на легальній владі правного дідичного Володаря всіх земель України, за якого вважаю Гетьмана Павла Скоропадського. Тому отсим передаю Вам, Високодостойний Пане Гетьмане, довірену мені народом владу і довіре та прирікаю повинуватись всім наказам і розпорядкам Вашим. Так само буду повинуватись всім Потомкам Гетьманського Роду Скоропадських, котрі в легальнім наслідстві наступлять по теперешнім Геть-

Степан Гриневецький

478 - Гриневецький С. Народ а національність. – Чикаго: Українська видавнича спілка "Україна", 1917. – С. 23.

479 - Вячеслав Липинський. Архів. – Т. 7. – Філадельфія, 1976. – С. 39–40.

мані. А легальним уважатиму те, що той рід сам постановить в Особі теперішнього Гетьмана»⁴⁸⁰.

У відповідь П. Скоропадський повідомив, що приймає його заяву до відома, додаючи: «Знайте що я Вам необіцяю нічого. Я тільки заявляю Вам, що всі мої замисли, всю мою працю і все життя віддаю осягненню суверенної Гетьманської Української Держави... Я вимагаю від Вас також упертої, глибоко продуманої праці для поширення нашої державної ідеї і організації, людей під її прапором. Не жду від Вас скорих результатів. Будуйте такий фундамент, якого-б ніякі ворожі сили не подужали. Тоді раніш чи пізніше прийде перемога, і будівля Української Держави буде міцна. Не шукайте скількості, а допомагайте якості Гетьманців, памятаючи, що великі діла робляться тільки сильними, дисциплінованими і цілою душею своїй в справі відданими людьми»⁴⁸¹.

У підсумкові усі Округи Січової Організації в США і Канаді висловилися за призначення проводу гетьмана. У Торонто 25 травня 1924 р. було створено *Канадійську Організацію Січових Стрільців* (отримала дозвіл на поширення своїх осередків від канадійської влади у грудні 1924 р.) на чолі з головним старшиною Володимиром Босим, що за часів національно-державної боротьби служив у лавах Української Галицької Армії. Її підтримувала Греко-Католицька Церква (поділяла консервативні погляди гетьманців, що визнавали її авторитет), а справою надання дозволу на діяльність в Канаді безпосередньо займався єпископ Н. Будка, який дав своє благословення організації. Співпраця гетьманців з цією Церквою збільшила кількість її парафій та зміцнила вплив греко-католицького духовенства в Канаді⁴⁸². «Всі вони католики, як і саме велика частина католицького духовенства, були прогетьманського наставлення, –

480 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7078, т. 1, арк. 271.

481 - Там само.

482 - Патарак І. Релігійний вплив на формування громадських організацій українців у Канаді до Другої світової війни // Матеріали Першої міжнародної конференції з Канадознавства, 26–28 лютого 2010 року, Чернівці. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011 – С. 224.

згадував заступник голови крайової ексекутиви Українського Національного Об'єднання М. Шарик. – Вони сильно сприяли гетьманцям, як і самому гетьманові Скоропадському»⁴⁸³.

Канадська Січова Організація була першою ланцюговою організацією українців у цій державі. Невдовзі після свого заснування вона вже налічувала 37 своїх мережеских клітин. Перед в Січах (а згодом і в канадійському СГД) вело Онтаріо, де працювало 14 клітин. Саме звідси почалося існування цієї організації – Січі. Дещо менше їх було в Альберті – 11 клітин (осередків). За цими двома провінціями в черговості йшов Саскачеван з 7-ми клітин. Найменше клітин (3 станиці) було в Манітобі⁴⁸⁴.

Місцем центрального осідку канадійських гетьманців став Йорктон, а згодом – Вінніпег. 2 листопада 1924 р. у Детройті С. Гриневецьким та В. Босим було підписано Грамоту Злуки обох січових північноамериканських товариств з центром у Чикаго⁴⁸⁵. 20 листопада 1924 р. в Січі було опубліковано офіційне оголошення Січової Організації, висловлене у «Заклику головного отамана» про визнання П. Скоропадського законним гетьманом-монархом України. Цей текст підготував О. Назарук, оголошений він був від імені С. Гриневецького. У «Заклику...» публічно пояснювалося усій громадськості причини переходу Січової Організації на гетьманську платформу і, вод-

Володимир Босий

483 - Шарик М. З віддалі 50 літ. Боротьба за наше обличчя і волю українського народу. – Кн. І. – Торонто: накладом українського видавництва «Пробоем», 1969. – С. 212.

484 - Марунчак М. Г. Студії до історії українців Канади. – Т. V. – Вінніпег, 1973–1980. – С. 136.

485 - Січ. – 1925. – 7 березня.

ночас, виголошувалося звернення до всіх політичних об'єднань і верств українського населення єднатися під однією гетьманською владою: «В ім'я спільного добра нас усіх і спільного вільного життя у своїй державі – без ляку і зневіри голосім всім і вся, що ми Гетьманці, і що вся земля наша, вся Соборна Україна має одного Господаря і одного правного Представника: Гетьмана Павла Скоропадського!»⁴⁸⁶.

А вже 5 грудня 1924 р. у тижневику «Січ» було опубліковано й вищевказану об'єднавчу Грамоту, в якій, зокрема, зазначалося: «Ми – старшина Канадійської Організації Січовий Стрільців /С.С./ заснованої у східних провінціях Канади в квітні 1924 р. [...] вважаємо неможливим упорядкування хаосу між українцями без одвертого проголошення гетьманату на засаді легальности, що є в руках того, котрого рід уже перед сотками літ правив Україною і за котрого на наших очах була одна Українська Держава, достойна тої назви»⁴⁸⁷.

Повний текст Грамоти Злуки було розміщено також у виданні «Канадська Січ» за 7 березня 1925 року. Цим актом Січова Організація Канади підпорядковувала себе головному отаманові Січей США, призначеному гетьманом П. Скоропадським. Керівні інструкції організація отримувала від штабу П. Скоропадського у Берліні⁴⁸⁸.

Січі в Канаді функціонували за тим же принципом, що й галицькі Січі, з яких вийшли УСС. Була це напіввійськова організація, члени якої дотримувались військової дисципліни, носили однострої, брали участь у канадійських військових маневрах, мали свої літаки та льотні відділи. «Вони також вели по своїх відділах виклади на тему державної охорони, обіцяючи своїм членам пости по жандармських станицях в Україні,

486 - Там само. – 1924. – 20 листопада.

487 - Там само. – 1924. – 5 грудня.

488 - Патарак І. Релігійний вплив на формування громадських організацій українців у Канаді до Другої світової війни // Матеріали Першої міжнародної конференції з канадознавства, 26–28 лютого 2010 р., Чернівці. – Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2011 – С. 224.

коли там буде створена своя держава», – згадував М. Шарик⁴⁸⁹. Канадійська організація Січових стрільців мала також жіночі відділи і власний Червоний Хрест, де члени жіночих відділів проходили свій «вишкіл», працюючи там як медсестри.

Цьому найбільш посприяла натхненна ідеологічно-пропагандивна робота Осипа Назарука і, як доконаний прецедент, перехід на гетьманські позиції наприкінці 1925 р.

більшості січових осередків й, головню, найпотужніших і найдисциплінованіших січових підрозділів – II Чиказької та IV Детройтської Округ Січі. Тоді ж Гетьманський Центр запропонував Січовим організаціям здійснити поіменну реєстрацію своїх членів (у 1925 р. таке рішення прийняла у Берліні Центральна Управа Об'єднаних Хліборобських Організацій). Провідними ж членами Січової Організації в Канаді були В. Босий, о. А. Сарматюк, М. Возьний, С. Ярема, о. Н. Дрогомирецький, І. Скалецький, С. Можевський, М. Гетьман та інші.

На заході країни консервативно-гетьманських рух значної ваги набув у Йорктоні. У травні 1925 р. жіночий комітет видав брошуру-відозву «Збудуймо “Січ” в Канаді! Заклик Жіночого Комітету Січового до українського жіноцтва в Канаді» з закликом створювати жіночі відділи при гетьманському об'єднанні. Від імені Комітету відозву підписали учительки Анна Арабська (Стоні Маутен, Манітоба) і Катерина Охітва (Йорктон, Саскачеван), а також фермерка О. Арабська (Бедфордвіл, Саскачеван),

Печатка Січової Організації
Українців Области Канади

489 - Шарик М. З віддалі 50 літ. Боротьба за наше обличчя і волю українського народу. – Кн. 1. – Торонто: накладом українського видавництва «Пробоем», 1969. – С. 214.

які зазначали, що вже кілька місяців у східних і західних провінціях країни успішно поширюється січова робота під проводом головного обозного в Канаді В. Босого і Особної Січової Ради з центром у Йорктоні, що підтримувала тісний зв'язок з Головною Централєю Січей в Чикаго (США) під проводом головного отамана С. Гриневецького і з душею цієї організації О. Назаруком⁴⁹⁰.

«Першою цілею січової організації в Канаді, – вказувалося у відозві, – є згуртувати під своїм прапором Українців і Українок без різниці їх релігійних чи партійних переконань в одну велику національну організацію, яка буде плекати серед нашої молоді обох полів січовий спорт, послух, дисципліну і карність так, щоби кождий і кожда знали і розуміли свою задачу і вміли обертати своє колесо, чи колісце в цій організаційній машині»⁴⁹¹. Другою метою було просвітництво, а третьою – допомога рідному народові в Європі у побудові власної держави на засадах українського консервативного класократизму і трудової монархії, викладених в ідеології В. Липинського, у формі дідичного гетьманату роду Скоропадських.

Згідно з розпорядком (№ 13–26) головного отамана від 15 липня 1926 р. офіційно оголошувалося рішення Головної Централі американської Січової Організації і Проводу Гетьманських Січей Канади про їхнє об'єднання. Американська і канадійська Січові Організації відтоді представляли собою дві Січові Області єдиної Січової Організації, що була побудована та організована на одних ідеологічних засадах, за єдиним Статутом і під одним проводом із центром у Чикаго⁴⁹².

Вже на кінець 1926 р. у Саскачевані постає низка осередків гетьманських Січей. Відтоді консервативне об'єднання в Канаді прийняло назву *Січова Організація українців області Канади*,

490 - Збудуймо "Січ" в Канаді! Заклик Жіночого Комітету Січового до українського жіноцтва в Канаді. – Йоркшир: Накладом Централі "Січей" в Канаді, 1925. – С. 2.

491 - Там само. – С. 6.

492 - Січ. – 1926. – 15 липня.

Перша Канадійська Січова сотня в Торонто (1926 р.)

а В. Босий став її головним обозним⁴⁹³. Він, на додачу, був редактором католицького періодичного видання «Канадійський українець», де гетьманці мали свою сторінку, а також працював учителем української мови у католицькій колегії святого Йосифа в Йорктоні «за старанням наших священників»⁴⁹⁴. На цей час О. Назарук вже переїхав до Філадельфії, де очолив (з березня 1926 р. по січень 1927 р.) редакцію газети «Америка» – органу українського греко-католицького асекураційного товариства «Провидіння», яке було під офіційним протекторатом єпископа К. Богачевського. Саме у цей час О. Назарук отримує листа від П. Скоропадського, в якому гетьман виказував йому своє визнання за працю з редагування газети «Січ» та висловлював сподівання, що й часопис «Америка» під умілим проводом О. Назарука «розвинеться, поширить і поглибить розуміння справжнього патріотизму та державності між нашими земля-

493 - Бей Л. Коротка історія Української Гетьманської Організації Америки // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія: Історія. Економіка. Філософія. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2000. – Вип. 4. – С. 296.

494 - ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 107, арк. 49.

ками»⁴⁹⁵. У 1927 р. обозна команда Організації Січ розміщувалась у Вінніпезі (до її складу входили відомі громадські діячі: І. Ісаїв, А. Загарійчук, о. Н. Бартман, Н. Данильченко, В. Дикий, Д. М. Ільчишин, В. Кисілевський та ін.).

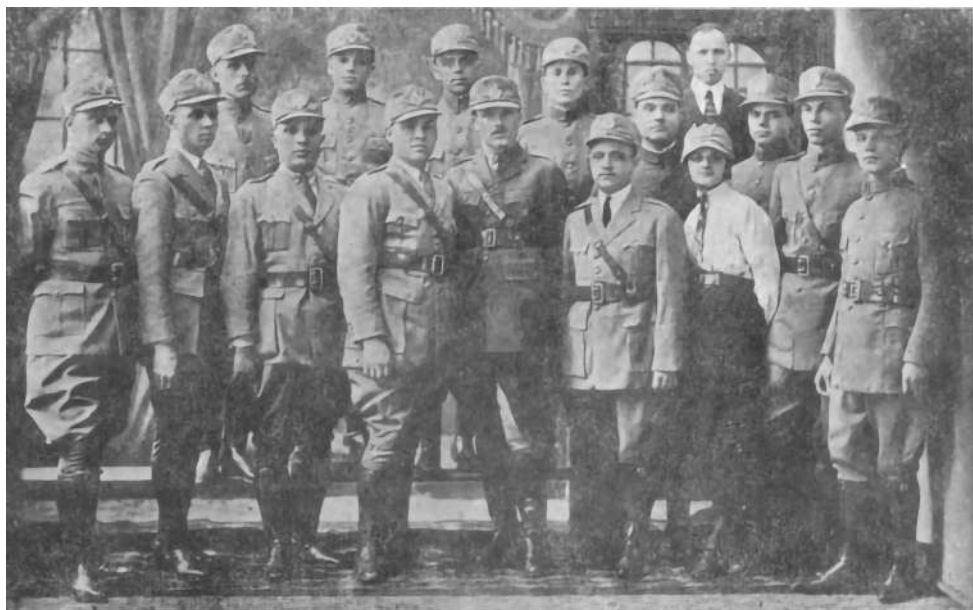
У перебігу ознайомлення січовиків з гетьманською ідеологією та впродовж її поступового прийняття, С. Гриневецький та О. Назарук через В. Липинського постійно консультувалися й узгоджували можливість скасування виборності очільника Січей й передачі права призначення головного отамана самим гетьманом П. Скоропадським. Увесь цей відтинок часу, від осені 1924 р. й до весни 1925 р., відбулося переломне перелаштування січовиків на гетьманське становище, коли спочатку члени Головної Централі, а згодом й окремі сотні на своїх зборах визнавали над собою владу гетьмана П. Скоропадського. Офіційне ж затвердження звання головного отамана та номінацію С. Гриневецького в даному статусі П. Скоропадський здійснив лише у травні 1927 р. безпосередньо перед VI Січовим З'їздом, коли Головна Централь та більшість членів Січової Організації визнали гетьманську ідеологію та публічно про це оголосили.

На початку липня 1927 р. у Детройті (США) відбувся триденний VI Січовий З'їзд, участь у якому взяли делегати від усіх сотень і кошів з усіх січових округів Сполучених Штатів і Канади, а також представники уряду та армії США. Зібрання отримало привітання від П. Скоропадського, В. Липинського, УСХД та від європейських хлібороських організацій у Подебрадах, Празі та Парижі, Українського Стягу в Празі і Варшаві, ректору Греко-католицької духовної семінарії у Львові, де ректором був Й. Сліпий, та від цілої низки гетьманців Старого Світу (сотн. О. Шпілінського, полк. К. Новохатського, М. Росіневича та ін.).

Під час зібрання, після Служби Божої, яку відслужив єп. К. Богачевський з іще чотирма священиками, відбулися показові вій-

495 - ЦДІА України у м. Львові, ф. 359, оп.1, спр. 316, арк. 1.

ськові вишколи і маневри усіх сотень IV Детройської Округи та деяких сотень з інших січових теренів не лише США, а й Канади, за якими спостерігали два американських офіцери. Як наслідок вражень від ознайомлення американських урядовців та військових з гетьманськими Січами, вони запросили О. Назарука виступити з лекцією про українські справи перед зібранням американських офіцерів дивізії, яка знаходилася у Детройті.

Січовики Торонтонського коша

З'їзд ухвалив затвердити структурно усі наявні на той час січові Округи та сотні США і Канади. На з'їзді, зокрема, було ухвалено й власноручно підписано усіма делегатами «Декларацію об'єднаних українських гетьманських Січей Америки і Канади», де було підтверджено основні засади внутрішньої і зовнішньої діяльності Січової Організації, суть яких полягала в наступному:

- 1) Відмова від виборчого принципу призначення на посади шляхом голосування й, відтак, запровадження практики цен-

тралізованого призначення та іменування головним отаманом (або його заступником) усіх січових старшин, які узгоджуються й затверджуються особисто гетьманом (П. Скоропадським);

2) Усе майно Січової Організації централізується відповідно до владно-організаційної вертикалі;

3) Лояльність, вірність та пошана до законів та державної влади Сполучених Штатів Північної Америки та Канади як домініона Сполученого Королівства Великобританії і Північної Ірландії;

4) Відданість українській гетьманській ідеї.

У «Декларації» делегати З'їзду також заявили:

«1) Непохитно стоятимемо на основі безоглядного послуху найвищій і світській Владі і правним їх представникам. Стверджуємо, що дотеперішню неволю українського народу спричинили кличі хаотиків-радикалів, анархістів, соціалістів і большевиків, які ніколи не доведуть Україну до Держави;

2) Ідеєю Єдиновластя на Україні, прийняту V з'їздом, як одиноким до відродження Української Держави в Європі ведучу дорогу – вповні одобряємо;

3) Проголошену Головну Засаду Гетьманської Влади у формі Трудової Монархії на Україні в Особі Його Світлості Ясновельможного Пана Гетьмана Павла Скоропадського і Його Світлого Роду як історичного, правного і невиборного Представника і Господаря всіх українських земель в Європі ми з підйомом духа прийняли на VI Всесічовому З'їзді сю саму ідею у відношенні до всіх Українських Земель в Європі досмертно і навіки в імені нашім і потомства нашого затверджуємо»⁴⁹⁶.

Делегати також заманіфестували факт постанови своєї монархічно-гетьманської політичної сили, континентально об'єднаної на теренах Північної Америки, та нового державотворчого чинника в українському національно-визвольному русі чотирма адресними листами від імені Січової Організації, а

496 - Січ. – 1927. – 20 липня.

саме: привітанням П. Скоропадському; подякою В. фон Гінденбургу за гостинність Німеччини до гетьманської родини Скоропадських; посланнями до президента США К. Куліджа та до британського короля Георга V з повідомленням про український монархічний рух в Європі та Америці, що визнає за монарха-гетьмана України П. Скоропадського.

Підсумовуючи свої враження про З'їзд, як і про своєрідний вінець своїх життя і діяльності в США і Канаді, О. Назарук перед своїм поверненням в Галичину писав 8 липня 1927 р. в останньому листі з Америки до В. Липинського: «Без ніякої пересади кажу, що ідея гетьманська за тих три роки вкорінилася в наше робітництво понад усякі мої сподівання і припущення: з'їзд за три дні виглядав так, що міг би з нього бути задоволений усякий монархіст і міг би на нім бути присутній наш Гетьман з повним задоволенням. При згадці про п. Гетьмана, або його Сина зривалися оплески робітництва. При читанню їх привітів всі без наказу встали. Але ще більше радували мене приватні розмови в чотири очі з нашими робітниками: деякі нагадували, щоб не схибити вже з того шляху, “бо ми вже душу свою вкладаємо в се”»⁴⁹⁷. Згідно з ухвалою Головної Управи УСХД, О. Назарук був призначений її референтом у справах американських Січей і виконував ці обов'язки до 8 лютого 1930 р.

У 1927 р. було створено *Централю гетьманських Січей* й за три роки діяльності Січі створили свої осередки майже по всій Канаді. Так, на початку 1927 р. організація налічувала 21 сотню з понад 500 козаками. Січова Організація створювала загони козаків, сотні на чолі з сотниками по усіх США і Канаді (провідні діячі: о. А. Сарматюк, М. Возьний, С. Ярема, о. Н. Дрогомирецький, І. Скалецький, С. Можевський, М. Гетьман та ін.), а керівні інструкції отримувала від штабу П. Ско-

497 - Вячеслав Липинський. Архів. – Т. 7. Листи Осипа Назарука до Вячеслава Липинського. – Філадельфія, 1976. – С. 418.

ропадського у Берліні⁴⁹⁸. Тоді ж січовики активно допомагали співвітчизникам в Україні: у 1927 р., наприклад, через повінь у Галичині, ними було створено Централю гетьманських Січей, що у співпраці з Українською Греко-Католицькою Церквою мала допомагати потерпілим від стихійного лиха⁴⁹⁹. За три роки діяльності Січі створили свої осередки майже по всій Канаді, тож на початку 1927 р. організація вже налічувала 21 сотню з понад 500 козаками⁵⁰⁰.

1928 року в Січовій Організації канадійські Січі відокремилися від американських. Таке «розлучення» відбулося не внаслідок суперечок, а здійснювалося контрольовано і планомірно майже цілий попередній рік в узгодженні з Головною Управою Об'єднаних Хліборобських та інших Класових Організацій (ОХіКО). ОХіКО була утворена згідно наказу П. Скоропадського у березні 1927 р. з продовженням функцій Головної Централі *Об'єднаних Українських Хліборобських Організацій* як оновлена організаційна структура Гетьманського Центру. Таке перейменування виконавчого органу Гетьманського Центру було зумовлене тим, що до лав Гетьманського Руху влилися нові, нехліборобські об'єднання, зокрема, Січові Організації США і Канади. Відтак цей факт вплинув й на зміну назви їх координуючого центру та на певне перелаштування засад роботи усіх організаційно-правових моментів в організаційній структурі Гетьманського Руху.

Таким чином, внаслідок змін, що відбулися, й з набуттям нового статусу і з підпорядкуванням безпосередньо Головній Управі ОХіКО, Січ Канади отримувала більші можливості для вияву ініціативи та свого організаційного розвитку, що і

498 - Патарак І. Релігійний вплив на формування громадських організацій українців у Канаді до Другої світової війни // Матеріали Першої міжнародної конференції з Канадознавства, 26-28 лютого 2010 року, Чернівці. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2011 – С. 224.

499 - Боровик М. Століття українського поселення в Канаді (1891–1991). – Монреаль; Оттава: Українська Могильнянсько-Мазепинська академія наук (УММАН), 1991. – С. 280.

500 - За даними перепису 1931 р. у Канаді проживало 10 млн 353 тис. 778 осіб. З них українцями записалось 225 тис. 113 осіб, у тому числі 160 тис. 557 осіб греко-католицького віросповідання і 55 тис. 386 осіб православного. Решта українців діаспори належали до інших віровизнань. Переважаюча кількість греко-католиків спонукала до створення організації, яка мала формувати католицький світогляд [Руснак І. Розвиток українського шкільництва в Канаді (кінець XIX – XX століття). – Чернівці: Рута, 2000. – С. 52].

Жіноча сотня СГД (Чикаго, 1930-ті роки)

передбачалося рішенням Головної Управи ОХіКО за № 193 від 5 березня 1928 року⁵⁰¹. З того часу право іменування старшин канадійської Січової Організації мало належати вже головному обозному, який відтоді вже підлягав безпосередньо лише гетьманові та Головній Управі ОХіКО. Крім того, надходження усіх членських внесків канадійських січовиків до Обозної Команди у Вінніпезі давало можливість розпочати видання ще одного гетьманського часопису під назвою «Канадійська Січ».

Проти такого усамотійнення канадійської Січі (в тому числі й фінансово-господарчого) різко виступили американські січовики на чолі з головним отаманом С. Гриневецьким, який доводив доцільність централізації усіх січових організацій під єдиним проводом, що й було, зокрема, викладено Централео

501 - Січ. – 1928. – 1 вересня.

Січової Організації Америки у Розпорядку № 7-28 її головного отамана від 9 серпня 1928 р.⁵⁰² Головна Централя американської Січової Організації, зокрема головний отаман С. Гриневецький, природньо була проти усамостійнення Канадійської Січової Області. Американські гетьманці мотивували своє заперечення канадійської автокефалії доцільністю централізації усіх січових організацій, тобто – існування єдиного проводу всіх січовиків в еміграції з метою кращого організаційного, політичного та економічного розвитку. Утім С. Гриневецький таки змушений був підкоритися рішенню гетьманського проводу в Європі, посиленому до того ж листами з цього приводу (необхідності усамостійнення канадійської Січі) від гетьмана П. Скоропадського, голови і члена Гетьманської Управи Н. Кочубея та О. Скорописа-Йолтуховського з поясненнями необхідності від'єднання канадійської Січі в інтересах розвитку Гетьманського Руху. Аргументи на користь цього були такими: «централізація у нас не єсть самоціллю, а лише засобом для проведення організаційної дисципліни з заховуванням територіального принципу, тобто з представленням територіям (округам) певних життєвих основ автономії, що цілком правильно зазначено в «Статуті Січової Організації», в Артикулі 6, параграфи 1, 2, 3, 4»⁵⁰³.

Тож у 1929 р. товариство було перейменовано на *Канадійську Січову Організацію*, а між канадійськими та американськими консерваторами-гетьманцями стався розлад, який тривав майже рік до цього. С. Гриневецький змушений був поступитися амбіціями, але, користуючись заокеанською віддаленістю від європейського Центру, поволі зволікав з виконанням наказу щодо надання канадійській Січі автономних прав. Через це В. Липинський наполегливо вимагав від П. Скоропадського негайно позбавити С. Гриневецького посту і титулу за недисци-

502 - Там само.

503 - ЦДІА України у м. Львів, ф. 359, оп. 1, спр. 373, арк. 25.

плінованість та отаманщину⁵⁰⁴. Проте тоді цього зроблено не було, в тому числі й через відсутність належної альтернативної кандидатури, та все ж невдовзі (у 1930 р.) зв'язки між американськими і канадійськими Січами було поновлено.

11 жовтня 1930 р. Генеральна Рада січових старшин Січі в Америці припинила повноваження С. Гриневецького (став прихильником В. Липинського у суперечці з П. Скоропадським), якого 15 жовтня усунув з посади своїм наказом гетьман. Того ж дня тимчасово, до обрання нового отамана, управу Січами віддано *полк. Олександр Шоповалу*, якого 18 жовтня було призначено наказним отаманом і який нещодавно прибув у США з Європи⁵⁰⁵. О. Назарук, який добре знав О. Шоповала ще з часів Директорії УНР, характеризував свого часу його В. Липинському так (лист від 25 серпня 1925 р.): «Се людина дуже завзята і серйозно робить, як до чогось візьметься. Має конечну в війську прикмету: викликає вражіння примусу, де появиться!»⁵⁰⁶.

Олександр Шоповал

О. Шоповал посилив мілітаризацію Січей. В одному з перших своїх виступів під час знайомства з січовими сотнями та округами він зазначив, що передумовою побудови вільної України має бути створення дисциплінованої організації та формування серед українців воїнів, здатних захистити державу: «Ми, українці, аж доти будемо поневолені, доки не виробимо в собі

504 - Там само, спр. 275, арк. 45.

505 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 61; Бюлетень Гетьманської Управи. - 1930. - ЧЧ. 10-11. - Жовтень-Листопад. - С. 2.

506 - Вячеслав Липинський. Архів. - Т. 7. Листи Осипа Назарука до Вячеслава Липинського. - Філадельфія, 1976. - С. 322.

духа войовничого та такої організації, яка в слушний момент допоможе нам з себе скинути ярмо»⁵⁰⁷.

Здвиг Гетьманської Січової Організації в Чикаго у 1930 р.
Члени Централі й окружні старшини і гості очікують походу сотень Січовиків
перед церквою св. о. Николая.

Зліва на праворуч (перший ряд): П. Демян – окружний отаман з Детройту, С. Мурин – скарбник Централі, І. Войціцький – окружний отаман з Клівленду, В. Гриневецький, др. С. Гриневецький – головний отаман, М. Чемний – окружний референт з Детройту, І. Дужанський, др. І. Смук – військовий референт, капітан Райс.

Зліва на праворуч (другий ряд): майор др. М. Сіминович, представники Армії США, о. Побудський, о. Ф. Тарнавський, др. О. Тарнавський, о. Кузьмак.

Протягом 1929–1930 рр. тривали й січові військові збори і польові маневри, які відбувалися щороку. Супротивники поділялися на жовту і синю армії й проводили бойові маневри з

507 - Січ. – 1930. – 15 листопада.

використанням зброї, включно з рушницями, автоматами і гарматами. Як правило, у таких бойових навчаннях було задіяно понад 500 січовиків, усі з яких були екіпіровані в уніформу січовиків. Зазвичай то були сотні II Чиказької, III Клівлендської та IV Детройтської січових Округ, натомість сотні I Філадельфійської та V Нью-Йоркської Округ участі в таких бойових навчаннях не брали через величезну відстань до місць проведення таких військових зборів і польових маневрів (а саме – до Клівленда або ж Чикаго)⁵⁰⁸.

Один з активних січових діячів, референт військових справ при Головній Централі, доктор І. Смук перед маневрами у Клівленді у своєму виступі підкреслював: «Наша гетьманська ідея єсть для всіх українців чиста і здорова, бо вона єсть державна, вона єсть наша традиційна, вона єсть підвалиною; на таких ідейних основах, як наша, всі народи свої держави будували. Отож і ми мусимо держатися такого принципу, всюди випробуваного, всюди відомого і всюди шанованого»⁵⁰⁹.

У США окремі підрозділи Січі тісно співпрацювали з місцевою поліцією. Так, згідно з домовленістю з нею від кінця 1929 р., січовики II Чиказької Округи поступили на службу до 132-го поліційного полку, а на їхньому часописі поряд з тризубом з'явилася емблема американського війська (орел). З цього приводу на початку січня 1930 р. американська січова Головна Централь повідомила, що цим чином, січовики не зраджують Україну, а перебуванням в американській міліції та війську, як громадяни США, дбають про свої національні інтереси, підвищують свою військову, фізичну та освітню підготовку⁵¹⁰.

Невдовзі новим керівником канадійської Січі став С. Можевський, а у 1932 р. – поручник М. Гетьман⁵¹¹. У Канаді геть-

508 - Там само. – 1929. – 1 липня; – 1930. – 15 липня.

509 - Там само. – 1929. – 15 серпня.

510 - Там само. – 1930. – 1 січня.

511 - Марунчак М. Г. Історія українців Канади. – Т. 2. – Вінніпег: Накладом Української вільної академії наук в

манці видавали свій друкований орган «Пробій»⁵¹². Крім того власну сторінку гетьманці-державники мали й у католицькому періодичному виданні «Канадійський українець» (виходив до 1931 р.), редактором якого певний час був В. Босий⁵¹³. Невдовзі ж консерватори-гетьманці почали друкувати свій окремий пресовий орган «Канадійська Січ»⁵¹⁴, видання якого було припинено наприкінці 1930 р., позаяк спільним для обох Січових Організацій знов став чиказький часопис «Січ»⁵¹⁵.

Що ж до цілей і завдань Січей, то ось як вони бачилися тогочасними українськими канадійськими політичними оглядачами з негетьманського табору: «Січ не робить собі претенсій до бувшої української армії, але кладе собі за ціль єднати українську молодь в на-пів військову організацію, яка мабуть малаб колись стати на допомогу в створенню української держави з бувшим гетьманом Скоропадським, як діяльним монархом»⁵¹⁶.

Своєю чергою спецслужби СРСР (ІНО КРО ГПУ УСРР) 29 вересня 1930 р. у цілком таємній доповіді під назвою «У колах гетьманських фашистських організацій» вказували про Січі: «Уся діяльність гетьманських організацій спрямована до виконання планів їх фактичного керівника Англії. Англія, зацікавлена в ослабленні і розпаді СРСР й взагалі всієї к[олишньої] Російської імперії, посилено підтримують усі ті організації, котрі прагнуть до самостійності за рахунок території СРСР. Така політика

Канаді, 1991. – С. 60–62.

512 - Боровик М. Століття українського поселення в Канаді (1891–1991). – Монреаль; Оттава: Українська Могильнянсько-Мазепинська академія наук (УММАН), 1991. – С. 280.

513 - Діти та онуки Володимира і Марії Босих (Боссі) стали успішними американськими спортсменами. Так, Ден, Лео, Дон та Джордж Боссі займалися каное, брали участь у міжнародних змаганнях, зокрема й в Олімпійських іграх, ставами переможцями північноамериканських турнірів, грали в хокей та американський футбол. Найвідомішим нащадком був онук В. Босого (син його сина – Богдана-Бордена) – хокеїст Майк Боссі, який чотири рази ставав володарем Кубка Стенлі НХЛ і багаторазовим рекордсменом Національної Хокейної Ліги, був відзначений багатьма особистими нагородами НХЛ, зокрема: Кращий новачок–1979, Справжній джентльмен Ліги (тричі) та ін., вигравав Кубок Канади у 1984 р., став членом Зали слави хокею (1991 р.) й увійшов до Списку 100 найкращих гравців НХЛ.

514 - 1932-го року у Канаді виходило друком 43 чужомовних часописи, з яких: 7 українських, 6 німецьких, 4 італійські, 3 жидівські, 3 китайські, 3 ісландські, 3 мадярські, 2 шведські, 2 данські, 2 польські, 2 норвежські й по одному іспанському та фінляндському. Чужомовних денників випускалося дев'ять, з яких по три випадало на жидів і китайців, два – на японців та один – на фінляндців.

515 - ЦДІА України у м. Львів, ф. 359, оп. 1, спр. 373, арк. 58.

516 - Український Голос. – 1933. – Ч. 13. – 29 березня.

і є причиною надання підтримки гетьманським організаціям, що прагнуть до створення “самостійної соборної України”: націоналістам гетьманцям та організації канадійських “Січей”.

“Січі”, являючись гімнастично-стрілецькою організацією, керуються виборними людьми, що затверджуються по виду гетьманом Скоропадським, а в дійсності Канадійським урядом – англійцями. Уся організація “Січей” входить до складу канадійської міліції, будучи в ній осібною воєнною одиницею, поки що полком, який щорічно відбуває своє загальне зібрання, збір на підготовку і маневри. Частково має на озброєнні артилерію та кулемети.

Папа Римський, на противагу англійцям, також прагне прибрати до своїх рук “Січі” для чого зумів прилаштувати на посаду заступника головного отамана, греко-католицького архієпископа Будка»⁵¹⁷. З цього видно, попри специфічну советську риторику (коли «фашисти» гетьманці в Канаді «керуються» англійцями, які змагаються у цьому з Ватиканом), що спецслужби СРСР були серйозно занепокоєні розвитком та зміцненням гетьманських Січей на північноамериканському континенті.

Принагідно згадаю також, що 1933 року Володимир Босий видав у Монреалі книгу «Розвал Європи й Україна», в якій виклав аналіз співвідношення сил у світі після I світової війни й передбачав нове глобальне збройне зіткнення (перш за все, між Заходом, більшовицькою Росією,

Володимир Босий

517 - Українська еміграція 20–30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки (Частина № IV). – К.: Служба зовнішньої розвідки України, 2016. – С. 3.

націонал-соціалістичною Німеччиною). А початок цієї II світової війни розпочнеться через претензії А. Гітлера до Польщі через Данциг (Гданськ), яку підтримає Франція, і розвинеться у нищівну Німецько-радянську війну, що й згодом відбулося, як і передбачав В. Босий. Що ж до А. Гітлера, то В. Босий впевнено стверджував, що той стане некоронованим монархом Німеччини після смерті старого Гінденбурга⁵¹⁸. Там же він назвав СРСР імперією Антихриста, а його поборцем – Христом – Україну, яка уособлена у селянстві повстане проти імперії Зла. І цій війні не вистачить буде завадити Ліга Націй, яка «не репрезентує ніякої ідеї, але навпаки, покликує на “демократію”, розсіває бездіяльність, безхарактерність, з яких не об’єднання націй, а руїна їх розвивається», – прозорливо зауважував В. Босий⁵¹⁹.

Автор також піддав критиці тогочасну демократію – як соціально-політичний лад, в якому масами і державою через здеklasовану інтелігенцію, засунуту в «мішок золота», маніпулює комерсант-мультимільйонер, страваючи селянство і робітництво з аристократією та урядом⁵²⁰. При цьому, як було поширено у ту добу, В. Босому був притаманний певний антисемітизм й він був переконаний, «що найголовніше, що той комерсант, плітократ є з походження Жидом», біля якого «танцює нинішня так звана демократія, тобто “влада народу”, отже нинішній парламентаризм»⁵²¹. Як віруюча людина, В. Босий вважав демократію раціоналізмом, дно якої релігійне і безбарвне з тяготінням до матеріалізму й яка становить місток в напрямі від іdealізму до зла й, відтак, є порогом від Бога до Антихриста.

Натомість охлократією В. Босий вважав фашизм (своєрідне панування юрби у диктатурі однієї партії), що є у противенстві до демократії, тобто до народовладдя (партій). Серед позитивів фашизму був синдикалізм, який, як система корпорацій, замі-

518 - Босий В. Розвал Європи й Україна. – Монреаль, 1933. – С. 96.

519 - Там само. – С. 24.

520 - Там само. – С. 44.

521 - Там само. – С. 45.

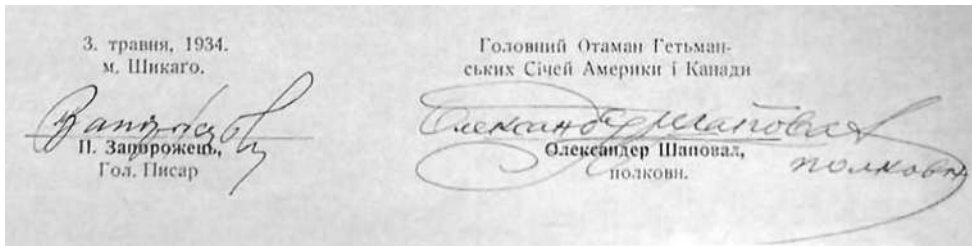
нив корпоративну партійність. «Замінивши охлократизм об'єднанням корпорацій в класи, а далі, об'єднанням всіх класів біля дідичного Володаря – во ім'я державної Ідеї опертої о клич: Бог і Батьківщина – фашизм з синдикалістичною ідеєю ставби тим новим устроєм і ідеєю, без якої цілий світ не має виходу окрім руїни і без чого сам фашизм скоріше чи пізніше завалиться», – резюмував В. Босий⁵²². Тотожною, але протилежною охлократією був і комунізм (більшовизм), що є централізованим і залізною здисциплінованим походом атеїстичної юрби (охлократією).

Усім їм протистоїть (надто більшовизму) консервативна класа хліборобства – селянство. І це консервативне селянство, поряд з націоналізмом і християнством (католицизмом), по тій другій світовій війні протистоятимуть космополітизму та інтернаціоналізму, що призведе до переможного відродження через християнський універсальний ідеалізм консерватизму й до відродження ідеї християнських монархій (трудових монархій). Тож світ і мир мав би вийти з тієї бійни саме таким і дійти, звісно ж, до державної концепції, виробленої В. Липинським. Тож, на думку В. Босого, «Ідея “Трудової Монархії” – се перш за все практичне примінення Християнського Універсалізму до націй – се розтягнення сего Універсалізму практично на державу. Се перше в історії людства – льогічно-практичне примінення Християнського Ідеалізму до справ суспільно-державних, бо й сама ідея “Трудової Монархії” – се консеквентні потягнення суспільних справ – Християнським Ідеалістом з жерела Універсалізму. В тій Ідеї вже нема ані несправедливости монарха, ані насильства диктатора, ані обману президента. Нема вже в тій системі підстав ні до безбожності, ні до ненависти бідного зглядом багатшого»⁵²³. Такий собі ідеалізм, або ж, за версією В. Босого, «Ідея “Трудової Монархії” се щось ні старе, ні сучасне,

522 - Там само. – С. 55.

523 - Там само. – С. 142.

ні нове – а получене все добре із старого і сучасного для необхідного завтрашнього!»⁵²⁴.

Власноручні підписи головного отамана Гетьманських Січей Америки і Канади полк. Олександра Шаповала і головного писаря П. Запорожця (3 травня 1934 р., Чикаго, США)

У 1934 р. «Січ» була реорганізована в *Союз Гетьманців-Державників Північної Америки і Канади*, відтоді ж гаслом СГД стало: «Бог – Гетьман – Україна»⁵²⁵. З 1934 р. на зміну «Канадській Січі» видається газета «Український робітник», що стала офіційним органом Союзу на чолі з редактором М. Гетьманом.

3 травня 1934 р. головний отаман Гетьманських Січей Америки полк. О. Шаповал подав у відставку, після задоволення якої гетьманом він був призначений військовим референтом Головної Централі⁵²⁶. Від 5 травня 1934 р. наказом П. Скоропадського посаду наказного отамана СГД в Америці обійняв колишній поручник УГА, д-р *Омелян Тарнавський*⁵²⁷, який «був за республікою

524 - Там само.

525 - Назва «Союз Гетьманців Державників» вперше була запропонована для всієї гетьманської організації на Першому З'їзді гетьманців, який проходив 19–21 липня 1930 р. у Берліні, делегатом гетьманських організацій з Чехо-Словаччини [Комунікат Головної Управи Об'єднаних Хліборобських та інших Класових Організацій. – Берлін, 1930].

526 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7242, т. 12, арк. 295.

527 - Омелян Тарнавський (1895–?) – військово-політичний діяч. Походив з українського шляхецького роду Тарнавських герба Яніна, родом з Тернопільщини. Учасник Першої світової війни в армії Австро-Угорщини, поручник Української Галицької Армії ЗУНР – ЗО УНР. Від 1920 р. – в еміграції у Чехо-Словаччині, Австрії, від 1922 р. – у США. Активний діяч Січового та Гетьманського Руху в США, Головний отаман СГД в Америці (1934–1938). Навчався у Львівському університеті, Віденській торговій академії та у Чиказькому університеті. Про свій шлях до прийняття гетьманського світогляду О. Тарнавський коротко висловився у статті «Чужинці при будові Української Держави»: «Я був за республікою на Україні, аж доки не побачив Петлюрівщини і большевицької влади своїми очима» [Січ. – 1925. – 15 червня].

на Україні, аж доки не побачив Петлюрівщини і большевицької влади своїми очима»⁵²⁸.

Однак вже восени 1934 р. О. Тарнавський надіслав до Гетьманської Управи заяву з проханням про відставку з посади наказного отамана. На це П. Скоропадський йому довірочно відписав листа від 29 листопада 1934 р., в якому відмітив успіхи, досягнуті О. Тарнавським на цьому посту за такий короткий час, висловив розуміння його бажання демісії через життєві обставини, проте «в інтересах діла» прохав «роздумати знову над цією справою і залишитись на далі керівником Союзу Гетьманців-Державників в Америці»⁵²⁹. «Коли Ви не могли би рішитися обіцяти довший час залишитися при цих обов'язках,

то я прохатиму Вас принаймі на цей переходовий час залишитися на чолі Союзу, поки загальна ситуація трохи проложиться і організація трохи зміцнішає, – писав П. Скоропадський до О. Тарнавського. – Дякую Вам за dokonану працю і жертви для спільного діла і сподіваюся на далі мати Вас своїм помічником на цім відповідальнім посту в нашій русі»⁵³⁰. Тоді О. Тарнавський дослухався до прохання гетьмана і залишився на посаді.

Гетьманці в Америці під проводом військового референта О. Шаповала продовжували готуватися до великої збройної боротьби за державність, вважаючи, що коли українці в Галичині

Омелян Тарнавський

528 - Тарнавський О. Чужинці при будові Української Держави // Січ. – 1925. – 15 червня.

529 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7242, т. 12, арк. 194.

530 - Там само.

до неминучої війни не готуються, а в УСРР українців не допускають до навчання у вищих військових закладах, українській молоді в США слід отримувати військову освіту й бути готовими в час національно-визвольного зриву відправити в Україну висококваліфікованих знавців сучасної військової справи для організації власних збройних сил⁵³¹. Тож щомісячні та щотижневі збори кожної сотні проходили за визначеним у Статуті СГД ритуалом: починалися і закінчувалися зібрання військовими командами сотника, а також державним гімном і патріотичною піснею. Член Централі СГД, головний обозний Канадської Облесті Михайло Гетьман у статті «Позір» писав з цього приводу:

Добродійна марка гетьманців
«Державний оборонний скарб»
(1930-ті роки)

«Наші члени мусять бути свідомі, що коли вони приходять на збори, то не для балаканини і дискутування, а що в організованій дисципліні є вже будова Української Держави, бо будуємо свої душі»⁵³².

Водночас гетьманці Північної Америки прагнули досягти співпраці з іншими суспільно-політичними силами в ім'я створення єдиного визвольного фронту в діаспорі й збереження злагоди між українським громадянством. «В наших стосунках до інших українських груп ми задержували і далі будемо задержувати лінію можливої кооперації, – зазначалося в

редакційній статті «Нашого Стягу», присвяченій 10-літтю прийняття американськими Січами гетьманської ідеології. – Ми не накликали і не будемо накликати наших членів чи симпатиків

531 - Шаповал О. Всі зброяться – всі готовляться до війни // Наш Стяг. – 1934. – 17 листопада.

532 - Наш Стяг. – 1935. – 25 травня.

до міжпартійної боротьби з іншими українськими групами – навіть такими, що вороже відносяться до наших способів державного будівництва України. Ми не бажаємо бачити упадку ні одної української партії і державної організації, бо ми як національна цілість ще дуже ослабі, щоби ще й самих себе нищити»⁵³³.

У березні 1935 р. головний отаман призначив осаулом Централі СГД учасника визвольних змагань, колишнього підстаршику УГА Євгена Драгінду з дорученням організувати при сотнях військові відділи, залучаючи до проведення занять з військової справи старших гетьманців – колишніх військових та учасників воєнних дій у Європі. Одним з вирішальних видів збройних сил, засобів оборони держави, а також забезпечення її внутрішньої та зовнішньої комунікації полк. О. Шаповал, який опублікував статтю з промовистою назвою «Всі зброяться – всі готовляться до віни», вважав авіацію і, як колишній військовик-літун ще за часів національно-визвольної боротьби, він, з притаманною йому завзятістю, ще від 1933 р. розпочав пропагувати та втілювати ідею підготовки українських авіаторів.

Наприкінці жовтня 1933 р. у Чикаго було засновано першу *Летунську школу* гетьманців-державників. З самого початку до неї вступило понад 30 хлопців і дівчат українського походження, з яких після двох місяців попереднього навчального відбору на річний вишкіл було зараховано 18 учнів (лекції відбувалися двічі на тиждень по дві вечірній годині). До кінця року у школі залишилися навчатися 9 хлопців і одна дівчина. Програму навчання було узято з американських приватних летунських шкіл (авіатика і механіка), аби після завершення повного курсу і практичних вправ з польотів було можливо отримати т. зв «прайвеен лайснес».

До осені 1934 р. інструктором-вчителем був В. Харків, а від осені Централя СГД запросила на цю посаду більш кваліфіко-

533 - Там само. – 1934 – 23 червня.

Літак «Україна» Летунської школи СГД в Детройті.
На образці: летун, інструктор-авіатор Антін Чайківський (1935 р.)

ваного авіатора-механіка, американця Дж. Чарда. Перші практичні польоти здійснювалися під його кермом на аероплані СГД «Львів» (біплан «Lviv» з бортовим номером IC5606 був куплений, а потім 30 вересня 1934 р. освячений у Чикаго й переданий цій авіашколі). Наприкінці 1934 р. було зорганізовано кураторію Летунської школи, що складалася з кількох осіб, переважно батьків учнів, на чолі з членом СГД і українським бізнесменом п. Петровим.

Другу Летунську школу СГД було відкрито у Детройті наприкінці грудня 1933 р., яка розпочала навчання у січні 1934 р. Перший набір учнів склав 40 осіб, з яких зуміли закінчити навчання до початку 1935 р. 17 учнів (з них – дві дівчини). Інструктором-авіатором у цій школі працював А. Чайківський, а практичні курси польотів здійснювалися на пофарбованому у синьо-жовтий колір літаку «Україна» (літак «Ukraine» типу «The Travel Air 3000» з бортовим номером NC8718 був освячений

19 серпня 1934 р. у Детройті за присутності 10 тисяч глядачів, а потім переданий цій авіашколі), що також був власністю СГД. Слід також вказати, що П. Скоропадський з приводу придбання літака «Україна» особистим листом від 6 серпня привітав наказного отамана О. Тарнавського, усіх гетьманців-державників Америки, а особливо IV Округу і 2-гу Летунську школу у Детройті «за сміливий почин в цій ділі великого державного значіння»⁵³⁴. Головою кураторії Другої Летунської школи був один з найбагатших українських бізнесменів у Детройті Н. Киптик, а у складі кураторії були здебільшого члени СГД.

Спроба ж заснування авіаційної школи у Клівленді не дала бажаних результатів через брак відповідного помешкання з українськими власниками, а церковний уряд відмовив СГД у наданні своєї парафіяльної зали.

Третя Летунська школа СГД відкрилася в Сиракузах (штат Нью-Йорк) 18 березня 1935 р. (залу для занять надала українська церква). До школи записалося 26 хлопців-українців, з яких 20 продовжили навчання. У цій авіашколі викладав кваліфікований інструктор, авіатор-механік І. Москаль. Головою кураторії був діяльний член СГД І. Шеремета, а покровителем – місцевий український греко-католицький парох о. М. Кузів⁵³⁵.

Після дворічного теоретичного курсу та практичних годин у повітрі (в залежності від налітаних годин) випускники летунських шкіл СГД в США здобували диплом приватного летуна.

1 вересня 1935 р. ще одну Летунську школу СГД було відкрито у канадійському Вінніпезі, де навчання здійснював летун-інструктор П. Антохов⁵³⁶.

У вересні 1935 р. українські літаки, з метою засвідчення національних державницьких прагнень і здобуття вищих технічних навичок, брали участь в американських авіаційних змаганнях

534 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7242, т. 12, арк. 252.

535 - Там само, т. 16, арк. 610-611.

536 - ЦДІА України у м. Львів, ф. 359, оп. 1, спр. 315, арк. 10; Наш Стяг. – 1935. – 6 квітня; Korostowetz V. Ukrainian Aviation. Canada and USA // The Aeroplane (London). – 1935. – Vol. 1247. – 17 April.

National Air Rages, що відбувалися у Клівленді. СГД влаштовувала й власні, українські летунські свята у різних регіонах обох держав. Лише за рік, від серпня 1934 р. гетьманці влаштували 13 авіаційних свят. Так, наприклад, 21 жовтня 1934 р. таке свято, за участі літаків «Україна» і «Львів», відбулося у Філадельфії⁵³⁷, 9 червня 1935 р. – у Нью-Йорку, 28 червня та 1 липня 1935 р. – відповідно у канадських Едмонтоні⁵³⁸ та з нагоди срібного ювілею короля Георга V у Вінніпегу (акцію споглядали понад 15 тис. українців), куди прилетів літак СГД «Україна» під кермом А. Чайківського з представником наказного отамана СГД і редактором «Нашого Стягу» полк. О. Шаповалом⁵³⁹.

537 - Так, наприклад, у Філадельфії організацією свята завідували гетьманці Округи І СГД на чолі з окружним отаманом Василем Волчанським і окружним писарем Степаном Олесем та Комітет українського летничого свята у складі: А. Пашук (голова), І. Боросевич (скарбник), С. Олесь (писар), А. Цурковський, П. Кирилюк, Т. Чемерис, В. Коцюбинський, Г. Красій, П. Луків, М. Сенік.

538 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7242, т. 16, арк. 542.

539 - Там само, арк. 534–537.

У вересні 1935 р. Генеральна Рада старшин СГД ухвалила необхідність організації молоді в спортивні клуби і військові відділи. Відтак при Головній Централі й, відповідно, в кожному структурному відділі СГД були референти у справах молоді, які безпосередньо займалися молодіжними та дитячими спортивними й творчими організаціями⁵⁴⁰. Започаткування ж та утілення в життя «летунської акції» було розраховано на залучення до Гетьманського Руху саме молоді і плекання в ній зв'язку з українською історичною традицією.

Слід також вказати, що наприкінці 1934 р. головним отаманом О. Тарнавським полк. О. Шаповала було затверджено референтом авіаційних справ при Централі СГД Америки⁵⁴¹. Внаслідок його успішних, майже трирічних зусиль у розвитку авіасфери в діяльності СГД, в рамках Організації було поставлено на порядок денний питання творення окремих структурних відділів. Наступним кроком у розвитку гетьманської авіації було створення авіаційних сотень, першим вислідом якого було затвердження у червні 1936 р. Першої летунської сотні на чолі з В. Харковим при II Окрузі СГД (Чикаго).

У січні 1937 р. Централь СГД звернулася до всього українського громадянства на американській землі з закликом допомогти придбати третій літак. У зверненні пояснювалося, що попередні два літаки невеликі, лише двомісні і призначені для вправ вихованців авіаційних шкіл. Не зважаючи на це, авіаційні свята, які організовували гетьманці впродовж двох років з використанням цих літаків, були численними і збирали людей різних політичних поглядів та релігійних конфесій, які мали можливість пізнавати один одного і говорити про одну українську справу. Придбання чотирьох- чи навіть п'ятимісного літака дало б можливість гетьманцям, разом з представниками інших

540 - Січ. – 1936. – 25 червня.

541 - Наш Стяг. – 1934. – 18 грудня.

українських організацій, відвідувати найдальші українські колонії з метою консолідації та об'єднання українства за океаном.

Кошти на літак (10 тисяч доларів) Централія закликала зібрати до липня місяця з тим, щоб купити літак до приїзду висо-

Олександр Шаповал

кого гостя з Європи, який би міг облетіти всі українські громади в США та в Канаді. Цим високим гостем мав бути гетьманич Данило Скоропадський і тому назвою майбутнього літака мав стати «Київ» – «святе для кожного українського патріота ім'я злотоверхої столиці Соборної України»⁵⁴². Так гетьманці намагалися надати цій акції національно-об'єднуючого характеру. Для пропаганди авіаційної акції та збору коштів насамперед серед гетьманців спеціальним розпорядженням головного отамана були призначені голови та члени

авіаційних комісій при кожному відділі СГД⁵⁴³. Приклад жертовності іншим гетьманцям подав О. Шаповал, який наклав на себе добровільний податок у сумі 20 доларів із щотижневої редакційної платні⁵⁴⁴.

Основна частина коштів на літак була зібрана гетьманцями США і Канади. Проте значну грошову допомогу надала вся українська заокеанська еміграція, а також європейські гетьманські організації і прихильники Гетьманського Руху. У кожному номері «Нашого Стягу» друкувалися прізвища жертводавців та сума внеску на літак. Зокрема, наприклад, 1-ша Філадельфійська Округа на чолі з отаманом Василем Волчанським, яка була

542 - Там само. – 1937. – 11 вересня.

543 - Там само. – 2 січня.

544 - Там само. – 13 березня.

порівняно з іншими Округами нечисельною, зібрала 500 доларів, а 1-й Кіш з Вінніпега 11-ї Канадійської Округи на чолі з кошовим Андрієм Кушко – 250 доларів. Незважаючи на матеріальну незабезпеченість української еміграції в Європі, гетьманці та їх прихильники з Чехії, які до того ж в основному були студентами, прислали на літак 500 чеських крон. Декілька разів прислали свої скромні жертви гетьманці Аргентини. Неодноразово жертводавцями були українські священики різних конфесій⁵⁴⁵. До середини липня 1937 р. гетьманцями і небайдужими українцями було зібрано 10 тис. доларів й придбано третій літак СГД, який було названо «Київ» (п'ятимістний літак моделі «Релінг» від фірми «Стінсон»)⁵⁴⁶, який було освячено у на чиказькому аеродромі «Рівер Роуд» 12 вересня 1937 р. у присутності гетьманича Данила Скоропадського.

Відтак цілком справедливим є твердження, що серед української політичної еміграції та серед українських емігрантських військових організацій гетьманці були єдиними, які зрозуміли значення авіації для сучасної епохи – нового на той час виду технічного прогресу та нового роду військ, й зуміли організувати не лише придбання літаків, але й авіаційні школи для підготовки українських авіаторів⁵⁴⁷. Ця авіаційна акція стала одночасно пропагандою ідеї Гетьманського Руху не лише на американському континенті, але й у Європі, зокрема в Галичині⁵⁴⁸.

Таку ж політику було проваджено й з призначенням від 15 червня 1936 р. на посаду головного отамана СГД Америки *Николи Гуля*⁵⁴⁹. Писарем у ці часи був Михайло Солтис, а головним

545 - Там само. – 12 червня; 26 червня; 28 серпня.

546 - Там само. – 2 січня; 13 березня; 12 червня; 26 червня; 28 серпня.

547 - Сидорчук Т. Гетьманський рух в еміграції на території США і Канади (1918–1939 рр.) // Київська старовина. – 2002. – № 1. – С. 86.

548 - ЦДІА України у м. Львів, ф. 359, оп. 1, спр. 261, арк. 19.

549 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7242, т. 16, арк. 258.

обозним Канадійської Області СГД Америки – Михайло Гетьман⁵⁵⁰.

М. Гетьман провадив надзвичайно активну діяльність у Канаді. Так, наприклад, у лютому 1935 р., перебуваючи два тижні у Торонто, він здійснив п'ять доповідей перед великим числом слухачів: 19 лютого у Народному Домі (тема: «Більшовизм»); 20 лютого у залі греко-католицької церкви, а потім 21 лютого і у Вест Торонто під церквою на вул. Френклин (тема: «Як твориться держава й нація?»); 25 лютого під церквою на Бетгурст і 28 лютого під церквою на вул. Френклин (тема: «Шлях українського робітника до кращої долі»⁵⁵¹)⁵⁵².

Наприкінці 1935 р. склад Обозної команди СГД Канади (Вінніпег, 18 грудня 1935 р.) був таким: Михайло Гетьман – головний обозний, поручник; о. Пантелеймон Божик – капелан, Д. М. Ільчишин – писар, Василь Борецький – скарбник, Володимир Дужий – референт робітництва, Теодор Дацків – референт спорту, поручник, Йосип Печенюк – організатор, А. Загарійчук – референт преси і пропаганди, А. Малофій – контролер, М. Печенюк – референт жіноцтва, Степан Можевський – осавул, Іван Корчинський – редактор⁵⁵³.

Згодом на чолі американського СГД П. Скоропадським було призначено головного отамана *др. М. Сіменовича*, а на чолі канадійського – *др. Дацьківа*⁵⁵⁴. Від того ж року на зміну «Канадійський Січі» почала видаватися газета «Український робітник» (Торонто), що стала офіційним друкованим органом Союзу (редактор – головний обозний СГД ПАіК М. Гетьман). Полк. О. Шаповал певний час редагував часопис «Наш Стяг».

СГД Америки дедалі розвивався й набирив популярності серед українців США і Канади. У 1936 р. Михайло Гетьман відбув

550 - Там само, арк. 356.

551 - Гетьман М. Шлях українського робітника до кращої долі // Український робітник. – 1935. – Ч. 9. – 1 березня. – С. 2; – Ч. 10. – 8 березня. – С. 2.

552 - Успішні відчити Пана Михайла Гетьмана // Український робітник. – 1935. – Ч. 9. – 1 березня. – С. 3.

553 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7242, т. 16, арк. 446.

554 - Там само, спр. 7078, т. 1, арк. 272.

тривалу поїздки по Європі (Німеччина, Польща, Чехо-Словаччина). На зборах гетьманців у Берліні він тоді заявив, що в США та Канаді на той час було понад 5 тис. організованих січовиків-гетьманців, які у переважній своїй чисельності (бл. 4 тис. січовиків), як повідомляв він офіцерові німецького Генштабу Ріттер (вочевидь, Вольфу-Дітріху Ріттер унд Едлер фон Ксиландеру), готові у будь-яку хвилину виступити на боротьбу з СРСР⁵⁵⁵.

Печатка Союзу Гетьманців-Державників Америки (Чикаго, 1936 р.)

По поверненню до Канади М. Гетьман виступив 29 жовтня 1936 р. в Товаристві «Просвіта» у Торонто з обширною доповіддю на тему «Сучасний стан на рідних землях в Європі». Подавши характеристику та ідеологічні напрямні українських угруповань у Європі, він дійшов до «заклучення, що тільки оден гетьман Павло зможе визволити Україну при помочи дальших союзників, Англії і Німеччини»⁵⁵⁶. Як бачимо, один з провідних заокеанських гетьманців вірив, як і вочевидь П. Скоропадський на той час (а вони мали зустріч у Берліні), що А. Гітлеру таки вдасться зорганізувати військово-політичний союз Великої Британії та Німеччини і що одним з його вислідів буде їхня війна проти Радянського Союзу, внаслідок якої відбудеться руїна СРСР і відновлення Української Держави на чолі з гетьманом П. Скоропадським.

У Канаді також існувала прогетьманська *Організація Українських Робітників-Класократів Канади (ОУРКК)*, що являла собою своєрідну альтернативу комуністичним і соціалістичним робітничим організаціям, була доволі популярною серед

555 - Там само, спр. 10122, т. 12, арк. 136; Українська еміграція 20–30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки. – Ч. III. – К., 2016. – С. 93.

556 - Український Голос. – 1936. – Ч. 48. – 25 листопада.

Богдан Пелехович
(юрист Централі СГД Америки)

робітничого класу і мала автономію в Гетьманському Русі. Її центральний осередок містився у Торонто, а пресовим органом була газета «Український робітник».

Згідно зі Статутом ОУРКК, виданим у 1937 р., це монархічне робітниче об'єднання включало до своїх лав тих, «що не хочуть бути безбатченками... що не мають Батьківщини, – як їх учать і як їм вірити кажуть агенти жида Мордохая Маркса, з II-го, III-го й IV-го Інтернаціоналів, – але вважають себе членами своєї нації й разом з іншими її трудовими клясами стремлять

до відбудови національної Незалежної Української Держави». ОУРКК виступала проти класової боротьби й інтернаціональної позиції марксистів-леніністів та заперечувало існування приватної власності⁵⁵⁷. ОУРКК прагнула збудувати на українських землях «Клясократичну Трудову Монархію» з гетьманом роду Скоропадських на чолі, згідно концепції В. Липинського, викладеної в його «Листах до братів-хліборобів». Ця консервативна організація співпрацювала з СГД, що призначав її керівництво, та *Лігою Клясократів Канади* з Монреалю.

Загалом слід відмітити, що піонерами Гетьманського Руху у Північній Америці були такі особи:

США: С. Гриневецький, О. Тарнавський, Н. Сіменович, Н. Гуль, О. Назарук, Н. Бодрук, О. Шаповал, Б. Пелехович, І. Смук, І. Кузь, Т. Кошіль, С. Мурин, Р. Цебринський, П. Дем'ян,

557 - Статут і регламент Організації українських робітників клясократів Канади. – Торонто: накладом О.У.Р.К.К., 1937. – 14 с.

П. Запорожець, Є. Драгінда, І. Шеремета, С. Гава, сотн. Деркач, Г. Матвіїв, М. Чемний, В. Шкраба, Я. Волянський, І. Войціцький, Д. Атаманець, М. Небоженко, М. Моранець, сотн. Марчак, сотн. Барабаш, Бабенко, Н. Бугіль, В. Дорош, О. Джавала, Крупка, Татарин, Яворський, Семків, Миськів, Кушнір, Чупа, Топольницький, Берладин, Білик, І. Гудзей, М. Пасіка, Губчак-Огневич, В. Бачинський, Є. Зиблікевич, В. Ємець, І. Мула, А. Артимович, В. Дітель, І. Максимчук, З. Тарнавський, Б. Нижанківський, А. Фіца, А. Біловус, Кавка, Й. Біловус, Б. Катамай, Л. Цегельський, М. Тимофіїв, проф. Тиханський, М. Федитник, Т. Кривов'яз, І. Саєк, В. Кузь, І. Лоточинський, О. Малицький, Р. Смук, М. Баран та інші.

Канада: В. Босій, Д. Ільчишин, М. Гетьман, Т. Дацків, Н. Стусс, С. Мажевський, Й. Обельницький, В. Дужий, О. Жеребко, І. Ісаїв, В. Дикий, І. Корчинський, П. Криворучка, П. Божик, М. Глушка, Д. Возьний, В. Бойко, В. Прихода, М. Возьний, І. Скалецький, В. Паровінчак, В. Чиж, М. Лапка, М. Бураковський, Л. Приймак, І. Михальчук, Г. Байрак, В. Борецький, І. Боцюрків, С. Василевич, Й. Вербицький, А. Войтас, І. Гевусь, Г. Каплун, Д. Кійко, Ф. Коновальчук, Н. Колішер, І. Рихло, В. Годованський, І. Гавалко, В. Синовіцький, Т. Олійник, Г. Стадник, І. Миськів, В. Мудрик, М. Онисик, Й. Дзюбінський, Г. Калявський, Г. Арабський, М. Обельницький, Н. Бала, П. Байрак, А. Дарміць, П. Береза, Й. Барилюк, Н. Яцик, Г. Желізкевич, В. Филипович, Й. Печенюк, К. Брикса, П. Хруник, Н. Додик, Н. Луців, Майдан, Сніданко, І. Ганасик, К. Байдуза, Н. Воробець, А. Давибіда, Г. Кузь, П. Курієвич, І. Козяк, П. Лисий, В. Середа, І. Федорович, А. Захарійчук, С. Сулима, О. Прийма, В. Сарматюк, С. Стефанишин, Н. Стасюк, О. Луцишин, І. Мазуркевич, А. Малофій, Н. Нестерович, о. Методій, К. Лотоцький, Н. Гнатів, Н. Дідух, Б. Корчинський, П. Багрій, М. Кміть, П. Федорів, Б. Гриців, Д. Лизун, О. Сворик, С. Зварун, А. Хома, Й. Саранчук, В. Сидорук, В. Яворський, Н. Кульба, Д. Чабак, Д. Сенюк, В. Ненич, Н. Процишин, І. Козоріз, А. Стира, І. Мамалига, В. Кисілевський, Н. Данильченко, І. Бассараб,

Ю. Шкварок, Ю. Черський, бр. Шашкевич, І. Яців, Н. Стрільчук, А. Асафатів, А. Арабська, О. Молодецький, М. Михайлівський, М. Кухаришин, С. Годований, Н. Ріпецький, Геба, Татух, Д. Білас, Ю. Бескид-Тарнович та інші.

Відділ Червоного Хреста СГД в Ошаві, Онтаріо.

Перший ряд: А. Лизун, П. Корнило, А. Шада, М. Сворник (сотенна), М. Шолдра, Г. Можевська, М. Сорокан;

Другий ряд: М. Кітела, Н. Шештовська, Д. Гриців, Т. Цимбалюк, А. Вацко;

Третій ряд: А. Сіваковська, А. Майдан, А. Цимбалюк, М. Сіваковська, А. Возьна, М. Бойко.

Підтримку Гетьманському Рухові в часи його становлення у Північній Америці виказували й представники греко-католицького і православного духовенства, зокрема: К. Богачевський, Н. Будка, В. Ладика, В. Гігейчук, Е. Теодорович, А. Сарматюк та інші служителі Церкви.

Значним внеском у зміцнення поважності українських консервативно-державницьких організацій за океаном був приїзд на початку липня 1937 р. до Канади відомого діяча Гетьманського Руху і колишнього міністра закордонних справ Української Держави 1918 р., соратника В. Липинського і П. Скоропадського проф. Дмитра Дорошенка. Він приплив до Монреалю на паро-

плаві «Empress of Britain»⁵⁵⁸. У неділю 11 липня Д. Дорошенко приїхав потягом канадійських залізниць з Монреалю до Вінніпеґу, де на станції його зустрічали М. Стечишин, П. Войценко, А. Павлик, В. Батицький і посол Н. Бачинський⁵⁵⁹. Затримавшись на перепочинок у домі П. Войценка, вчений виїхав далі до Саскатуна, де 15–17 липня взяв участь у Народному З'їзді українців.

На з'їзді у Саскатуні Д. Дорошенко вітав канадійських українців теплою і щирою промовою, в якій, зокрема, зазначив: «Українці на сході Європи пильно стежать за розвитком життя в Америці,... але... найліпше враження є бути з вами та бачити ваше життя. Те, що я бачу від самого початку, будучи між вами в Канаді, зворушує мене дуже. Бачу, що українці чуються тут наче на своїй власній землі, що розвивають свої інституції та зростають в силу... Я бачу, що ви не тратите своєї національної вдачі і культури, але ще і здобуваєте більше. Бачу, що гори і ріки і моря не розділили нас, але що ми один нарід, що прямує до одної мети...»⁵⁶⁰. Потім кілька місяців Д. Дорошенко давав у Канаді низку лекцій і доповідей на тему української історії та культури⁵⁶¹, які офіційно розпочалися з лекції в Alberta College в Едмонтоні, організований заходами Інституту ім. М. Грушевського⁵⁶². Ще одну лекцію Д. Дорошенко виголосив вже у залі Інституту ім. М. Грушевського 25 липня в Едмонтоні, яка завершилася урочистою вечерею на його честь⁵⁶³. Після цього, 21–22 серпня Д. Дорошенко здійснив дві доповіді у Вінніпезі в Інституті «Просвіти»⁵⁶⁴. 25 серпня гість виступив у залі «Просві-

558 - На цьому ж пароплаві того дня до Канади прибули прем'єр Маккензі Кінґ та чотири міністри домініона, які перебували у Лондоні з нагоди коронації Георга VI, що відбулася 12 травня, та участі в імперіальній конференції.

559 - Український Голос. – 1937. – Ч. 28. – 14 липня.

560 - Там само. – Ч. 30. – 28 липня.

561 - Ів. Д. [Іван Данильчук] Значіння приїзду проф. Дорошенка // Український Голос. – 1937. – Ч. 24. – 16 червня.

562 - Грицина Є. Професор Дорошенко в Едмонтоні // Український Голос. – 1937. – Ч. 31. – 4 серпня.

563 - Грицина Є. Вражіння з вечері в честь проф. Дорошенка // Український Голос. – 1937. – Ч. 35. – 1 вересня.

564 - Український Голос. – 1937. – Ч. 34. – 25 серпня.

ти» в Торонто⁵⁶⁵. При цьому Д. Дорошенко утримувався від політичних заяв та публічної політичної діяльності й, вочевидь, за лаштунками готував ґрунт до приїзду до Північної Америки гетьманича Д. Скоропадського, який прибув до США 11 вересня 1937 р.⁵⁶⁶, а потім мав попрямувати до Канади.

Михайло Гетьман

Принагідно варто згадати, що 1937 року з-під пера *Михайла Гетьмана* у Торонто вийшла книга «Куди стреміти? Ідеологія українського робітника», яка, власне, цікава акцентами і характерними рисами ідейних розумінь американо-канадійських гетьманців тієї пори, які у ній виклав один з провідних українських консервативних діячів Північної Америки. Так, зокрема, вже на титулці було зауважено, що зміст видання втілено на основі «Листів до братів-хліборобів» В. Липинського, проте, як видно з тексту, він мав

й виразні особливості авторської думки, зумовлені тогочасною канадійською дійсністю. Сповідуючи класократичні погляди, які виявляються у природному поділу людства на класи, як органічні угруповання, автор переймався питанням: як уложити гармонійне життя нації і як це здійснити не лише для хлібороба, але й для українського робітника, аби він «був рівноправний з членами іншого українського продукуючого класу й щоб не був визискуваний другими»⁵⁶⁷.

565 - Деренюк М. Виклад Проф. Дорошенка в Торонто // Український Голос. - 1937. - 8 вересня.

566 - Син Гетьмана Скоропадського в Америці // Український Голос. - 1937. - Ч. 38. - 29 вересня.

567 - Гетьман М. Куди стреміти? Ідеологія українського робітника. - Торонто, 1937. - С. 4.

У цьому контексті М. Гетьман критикує ідеологію безкласового суспільства, що взяли на озброєння різні політичні спекулянти з лав здекласованої інтелігенції, і які прагнуть «різними демагогічними обіцянками здобути собі симпатії дуже значної його частини»⁵⁶⁸. Автор нарікає на брак своєї (української) національної робітничої ідеології, через що багато робітників рекрутуються у шкідливі політичні угруповання, які заперечують саму ідею доцільності існування нації, а ті т. зв. робітничі опікуни «рекрутуються переважно з інтернаціонального жидівського табору й видумали навіть цілу “науку” для оборони ніби робітничих інтересів»⁵⁶⁹. При цьому наголошується, що усі антинаціональні робітничі (автор бере це означення в лапки) партії «приняли собі за свого учителя “науку” жида Мордохая, що назвав себе Карлом Марксом»⁵⁷⁰. Тож, як бачимо, М. Гетьман заперечував не лише ідеологію марксистського соціалізму-комунізму, а й мав виразні антисемітські погляди у суспільно-політичному спектрі.

Звинувачуючи єврейство у тому, що воно не має батьківщини й живе, як галапаси, соками інших націй і саме тому прагне відібрати у робітництва почуття батьківщини, вичавити національне та класове самоусвідомлення, автор був переконаний, що саме воно стоїть в авангарді ідеї боротьби класів, інтернаціоналізму та т. зв. пролетарської революції. Відтак, розбиваючи одноцілий з природи робітничий клас на політизовані соціалістичні групи, купа «робітничих» партій та Інтернаціонали призводять до його деградації. «І він, замість витратити свою енергію на те, щоб привчатись управляти засобами продукції, фабриками й верстатами, щоб колись перебрати ті засоби продукції під свою керму, замість будувати свої робітничі кооперативні фабрики й ними управляти й т. под., – зауважував М. Гетьман, – витрачає її на поборювання

568 - Там само. – С. 5.

569 - Там само.

570 - Там само.

свого ж таки брата, українського робітника, що не хоче думати мордохаївськими категоріями; й замість стреміти з іншими українськими продуцентами до збудовання своєї держави, щоб потім у ній стати на рівні з іншими громадянами тієї держави й позбутися по своїх робітничих верстатах праці, фабриках, визиску й спекуляції, – витрачає ту енергію на те, щоб добути для своїх лже-опікунів владу»⁵⁷¹.

Григорій Матвійів
(господарчий референт
СГД Америки й Канади)

Отже, висновує автор, політичні партії – це є рак на тілі народу взагалі й на тілі робітництва зокрема, що розбивають на атоми продукуючі класи нації, а через це розбивають на атоми й цілу націю, що веде в середині себе міжусобицю і стає нездідною на відпир своїм ворогам. Відтак матір'ю усіх тих розкладаючих партій є демократія, а соціалістичні і демоліберальні з них – є предтечі більшовизму⁵⁷².

Проте М. Гетьман не відкидав корисності інтелігенції, але підкреслював, що вона мусить бути національною й її потрібно кликати собі на

учителів як краще організуватися, але до проводу її не пускати (до проводу ж, на його думку, треба матеріальної сили продуцента). Крім того, доля українського робітника може змінитися на краще лише в національній Українській Державі, позаяк без національного визволення не може бути визволення соціального. Тож М. Гетьман висував гасло: «Твори свою чисто класову робітничу організацію в нутрі Української Нації, що до неї й Ти належиш!»⁵⁷³.

571 - Там само. – С. 9.

572 - Там само. – С. 11.

573 - Там само. – С. 13.

Разом з тим автор вбачав потребу заміни політично-демагогічної партійної демократії на засаду добору й провідництва. Так, скажімо, він пропонував аби в українських робітничих спілках виходили нагору ті українські робітники, що працюючи в своїй робітничій Спілці, виявили при тій праці свою здібність, свій хист, свою ідейність – свої заслуги. Їх покликувала б на провідні місця вища влада української робітничої організації – Союз Українських Робітничих Спілок. Провідник того Союзу, покликаний на свій уряд Верховною Владою Української Нації, іменував би тих усіх вибраних на верх українських провідників з-поміж управлінського робітництва⁵⁷⁴. Саме тоді українські робітники, зорганізовані в своїх робітничих Спілках, вже не будуть, як вважав М. Гетьман, ділитися на соціал-демократів, комуністів тощо (бо й партій тих не буде), але будуть вони творити одноцілу українську робітничу силу в своїй національній державі. Найкращі з робітничого класу (без облудної й витратної виборчо-партійної боротьби) представлятимуть його у Державній Раді і не будуть мусити виконувати волі тих фінансових компаній чи тієї іноземної держави, що фінансували їхні кандидатури тощо.

«Тоді прийдуть в державну раду не соціалісти різного крою, комуністи, ліберали, консервати, ундівці, радикали і т. д. і т. д., але зійдуться вислані представники робітників, хліборобів, трудової інтелігенції, промисловців, торговців і т. д. – найкращі з поміж тих усіх класів, що дійсно будуть мати право заступати свої класи й говорити іменем тих класів», – резюмував М. Гетьман⁵⁷⁵. Завданням держави ж буде слідувати, щоби котрийсь клас при тих своїх рішеннях не вирішив чогось такого, що було би шкідливим для інших класів, беручи на оцінку рівноправність усіх продукуючих класів і станів Української Нації. І такий державний лад, що повстав би на місці демократично-

574 - Там само. – С. 15.

575 - Там само. – С. 17.

го, додавав автор, називається класократією, яка є дійсним народоправством і покладе в основу свого існування Божі закони.

3-тя Гетьманська Січ
(Клівленд, США, 12 квітня 1931 р.)

Окрім представництва усіх класів і станів в Державній Раді, які могли б бути відкликані, за класократії гарантуватиметься приватна власність, обмежена вимогами цілого – держави-нації. М. Гетьман також вважав, що за класократії не буде спекуляції (вона буде законом заборонена) й «не буде цього, щоб непроцудент використовував процудента й диктував йому свою волю – як це бачимо в теперішньому ладі ліберального капіталізму в демократичних державах, або в теперішньому ладі державного – ще гіршого капіталізму в Большевії, де робітник став просто крпаком, цілковито залежним від волі своїх нових панів»⁵⁷⁶.

576 - Там само. – С. 21.

Тож класократія, зазначав автор, – це не безконтрольне панування фінансового капіталу й не диктатура одного класу над іншим, ані не диктатура купи лежнів над процудентом, але дійсне, розумно влаштоване національне господарство, де кожний клас, кожний член того класу має своє точно визначене рівноправне місце в національному господарстві. Гарантуватимуть це рівноправ'я закони, вироблені представниками усіх класів у Державній Раді, а стоятиме на сторожі їх також армія й державна адміністрація, які має створити і забезпечити їхню плідну діяльність голова Української Держави⁵⁷⁷. І далі М. Гетьман додає, що класократія є можливою тільки за такого державного ладу як дідична монархія-гетьманат, позаяк «в так улаштовнім національнім господарстві голова держави мусить бути незалежним ні від кого – від жадної партії, громади, класи», на відміну від виборного президента, який завдячує своїм обранням певній партії чи класу тощо, і коли до владних посад покликують не кращих з кращих у певній сфері, а представників владної партії⁵⁷⁸.

Так само, зауважує автор, голова класократичної держави не може бути диктатором, бо й той є залежним від тієї групи людей, за підтримки яких він цю диктатуру здобув (фашисти, наці, партія-орден, фінансисти тощо). «Отже, – наголошував М. Гетьман, – на чолі класократичної держави мусить стояти невиборний дідичний монарх-Гетьман. Іншими словами: Класократія в Україні має об'явитися в формі Класократичної Трудової Дідичної Монархії – Гетьманства, монархічної форми української, бо створеної самими українцями – нашими прадідами. [...] А що зі всіх родів, що гетьманували в Україні, залишився тільки Рід Скоропадських на належній висоті»⁵⁷⁹.

* * *

577 - Там само. – С. 22–23.

578 - Там само. – С. 23.

579 - Там само. – С. 25.

Данило Скоропадський

Ідея встановлення ді-
дичності гетьманської вла-
ди, теоретично оформлена
В. Липинським, висунула на
порядок денний юридичне
зорганізування спадковості
перейняття гетьманської бу-
лави в роді Скоропадських.
Тож 1925 року Рада Присяж-
них УСХД урочисто проголо-
сила П. Скоропадського голо-
вою українського дідичного
монаршого роду. Того ж таки
1925 року гетьманичу Дани-
лові Скоропадському було по-
ставлено запитання – чи має
він прагнення в майбутньому
очолити Український Геть-
манський Рух.

Гетьманич Данило був надзвичайно популярним не лише се-
ред членів і прихильників Гетьманської Ідеї, а й взагалі в колах
світової української еміграції. Стрункий, чорнявий красень і
освічений молодий чоловік справляв неабияке враження на ото-
чуючих, що показово було відображено у вірші С. Дніпрянським,
складеного на 30-річні роковини смерті Д. Скоропадського:

Гетьманич. Гетьманич. Гетьманич.

Це Божий надхненний посланець.

Творчий, вродливий, діяльний,

У поглядах, діях – веселий, гуманний.

«Служитиму вічно Вкраїні» – казав,

До цього він твердо усіх намовляв,

Стояв на сторожі Гетьманських Ідей,

Це був український справжній Прометей.

Данило Скоропадський народився 13 лютого 1904 р. (31 січня за ст. ст.) у Санкт-Петербурзі в сім'ї Павла та Олександри Скоропадських⁵⁸⁰. Сина назвали Данилом на честь гетьмана Данила Апостола. Як і більшість аристократів того часу, юний Данило початкову освіту одержав вдома. Окрім рідної, юнак досконало оволодів ще чотирма мовами (англійською, французькою, німецькою й російською).

Згодом, з 1914 р. хлопець складає щорічні екзамени у Першій петербурзькій класичній гімназії, де здавав іспити з добрими оцінками. Ось як в одному з листів від 3 травня 1915 р. до батька про це писав сам Данилко: «Відмітки я отримав наступні: з російської письмової 5, з російської усної 5, з Закону Божого 5, з географії 5, з природничої історії 5, з історії 5, з арифметики письмовому 4, але якщо я сьогодні витримаю усний іспит на 5, то й відмітку виставлять 5. З німецьк[ої] я отримав 3, але відповідав не на трійку. Мене німець зовсім не слухав, а потім сказав, що я не вмю розповідати. Він мене сам весь час перебивав, і тому я не міг йому рівно розповідати. Те же сталося і з моїми знайомими. Якщо вони будуть тримати переіспит, то і я теж триматиму. Сьогодні в мене будуть останні два іспити, з французької та з арифметики – усному»⁵⁸¹.

Данило Скоропадський (на світліні йому два роки) з мамою Олександрою Дурново-Скоропадською (1906 рік)

580 - Про родовід гетьманської родини Скоропадських дивіться: Отт-Скоропадська О., Гай-Нижник П. Павло Скоропадський: коротка хроніка життя (1873–1945) // Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ; Філадельфія, 1995. – С. 35–42.

581 - ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 2, спр. 469, арк. 39–39 зв.

Поточне ж річне навчання дитина продовжувала одержувати удома. Хлопця цікавили точні науки, любив випилювати з фанери різні фігурки, скриньки, рамки для фотографій, які потім дарував рідним та друзям⁵⁸². Данило вправно грав на скрипці, цікавився театром, відвідував ковзанку.

Кожного літа, з часу як йому виконалось 5 років, Данило приїздив на відпочинок до родинних маєтків Скоропадських у Тростянець на то-

гочасній Полтавщині та у Полошки на Чернігівщині (крім цих сіл батькові юного Скоропадського належали також маєтки Ярошівка й Восківці в Прилуцькому повіті та Дунаєць і Кубаров у Глухівському повіті на Чернігівщині)⁵⁸³. Казкова природа України, пам'ятки минулого, давні традиції у самій родині, пов'язані з добою Гетьманщини чарували душу юнака. Про це Данило не раз згадував в еміграції.

У Тростянці зберігалася чудова колекція старовинних пам'яток, яка з роду в рід доповнювалася новими експонатами. Серед них – портрети гетьманів і полковників, козацька зброя, посуд, меблі і велика книгозбірка. Він часто їздив верхи, ловив рибу та будував мазанки з сільськими хлопцями. Значний вплив на формування свідомості юнака мали розмови з представниками сільської інтелігенції й селянства. Про своє перебування у Тростянці пізніше, на вигнанні, гетьманич згадував, між іншим, і про вчителя з села Восківці, «який із захопленням переливав у

582 - За Україну. Опис подорожі Гетьманича Данила Скоропадського до Злучених Держав США і Канади 1937–1938 рр. – Едмонтон, 1938. – С. 18.

583 - Гай-Нижник П. П. Маєткові та міські володіння Скоропадських (до питання про нерухому власність сім'ї П. Скоропадського у передреволюційній Російській імперії) // Гілея. – 2021. – Вип. 162 (№ 5). – Ч. 1. Історичні науки. – С. 11–13.

молоду хлоп'ячу душу чар творів Т. Шевченка, читаючи йому поезії з «Кобзаря»⁵⁸⁴.

1911 року Данило виїхав з батьками до Фінляндії, де Павло Скоропадський командував у той час драгунським полком у Вільманstrandі. Тут майбутній гетьманич добре вивчив їзду на лещетах і часто ставав у герць з фінськими однолітками.

Незабаром у Російській імперії відбулася революція, а пізніше й більшовицький переворот. Ці події застали родину Скоропадських (мати Олександру, доньок Марію та Єлисавету, синів Данила, Петра та Павла) у Петрограді. Генерал П. Скоропадський перебував тоді на російсько-німецькому фронті. «Милий Папа, у нас тут безлади, тобі мама, напевно, про них вже писала. Ми довго сиділи вдома. На нашій вулиці майже не стріляли. Неподалік від нас, у церкві, на дзвіниці сиділи городові, які стріляли у солдатів. Тепер у місті спокійно. Ми вже виходили гуляти. Сьогодні були біля Анічківського палацу. Майже всі вікна прострілені в багатьох місцях. Дірки заклеєні папером. На будинках висять

584 - Гай-Нижник П. Гетьманич Данило Скоропадський (1904–1957). До історії встановлення старшинства в Гетьманському Роді та спадкоємства в українському монархічному рухові // Київська старовина. – 2002. – № 4. – С. 110–125.

червоні прапори. До нас приходили революціонери для обшуку, але нічого не знайшли. Вони шукали зброю. Твою стару зброю на стіні кабінету вони спочатку хотіли взяти, але потім вирішили, що не варто.

Уроки в мене розпочалися. Під час заворушень багато вчителів не приходили. Сьогодні телефоном пані Фрізон повідомила, що її обікрали. Містом їздять автомобілі з червоними прапорами», – писав 13-річний Данило батькові 9 березня 1917 р. з революційної російської столиці⁵⁸⁵.

Гнат Зеленевський

Між тим взимку 1918 р. ад'ютант ген. П. Скоропадського Г. Зеленеvський з власної волі перебрався в Росію до м. Орёл, де тоді перебувала Олександра Скоропадська з дітьми, і вмовив її виїхати з міста, в котрому за кілька днів розпочався більшовицький терор. За цей порятунок дружини П. Скоропадський «завжди з великою вдячністю» ставився до Г. Зеленеvського⁵⁸⁶.

А вже у березні 1918 р. поручник О. Крига, за дорученням П. Скоропадського, здійснив небезпечну подорож до більшовицької Росії, щоби довідатися про становище його сім'ї. На початку травня 1918 р. він повернувся до Києва із заспокійливими новинами.

585 - ЦДІАК України, ф. 1219, оп. 2, спр. 469, арк. 51 зв., 52–52 зв.

586 - 52-річний Гнат Зеленеvський з дружиною Юлією жили 1928 р. у Берліні в Гільмерсдорфі по Ландгаузштрассе, 40. У дореволюційній Росії він володів маєтністю у Новогрудському повіті Мінської губернії. Мав авантюрний характер і був затятим картярником. Коли ж його грошові справи погіршилися, Г. Зеленеvський здійснив підпал своїх будівель з метою отримання страхової премії, але за цю обробку був засуджений. Відсидів три роки у в'язниці в Києві та Новогрудку. Потім потрапив до російського війська на фронт, де познайомився з П. Скоропадським, а після проголошення останнього гетьманом став його ад'ютантом. Дивіться нарис його життєпису тут: Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. – К.: Крок, 2019. – 626 с.; Гай-Нижник П. П. Зеленеvський Гнат // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 10. – К.: Наукове товариство ім. Т. Шевченка; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. – С. 509–510; Гай-Нижник П. Гнат Зеленеvський – старший осавул і генеральний бунчужний товариш Гетьмана всієї України П. Скоропадського // Військово-історичний альманах. – 2011. – № 2. – С. 113–120.

Тим часом від 29 квітня 1918 р. Павло Скоропадський, внаслідок влаштованого його прибічниками державного перевороту, вже став гетьманом всієї України⁵⁸⁷. Влітку того ж року гетьманській родині вдається через Курськ на спеціальному потязі Української Держави дістатися з Петрограда Києва. 29 червня 1918 р. «державний поїзд № 1» благополучно доставив сім'ю гетьмана до столиці України, а у середині липня дружина гетьмана Олександра Петрівна Скоропадська (у дівоцтві – Дурново), сини (Петро, Данило та Павло) та доньки (Марія та Єлисавета) оселилися у трьох невеликих кімнатах на верхньому поверсі гетьманського палацу на вул. Інститутській, 40, що на київських Липках.

На той час Данило вже закінчив п'ятий клас гімназії. Юний гетьманич був вражений красою стольного Києва. Він усім своїм єством сприйняв справу відродження Української Держави під проводом свого батька. Згодом Данило писав про те, що він кожного дня спостерігав зміну гетьманської варти, яка рівно о 12-тій годині з музикою й українськими прапорами проходила повз його вікна, і це викликало у нього особливі хвилюючі відчуття⁵⁸⁸.

Ось які враження залишилися у його душі з тих буремних часів, про що Данило виголосив у промові в день відзначення 35-річчя встановлення Гетьманської Держави на академії у

Олександр Крига

587 - Гай-Нижник П. П. Державний переворот 29 квітня 1918 р.: причини та перебіг захоплення влади П. Скоропадським // Український історичний журнал. – 2011. – № 4. – С. 132–164; Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. – К.: Крок, 2019. – 626 с.

588 - Скоропадський Д. Державництво і патріотизм. З промов, виголошених у Канаді і США в 1937–1938 рр. – Лондон, 1947. – С. 24.

Сім'я Скоропадських на внутрішньому подвір'ї гетьманського палацу:
гетьманівна Марія, гетьманич Данило, гетьман Павло, гетьманова Олександра,
гетьманич Павло, гетьманівна Лізавета (Київ, липень 1918 р.)

Рочдейсі: «Мені було 14 років, коли в Києві я був свідком творення Української Держави, очоленої моїм світлої незабутньої пам'яті Батьком, який приймав на авдієнції амбасадорів держав, заснував Українську Академію Наук, Українські Університети і ряд важливих культурних закладів. Тоді провадилася колосальна праця розбудови солідних підвалин Української Державности. Пам'ятаю, як я і вся наша родина з радістю приймали вістки про тріумфальну подорож Батька – Гетьмана Павла до Німеччини.

Тоді у мене, 14-літнього юнака, це мало характер романтичного захоплення, але пізніше я усвідомив, що це справа великої історичної ваги, якій і я мушу служити».

Гетьманський син навчався в українській групі гімназії В. Науменка (згодом останній стане міністром освіти і мисте-

цтва Української Держави), а також отримує додаткове виховання від свого вчителя й ад'ютанта батька-гетьмана Никифора Блаватного, який поглиблює і поширює український національний світогляд гетьманича. Наставник постійно звертає увагу Данила на значення і необхідність для України дідичного спадкового Гетьманату, що зумовлює зростання у гетьманського сина почуття обов'язку та відповідальності. Крім того, молодого хлопця зачаровує сама Україна: річкові прогулянки Дніпром та Десною, полювання і рибальство, прогулянки берегами Славутича, дивовижні українські пісні, що лунали у надвечір'я з-за заток та островів...⁵⁸⁹

Д. Скоропадський згодом називав Н. Блаватного своїм «домашнім» учителем і згадував, що той проводив з ним багато часу і завдяки йому Данилові вдалося опанувати українську мову, багато чого зрозуміти й усвідомити⁵⁹⁰. При цьому філери Державної Варти МВС ретельно стежили за Н. Блаватним. Так, наприклад, в архівах

Перша гімназія В. Науменка у Києві,
де у 1918 р. навчався гетьманич
Д. Скоропадський
(сучасний вигляд)

Никифор Блаватний

589 - За Україну. Опис подорожі Гетьманича Данила Скоропадського до Злучених Держав і Канади 1937-1938. - Б/м.: Союз Гетьманців Державників Америки й Канади, б/д. - С. 20.

590 - Ранок. - 1949. - 31 грудня.

зберіглося листування Освідомчого відділу Державної Варти «з київським градоначальником про вихователя сина гетьмана Скоропадського капітана Блаватного Никифора Івановича»⁵⁹¹. Відомості про нього збиралися протягом 21–27 серпня 1918 р. Агент Кржимський, зокрема, 26 серпня повідомляв, що об'єкт нагляду «35 років, мешкає по Інститутській вул., № 16, кв. 29, перебуває вихователем сина Ясновельможного пана Гетьмана, після виходу його з частини військ він, капітан Блаватний, перебував уманським повітовим старостою»⁵⁹².

Довелося юнакові розділити й горе своєї родини. 14 серпня 1918 р. раптово помер від розриву апендициту найменший син Скоропадських і улюбленець сім'ї трирічний гетьманич Павло, а гетьманова Олександра з розпачу втратила й ще одну, ненароджену, дитину. Невдовзі, у вересні 1918 р. гетьман дізнається від таємних агентів свого Власного Штабу, Державної Варти та др. Л. Цегельського про повстання, яке готується соціалістичною опозицією проти нього⁵⁹³.

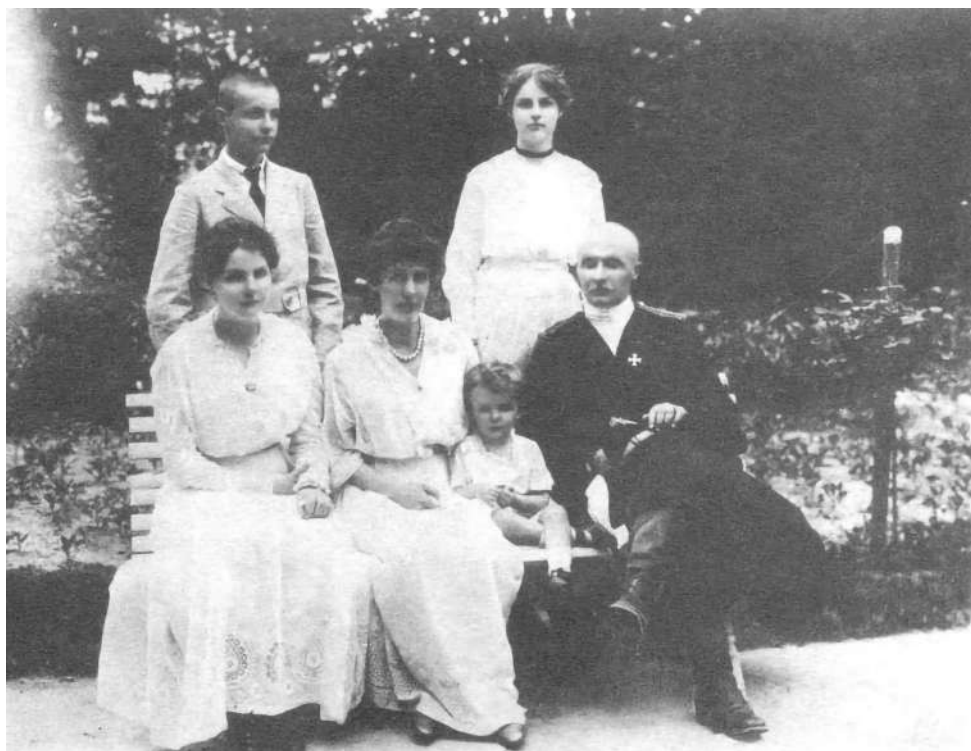
Наприкінці листопада того ж року внутрішня та зовнішньополітична ситуація для Гетьманської Держави загострюються й П. Скоропадський вирішує вислати своїх дітей за кордон у супроводі довірених йому людей. У самий розпал підготовки протигетьманського повстання, восени 1918 р. П. Скоропадський відправляє 20-річну Марію, 19-річну Єлисавету, хворого 18-річного Петра та 14-річного Данила у супроводі няні та гувернантки з палаючої України закордон.

То була, як висловилася гетьманівна Олена, майже авантюрна й довготривала втеча гетьманських дітей у Європу. Крім власних речей, їм довелося перевозити ще й мамині перли та діаманти, а також валізу з родинним сріблом (подарунок до батьківського весілля від маминого брата). Їхній шлях про-

591 - ДАКО, ф. р-2793, оп. 2, сСпр. 213.

592 - Там само, арк. 2.

593 - Гай-Нижник П. 1918-й: два перевороти. – К.: Видавець Марко Мельник, 2019. – 298 с.; Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. – К.: Крок, 2019. – 626 с.

Гетьманська родина Скоропадських:
стоять: гетьманич Данило, гетьманівна Єлисавета;
сидять: гетьманівна Марія, гетьманова Олександра, гетьманич Павло, гетьман Павло
(Київ, внутрішнє подвір'я гетьманського палацу, липень 1918 р.)

ліг через Одесу, Ялту в Криму, з якого вони знов повернулися до Одеси. З Одеси гетьманські діти через Констанцу прибули у Константинопіль (Істамбул). Звідти їхній шлях проліг через Болгарію до грецьких Салонік і далі потягом у Афіни. З Афін нащадки Скоропадського добираються пароплавом через Коринтійський Істм у Парнас, далі до Корфу та Галіполя в Італії. Подальший шлях проліг до м. Барі, де молоді українці вклонилися мощам св. Миколая Чудотворця, адже вони й досі нічого не знали про долю своїх батьків, а потім – у Рим. Згодом діти гетьмана переїхали до Швейцарії й осіли в Лозанні. У липні 1919 р. діти зустрілися з батьками в Швейцарії. Коли ж у 1921 р.

Скоропадські повернулися до Німеччини, Данило і Марія залишилися у Лозанні.

У 1922 р. Д. Скоропадський завершив з відзнакою навчання у французькій реальній гімназії в швейцарській Лозанні, за що в нагороду одержав можливість відвідати французьку колоніальну виставку в Марселі (в рахунок премії відомого швейцарського патріота ген. Дюфура). Потім Данило з сестрою Марією переїхали до батьків в Німеччину. Старший брат постійно хворів, тому юнак влаштувався працювати старшим робітником на заводах Siemens і Schuckert у Берліні. Водночас у 1923 р. Д. Скоропадський вступив на машино-будівельний відділ до Високої Технічної школи (Політехнічного інституту) у Шарлоттенбурзі по закінченні якої отримав диплом інженера⁵⁹⁴.

Під час навчання він бере активну участь в українському студентському і суспільно-політичному житті Німеччини. Зокрема був членом товариства «Основа», а пізніше став головою товариства «Дніпро». Він також належав до Центрального Союзу Українського Студентства (ЦЕСУС) та мав міжнародну студентську легітимізацію на Міжнародну студентську конференцію у Брюсселі.

У Берліні гетьманич працював від 1928 по 1932 рр. інженером на електротехнічній фабриці «Сіменс», що в Гальске, а у вільний час грав у футбол⁵⁹⁵. Данило також тісно співпрацював з багатьма відомими українськими діячами, у тому числі зі С. Федаком (що був рідним братом дружини полк. Є. Коновальця), брав участь у роботі Гетьманського клубу ім. В. Липинського, провадив активну діяльність в українському студентському житті, центром якого тоді був берлінський Humboldtshaus⁵⁹⁶.

594 - Гай-Нижник П. Гетьманич Данило Скоропадський (1904–1957). До історії встановлення старшинства в Гетьманському Роді та спадкоємства в українському монархічному рухові // Київська старовина. – 2002. – № 4. – С. 110–125.

595 - Ісаїв І. За Україну. – Едмонтон, 1938. – С. 22.

596 - Ранок. – 1949. – 31 грудня.

Центральний Союз Українського Студентства (ЦЕСУС)
Union Nationale d'Ukraine („CESUS“)

Valable pour six mois!

Міжнародна студентська легітимація ч.
Carte Internationale d'Etudiant
Student's International Card

Ім'я
Nom
Name } Skoropadskyj

Прізвище
Prénoms
Christian names } D. J.

Місце народження
Lieu de naissance
Birth-place } à Petersbourg

Дата народження
Date de naissance
Birth-date } le 13 Février 1904

Приналежність
Domicile légal
Legal residence } réfugié de l'Ukraine

Національність
Nationalité
Nationality } Ukrainien

Університет
Université
University } Haute école Technique
Факультет
Faculté de } de Berlin

Студентська громада
Association des Etudiants de
Students' Association of } Cercle des Etudiants
Rid і число документа, на
підставі якого стверд-
жено тотожність
Nature et N° de la pièce
d'identité qui a servi à
l'identification
Kind and n° of the piece
of identity which has
been used for the iden-
tification } Cercle des Etudiants
aupres de
la Haute Ecol. Techn. de
Berlin "Osnowa"
Lettre de recommandation
des Grand Universitaires
Studentenorganisation
in Deutschland n. Fr. St.
danzig date du 12 Mars
1925 sous N° 44/200 à Charl-
enburg.

Дата
Date } Razni, le 20 Mars 1925

Позначка
Stamp } Президент Центрального
Союзу:
Le Président de l'U. N.:
The President of the N. U.:
Myk. Maskevych

Свідчить про
правдивість
підпису
Vu pour
régularisation de la
signature de
Good
for authentication
of the signature of
Maskevych

Власноручний підпис
Signature } Pour l'authentification
Affaires étrangères:
Maskevych

Певний час Д. Скоропадський працював у керівництві англійської філії американської літакобудівної компанії «Dzus Fastener Co. Inc». За словами очільника компанії Володимира Джуса, що був етнічним українцем, кар'єра молодого і талановитого інженера та управлінця могла швидко піти вгору, але «за сімейними обставинами» він змушений був займатися громадсько-політичною діяльністю, допомагаючи батькові. Саме в цей час з новою силою почав відновлюватися і розвиватися Гетьманський Рух.

З листа В. Липинського до О. Назарука від 19 березня 1924 р. відомо, що гетьманське оточення виношувало плани щодо майбутнього навчання Данила в якійсь військовій школі чи в Англії, чи то в Італії, яким так і не судилося втілитися у життя. Цікавою й надзвичайно прикметною є також характеристика

В. Липинським гетьманича Данила: «Він дуже здібний: по вда-
чи більше подібний до Матері (з родини боярської: Дурнові), не
має, може на щастя, такої доброти і лагідности, як Батько. Щодо
майбутньої ролі – то про це вже була мова важна»⁵⁹⁷.

Особливо велике враження на гетьманича Данила справив
батьківський лист з Ваннзее від 1 квітня 1925 р., в якому П. Ско-
ропадський давав дороговкази синові на майбутнє. У великому
за змістом посланні синові П. Скоропадський зворушливо й по-
вчально писав:

Гетьман Павло Скоропадський
Ванзее, 1 квітня 1925 р.

ДОРОГИЙ СИНУ!

30-го січня ст. ст. цього року сповнилося Твоє повноліття. З
цього приводу я хочу висловити на письмі Тобі для пам'яті і
для обдумування мої думки, про які я вже розмовляв з Тобою
не раз і про які Ти мусиш свою думку скласти і відповідно далі
своє життя й свою діяльність направляти.

Перш за все звертаю Твою увагу на те, що видатніші пред-
ки Твої ніколи не бажали собі спокійного життя, без турбот і
без праці, а йшли такими шляхами, про котрі знали, що там
зустрінуть тяжку працю й найбільші небезпеки й цими терни-
стими шляхами доходили вони до високого становища в Дер-
жаві, до великого матеріального достатку й до видатної ролі
свого народу й краю.

Вдруге звертаю Твою увагу на те, що предки Твої з мого боку
були простими козаками й що нобілітацію роду свого вони ді-
стали за службу при війську, за відвагу, за енергію, за військо-
вий хист ними виявлений. З материного боку Ти також маєш
українську кров, бо родина Дурново, хоч давно вже обрусіла,
але походила вона з Чернігівської, староруської себто теж укра-
їнської шляхти, а бабка Твоя по матері з роду колишньої стар-
шини козацької – Кочубеїв.

⁵⁹⁷ - ЛНБ ім. В. Стефаника, ф. 9, спр. 4035, арк. 16 зв.

Так що в жилах Твоїх тече українська кров. Але народився Ти на світ Божий в чужім краю, в чужім краю прожив Ти дитячий свій вік і хоч у сім'ї Твоїй ніколи не вмирала українська традиція, одначе ширше оточення, товариство й все життя навкруги були чужі, неукраїнські. Юнаком Ти приїхав на Україну за часів Гетьманщини й короткий час, всього кілька місяців перебував в українському оточенні і атмосфері українського державного життя, потім наспіли тяжкі події, край Твій знову корчився в судоргах революції і, як завжди при таких нещастях буває, дикі, антидержавні, негативні інстинкти впливали в народі на голо, брали верх, топлячи в бруді і крові те, що було доброго, будуючого, позитивного. Бачивши все те Ти міг набути відразу до свого народу, міг загубити любов і повагу до нього. Далі Ти ріс і зрів на еміграції, серед зовсім чужих людей, товариства й умов, у багатьох випадках порівняння могли бути не на користь свого народу. Тільки Твоя родина й невелике число близьких до нашої родини земляків будили в Твоїй душі добрі спогади про Твій край і свідомість Твоїх обов'язків перед Україною й перед українським народом. Тому Ти не стратив почуття своєї національності, тому Ти відчуваєш себе українцем.

Але цього ще замало. Мене турбує, чи життя на еміграції, серед чужих людей і обставин не прив'яже всю, або більшу частину Твоєї уваги й сил до чужих нашої батьківщині інтересів і чи не залишишся Ти українцем тільки з назви. Мене турбує те, чи зумієш Ти також у своїй, вже власній родині, зберегти остільки сильну й активну українську традицію, що навіть в тім випадку, коли б Тобі прийшлося вік свій вікувати на еміграції, щоб діти Твої були українськими патріотами, а не тільки пасивни-

Данило Скоропадський

ми симпатиками своєї, може й невиданої ніколи дідівщини, щоб вони були готові стати активними будівниками долі нашого краю й завжди були готові добровільно нести всі тяжкі жертви, яких Україна від них вимагатиме.

Данило Скоропадський

Ти може завважиш це, що багато було прикладів, коли родини з вищого стану через ту, або іншу причину переселялися до чужого краю, приймали національність чужого народу, становилися в ряди його провідної верстви і з честю служили новій своїй батьківщині, то чому, мовляв, нашому родові не зробити того самого. На це я дам Тобі таку відповідь: Треба розрізняти два випадки, коли культурніша, провідна верства емігрує з краю. Перший, коли в краю цієї верстви забагато, коли вона надміру велика числом і для багатьох не знаходиться ні відповідної праці, ні становища. Тоді частковий вихід її з краю й перехід на службу до іншої держави для предківської землі й нації є тільки корисний, бо звільняє її від зайвих елементів, від перепродукції вищих класів і разом з тим сприяє розповсюдженню культурних і політичних впливів її. Буває другий випадок, коли, – як це вже кілька разів повторюється на Україні, культурної, правлячої верстви замало, щоб піддержувати в краю постійний порядок, щоб дати міцну підпору державній організації, щоб здержувати народні маси в послуху й при тяжких для державної влади обставинах. В цьому випадку культурна, правляча верства йде на еміграцію з примусу, під загрозою повного її винищення. Така примусова еміграція культурніших, вищих класів приносить краєві занепад, руїну, тим більше, що на еміграцію виходять кращі, більш стійкі елементи, які коритися дикій, руїнницькій стихії маси

не хотять і не вміють, які звичайно емігрують з наміром вичекати ліпших обставин, щоб знову до свого краю повернутись і його державне життя по розумному будувати. Денаціоналізація такої еміграції є великим нещастям для такого краю, як Україна й вже кілька століть цей культурніший шар винищується, вигибає в боротьбі за державну незалежність свого народу й від рук збунтованої частини того самого народу.

Ці вічні заворушення на Україні виникають через те, що, хоч український нарід по своєму типу належить до західньої, осілої культури, але має в собі також ще багато елементів нових, з кочовничими бездержавницькими інстинктами. Ті останні з першими ще не засимільовані. Вони з осілим життям, опертим на європейських правних нормах, миритися ще не хотять, для кочовничого ж життя давно вже на Україні немає потрібного простору. Тому цей кочовик от вже більше трьохсот літ все на тісноту земельну нарікає, обробляти землі як слід не хоче і не вміє, дійсної причини свого невдоволення не знає і зрозуміти не може і при першій ліпшій випадку, при кожному ослабленні державної влади починає бунтувати і свого осілого сусіду починає руйнувати, намагаючись їх до щенту знищити, думаючи, що пани-хлібороби та заможніші селяни своїми господарствами ту тісноту роблять. Так наш край вже не один раз цими кочовиками до щенту зруйнований був. Але й опісля повної руїни всіх маєтків і більших господарств селянських, кочовики наші потрібного їм простору здобути не могли. Вони тільки руйнували культурні господарства і всю промисловість чим безмірно погіршували умови свого існування, бо позбавили себе можливості мати заробітки, а зруйнувавши культу-

Данило Скоропадський
(Берлін, 1925 р.)

ру хліборобську досягли того, що врожаї стали цілком залежними від примх природи.

А оскільки природа на Україні вимагає дуже вмілого ведення сільського господарства, то почалися часті і давно вже небувалі неврожаї. В страшних муках голоду і холоду губить цей кочовик свою енергію, свій запал до бунту. Саме тепер відбувається на Україні процес вишколення і дисциплінування кочовика голодом і злиднями, що давно вже були призабутими завдяки передвоєнному економічному розцвіту України. Настане вже швидко час, коли кочовик остаточно посмирнішає і тоді знову український хлібороб – пан і куркуль – потрібні будуть Україні, потрібні будуть люди старої, з роду в рід плеканої культури, бо це потрібно для організації складного сучасного господарства, для організації зовнішньої оборони краю.

Стара українська провідна верства була слаба й числом і внутрішньою своєю дезорганізованістю і слабкістю. Вона не мала ні спільної національної культури, ні спільного державного ідеалу, ні спільної організації. Лівобережні плекали московську, правобережні здебільшого польську і тільки невеличка частина, розкидана по різних кутках України, плекала Українську національну культуру. Це не дало можливості нашій культурній вестві в таку силу вбратися, щоб могли при всяких обставинах здержати кочові руїнницькі елементи в послуку й організованості й організувати в непобориму силу осілі, хліборобські елементи, хоч цих елементів у краю і по числу і по силі їхньої державницької культури для службової ролі, як підпори порядку в державі, очевидно вистачило б.

Коли згадати до цього, що Україна цілі віки не живе державним самостійним життям, що територія етнографічна українська взагалі ніколи ще не була об'єднана в одно державне тіло, що різні частини українського народу протягом віків відчували на собі різноманітні впливи, то стане зрозумілим, оскільки тепер об'єднання всієї цієї мішанини при розбито-

сти й нечисленности культурної керівної верстви важко досягнути, а ще важче всю цю мішанину в одну державу зорганізувати.

Ця неймовірна трудність, що до організації української етнографічної маси в українську свідому націю й що до організації української національної держави не повинна нас – активнішу частину верхівки – лякати й дезертирів з нас робити. Свій обов'язок ми виконати мусимо чесно й з повною посвятою. Встає таким чином перед нами питання не про те, чи будувати українську державу чи ні, а про те, як найліпше до цього великого й важкого діла приступити.

Відповідно тяжким обставинам і величчю завдання мусить бути вибраний і спосіб організації. Тому власне серед політично думаючої частини українців останніми часами стала все більше й більше зміцнюватись думка, що тільки монархічний принцип зможе дати потрібну силу й витривалість організації провідної верстви, а значить і цілому українському державницькому рухові.

За те, що тільки монархічний принцип може зорганізувати Україну, промовляє особливо той факт, що край цей хліборобський, міське населення, так звана дрібна буржуазія і пролетаріят, зовсім нечисленні. З історії народження нових держав відомо, що всі хліборобські держави будувалися при монархічній владі й що республіканський устрій заводився тільки там і тоді, де й коли в краю зростала кількість міського населення: купців, ремісників і промислових, безземельних робітників. Коли до того візьмемо на увагу, що в українському народі не могли досі

Данило Скоропадський
під час занять спортом

виробитися державні навики, бо він, можна сказати, ніколи ще не жив своїм власним державним життям, що завдяки вічному неспокою, вічній руїні культурний провідний шар не міг на Україні в такій мірі, як у інших націй, нарости, а той, що був перед революцією слабкий числом, слабкий внутрішнім своїм роз'єднанням, слабкий своєю відірваністю від народньої маси, цей шар у великій частині під час революції вигинув.

Данило Скоропадський

Коли також приймемо на увагу, що всі недавні й давніші спроби, республіканські й демократичні, на Україні приводили тільки до даремної загибелі кращих синів її, то стане зрозумілим, чому більш активна частина й патріотична української провідної класи й статечного селянства – хліборобів у 1918 році відновили на Україні Гетьманську владу й чому політична думка хліборобів уже на еміграції, продовжуючи почату на Україні працю, усвідомила Гетьманщину, яко монархізм, який з одного боку спирається на стародавню історичну традицію, з другого до українських обставин приладжує найбільш удосконалений і на ділі випробуваний досвід західньо-європейських монархій. Цей західній монархізм, опертий не на абсолютизм, не на централістичному, поліцейському режимові, не на повній пасивності в державних справах всієї маси населення, отже й вищих класів, не на зраках східніх деспотій, а опертий на діяльній участі в правлінні державою всіх класів, організованих для того в класові організації. Прикладом такої державної системи до певної міри, може служити Англійська Монархія.

Всяка монархія ґрунтується на історичній традиції. Традиція позбавляє монархію від шкідливої, розкладової внутрішньої боротьби за верховну владу, вона ж захищає верховну владу від зовнішніх, розкладових ворожих інтриг і впливів, бо дідинний Голова Держави зацікавлений тільки в одному: в розвою і розквіті своєї Держави. Принаймні одна підпора залишається в державі незмінною, постійною, незалежною ні від внутрішньої розкладової роботи, ні від зовнішніх інтриг.

Всякий монархічний рух мусить мати конкретно означену історичну традицію, мусить мати цю незмінну точку опору, історичною традицією вказану, яку дані монархісти вихідною точкою своєї державної праці роблять і яка всі їх зусилля об'єднує. Цією незмінною точкою опори всіх монархістів є рід, історичною традицією вказаний, яко рід Голови Держави. Таким родом для українських гетьманців по давній історичній традиції, відновленій моїм правлінням Україною в 1918-ім році, є наш рід.

Гетьманщина 1918-го року була проголошена організованими хліборобами, але в той час навіть серед найбільш політично думуючої частини хліборобів ідея української державности і її конкретні форми не були ще ясно усвідомлені. Можна сказати, що Гетьманщина 1918-го року виникла стихійно, без потрібного для такого великого діла приготування. Це була Гетьманщина без гетьманців. Тому вона не вдержалась, але зі всіх режимів і влад, які були на Україні після революції, Гетьманщина була найбільш творчим, державно будуєчим режимом. Ця спроба дала імпульс до розвитку української політичної думки в на-

прямку теоретичного усвідомлення ідеї Гетьманської Держави. Це привело до того, що ідеологія Гетьманщини, яко особливої форми дідовчої, трудової монархії, себто монархії, опертої на самоорганізовані кляси, була вже на еміграції розроблена, зпопуляризована і під прапором дідовчої Гетьманщини почали збиратися й організовуватися гетьманці.

Таким чином спроба організації Гетьманської Держави, зроблена мною в 1918-ім році, була початком руху, продовжуваного й теоретично обгрунтованого далі на еміграції.

Павло Скоропадський з сином Данилом розвішують портрети гетьманів у вітальні їхнього будинку у Ваннзее (Німеччина. 1933 р.)

Я відновив у 1918-ім році призабуту було історичну традицію і, коли ця відновлена мною традиція почала далі жити й розвиватися, я мусів піти на зустріч цьому її розвитку й зробити те, без чого цей рух, ця відновлена мною традиція далі жити й розвиватися не могли.

Коли в 1918-ім році я, шукаючи виходу для свого Краю з критичного становища, керувався більше інстинктом, то тепер я вже цілком свідомо й продумано кладу на плечі свої і своїх нащадків цей тяжкий хрест і це велике завдання – служити незмінною, непохитною підпорою для Української Державности.

Створення міцної й незалежної Держави вимагає об'єднаних зусиль і жертв багатьох людей і не одного покоління. Об'єднання це творять спільні ідеї й єдиний провід. Нашою спільною ідеєю є Гетьманська Україна і я є єдиним вождем українських державників і гетьманців. Моїм обов'язком є не тільки до кінця

свого життя вести гетьманців до перемоги, але також приготувати собі переємника, достойного високої честі й великої відповідальності бути вождем нації. Тому я ставлю Тобі, мій сину і спадкоємче моїх прав і обов'язків, питання: чи готовий Ти мої права й обов'язки на себе перейняти й до кінця їх непохитно нести.

Пам'ятай, що раз Ти приймеш на себе добровільно мої права й обов'язки, Ти мусиш дбати про те, щоб бути достойним великого завдання на себе прийнятого. Пам'ятай, що для виконання цього великого завдання, Ти мусиш придбати мудрих, чесних, відданих спільній ідеї й добре зорганізованих помічників і що таких помічників не можна враз при потребі знайти й зорганізувати, а треба їх розшукувати й готувати ціле життя.

Все обдумай і розваж. Хай велич завдань не лякає Тебе.

Щоб все це обдумати й свідомо те, чи інше рішення прийняти я даю Тобі реченець до дня Святої Покрови сього року.

*Щиро Тебе люблячий Павло Скоропадський*⁵⁹⁸.

Сам Данило Скоропадський з цього приводу згадував: «Коли мені сповнилося 21 рік, до мене звернулися співробітники Батька з запитом: чи можуть вони бути певні, що я згожуся після мого Батька перебрати на себе його права і обов'язки, зв'язані з Гетьманським Рухом? Через рік я ту відповідь дав. Вона була позитивна. Це рішення запало завдяки впливові мого батька, який більше ніж хто інший навчив мене

598 - Батьківщина (Торонто, Канада). – 1963. – січень; Лист гетьмана Павла до гетьманича Данила. 1 квітня 1925 р. // У 60-річчя відновлення гетьманства. – Торонто, 1978. – С. 98–104.

любити Україну»⁵⁹⁹. Так гетьманич Данило погодився при належному часі очолити Гетьманський Рух.

За концепцією В. Липинського передбачалося, що влада гетьмана буде обмежуватися політичним органом – Радою Присяжних, і виконавчим органом – Гетьманською Управою. Інститутові ж гетьманства мали належати консолідуючі і представницькі функції в суспільстві, тобто гетьман виступав, швидше, як символічна фігура, що репрезентує Гетьманський Рух, але не є його справжнім політичним лідером. Натомість, контролювати дії гетьмана та скеровувати їх, зміцнюючи його морально-політичний авторитет, мусила міцна гетьманська організація «орденського типу», якою В. Липинський бачив УСХД, ідеологічно і політично очолюваний ним самим.

Печатка Українського Наукового Інституту в Берліні

Для наукового розроблення української проблематики, а також підготовки гетьманської ідеології й кадрів майбутніх борців за українську справу П. Скоропадський узявся за організацію *Українського Наукового Інституту (УНІ)* у Берліні, яку з німецького боку підтримував ген. В. Ґренер. Цей задум виник на початку 1920-х років, але реалізувати його вдалося тільки 1926 року. Офіційним фундатором УНІ стало Україн-

ське Товариство Допомоги Біженцям, яке очолювала дружина П. Скоропадського, а субсидійований – товариством «Verein zur Förderung der ukrainischen Kultur und Wissenschaft». Завданням Інституту, що започатковувався як філія берлінського

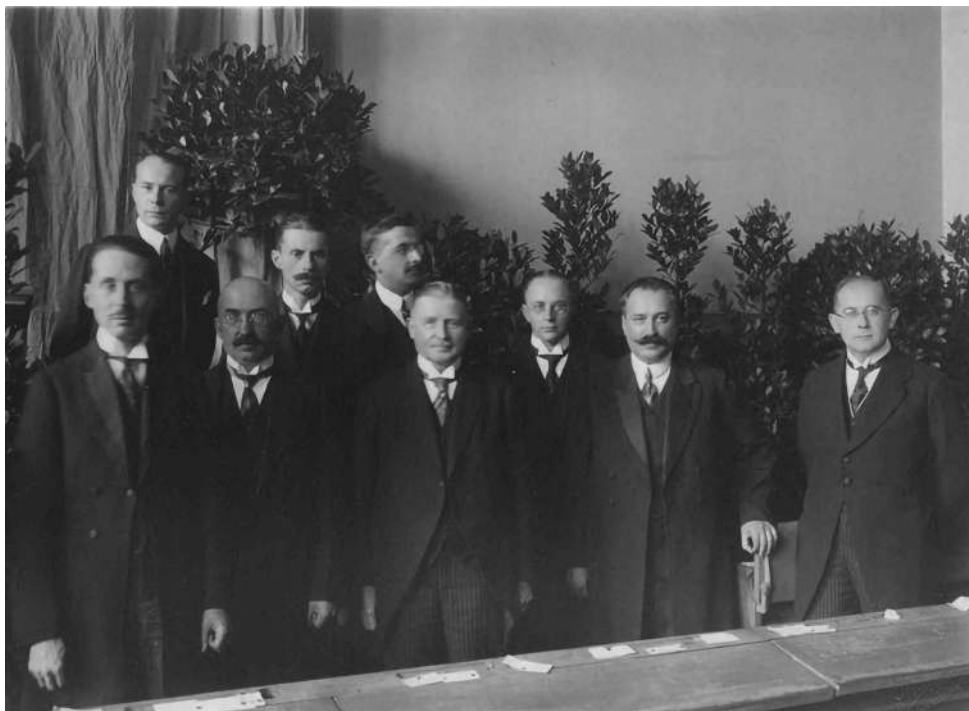
599 - Сесь Г. Ідеї і люди визвольних змагань 1917–1923. – Нью-Йорк, 1968. – С. 284–285.

Фрідріх-Вільгельм Університету, було ширення серед німців й, зокрема, серед наукового світу відомостей про Україну й український народ, дослідження взаємин України з західними країнами, зокрема Німеччиною, в минулому і сучасному та допомога українським студентам і науковцям у студіях й дослідях (було започатковано 250 стипендій⁶⁰⁰).

Першим директором Інституту став професор Дмитро Дорошенко, який виконував ці обов'язки до 1931 року. Куратором УНІ був ген. В. Ґренер (його заступником – О. Скоропис-Йолтуховський). За другого періоду Інститут перейшов на бюджет Міністерства освіти Райху і став німецькою державною установою, проте залишався українським за своїми характером і спрямованістю. Директором УНІ став Іван Мірчук, кураторами були: до 1934 р. – В. Ґренер, від 1934 р. – А. Пальме, від 1944 р. – Герулліс; членами і постійними науковими працівниками Інституту були: Г. Шрайбер, З. Кузеля, (етнографія і краєзнавство), Б. Крупницький (історія), Р. Димінський (економіка), деякий час історик М. Антонович. З 1930-их років Інститут поставив собі за головне завдання інформувати про Україну й активізувати українське питання на території Середньої і Західної Європи.

Вже незабаром УНІ став помітним фактором громадського життя української спільноти в Німеччині. Для висвітлення результатів наукових досліджень вчених та інформативних матеріалів Інститут 1927 року започаткував два періодичних видання – «Abhandlungen des Ukrainischen wissenschaftlichen Institutes in Berlin» («Записки Українського наукового Інституту в Берліні») та «Mitteilungen des Ukrainischen wissenschaftlichen Institutes in Berlin» («Повідомлення Українського наукового Інституту в Берліні»).

600 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 16, арк. 419.

Члени засновники і професори Українського наукового інституту в Берліні (1927 р.):
В. Коростовець, В. Залозецький-Сас, О. Скоропис-Йолтуховський, В. Липинський, І. Мірчук,
В. Гренер, Васмерг, Д. Дорошенко, З. Келлер

До 1931 р. Інститут видав три томи наукових праць «Abhandlungen» і два томи інформативних матеріалів «Mitteilungen». У 1933 р. УНІ почав видавати українською та німецькою мовами «Український культурний бюлетень» («Ukrainische Kulturberichte») та «Вісті з Українського Наукового Інституту в Берліні» (ред. З. Кузеля). У 1941 р. з'явився підручник з українознавства німецькою мовою «Handbuch der Ukraine» (ред. І. Мірчук); вийшли друком також посібники з історії України Б. Крупницького «Geschichte der Ukraine» (вид. 1939 і 1943 рр.) й української мови Я. Рудницького. Словниковий відділ УНІ опрацював низку словників, з яких найважливішим є великий «Німецько-український словник» у

співавторстві З. Кузелі та Я. Рудницького. Інститут надавав стипендії молодим українським науковцям і студентам, які навчалися у високих школах у Німеччині й утримував студентський дім у Берліні. Після окупації Берліна радянцями 1945 р. Український Науковий Інститут припинив своє існування, а його бібліотека загинула.

Активно працювали гетьманці й у військово-організаційній сфері. Так, наприклад, агент уряду УНР Т. Пасічник повідомляв своєму керівництву листом з Ваннзее від 22 листопада 1927 р., що в січні 1927 р. в Берліні П. Скоропадський та ген. Омелянович-Павленко зорганізували конференцію генералів-гетьманців, на якій обговорювалися питання зміцнення і розширення існувавших на той час в еміграції військових організацій, а також спеціальне питання – створення військових загонів на території України. Крім того, на пропозицію П. Скоропадського було вирішено сформувати Гетьманський Генеральний штаб на чолі з ген. Омеляновичем-Павленком. Йшлося також про контакти гетьманців з британським міністром фінансів В. Черчиллем, який нібито обіцяв надати підтримку П. Скоропадському⁶⁰¹.

Очікуючи зіткнення світових держав з СРСР, Гетьманська Канцелярія у Ваннзее видала наказ (№ 84/5) від 22 листопада 1927 р. до командного складу Гетьманської Військової Організації в Чехо-Словаччині, в якому повідомлялося, «що теперішня міжнародна ситуація свідчить про наближення днів визволення України», що «Держави Європи готуються до нового бою проти імперіалістичної більшовистської Москви» і що «для українського народу наближається нова ера боротьби за українську незалежну Державу». Відтак, виголошувалося в наказі, «прийшов час для створення живої дисциплінованої

601 - Там само, т. 14, арк. 97.

ідейно-державної активної сили для близьких дій на українських землях». Тому за наказом П. Скоропадського Військова Канцелярія доручала командному складу гетьманських військових організацій в ЧСР заготовити (не пізніше 31 березня 1927 р.) реєстраційні списки старшин і козаків за наступним принципом: 1) прізвище, день і місце народження; 2) чин (кадровий, запасний); 3) різновид зброї (спеціальність); 4) сімейний стан; 5) освіта (загальна, військова); 6) знання мов; 7) громадська діяльність; 8) рік мобілізації; 9) служба в інших арміях (російській, австрійській та ін.); 10) зі вказівкою термінів, чинів, призначень; 11) служба в Українській Армії (ДА УНР, УГА); 12) поранення; 13) полон, інтернування; 14) місце проживання; 15) примітки Гетьманської Військової Організації⁶⁰².

Водночас агенти ОДПУ 27 серпня 1928 р. повідомляли, що гетьманці не вірили у швидке на часі самопадіння радянської влади. Натомість вони через ген. В. Гренера підтримували зв'язок з німецькими монархістами, а П. Скоропадський мав кілька особистих розмов з фельдмаршалом, райхспрезидентом Німеччини П. Гінденбургом, який також матеріально посприяв гетьманцям⁶⁰³. Це дійсно було так, канцелярія П. Гінденбурга виділила П. Скоропадському (як колишньому союзнику) пенсію в розмірі 10 тис. марок на рік⁶⁰⁴, а у 1926–1927 рр. було надано 45 тис. марок на покриття боргів⁶⁰⁵. Радянська розвідка також повідомляла, що Гетьманський Клуб у Берліні, який курував О. Скоропис-Йолтуховський відвідувало в середньому 200 осіб, а гетьманську Українську Громаду підтримували окремі німецькі промислово-банківські кола⁶⁰⁶.

602 - Там само, т. 14, арк. 98.

603 - Там само, т. 4, арк. 183.

604 - Гай-Нижник П. Остання з Гетьманського Роду – Олена Отт-Скоропадська // Література та культура Полісся. – Вип. 49. – Ніжин: Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2009. – С. 94.

605 - Косован Е. А. Украинская эмиграция в Германии (XIX – начало XXI вв.). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – М., 2015. – С. 98.

606 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 4, арк. 183.

Між тим, у провідництві Гетьманським Рухом з'явилися перші ознаки непорозуміння. Після зосередження практичного політично-організаційного керма Рухом у Берліні, В. Липинський, що мешкав на селі в Нижній Австрії, не погоджувався обмежитися ролею лише теоретика гетьманської ідеї й прагнув безпосередньо самовільно кермувати усім Гетьманським Рухом. На цьому ґрунті між ним і головою Центральної Управи І. Леонтовичем дуже швидко повстали непоборні непорозуміння. Після кількох гострих листів В. Липинського, І. Леонтович перервав з ним будь-яке листування, відмовився від головування в Центральній Управі й виїхав до Югославії. Тож тимчасово провід Центральною Управою перейшов до рук С. Шемета при допомозі О. Скорописа-Йолтуховича, що мав завдання працювати у сфері поширення зв'язків з німецькими політичними колами⁶⁰⁷.

Водночас з часу створення УСХД та поширення відомостей про зорганізування українського гетьмансько-монархічного руху серед еміграції почали ширитися усілякого роду чутки про нього, часто інсценовані політично-еміграційними політичними колами тощо.

Йшлося, зокрема, й про поголоси щодо проросійського характеру Гетьманського Руху тощо. Відтак 16 липня 1925 р. від Центральної Управи Об'єднаних Українських Хліборобських

Іван Леонтович (1922 р.)

607 - Там само, ф. 1, спр. 7078, т. 1, арк. 270.

Організацій С. Шемет поширив з Берліна Комунікат з роз'ясненням для широкого загалу українців про ідейно-національний характер та організаційні принципи Гетьманського Руху.

У ньому, між іншим, вказувалося, що Центральна Управа Об'єднаних Українських Хліборобських Організацій працює весь час при гетьмані, у постійному контакті зо всіма організаціями, що його визнали. Тож, згідно звичаям, визнаних у всіх правових організаціях, а також відповідно до принципів, прийнятими власними гетьмансько-хліборобськими організаціями, «цей орган власне, а не персонально Гетьман, відповідає перед всіма об'єднаними біля Гетьмана організаціями, і перед українським громадянством за політику, яку персоніфікує Гетьман»⁶⁰⁸. Тож орган цей працював під головуванням П. Скоропадського і під контролем усіх гетьмансько-монархічних організацій та відповідав за усі політичні акти гетьмана.

Що ж стосувалося до можливих взаємин між українськими та російськими монархістами, то в Комунікаті Центральної Управи з цього приводу, зокрема, зазначалося: «Ми дуже радо навязали-б контакт з московськими монархістами і заключили-б з ними союз проти наших спільних зовнішніх ворогів, але тільки при таких двох умовах:

1. Коли-б московські монархісти визнали нашу державну суверенність і нашу законну Українську Верховну Владу, персоніфіковану Гетьманським Родом Скоропадських, тоб-то, коли-б вони перестали втручатись в наші внутрішні справи, піддержуючи таких Українців, які проти своєї Української Верховної Влади виступають;

2. Коли-б самі Українці сотворили настільки сильну гетьмансько-монархічну організацію, щоб, спіраючись на ній, Гетьман міг заключити союз з монархістами московськими, а разом

608 - Комунікат Центральної Управи Об'єднаних Українських Хліборобських Організацій // Хліборобська Україна. - Кн. 5. - Відень: Українського Союзу Хліборобів Державників, 1924-1925. - С. 392-393.

з тим міг недопустити до московського втручання у внутрішні українські справи.

Поки ці дві умови не будуть здійснені, ніяких союзів з монархістами московськими ми не заключали і не будемо заключати»⁶⁰⁹.

Тож гетьманці цілком переконливо спростували чутки про своє москвофільство. Ба більше, у цілком таємному донесенні в ОДПУ з Праги від П. Скоропадського все ще не втрачав надії знов стати гетьманом України.

Водночас більшовицька агентура також довідувалася й щодо питання присутності чи відсутності у нього проросійських або ж федералістичних поглядів тощо. «Одного часу в газетах з'явилися відомості, що нібито Скоропадський підписав якийсь договір з Нік[олаєм] [Ніколаєвічем] і Врангелем, усі ці відомості є вигадкою, – стверджувала радянська контррозвідка у донесенні в ОДПУ. – Ген. Врангель, знаходячись взимку в Берліні, прийшов до Скоропадського, маючи на увазі домовитися про спільну боротьбу проти більшовиків. Скоропадський прийняв Врангеля досить холодно і поставився до нього, як до підлеглого, адже свого часу Скоропадський в царській армії був полковим командиром Врангеля. На пропозицію Врангеля щодо спільної праці, Скоропадський відповів, що він бориться за українську самостійність, Врангель же за єдину Росію, до котрої має увійти й Україна. Таким чином, між цими двома прагненнями не може бути ні-

Сергій Шемет (Ваннзее, 1926 р.)

609 - Там само. – С. 393.

чого спільного. Врангель поїхав, не домігшись ніякої угоди зі Скоропадським»⁶¹⁰.

Крім того, Іноземне відділення Контррозвідувального відділу ДПУ УСРР у цілком таємному донесенні від 31 березня 1927 р. повідомляло, що нещодавно під великим секретом до колишнього бессарабського очільника дворянства, а від 1926 р. – голови Вищої Монархічної Ради А. Крупенського в Париж з Берліна завітала довірена особа П. Скоропадського з метою в'язання ставлення цих російських монархістів до українського питання. Посланець гетьмана заявив А. Крупенському, що «питання про відділення України від СРСР набуло в дійсний час реального значення і самий факт відділення України посилено тепер готується, при чому маютьесь усі шанси на успіх цього підприємства»⁶¹¹. Водночас берлінський емісар додав, що «сам Скоропадський бере у цій роботі велику участь і впевнений, що саме він і буде очолювати майбутню незалежну Україну»⁶¹².

Водночас, того ж таки 1926 року, після вбивства С. Петлюри П. Скоропадський та його оточення цілком серйозно розглядали переформатування важелів впливів і реструктуризацію в українській політичній еміграції. Спонукою до таких сподівань стала не лише смерть С. Петлюри, а й перехід влади в республіканців УНР до рук непопулярного через т. зв. Варшавську угоду А. Лівицького. Саме він став в. о. голови Директорії УНР, що викликало незадоволення в республіканських політичних колах.

Дійшло до того, що частина діячів партії соціалістів-революціонерів (УПСР) заявляли навіть, що ніякої Директорії як факту не існує, як не існує й взагалі ніякого законного уряду УНР. Тож

610 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 10122, т. 13, арк. 292–293.

611 - Там само, спр. 12617, т. 14, арк. 96.

612 - Там само.

есери вимагали переобрання верховної влади України за згодою країни та усієї еміграції... Певні ж впливові діячі соціал-демократичної партії (УСДРП) хоч і визнавали наявність в правовому сенсі Директорії, проте наполягали на виборах через ново-зкликаний Всеукраїнський Конгрес її нового голови та дообрання до неї нових членів.

Хлібороби-державники (УСХД), своєю чергою, на цьому тлі втрати серед республіканського політикуму визнаного й авторитетного вождя, висунули питання про військово-політичне очолення верховної влади П. Скоропадським, а Всеукраїнський Конгрес мусив накреслити загальний спектр діяльності політичного уряду й перейнятися об'єднавчими зусиллями усіх політичних партій і груп довкола спільної мети – визволення України. «Сучасні обставини, а разом з тим і політична ситуація вимагає від нас, – писав П. Скоропадський російською 10 червня 1926 р. до Д. Дорошенка, – об'єднання наших сил у боротьбі проти більшовицької окупації.

Це можливо створити лише через верховну владу та утворення колективу з загальної згоди прибічників УНР.

Дійсний момент такий, що більшість прибічників УНР, вірогідно, перейдуть на наш бік. Я вважаю необхідним побачитися з паном Левицьким або з ген. Сальським. Старайтеся за можливості це швидше влаштувати»⁶¹³.

Андрій Лівіцький

613 - Там само, т. 16, арк. 444; Лівіцький А. Листування (1919–1953 роки) / Упор. Я. Файзулін. – К.: Фенікс, 2019. – С. 46.

Пожвавлення гетьманців у політичному просторі української еміграції не залишилося не поміченим й більшовицькою розвідкою, яка змушена була визнати, що український політик на чужині не розпорошився і занепав зі смертю С. Петлюри, а ще більш згуртувався, попри очікування Кремля. Про це, зокрема, вказувалося у донесенні зовнішньої розвідки СРСР від 8 липня 1926 р. й додавалося, що «вісті з центрів еміграції вказують на те, що українська еміграція в Празі, Німеччині, Франції, Румунії підіймає питання про визнання в якості вождя колишнього гетьмана Скоропадського»⁶¹⁴.

Проте здійснити таку комбінацію гетьманцям не вдалося і не стільки завдяки міцності становища А. Лівицького, який, слід зауважити, виявив неабияку гнучкість та доклав неабияких зусиль в багатьох країнах щодо консолідації різних політичних груп саме навколо своєї особи, зокрема й хліборобів у ЧСР, скільки через слабкість на той час позицій серед провідних кіл республіканського політикуму самого П. Скоропадського та підтримки нового провідника в таборі УНР з боку влади Речі Посполитої Польської й британської дипломатії (йдеться про зустрічі в Парижі А. Лівицького з євреєм А. Марголіним та посла УНР Я. Токаржевського-Карашевича з англійським послом⁶¹⁵).

Між тим серед гетьманських кіл все більше відзначаються не лише націонал-консервативні монархічні погляди, а й думки виразного націоналістичного і навіть антисемітського спрямування. Так, наприклад, у статті М. Тимофіїва (від 9 серпня 1922 р.), що була опублікована під назвою «Жиди і народне господарство України», автор торкнувся не лише фінансово-економічних питань. Так, згадуючи про історію погромів в Україні, автор вказує на перший такий занотова-

614 - Там само, арк. 248.

615 - Там само, арк. 491.

ний чин ще у 1113 р. за часів Русі й простежує їхню сталість і причини чи не протягом усієї вітчизняної історії. Зрештою, як водилося на той час серед еміграції, не оминув увагою автор і російських більшовиків та соціалістів, вказуючи (відомості з «Der Reichswart» за червень–липень 1921 р.), що серед 545-ти найважливіших радянсько-більшовицьких функціонерів 447 осіб були євреями, з 11 членів ЦК російських соціал-демократів (меншовиків) усі були євреями, з 15 членів ЦК російських есерів – 14 були євреями, а з 12 членів ЦК російських лівих есерів – євреями були 10 осіб тощо.

Михайло Тимофіїв

Торкаючись же сучасної йому доби, М. Тимофіїв констатує, що «нігде в світі Жидів не вирізували так ґрунтовно, як на Україні і нігде в світі вони не розпложувались і не живуть в такій кількості, як на тій же Україні», додаючи, що єврейство, й надалі підтримуване світовою політикою, опановуватиме українськими господарчими відносинами, грошима і кредитом, якщо українці будуть невміло налагоджувати власне господарство у певних галузях, опановувати знаннями, кволо організовуватися й виявляти слабкість державного інстинкту і такту. Метод винищення і боротьби проти чужого може дати позитивні наслідки лише тоді, переконував автор, коли на його місце буде ставитися одразу ж своє краще, свій господарський і політичний ідеал, внутрішня і державна творчість, а не погроми.

Ба більше, він вбачав міжнародну вигоду для сіоністів у самопровокуванні погромів тощо. «Що до жидівства нашого, то воно, за винятком кількох одиниць, свідомо і здавна звязало свою долю з перемогою російської революції на Україні, а не з перемогою Української Державности над хаосом. [...] Ще більше очевидно, що та система господарських відносин, яка витворилась на Україні в найбільшій мірі завдяки пробудженню атавістичних інстинктів у жидівства большевиствующого і яка єсть прямим і грубим насильством над всею природою українських хліборобів, не може не викликати в глибоких “несвідомих” українських масах стихійного, сліпого і нестриманого потягу до фізичного знищення видимих репрезентантів цієї системи. Поки ця система існуватиме – нема ніяких надій “усвідомити” ці маси, “переконати” їх в тому, що погром не може бути засобом господарської відбудови.

Жидівство всесвітнє дуже виразно стало в політиці на антиукраїнську позицію. Досить перечитати, напр., в “Jüdische Rundschau” полеміку з приводу виключення Жаботинського з центрального сіоністичного комітету, щоб в цьому переконатись, – виснував М. Тимофіїв.

– Ті пляни господарської “відбудови” України та Росії, з якими воно (під чужими титулами) виступає на всяких інтернаціональних конференціях і про які воно вертракує з жидівством большевиствующим – всі органічно сполучені з традиційно-жидівською орендарською (концесійною) системою господарки, всі направлені на перетворення України в територію колоніального визиску закордонним капіталом, при якому російська червона армія мала б охороняти інтереси закордонного капіталу від туземців. Нарешті всі вони нерозривно звязані з визнанням большевиків правовою владою взамін за визнання останніми інтернаціональних боргів бувшої Росії.

Досі нам не доводилось зустрічатись ні з одним жидівським господарським пляном, який був би орієнтований на Національно Державну Україну, не дивлючись на те, а може саме тому, що на Україні живе більше 1/3 Жидів всього світа...

Було б, очевидно, наївним од чужого всесвітнього жидівства вимагати, щоб воно взялось по своїй ініціативі відбудувати Державу Українську, яку ми самі, власними руками, зруйнували»⁶¹⁶.

Відомо, що ця стаття М. Тимофіїва викликала неоднозначні враження в різних колах, зокрема й у відомого українсько-єврейського діяча А. Марголіна. На закиди, що таку працю було надруковано у гетьманському часописі, редактор «Хліборобської України» В. Липинський у листі до О. Назарука від 22 грудня 1924 р., зокрема, відповідав: «Я помістив і буду містити статті подібні до статті Тимофіїва тому, що, вимагаючи праці і жертв для України від своїх рідних братів, я не можу толерувати визиску України Жидами тільки тому, що вони Жиди. Чому погроми поміщиків – це річ поступова і добра, а погроми Жидів – це річ огидна і реакційна? Ми вороги яких би то не було погромів і, власне, тому кличемо поміщиків до української творчої праці, щоб їх не громили. На такому самому становищі мусять стати супроти Жидів і Жиди. Стаття Тимофіїва, власне, до цього їх закликає. Коли вони за це ображаються, це значить, що вони хочуть мати на Україні привілеї без обов'язків, проти чого ми боролись, боремося і будемо боротись. Жидів ми громити не хочемо; Жидам – добрим горожанам України – хочемо забезпечити всі належні їм права, але на ролю попихачів жидівських ми не надаємось і це хай Жиди тведо знають»⁶¹⁷.

616 - Тимофіїв М. Жиди і народне господарство України // Хліборобська Україна. – Кн. 4. – Зб. VII і VIII. – Відень: Українського Союзу Хліборобів Державників, 1922–1923. – С. 297.

617 - ЛНБ ім. В. Стефаника, ф. 9, спр. 403, арк. 26–29.

В'ячеслав Липинський та граф Адам Монтрезор (Райхенау, липень 1926 р.)

Разом з тим, інший співзасновник УСХД граф А. Монтрезор закликав прямувати до нації через державу, керуючись принципом територіальної приналежності до неї, а отже, «во імя державної справи, не маємо проявляти вузького шовінізму»⁶¹⁸. Він також, зауважував на тому факті, що певна частина чиновництва, що були за походження та за творчою працею українськими, відхилися від народу, загубивши навіть зовнішні національні прикмети. Тож слід було б з користю притягнути їх до державного будівництва, позаяк успіх державної справи буде майже нездійснений без їхньої співучасті та співпраці. «Навернення-ж їх на шлях праці державно-національної можливе лише при умові притягнення їх до нашого

618 - Монтрезор А., гр. "Дух нації" і "дух землі" // Хліборобська Україна. – Кн. 5. – Відень: Українського Союзу Хліборобів Державників, 1924–1925. – С. 293.

державно-національного життя, а не поборювання їх в якісь чужо- національні “меншостеві” групи, – вважав А. Монтезор. – Їм мусить бути дана змога праці во ім'я того, що тільки обовязки дають права, і що права накладають обовязки. Корінь душі оцих денаціоналізованих вищих верстов наших виріс з нашого чорнозему та – щоб їм самим не здавалося – там і залишився»⁶¹⁹.

Він, зрештою, був переконаним, що якорем, який зможе врятувати Україну від інтернаціональної отрути, від зрадливої і руйнуючої націю її псевдоукраїнської течії, є власне «дух землі», який, нашою землею зачатий, вирвати себе з неї не дасть. Тож українці-консерватори мусять «провести співділаючи між активно-творчим, осілим і продукуючим реальні матеріяльні цінності елементом, посідаючим цього “дуза землі”, та розправляючим до боротьби свої наболілі рамена Прометеем національної культури...»⁶²⁰.

Торкався теми шовінізму і патріотизму й В. Липинський. Так, зокрема, у своєму листі до молодого Б. Шемета від 12 грудня 1925 р. він писав, що «націоналізм буває двоякий: державотворчий і державоруйнуючий – такий, що сприяє державному життю нації і такий, що це життя роз'їдає. Прикладом першого може бути націоналізм англійський; другого – націоналізм польський, український. Перший є націоналізм територіальний, другий – націоналізм екстериторіальний і віроповідний. Перший називається патріотизмом, другий – шовінізмом», додаючи: «Коли Ви хочете, щоб була Українська Держава – Ви мусите бути патріотами, а не шовіністами»⁶²¹. Що це означає ідеолог прагнув донести до усвідомлення діа-

619 - Там само.

620 - Там само. – С. 294.

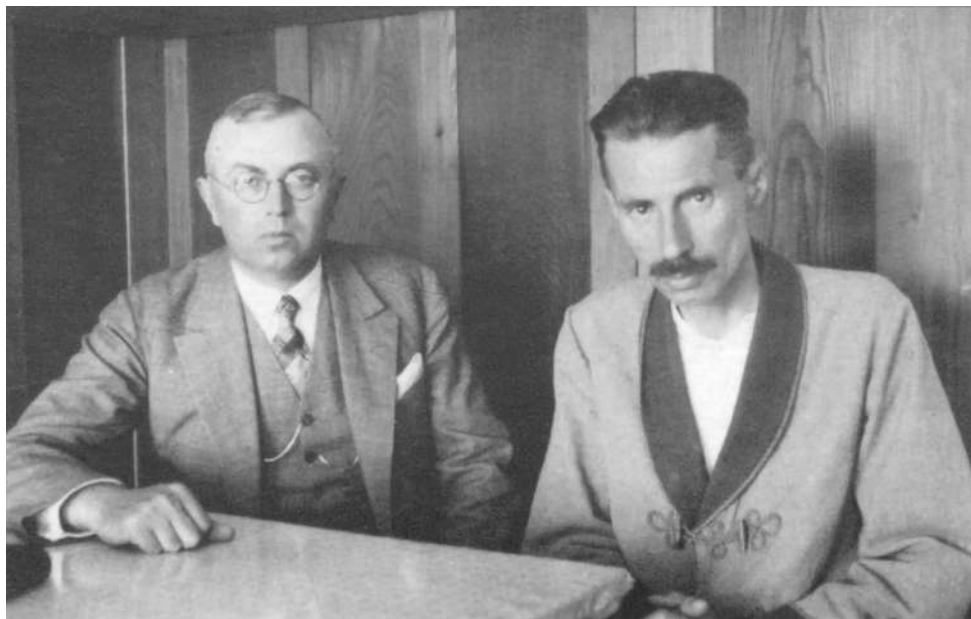
621 - Націоналізм, патріотизм і шовінізм (Лист В. Липинського до п. Богдана Шемета, писаний у Райхенау 12 грудня 1925 р. у відповідь на поставлене питання) // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 745.

спорній молоді, що була вихована уже в українських сім'ях і на українських традиціях, якій «спаде колись тяжке завдання берегти і продовжувати ті традиції в тому хаосі, який лишиться на Україні по упаду большевизму»⁶²². В. Липинський повчав, що, перш за все, націоналізм мусить спиратися на любов до своїх земляків, а не на ненависті до них, за те, що вони не українські націоналісти. Тож для українця, наприклад, мусить бути ближчий український москвофіл чи полонофіл (чи т. зв. малорос і русин), аніж чужинець, який нібито мав би допомогти українцеві визволитися від Москви чи від Польщі. Відтак слід усе своє почуття й увесь свій розум зосередити на тому, аби знайти розуміння, знайти спільну політичну мову з місцевим москвофілом чи полонофілом – іншими словами: сотворити з ними разом на Українській Землі окрему державу, а не на те, щоби поза межами України знайти союзника, який би допоміг українцеві знищити місцевих москвофілів і польонофілів.

Шовініст же, вказував теоретик, робить усе навпаки, тобто завжди во ім'я націоналізму порозуміється з чужинцем проти свого земляка і як приклад наводив звичку галицьких москвофілів їздити до Варшави і просити допомоги проти місцевих галицьких “поляків”. Такого роду націоналізм, зауважував В. Липинський, унеможливорює існування Української Держави, позаяк налякані союзом “українців” з чужинцями місцеві москвофіли і полонофіли завжди покличуть з далеко більшим успіхом чужинців проти “українців” і знищать державну незалежність України.

Проте, додавав він, шовінізм український різниться від шовінізмів польського та єврейського, які він наслідує, тим, що він не має таких глибоких культурних і економічних коренів, які дали

622 - Там само.

Редактор «Діла» Василь Мудрий і В'ячеслав Липинський (Бадег, 1930 р.)

би йому змогу стати сильним віросповідним й економічним рухом, як останні. «Культурні коріння України в народі українським не глибші від коренів Руси, і коли почати грати на почуттях, на емоціях, на “національній вірі”, то на Україні переможе завжди “Союзъ Русскаго Народа”, а не “Союз Українського Народу”. Шовінізм український, який є націоналізмом на моду лавочників (єврейське гасло “свій до свого”) і на моду живучих від вітарів “національної ідеї інтелігентів”, доведе політичну ідею України до загибелі, бо ані дійсні бакалейщики, ані до чогось здатні інтелігенти на Україні шовінізмом українським не захопляться. У нас він завжди буде представлений типами Донцових і тому подібних озлоблених і егоцентричних осіб, закоханих у собі людей, які своєю безсилою злобою все творче, життєздатне на Україні від України відганятимуть» – писав В. Липинський.

Тож він закликав бути патріотами, а не шовіністами. «Бути патріотом – це значить бажати всіма силами своєї душі створення людського, державного і політичного співжиття людей, що житимуть на Українській землі, а не мріяти про втоплення в Дніпрі більшості своїх же власних земляків. Бути патріотом – це значить шукати задоволення не в тім, “щоб бути українцем”, а в тім, щоб було честю носити ім’я українця. Бути патріотом – це значить перш за все вимагати гарних і добрих учинків від себе, як від українця, а не перш за все ненавидіти інших тому, що вони “не українці”. Врешті, бути патріотом, – наголошував В. Липинський, – це значить, будучи українцем, виховувати в собі перш за все громадські, політичні, державотворчі прикмети: віру в Бога й послух його законам, тобто духовні вартості; далі вірність, твердість, сильновольність, дисципліну, пошану для своєї традиційної влади (монархізм), загалом кажучи, лицарськість – тобто політичні вартості. Натомість бути шовіністом – це значить прикривати свою духовну пустку (безрелігійність) і своє руїнництво: отже, зрадництво, кар’єризм, здеклясованість – фанатичними вигуками про “неньку Україну”, про “рідну мову”, про “ми – українці!”, про клятих “москалів і ляхів” і т. п. Борони Вас Боже від такого роду “націоналізму”, який може принести тільки те, що вже приніс: руїну України»⁶²³.

Тож тут яскраво простежується спорідненість теорії В. Липинського з деякими сучасними класичними концепціями націоналізму і націонал-консерватизму, зокрема з ідеями Е. Сміта⁶²⁴. Не розриваючи «етнічне» від «національного», В. Липинський, разом з тим, доводить, що між цими двома феноменами не можна вибудовувати прямолінійної однозначності та взаємоеволюційного ланцюга тотожності за якою б «етнічна»

623 - Там само. – С. 745–746.

624 - Дивіться: Сміт Ентони Д. Национализм и модернизм: критический обзор со временных теорий наций и национализма. – М.: Практис, 2004. – 464 с.; Сміт Ентоні Д. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. – К.: Темпора, 2009. – 312 с.

своєрідність достеменно й автоматично перевтілювалася б, навіть за належної чисельності та окремішності етнічної групи / маси, до «національного». Натомість він наголошує, що «нація» (і не лише) у міру свого розвитку здатна поглиблювати і радикалізувати ті етнічні розмежування, які раніше були не такими значущими, адже етнічне здатне набувати, як і втрачати, нові значення й, відповідно, самовизначатися⁶²⁵. При цьому В. Липинський зачіпає й таке поняття як «колонія», що в його теоретичних міркуваннях впливає етно-національні процеси в контексті осаду різних племен, вір і рас на певній території. Відтак він, беручи за приклад Північно-Американські Штати й Україну, стверджував, що як немає чистокровних американців, так немає й чистокровних українців, тобто: українцем є всякий, хто хоче, щоб Україна перестала бути колонією; щоби з різних її племен, рас і вір повстала одна Держава Українська; той, хто в святую справу здобуття незалежності українських колоній приносить все найкраще, що є в ньому (в тій культурі, з якої він до українства прийшов)⁶²⁶.

Заперечуючи «фальшиві» положення української «демократії», що народ український знаходиться у тому ж самому національному відношенні до народу московського, як, наприклад, чехи до німців, поляки до росіян чи болгар до турків, а не в такому, як бельгійці (валлони) до французів, баварці до пруссаків чи німці австрійські до німців як таких. В. Липинський підкреслює, що окремішність України щодо Москви творили і творять не так відмінності культурно-віросповідні, як зовсім інші прагнення територіально-політичні, інші, що випливають з відмінного географічного положення, політичного завдання Української Землі, яких Москва зі свого метропольного центру здійснити не

625 - Липинський В. Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму: писані 1919–1926 р. – Wien: Buchdruckerei Carl Herrmann, 1926. – С. 535–538.

626 - Там само. – С. XX.

в силах, та інші взаємини внутрішні, для яких політичні московські охлократичні методи державної і громадської організації не підходять (тільки в моменти, коли власні ці територіально-політичні, а не культурно-віросповідні прагнення здійснювалися, і в формах окремої української монархічної держави персоніфікувалися, виявлялася відособленість України та її культура національна розвивалася)⁶²⁷. Відтак «нація» для В. Липинського поставала як створюване політичне співтовариство, себто як категорія і спільне етно-національне тіло, що похідне від державного проєкту, який є здатним об'єднати різні верстви суспільства та виробити форму спільного існування, досить привабливу для них усіх і що для усіх них є цінною, і яку цінують так, аби її варто було й хотілося б охороняти і захищати.

Подібні протиріччя у баченні тріади «суспільство – нація – держава» між гетьманцями, унерівцями-демократами і націоналістами ставали на заваді й об'єднанню українського національно-визвольного руху в чужині. Так, як повідомляли з Берліна агенти ОДПУ, під час перемовин у Празі між гетьманцями, есерами-шаповалівцями, унерівцями-республіканцями і націоналістами про створення спільного антибільшовицького політичного фронту в еміграції (які завершилися провалом), гетьманці в особі С. Шемета «стояли на точці зору поступової підготовки мас до майбутніх змін» і заявили, що «земельне питання має бути розв'язане самим хліборобським класом» (УНР-івці висували принцип поділу землі адміністративними заходами, есери ж наполягали на необхідності повного земельного переділу), а в національному питанні «гетьманці виставили формулювання, що усілякий громадянин, що живе на Україні і не веде ворожої роботи проти України – є українець»⁶²⁸.

627 - Там само. – С. 235–236.

628 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 4, арк. 209.

Зі свого боку В. Липинський в цьому контексті апелював також і до співвідношення «держава» – «нація» на відміну від теорії вітчизняних демократів-соціалістів, які стверджували, що дійти до держави через націю. Коротко свою окрему контрконцепцію він сформулював таким чином: «Вони кажуть: нація українська вже існує і цею нацією єсьмо ми, свідомі Українці. Ознакою нашою, яка відріжняє нас від інших “не-українських” мешканців Української Землі, єсть те, що ми говоримо мовою, якою говорить народ, що ми цей народ репрезентуємо, і що ми хочемо, аби нам належала влада в українській державі тому власне, що ми говоримо по українськи і репрезентуємо народ. Отже держава українська буде лиш тоді, коли її збудуємо ми, свідомі Українці, тоб-то коли державу українську збудує українська нація. Всяку-ж окрему і суверенну державу на Українській Землі, збудовану не нами, тоб-то державу, в якій не ми будемо правити, ми будемо нищити, бо це буде для нас не українська держава.

Ми-ж кажемо: нації української ще нема і – доки не буде на Українській Землі окремої і суверенної держави – її не може бути. Ні одна нація в світі – нація, як факт реальний, а не ідеологічний – не народилась перед державою: завжди зпочатку була держава, а потім була нація. Так само і українська нація не може почати родитись від кінця, бо такі “народження” і “відродження” існують тільки в фантазіях белетристів. Ці – що сьогодні звуть себе “українською нацією” – це тільки частина місцевого українського громадянства, причім частина як раз до будови держави найменше здатна. Бо говорити українською мовою і репрезентувати народ – це замало для того, щоб збудувати державу. Щоб збудувати державу, треба мати державний інстинкт, досвід влади і потрібні фахові знання. Цього всього не мають ці, що себе звуть “національно-свідомими” Українцями. Не мають тому, бо вони всі вирости з революції, отже руйнування, а не будовання держави” – вирости з такої чи іншої

боротьби з державою за свої культурно-національні ознаки. І вони не в силі вбудувати самі української держави, а значить і не в силі сотворити реальної української нації. Окрема держава на Українській Землі буде лиш тоді, коли до державного будівництва візьмуться місцеві державно-творчі елементи, тоб-то елементи як раз зпоза тих кругів, що “свідомість національну” і “націю українську” для себе монополізують.

А щоб ця окрема держава на Українській Землі стала державою національною, треба, щоб будівничим цієї держави “національно-свідомі” Українці дали свою моральну піддержку. Тоді тільки, коли українська ідея національна допомагатиме, а не заважатиме будові держави, люде, які в хвилині кризису метропольних влад матимуть хотіння і дані будувати окрему державу на Українській Землі, будуть приймати, сприяючи і допомагаючи їм, українську ідею національну. В той спосіб місцеві “не-свідомі” державно-творчі елементи будуть українізуватись, будуть входити в склад української нації і в той спосіб буде творитись, буде народжуватись ця нація. В противному разі, державницькі елементи на Україні будуть завжди будувати на Україні держави чужі і “нація українська” останеться навіки в вузькій сфері збунтованих проти держави “іза української мови” – літераторів»⁶²⁹.

Дещо пізніше В. Липинський також зазначав на завданні провідних верств українського громадянства виховувати громадянство в дусі ідеалізму, позаяк усі недержавні нації, нації ще не сформовані, ставали державними націями шляхом довгої і непохитної боротьби за певну ідею. Водночас «брак національної дисципліни, впливаючий з ідейної індеферентности; українське отаманське індивідуалістичне лучшезнайство, породжене неповажанням для ідеї; повна відсутність авторитетів, для оцінки яких бракує критерія вірности і праці для ідеї; врешті

629 - Липинський В. З приводу статті генерала Залеського // Хліборобська Україна. – Кн. V. – Відень, 1924–1925. – С. 280–281.

отой одвічний примітивно-реалістичний політичний опортунізм, що за ціну негайного задоволення і негайних користей позраджував всі українські ідеї і всіх українських провідників – ось що на цей день держить в стані погною для державних ідеалістичних націй безідейне недержавне громадянство Української Землі» – наголошував В. Липинський⁶³⁰. І зарадити цьому, на його щире переконання, могло лише ширення в українському громадянстві культу державницької ідеї в такій формі, в якій ця ідея може бути здійснена – у монархічній формі української державницької ідеї⁶³¹.

Тут варто зауважити на проблемі, яка ще не виносилася на загальне, але вже жевріла серед верхівки УСХД і незабаром послужить подразником й іскрою, що запалить вогонь ворожнечі частини переважної більшості керівництва Гетьманського Руху з творцем теорії Трудової монархії – В. Липинським. Її П. Скоропадський виявив вже у 1926 році. Так, 19 липня він записав у своєму щоденникові, що С. Шемет все ще не зрозумів теорію В. Липинського «і головне – не вміє оцінити її та вказати те місце, котре вона мусить посісти в нашій сучасній праці»⁶³². Вже за кілька днів, у записі від 25 липня гетьман констатує: «Думаючи про склад хліборобів-державників, бачу, що мало хто дійсно розуміє теорію Липинського. Поки він живий його авторитет дещо зв'язує людей, у випадку його смерті “хто піде до лісу, хто по дрова”», а потім додає: «Я Україні вірю. Що погано, я думав що хлібороби-державники своєю пропагандою можуть притягнути потрібних нам людей масами. Цього немає й в поміні. Я для потрібної тепер роботи один. Теорія хліборобів-державників навіть не добре і ясно сприймається

630 - Липинський В. “Нова Зоря” і ідеологія гетьманців // Діло. – 1929. – 18 липня. – Ч 157. – С. 1.

631 - Там само. – С. 2.

632 - Отт-Скоропадська О. Як наша родина ставилися до В'ячеслава Липинського // Липинський В. Студії. – Т. 1. В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – Київ; Філадельфія, 1994. – С. 240.

членами союзу»⁶³³. Водночас гетьман також зауважує розпачливо: «Та й взагалі Липинський, судячи зі всього, і завдяки своїй хвороби не може бути корисним у практичній роботі»⁶³⁴.

* * *

Печатка Гетьманської Управи об'єднаних хліборобських та інших класових організацій (1929 р.)⁶³⁵

У річищі утвердження ідеї гетьманського устрою майбутньої Української Держави та щільнішої структуризації Гетьманського Руху відбуваються істотні зміни в системі його керівних органів. 10 серпня 1927 р. П. Скоропадський та В. Липинський підписали ухвалу про створення *Гетьманської Управи Об'єднаних Українських Хліборобських та інших Класових Організацій*, що була реорганізована з вищевказаної Центральної

Управи⁶³⁶. 12 серпня, за розпорядженням гетьмана, Центральну Управу було розформовано. Наказом П. Скоропадського головою *Гетьманської Управи* призначався член Ради Присяжних УСХД Н. Кочубей, її членами – О. Скоропис-Йолтуховський та А. Монтрезор (обидва – члени Ради Присяжних УСХД)⁶³⁷.

Зауважу також, що на той час до складу Ради Присяжних УСХД входили П. Скоропадський, В. Липинський, О. Скоро-

633 - Там само.

634 - Там само.

635 - ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 2, спр. 16; Бюлетень Гетьманської Управи. – 1929. – Ч. 2. – Березень.

636 - Коваль Б. Павло Скоропадський та гетьманський рух в еміграції // Останній гетьман: ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського, 1873–1945. – К., 1993. – С. 165–166.

637 - Там само. – С. 133.

пис-Йолтуховський, Д. Дорошенко, С. Шемет, А. Монтрезор, Н. Кочубей, В. Леонтович, М. Тимофіїв, С. Крилач (Сідлецький), М. Гоголь-Яновський, Й. Мельник, а близькими до неї були: інж. Є. Томашівський, В. Коростовець (Лондон), О. Жеребко (Канада), проф. І. Мірчук, проф. В. Тимошенко, проф. В. Тимошенко, проф. В. Залозецький, а дещо пізніше – І. Лоський, Б. Гомзин та інші.

За наказом ч. І від 21 березня 1927 р., що був затверджений П. Скоропадським, схема організації проводу Гетьманського Руху набувала такої форми та взаємин:

- гетьман, «який персоніфікує єдність ідеї та організації»;
- Рада Присяжних, «що дає ідейний провід»;
- Гетьманська Управа, «що організовує сили Гетьманського Руху»⁶³⁸.

Того ж дня (21 березня 1927 р.) було підписано норми, якими впорядковувалася діяльність Гетьманської Управи, а саме:

«Голова Гетьманської Управи.

1. Веде внутрішню і зовнішню політику Гетьманського руху.

2. Несе відповідальність перед Паном Гетьманом і Радою Присяжних за свою діяльність і за діяльність всієї Гетьманської Управи.

Члени Гетьманської Управи.

3. В випадках розбіжності поглядів на вирішення даної справи Голова Гетьманської Управи приймає своє рішення, яке виконується. Особливі погляди Членів Гетьманської Управи мають бути вписані в спеціальний реєстр.

4. Члени Гетьманської Управи призначаються та звільняються Паном Гетьманом на представлення Голови Гетьманської Управи»⁶³⁹.

638 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7078, т. 1, арк. 273.

639 - Скоропис-Йолтуховський О. «Братчики» при роботі // Ідея та дійсність (Збірка матеріалів та статей). – Львів, 1932. – С. 35.

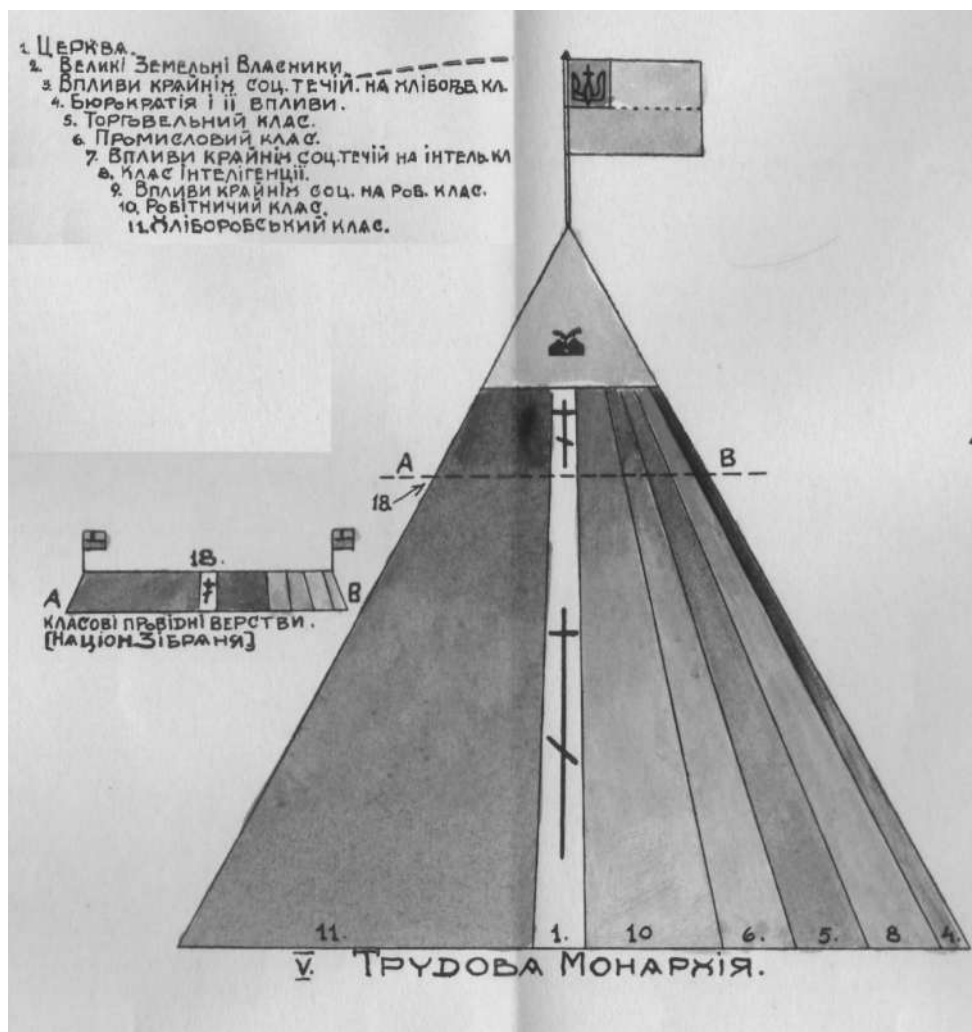
Таку модель було прийнято на вимогу В. Липинського і з метою досягнення компромісу з ним, який тоді переїхав до Берліна. На цей час УСХД налічував близько 70 активних членів. Відтак Рада Присяжних ставала свого роду ідеологічним центром УСХД, а Головна Управа – виконавчим, дійовим і керівним центром Гетьманського Руху. Від 1929 р. Гетьманська Управа почала видавати у Берліні свій друкований «Бюлетень».

У ньому в березні того ж року було, зокрема, надруковано працю Н. Кочубея «До питання організації сучасної класократичної держави» з ілюстрацією «Схема державних форм». У ній автор схематично виклав своє бачення й трудової монархії в українській класократичній державі. За його теорією, державна влада в країні мала б бути обмежена правами організованого громадянства, а громадянство обмежувалося б правами верховної державної влади в ім'я спільної як для влади, так і для громадянства свідомості соборності інтересів всієї території – Батьківщини. В такій державній конструкції «слоєва структура суспільства з домінуючим принаком економічно-політичних антагонізмів поміж окремими суспільними групами (класами) уступає місце признанню їми всіма органічної спільности.

Всі ділянки праці – духа, думки, землі, варстату, обміну і продукції самоорганізуються у відповідні соціальні організми – класи. Ні один з класів не панує над іншим... Натомість кожний клас, виділяючи свою керуючу верству нарівні з іншими, відповідно не лише своєму кількосному, але й якісному значінню приймає участь в управлінні державою»⁶⁴⁰.

Прикметно, згідно зі схемою класократичної державності за трудової монархії від Н. Кочубея, в Україні мали б бути відсутніми як клас великі земельні власники й впливи крайніх соціалістичних течій на інтелігенцію та робітництво (позаяк і партій

640 - Там само, арк. 34.

Трудова монархія у схематичному зображенні Н. Кочубея (1929 р.)⁶⁴¹

таких не було би). Натомість провідними класовими верствами, що складали би Національне Зібрання, були: бюрократія (з її впливами, але як найменш чисельна), церква, торговельний і промисловий класи, інтелігенція, робітничий клас і найбільш чисельніший клас хліборобів. При цьому слід зауважити, що в концепції трудової монархії, як наголошував сам Н. Кочубей,

не могло бути поділу на два хліборобських класи: селянський і дворянський (як в царській Росії після скасування кріпацтва), а передбачався лише один (єдиний) земельний хліборобський клас, «який сам, керуючись інтересами свого класу, Нації і Держави, зможе вирішити земельне питання, усуваючи силою своєї організації внутрішні антагонізми»⁶⁴².

Тож уся ця, зв'язана з працею і продукцією, а тому консервативна (зберігаюча) провідна верства, завдяки постійному процесу самоорганізації (тобто класифікації кожним класом своїх активних організаторських сил), постійно оновлюватиметься і таким чином вбиратиме в себе ті нові прогресивні елементи, що народжуватимуться в класах, скеровуючи їх не на руїну, а на добро свого класу, а відтак і на добро нації та держави загалом. «Мірилом вартости цієї керуючої верстви, тоб-то мірилом її здібности й уміння виконувати владу, являється не службова оцінка, як в охлократії, і не партійна приналежність, як в демократії, лише праця покладена цією верствою на організацію свого класу, а тим самим на організацію цілої Нації і Держави, – вважав Н. Кочубей. – Таким чином ті, що правлять, користаються певним авторитетом влади, як результатом їх організаційних здібностей і разом з тим вони органічно (в організації і в світогляді) зв'язані з тими, ким вони правлять. Об'єднує-ж всі класи поміж собою понадкласовий, а тому єдиний Символ – монархічна влада, маєстат котрої таким чином в очах цілого комплексу нації стає Символом єдності Нації і Держави»⁶⁴³.

Членами Гетьманської Управи в різні роки, окрім Н. Кочубея, О. Скорописа-Йолтуховського та А. Монтрезора, були також В. Залозецький, О. Назарук, Б. Гомзин, гетьманич Д. Скоропадський, С. Лощенко. До 1927 р. гетьманський організаційний

641 - ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 2, спр. 16, арк. 30.

642 - Там само.

643 - Там само.

центр фактично складався з трьох осіб: С. Шемета, О. Скоропис-Йолтуховського та А. Монтрезора. Його ідеологічним провідником був В. Липинський, а персоніфікатором (вождем-гетьманом) – П. Скоропадський.

Після ж реорганізації з пропозиції В. Липинського Центру на Гетьманську Управу Об'єднаних Українських Хліборобських та інших Класових Організацій, до її складу відмовився увійти й перейшов в опозицію С. Шемет. Управу ж очолив Н. Кочубей, який був особистим приятелем В. Липинського, що мало би зблизити виконавчий центр Гетьманського Руху з ідеологічним. Взаємини ж між співробітниками Гетьманської Управи визначалися меморандумом, написаним її головою – Н. Кочубеем, проте саме цей факт заклав початок незгоди серед її членів, позаяк інші члени Управи (О. Скоропис-Йолтуховський та А. Монтрезор) перетворювалися лише на номінальних співкерівників виконавчого органу Гетьманського Руху.

Новий голова Гетьманської Управи Н. Кочубей одразу ж започаткував діяльні наміри: намітив власні відвідини гетьманських груп у Чехії, заходився пошуком для здобуття для Управи грошових фондів, видання її «Бюлетеня». На перші місяці бюджет Гетьманської Управи складав понад 1 тис. 200 марок щомісячно⁶⁴⁴. Проте заплановані поїздки так і не відбулися, як і не було започатковано видання «Бюлетеня Гетьманської Управи». Не було здійснено перемовин й з потенційним жертводавцем, який сам виявляв бажання спонсорувати Гетьманський Рух. Відтак невдовзі Н. Кочубею інші члени Управи (О. Скоропис-Йолтуховський та А. Монтрезор) почали закидати звинувачення у фінансовій неохайності та бездіяльності (попри декларування широких проєктів), що вилилося у жорсткі суперечки.

644 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 29.

Починаючи з 1928 р., у середині Гетьманського Руху все більше загострюються суперечності між його окремими учасниками і починає визрівати внутрішній конфлікт. В Гетьманській Управі зростало невдоволення діяльністю Н. Кочубея з боку О. Скорописа-Йолтуховського, А. Монтрезора та С. Шемета. Перші прилюдні проблеми почалися через, власне, своєрідне трактування ідей В. Липинського і політики П. Скоропадського у Західній Україні тамтешніми представниками УСХД. Поволі усе це вилилося у конфлікти В. Липинського з О. Назаруком, що повернувся з Північної Америки і став редактором газети «Нова Зоря», надавши їй католицько-клерикального й консервативного спрямування, та з активним співробітником тієї ж «Нової Зорі» й одним з творців галицької автономістської політики С. Томашівським. О. Назарук, якого В. Липинський розглядав як послідовного і дієвого провідника гетьманської ідеї у західноукраїнських землях, натомість звинуватив його у фінансовій нечистоплотності, а також розгорнув з ним гостру полеміку, яка тривала майже два роки. Суперечки двох діячів досить швидко сягнули прилюдних образ й відвертої сварки, що виникла, як засвідчував І. Лисяк-Рудницький, «на ґрунті ідейно-політичних розходжень, ускладнених особистими непорозуміннями»⁶⁴⁵.

Нового оберту конфлікт набув після вимушеного від'їзду В. Липинського через важкий стан здоров'я з Берліна, де він пробув більш року, до гірської Австрії. Саме від тієї осені 1927 р. й розпочалася запекла боротьба між П. Скоропадським і В. Липинським, як він сам визначав, за долю Гетьманського Руху. Відтак ідеалісти-теоретики з прибічників В. Липинського чим далі втрачали згуртованість дій і позиції впливу у Гетьманському Русі, тоді як реалісти-практики консоліду-

645 - Лисяк-Рудницький І. Назарук і Липинський: історія їхньої дружби та конфлікту // Вячеслав Липинський. Архів. – Т. 7. Листи Осипа Назарука до Вячеслава Липинського. – Філадельфія, 1976. – С. LXIX.

валися навколо гетьмана і перебирали ініціативу та віжки правління.

Але чи був В. Липинський настільки ідеалістом, а наскільки мрійником? Насправді ж Статут і Регламент УСХД dokonано свідчать, що він теоретично вибудовував собі обґрунтовані у зафіксованому структурному алгоритмі засади власної диктатури в УСХД з маріонетковим гетьманом, яка мала б згодом лягти в основу правління монарха в Україні, який, будучи обмежений у владі конституційно, повністю б залежав від вождя країни. І вождем цим В. Липинський, звісно ж, бачив себе. Невдовзі, у 1925 р. він побачить таку модель в Італії – у фашизмі й заявить, що сформована в УСХД класократична ідеологія вже здійснюється там⁶⁴⁶. А там, як відомо, від 1922 р. було встановлено диктатуру фашистів й монарх (Віктор Емануїл) був не лише обмежений у владі, а й мусив коритися вождю-диктаторові (Б. Муссоліні). Проте дієво втілити такий алгоритм в життя, принаймні в політико-організаційній матриці УСХД, В. Липинському не вдалося, в тому числі й через брак практичних навичок і досвіду у сфері партійно-організаційної системної роботи, а також через внутрішній спротив і несприйняття його амбіцій більшістю провідних діячів Ради Присяжних.

Члени Ради Присяжних УСХД чим далі, тим все менше годилися терпіти грубість, високомірну зверхність та нервові випадки з образами у свій бік з боку В. Липинського. Сам він, власне, час від часу також усвідомлював і визнавав таку дійсність, як от, наприклад, у листі до Ради Присяжних від 29 січня 1928 р., коли зізнавався: «Можливо, що моя горячність, недобра звичка різко говорити і ще остріше писати, врешті моя велика нерво-

646 - Феденко П. Влада Скоропадського (пятьдесяті роковини перевороту в Україні). – Лондон; Мюнхен: Наше Слово, 1968. – С. 26:

Дмитро Дорошенко, Павло Скоропадський, В'ячеслав Липинський (1925 р., Райхенау, Австрія)

вість в останніх часах викликана тяжкою недугою, є головними причинами руйнуючої нашу працю опозиції»⁶⁴⁷.

Дієвих прибічників ідеї «практичної політики», зокрема О. Скорописа-Йолтуховського і С. Шемета, все більше драгували менторність і високопарність В. Липинського, його намагання глорифіковано стояти над усією Організацією та Гетьманським Рухом. С. Шемет, власне, відкрито писав: «Стремління зробити з Липинського Магомета, а з «Листів до братів-хліборобів» – Коран – це пересада. Така пересада тільки відштовхує від нас реалістично настроєні елементи, котрі шукають політичного знання, а не політичної віри. Для цих елементів, до котрих причисляю я і себе, “Листи до братів-хліборобів” залишаються підручником, але не Кора-

647 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 85.

ном»⁶⁴⁸. С. Шемет був одним з найжорсткіших опозиціонерів до В. Липинського й, зокрема 18 березня 1928 р., відверто писав у листі «До Ясновельможного Пана Гетьмана і до членів Ради Присяжних УСХД»: «Тенденція національну стихію гетьманського руху замінити територіальним патріотизмом, а загальну ідею Української Гетьманської Держави – програмом Трудової Монархії – вважаю хибною»; «Панове Кочубей і Залозецький [...] беруться заводити між нами єдину філософську теорію (Липинського) так, ніби річ йшла про те, щоб всі гетьманці вписалися до однієї якоїсь політичної секти»⁶⁴⁹.

В. Липинського було звинувачено й у тому, що його безоглядну критику демократизму часто сприймають як нахил гетьманців в бік фашизму та абсолютизму, внаслідок чого підривається довір'я до гетьмана, який і був символом Гетьманського Руху, і мав стати таким також і для національно-державного громадянства, а не ідеалізована до релігійних постулатів концепція трудової монархії. «Втім, щоб канонізувати писання Липинського, я не бачу ні змислу, ні потреби. Я не можу приймати, як правдиву мудрість, цієї схоластики і рутини в методах праці, які хтять накинати живому рухові... Коли в більшості Рада Присяжних слідом за Кочубеєм стане на ґрунт певної ідеологічної концепції (Липинського), покинувши таким чином базу реальних інтересів, то чи буде тоді Рада Присяжних УСХД мати моральне право задержати в своїх руках провід над цілим гетьманським рухом і чи не буде це режимом ідеологічної диктатури» – наголошував С. Шемет у своїх критичних замітках від 10 травня 1929 р. до першого числа «Бюлетеня Гетьманської Управи»⁶⁵⁰.

648 - Збірник Хліборобської України. – Т. 1. – Прага: Видання Брацтва Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців, 1931.– С. 20.

649 - Там само.

650 - Там само. – С. 21; Бюлетень Гетьманської Управи. – 1929. – Ч. 1. – 10 травня.

Павло Скоропадський та Сергій Шемет (1926 р., Ваннзее, Німеччина)

Відтак прибічниками П. Скоропадського було звинувачено В. Липинського у тенденції «національну стихію гетьманського руху замінити територіальним патріотизмом, а загальну ідею Української Гетьманської Держави – програмом Трудової Монархії», а Н. Кочубея і В. Залозецького у тому, що вони «беруться заводити між нами єдину філософську теорію (Липинського) так, ніби річ йшла про те, щоб всі гетьманці вписалися до однієї якоїсь політичної секти»⁶⁵¹. Закидалося також і те, що «в писаннях Липинського є багато індивідуального, властивого авторові і ближчим йому по духу Заприсяженим, але не всім і не в однаковій мірі. Ще менше вони є універсальними у відношенню до всього українського національно-монархічного громадянства, об'єднання котрого біля символу нашої національно-державної єдності (Гетьмана Скоропадського) – є основним завданням

651 - Там само. – С. 20.

Гетьманського Центру» тощо⁶⁵². Тож С. Шемет нещадно атакував протилежну групу.

Цілком очевидно, що постава В. Липинського як єдиного теоретика та ідейного авторитета українського державницького монархізму не влаштовувала й П. Скоропадського, навколо постаті якого й зорганізовувався зрештою увесь Гетьманський Рух.

Зі свого боку В. Липинський спробував формально притягнути членство УСХД до організаційної дисципліни й таким чином якщо не залагодити, то хоча б вгамувати внутрішній розлад. Тож з цією метою ним було запропоновано запровадити легітимацийні та анкетні картки. «Бо бачу ясно, що коли ми не знайдемо способу усунути внутрішню тертя, то воно знищить останню нашу організаційну спробу – Гетьманську Управу і тим поставить хрест над нами і над ділом нашим» – писав В. Липинський у листі до Ради Присяжних УСХД 29 січня 1928 р. Ось, що мало зазначатися у вищевказаних анкетах:

«Я нижче підписаний вважаю себе Гетьманцем. Знаю, що Гетьманець це той:

І. хто признає ідею незалежної Української Трудової Монархії, побудованої на релігії християнській, на вірності українського меча, на дисциплінованості українського духа і на співпраці, рівноправності і самоорганізації всіх продукуючих умом, плугом і станком клясів Української Землі;

2. хто хоче здійснити цю ідею установленням на Україні дідичного (наслідного) Гетьманства;

3. хто розуміє, що найбільшою небезпекою для установлення Гетьманства єсть боротьба претендентів, і хто право на Стіл Гетьманський визнає тільки за Гетьманським Родом Скоропадських;

652 - Там само. – С. 21.

4. хто приймає Гетьманство не тільки як політичний світогляд, а як моральне переродження...

Знаю, що виявлене в ідеї Української Трудової Монархії мое хотіння державного буття для моєї Батьківщини може бути здійснене тільки активною довготривалою організацією... тому зобовязуюсь слухати як призначену Гетьманом Гетьманську Управу, так і призначений Гетьманською Управою мій безпосередній провід...»⁶⁵³.

Запроваджуючи анкети, В. Липинський прагнув не лише уніфікувати гетьманські організації, а й здисциплінувати їх під власним впливом. При цьому він заявляв, що таким чином розвиває ідеологію й, водночас, звинувачував С. Шемета у бажанні через «практичну політику» в прагненні до заробляння великих грошей⁶⁵⁴. Крім того В. Липинський заявив, що С. Шемет в одному зі своїх листів образив його, а також порушив організаційну дисципліну. Утім, в Гетьманській Управі так не вважали, позаяк йшлося не про теоретичні розходження у листі С. Шемета до В. Липинського, а про форму його написання. Що ж до дисциплінарного звинувачення, то Управа вважала, що С. Шемет ті вимоги «і не порушив, бо свої ідеологічні сумніви подав не стороннім людям, а покликаний до того Раді Присяжних»⁶⁵⁵. Тож В. Липинському не вдалося через протидію П. Скоропадського та його прихильників й домогтися виключення С. Шемета з числа членів Ради Присяжних.

Утім провідні діячі УСХД вже не рахувалися з думкою В. Липинського у своїх практичних заходах та політичних планах, його висуванці поборювалися, постанови саботувалися, накази не виконувалися. Так, наприклад, у 1928–1929 рр. адепти П. Скоропадського і сам гетьман провадили цілком власну практичну

653 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7078, т. 1, арк. 274.

654 - ЦДІА у м. Львів, ф. 359, оп. 1 т., спр. 266, арк. 97.

655 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 80.

політичну активність, не оглядаючись вже на міркування теоретика гетьманської ідеології.

Зокрема, у серпні 1928 р. при зустрічі з Л. Цегельським, який бачився з П. Скоропадським за дорученням УНРівця В. Прокоповича, гетьман запевнив перемовника, що «він абсолютно не буде заважати петлюрівцям в їх боротьбі з більшовиками» й «що на час боротьби з більшовиками він достеменно не перешкоджає низовим гетьманським організаціям тісно зв'язати свою діяльність з петлюрівцями», проте після повалення радянської влади «має намір висунути свої права на гетьманський престол»⁶⁵⁶.

Активізувався й зовнішньополітичний вектор, проте задіяно його було не системно і щонайменш дипломатично з огляду пошуку політично-фінансових активів для Гетьманського Руху. Діяльність у цьому напрямку, як правило, зосереджувалася до певного часу в руках трьох осіб: самого П. Скоропадського, Н. Кочубея (до його відставки) та А. Монтрезора.

Власне, Н. Кочубей будував зовнішню політику Гетьманської Управи не на засадах дипломатії, а на можливості пошуку таких груп і діячів в різних державах, котрі б, будучи освідомлені про цілі та інтереси гетьманців, вважали би за вигідне їх підтримати. Принципом підходу було обрано не зав'язування співпраці з діячами, що вже перебували у владі, а натомість заміцнювати зв'язки з особами, що лише прагнуть влади або ж близькі до її досягнення (вважалося, що такі особи більш контактніші, поступливіші й надійніші)⁶⁵⁷. Крім того, перемовини велися не від імені потреб зрадженої Європою і катованою більшовиками України, а виключно від політично-еміграційного сегменту, уособленого П. Скоропадським. Ускладнювало становище гетьманців на той час й фізичне знаходження їхнього політичного ядра в Німеччині (Ваймарській Республіці),

656 - Там само, т. 4, арк. 190.

657 - Там само, т. 5, арк. 220.

політично-економічна верхівка якої, уярямлена версальськими приниженнями, була зацікавлена у щонайтіснішій співпраці з Радянським Союзом (СРСР), а отже – не бачила для себе перспективи у відродженні української державності. Певною мірою, але епізодично, в контексті геополітичного обширу, ситуацію рятували особисті зв'язки П. Скоропадського у німецьких військово-політичних колах (зокрема через ген. В. Гренера), що зберіглися як спадщина з українсько-німецького союзництва за Гетьманату 1918 року.

У червні 1928 р. за дорученням П. Скоропадського його зять граф А. Монтрезор відвідав у Відні нунція папи римського й уклав у його особі угоду з Ватиканом. Згідно з нею, у випадку зміни влади в Україні, П. Скоропадський не відмовлятиме у свободі релігійної пропаганди католикам. Як вдячну компенсацію за таку позицію, папський нунцій обіцявся надати у розпорядження А. Монтрезора певну суму коштів, що забезпечила б

граф Адам Монтрезор

політичну працю П. Скоропадського. При цьому нунцій зауважив, що папа не схвалюватиме дій гетьмана, якщо вони носитимуть насильницький характер, а тому надані Ватиканом кошти мають бути використані лише на культурну і політичну пропаганду.

Зі свого боку А. Монтрезор просив нунція застосувати вплив Ватикану щодо ставлення до П. Скоропадського урядових кіл Італії, Польщі, Литви та Франції. Граф також прохав нунція у подробицях висвітлити перед римським папою питання створення та діяльності

усіх решти українських партій згідно з поданим йому гетьманцями матеріалом, в якому вказувалося на визнання майже усіма українськими політичними силами авторитету П. Скоропадського, окрім відвертих бунтівників і політичних самозванців тощо. А. Монтрезор також надав нунцію велику доповідь про український народ і про його утиски радянською владою⁶⁵⁸.

Разом з тим, у підтримці П. Скоропадському відмовили правлячі кола Польщі, Румунії та Чехо-Словаччини, що зайняли навіть ворожі позиції щодо Гетьманського Руху. «Польща і Румунія категорично відмовилися підтримувати гетьманців за те, що гетьманці не йдуть ні на які територіальні поступки», – повідомляла розвідка Іноземного відділу ОДПУ⁶⁵⁹.

Не ліпше складались обставини і на рідних землях. У цей час, як засвідчувала радянська контррозвідка, «діяльність його [Скоропадського] агентів на УСРР прийняла систематичний характер і що робота ведеться у двох напрямках: 1. До підняття повстання серед селян Харківської, Київської і Чернігівської губ.; 2. До розповсюдження шляхом підкидування і розсилання антирадянської літератури»⁶⁶⁰. Проте, як свідчив гетьманич Д. Скоропадський, попри те, що зв'язок з Україною було налагоджено, робота дуже гальмувалася з огляду на страшний терор на території УСРР⁶⁶¹.

Тож гетьманці енергійно намагалися зав'язати партнерські стосунки з впливовими колами тих країн, де перебувала значна чисельність українців чи української еміграції, не лише з метою пошуку політичної підтримки і коштів, а й задля поширення власної ідеології та пошуку достойних нових кадрів для своєї організації. Відтак квінтесенцією становища Гетьман-

658 - Там само, т. 4, арк. 181-01.

659 - Там само, спр. 12626, т. 3, арк. 718.

660 - Там само, спр. 12617, т. 17, арк. 409.

661 - Там само, спр. 12626, т. 3, арк. 719.

ського Руху на той час може слугувати вислів гетьманича Данила: «Нам не вистачає енергійних людей і грошей»⁶⁶².

У січні 1929 р. під час своєї поїздки до Будапешту гетьман, без санкції Ради Присяжних, заходився провадити власні переговори з угорськими урядовцями. Йшлося, нібито, про пасивну позицію П. Скоропадського під час політико-дипломатичних претензій Угорщини щодо Підкарпатської Русі на противагу Чехо-Словаччині й, натомість, про гіпотетичну матеріальну і моральну підтримку Гетьманського Руху з боку угорського уряду⁶⁶³. Суть цієї таємної акції П. Скоропадського можна, певною мірою, пізнати з його листа від 16 березня 1929 р., переданого через М. Ципріяновича з Берліна у Бадеґ В. Липинському, якого той згодом оприлюднив після остаточного розриву з гетьманом (слід зазначити, що у листі до гетьмана від 20 березня 1929 р. В. Липинський просив дозволу спалити ці документи, але так і не зробив цього)⁶⁶⁴.

Як вже згадувалося вище, П. Скоропадський працював в угорському напрямку ще від 1922 р., коли за його дорученням Д. Дорошенко та Г. Зеленевський їздили до Будапешта з метою налагодити співпрацю з урядом Угорщини у справі зорганізування сил для визволення України з-під більшовицької окупації та здобути кошти для становлення своєї Організації⁶⁶⁵. За кілька років, влітку 1928 р. П. Скоропадський мав зустріч у Берліні з колишнім (за Гетьманату 1918 р.) австро-угорським старшиною для зв'язку з німецькою армією, бароном W., що на той час вже став депутатом парламенту Угорщини, був багатієм, зокрема й власником більшості токайського вина, а його брат мав за дружину архікнязівну М. А. (сестру претендента на угорський

662 - Там само.

663 - В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн. 2. – К., 2010. – С. 405–406.

664 - Скоропис-Йолтуховський О. «Братчики» при роботі // Ідея та дійсність (Збірка матеріалів та статей). – Львів, 1932. – С. 29–30.

665 - Там само. – С. 30.

престол). Тож П. Скоропадський мав розмову з бароном W. про українську справу, до чого той виявив неабияку зацікавленість і взявся влаштувати йому зустріч у Будапешті з графом І. Бетленом – провідним діячем консервативної Партії Національної Єдності, прем'єр-міністром Королівства Угорщини (1921–1931 рр.), якого на цю посаду 14 квітня 1921 р. призначив особистим указом регент М. Горті. Наприкінці 1928 р. В. Залозецький склав, а Н. Кочубей відредагував меморандуми, що мали би бути невідовзі запропоновані прем'єр-міністрам Угорщини⁶⁶⁶. 5 січня 1929 р. П. Скоропадський інкогніто з бароном W. виїхали до Угорщини і вже наступного дня прибули до Будапешта.

8 січня гетьман мав особисту зустріч з угорським прем'єр-міністром. Після міркувань П. Скоропадського про російські політичні справи (царат і більшовизм) та проблеми національного самовизначення тощо, І. Бетлен, який зауважив, що більшовизм безсумнівно впаде, логічно запитав: «Це усе вірно, але як Ви думаєте оволодіти владою на Україні? Адже Ви собі ясно уявляєте картину, що не Ви ж один будете туди прагнути. Адже разом з Вами з'являться й інші; Поляки посунуть петлюрівців і будуть сипати грішми для того, аби Вас збити. Поза сумнівом з'являться й інші»⁶⁶⁷. На це П. Скоропадський відповів, що гетьманці такий розвиток подій перед-

Іштван Бетлен

666 - Там само. – С. 32.

667 - Збірник Хліборобської України. – Т. 1. – Прага: Видання Брацтва Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців, 1931. – С. 24.

бачають і готуються до цієї боротьби, а відтак й усвідомлюють потребу міцних організацій, утворених з не платних людей і не з агентів, а зі світоглядних прихильників, котрі спромоглися б захопити за ними український хліборобський клас. І єдиною такою політичною групою, на переконання гетьмана, був саме УСХД, тож гетьманці й розраховували на те, що коли серед анархій з'явиться і буде активно діяти згуртована, сильна організація, спаяна дисципліною й керована однією волею, то ця організація (УСХД) й здобуде перевагу. Що ж до гіпотетичного об'єднання з іншими емігрантськими політичними угрупованнями, то П. Скоропадський виявив сумніви в успіху такого підприємства, позаяк вважав, що до спілки можуть дійти лише групи, які живуть самостійними принципами і мають самостійний світогляд. Натомість, за його переконанням, наприклад, «з групою петлюрівців, йдеться справа про людей, котрі живуть несамотійно, а йдуть на повідку у Польщі, відповідно, об'єднання з цими людьми можливо лише по стільки, по скільки можна з Польщею домовитися. Чи можливо це тепер, не думаю»⁶⁶⁸.

П. Скоропадський продовжував знайомити співрозмовника зі своїм баченням політичного спектру української еміграції та з перспективами відновлення української державності, аж раптом граф І. Бетлен перервав його запитанням-тирадою: «Ви праві, проте ось що, звісно усе, що Ви кажете має для У[горщини] величезне значення. Якби Вам вдалося створити ту Україну, про яку Ви говорите, У[горщи]на була би дуже щаслива, але, як Ви ставитеся до питання Карпатської Русі? Неможна ж насправді думати, що, беручи від нас руку допомоги, Ви водночас посягали би на наші тисячолітні кордони»⁶⁶⁹. [...] Я розумію, що тепер

668 - Там само. – С. 25.

669 - Йшлося, зокрема, про наміри відродження великої Угорщини часів Австро-Угорської імперії. Політика Угорщини на Закарпатті з кінця I Світової війни й до сьогодні пов'язана з "травмою" Тріанонського договору. Коли Угорське королівство увійшло до складу Австро-Угорської імперії, юридично угорська сторона

Ви не зазіхаєте, але у подальшому, якщо Ви будете Гетьманом України, як Ви будете ставитися до цього питання? Вони [закарпатці – П.Г.-Н.] безсумнівно будуть прагнути до воз'єднання з Києвом, а ми цього за жодних умов ніколи допустити не можемо, це наше тисячолітнє право»⁶⁷⁰. П. Скоропадський на це відповів, що, звісно ж, «Підкарпатська Русь – українці, але прилучення їх до майбутньої України ми в даний час не зазіхаємо». «Ми посягань на Ваші кордони, з огляду на те значення, котре має для нас зближення України з Угорщиною, не матимемо. Проте Ви мусите зрозуміти, що немає нічого таємного, щоб не стало явним, якщо я дам Вам письмове зобов'язання и воно стане відомим моїм ворогам, це буде використано проти нас з великим успіхом; тому я дам Вам слово и Ви цим маєте вдовольнитися», – додав П. Скоропадський по деякій паузі після того, як прем'єр-міністр І. Бетлен висунув вимогу надання його урядові письмового зобов'язання про незазіхання на кордони Угорщини з боку майбутньої гетьманської України⁶⁷¹.

Як слідувало з листа, оприлюдненого В. Липинським, угорський посадовець таки наполіг на письмовому зобов'язанні, позаяк він є офіційною особою, обіцяючи, що він і його наступник зберігатимуть зміст угоди у цілковитій таємниці й документ перебуватиме не в урядовій канцелярії, а у столі прем'єр-міні-

отримала владу над Підкарпатською Руссю, тобто над Українським Закарпаттям. Регіон поділили на комітати, де велася політика мадяризації населення. Після поразки Австро-Угорщини у 1918 р. у світовій війні та в результаті її розпаду, закарпатські українці провели кілька з'їздів, де висловили бажання приєднатися до ЗУНР, а потім до соборної УНР. Однак тоді УНР вела війну на декількох фронтах. Відразу після проголошення ЗУНР Західна Україна була втягнута в Українсько-польську війну. Тому на Паризькій мирній конференції, згідно з Сен-Жерменським договором, Закарпаття передали Чехо-Словацькій Республіці. На своїх віче у 1919 р. закарпатські українці погодились на входження до Чехо-Словаччини на автономних засадах. Зауважу при цьому, що у резолюції Чехо-Словацької Республіки було зазначено, що закарпатські українці в перспективі матимуть свій парламент і своє самоврядування. На той час у Закарпатті проживало 549 тис. місцевого українського населення (80%). У складі Чехо-Словацької Республіки Закарпаття отримало політичну автономію [Гай-Нижник П. Угорський вузол Закарпаття: ахілєсова слабкість Києва і приховані мотиви Будапешта // Павло Гай-Нижник – доктор історичних наук. Особистий сайт. – 2020. – 7 червня [Електронний ресурс] Режим доступу: http://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2020doc_uhorskyi_vuzol_zakarpattia.php].

670 - Збірник Хліборобської України. – Т. 1. – Прага: Видання Брацтва Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців, 1931. – С. 25.

671 - Там само.

стра Угорщини. Відтак за кілька днів, 14 січня П. Скоропадський нібито погодився підписати відповідний меморандум та договір з І. Бетленом, «у якому він виказує на згоду дати підтримку Уг[орщи]ни грошову і моральну, з іншого боку я визнаю кордони Уг[орщи]ни [19]14-го року»⁶⁷². Йшлося про суму в половину, яку попередньо запрошував гетьман (П. Скоропадський попередньо прагнув отримувати не менше за 50 тис. пенго на місяць протягом не менш як трьох років; за іншими відомостями, нібито йшлося про 37 тисяч на рік⁶⁷³). Проте чи підписав ці договір і меморандум, складені П. Скоропадським з власними умовами, сам угорський прем'єр в оприлюдненому листі з витягом зі щоденника гетьмана вказано не було. Тож доконаного факту його укладання не існує, як і невідомим є його зміст тощо.

Оточення ж П. Скоропадського увесь час спростовувало існування будь-якої угоди між гетьманом та угорським прем'єр-міністром. «Останніми часами невідповідальні чинники ширять проміж українським громадянством баламутні чутки про закінчення Ясновельможним паном Гетьманом якогось договору з Угорським Урядом, – вказувалося з цього приводу у спеціальному Комунікаті Гетьманської Управи за підписами О. Скорописа-Йолтуховського та С. Шемета. – В цілях правдивої інформації українського громадянства Гетьманська Управа заявляє, що ніяких договорів з угорськими офіційними, чи офіціозними політичними чинниками з одного боку, а Ясновельможним паном Гетьманом, чи Гетьманською Управою, чи яким будь-яким представництвом організованого Гетьманського Руху з другого боку не було заключено і не існує»⁶⁷⁴. Що ж до відвідин П. Скоропадським Угорщини й, зокрема, Будапешта, то тут не було

672 - Там само. – С. 25–26.

673 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12626, т. 2, арк. 87.

674 - ЦДІА України у м. Львів, ф. 359, оп. 1, спр. 373, арк. 88 зв.

жодних сепарацій чи зобов'язань, окрім дипломатичних зусиль провідника Гетьманського Руху, до того ж у той час, коли важко хворий В. Липинський (як голова Ради Присяжних) фізично був недієздатним. Ба більше, й досі не існує жодного тексту такого «договору» і будь-якого свідчення про отримання самим П. Скоропадським чи керівництвом Гетьманського Руху якихось коштів від угорських офіційних кіл взамін на т. зв. відмову від приналежності Закарпаття до українських теренів.

Пізніше О. Скоропис-Йолтуховський свідчив, що угорська операція гетьмана зазнала невдачі також і у спробі зав'язати через І. Бетлена «зародок езекутиви» і тим самим здобути пошану і відданість різних репрезентативних і незалежних органів громадської думки. Проте одразу ж додав, що зараз же по від'їзді П. Скоропадського з Будапешту, туди приїхав на довгі і важливі переговори міністр закордонних справ

Олександр Скоропис-Йолтуховський

держави, яка має таку езекутиву, а відтак через те, що «інтереси цієї “реальної” і тому так зрозумілої всім “авторитетам” з наших “репрезентативних” органів держави, цілковито розходиться з інтересами Гетьманської України, прийшлося графу Бетлену розпочаті переговори перервати»⁶⁷⁵. Як відомо, у той час відбувалося інтенсивне італійсько-угорське зближення, а у травні 1929 р. до Будапешта на кілька днів з фашистської Італії

675 - Скоропис-Йолтуховський О. «Братчики» при роботі // Ідея та дійсність (Збірка матеріалів та статей). – Львів, 1932. – С. 32–33.

прибув Діно Ґранді на перемовини щодо надання Угорщині коштів та зброї щодо здійснення нею спроб перегляду кордонів та територій, відтятих за Тріанонським договором.

Пізніше радянська контррозвідка доповідала, що факт подібної угоди відкидав і граф В. фон Альвенслебен (був офіцером для особливих доручень кайзера Вільгельма II при гетьмані П. Скоропадському у 1918 р.), а гетьманич Данило приватно-довірочно підтверджував достовірність перемовин (в тому числі й з М. Горті щодо допомоги Угорщини у відновленні гетьманської України без Закарпаття), проте заперечував про фактично юридичне існування такого договору⁶⁷⁶. Крім того дещо згодом, у 1938–1939 рр. і під час проголошення державності Карпатської України, у відповідному Комунікаті Гетьманською Управою вказувалося, що після відновлення Української Держави зі столицею у Києві, гетьманський уряд, за нових зовнішньополітичних умов, провадитиме політику повернення до її складу усіх українських етнографічно-історичних земель тощо⁶⁷⁷.

Попри це, не маючи достеменних відомостей про текст і взагалі про існування «угорського» договору, В. Липинський все ж оприлюднив свою версію цієї історії. У листі до С. Шелухіна він написав, наприклад, що «пан Скоропадський всю цю історію з Будапештом провів на власну руку, мене про це ні словом не повідомивши. Цим він порушив основний закон нашої конституції організаційної, яка не дозволяє Гетьману виступати особисто і єдинолично в політичних справах. Про це порушення закона, як бачите з дат, я довідався тільки в два місяці після факту»⁶⁷⁸. Н. Кочубей дещо пізніше писав, що в його редакції угоди, складеної за ніч, було таке формулювання: «Угорщина визнає права

676 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12626, т. 2, арк. 87.

677 - Комунікат пресового відділу Гетьманської Управи. – Берлін, 05.06.1939. – С. 18.

678 - В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн. 2. – К., 2010. – С. 401.

Української Держави на всі українські землі, в яких державах вони нині не знаходилися б (малося на увазі Польщу і Румунію), а за те п. П. Скоропадський визнає права Угорщини на землі в кордонах 1914 року»⁶⁷⁹. Відтак, оперуючи т. зв. будапештською акцією П. Скоропадського, В. Липинський просив у Ради Присяжних надання йому «повновласті для упорядкування цього (гетьманського) руху».

Відповідю став жорсткий лист О. Скорописа-Йолтуховського до В. Липинського від 17 травня 1929 р. зі звинуваченнями на адресу Н. Кочубея, а від 17 грудня 1929 р. ще більш гнівний лист й до самого Н. Кочубея. Між цим, 29 жовтня В. Липинський у листі до гетьмана радить йому приїхати до Бадеґа, додаючи, що «під час мого остан[н]ього побачення з Н. В. Кочубеем я пропонував йому взятися за врятування нашого Діла під умовою, що мені в протязі 14 днів по його повероті (значить 24 Октябрю) буде видано Вами, Ясновельможний Пане Гетьмане, і Радою Присяжних необмежено повновластя. ...Недодержання указанного строку, а тим самим вагання, що до потрібности і доцільности моєї жертви, роблять її не тільки непотрібною, а і присічно для мене неможливою.

Тому своє останнє пропозиція, зроблене через Н. В. Кочубея Вам і Раді Присяжних, беру назад і тим самим усуваюся зовсім від організаційного життя.

Коли Бог дасть мені ще прожити, то моя виключно письменницька праця зробить посильний мені в таких умовах вклад в рух Гетьманський. Таким чином, Ясновельможний Пане Гетьмане, наші наради будуть мати предметом дальшу організацію Гетьманського Руху без моєї в ньому активної участі»⁶⁸⁰.

679 - Пояснюючі записки Николи Кочубея // Збірник Хліборобської України. – Т. 2. – Прага: Видання Брацтва Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців, 1933. – С. 66.

680 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 82.

Про яке «предложення», зроблене через Н. Кочубея, йшлося? Власне В. Липинський домагався для себе виключної повновласті в УСХД, такої собі «диктатури», в чому невдовзі (у зв'язку з т. зв. «Бадегськими умовами» між ним і гетьманом) обвинуватив вже П. Скоропадського. Тут слід згадати, що ще влітку 1928 р. О. Скоропис-Йолтуховський попереджав В. Липинського (як письмово, так і особисто) про те, що внаслідок банкрутства «Кочубеївського проводу» молоді й недосвічені в політиці гетьманці висувують убивчу у наслідках для Гетьманського Руху ідею «диктаторства» гетьмана в еміграції. І тоді з цієї думкою про недопущення диктаторства серед гетьманців їхній провідний ідеолог погодився⁶⁸¹.

Володимир Залозецький-Сас

Підпорядкувати виконавче управління Гетьманського Руху безпосередньо П. Скоропадському (а не В. Липинському) пропонував ще 21 березня 1929 р. також і др. В. Залозецький-Сас. «Специфічні емігрантські обставини, їх виїмковість, та фактичний сучасний організаційний стан і зв'язана з ним потреба сильного, активного та рішучого проводу вимагають безпосередньої й фактичної підлеглості Гетьманської Управи Ясновельможному Пану Гетьманові чим буде означене правне становище Гетьманської Управи. Цим останнім ми не хочемо порушувати основного класократичного принципу, але в сучасних організаційних

681 - Там само, арк. 88.

умовах, чи може нам хто вказати інший вихід», – наголошував В. Залозецький-Сас⁶⁸².

Криза у провідництві Гетьманського Руху потребувала розв'язки. Це було тим складніше, що великою мірою ту кризу поглиблював своїми нетерпимістю, зверхністю і різкістю й сам В. Липинський. Черговим прикладом того став його лист до С. Шемета, стосунки між якими дедалі погіршувалися впродовж останніх двох років. Зрештою 16 травня 1929 р. В. Липинський написав С. Шемету листа, зміст якого П. Скоропадський охарактеризував як «хамський, злий, грубий»⁶⁸³. Гетьман провів з цього приводу низку нарад з Н. Кочубеєм, О. Скорописом-Йолтуховським і Д. Дорошенком, які навіть (кожний особисто) їздили до В. Липинського. Розпочалися безкінечні листування та суперечки, які ні до чого не призводили...

Станом на літо 1929 р. В. Липинський допускав передачу керма в УСХД О. Скоропису-Йолтуховському й категорично не розглядав власну особу на цій посаді. Про це, зокрема, свідчить його «абсолютно довірочний» лист до О. Скорописа-Йолтуховського від 27 липня 1929 р. у якому В. Липинський чітко пише: «Я рішив від головування відмовитись. Це рішення моє невідкличне і тому дуже прошу Вас, Дорогий Олександрє Філаретовичу, мене щодо цього не переконувати.

Натомість допоможіть мені вирішити те, що найважливіше: кому передати на підставі параграфу 4-го відділу V-го Регляменту головування. Моє рішення таке: я передам його або Вам, або нікому»⁶⁸⁴. В. Липинський називає стан справ в організації «свинувником», який слід вичислити й пропонує О. Скорописові-Йолтуховському перебрати на себе як організаційно-по-

682 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 87.

683 - Отт-Скоропадська О. Як наша родина ставилася до В'ячеслава Липинського // Липинський В. Студії. – Т. 1. В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – Київ; Філадельфія, 1994. – С. 241.

684 - Скоропис-Йолтуховський О. «Братчики» при роботі // Ідея та дійсність (Збірка матеріалів та статей). – Львів, 1932. – С. 33.

літичні, так і ідеологічні керівні обов'язки. «Очевидно якби Ви прийняли моє пропозиція, – писав йому В. Липинський, – то мусите одночасно вийти з Гетьманської Управи, що тільки єдине дасть Вам змогу, як людини, перед котрою Гетьманська Управа відповідає, навести в ній порядок. В ідеологічних питаннях виясненнями буду Вам завжди служити, зрештою пришло Вам показник до моїх “Листів”, зладжений одним з нечисленних щирих стяжан – Саварином»⁶⁸⁵. З листа видно також, що В. Липинський закликає О. Скорописа-Йолтуховського ще й «навести порядок» і в Гетьманській Управі, що на той час була під кермом Н. Кочубея.

Очолити Раду Присяжних УСХД О. Скоропис-Йолтуховський відмовився, вважаючи, що за життя В. Липинського ніхто не має бути її головою й саме його слід знову переобрати на це кермо. Власне було запропоновано таку процедуру: здійснити перевибори голови Ради Присяжних через десять місяців за присутності самого В. Липинського. Той листом від 29 серпня 1929 р. відповів, що такий вихід справді може бути доцільним, але ініціатива до цього мала би виходити від когось іншого. «Одиноке, що я можу в тих обставинах, як вони склалися, зробити, – запевняв В. Липинський, – це скласти головування в Раді Присяжних і усунутись через тяжку недугу од участі в усіх справах. Це власне листом до Пана Гетьмана офіційно роблю.

Всякий інший вихід, на мою думку, довівби до повної деморалізації нас всіх. Треба, щоб люде уміли відповідати за те, що вони роблять»⁶⁸⁶.

Здавалося б, кризу ось-ось буде подолано. Проте В. Липинський несподівано змінює попередню свою точку зору й починає прагнути одноосібного кермування в УСХД й, відтак, влас-

685 - Там само. – С. 34.

686 - Там само. – С. 35.

норуч керувати Гетьманським Рухом й, зокрема, своїм протеже на чолі Гетьманської Управи Н. Кочубеєм. Така комбінація унеможливлювала б усунення з посади Н. Кочубея в Гетьманській Управі й фактично зосередила би в руках В. Липинського диктаторські повноваження. Цього, звісно ж, не могли допустити люди з оточення П. Скоропадського. Проте за умов усунення Н. Кочубея хворий В. Липинський виявився б цілком ізольованим в австрійських горах від практичних впливів як в УСХД, так і в усьому Гетьманському Русі.

Тож 1 жовтня 1929 р. О. Скоропис-Йолтуховський написав листа до В. Липинського, зі змістом якого умисно ознайомив Н. Кочубея. У листі автор відверто вказував, що «абсолютно втратив віру в те, що Кочубей зможе колись перейти від слів до діла»⁶⁸⁷. Відтак, почувши про проект В. Липинського додавав: «Ви, не дивлячись на Ваші підточені хворобою сили, хочете взяти весь політичний провід в свої руки [...], вважаю цей вихід з становища того повного маразму, в яке ми після двох з половиною літ Кочубеївського проводу попали, єдино доцільним»⁶⁸⁸. О. Скоропис-Йолтуховський зауважував, що він не критикував Н. Кочубея протягом першого року керування ним Гетьманською Управою, позаяк той говорив розумні слова, але згодом між ними почали виникати суперечки через те, що Н. Кочубей «говорячи про наші принципи, відстоював на практиці ліберальний розг'ардіяш (всі дрібні адлерсгофські справи.)»⁶⁸⁹. О. Скоропис-Йолтуховський вважав, що така всеосяжна повновасть В. Липинського в УСХД відсуне Н. Кочубея за рамки практичної діяльності на літературну ниву з залишенням за ним керування Гетьманською Управою лише формально. Тож на засіданнях

687 - Там само. - С. 36.

688 - Там само.

689 - Там само. - С. 36-37.

Ради Присяжних він підтримував намір про «диктатуру» В. Липинського і «принцип застереження» Н. Кочубея, попри виправдані побоювання П. Скоропадського з огляду на хворобу В. Липинського. У підсумку Рада Присяжних УСХД все ж ухвалила рішення про тимчасове надання В. Липинському диктаторських повноважень й ухвалу цю повів йому до Австрії особисто гетьман.

Зрештою, це питання й буде розв'язано у Бадегу при особистій зустрічі В. Липинського та П. Скоропадського. Варто зауважити, що у листопаді 1929 р. у Бадегу (Австрія), де через згіршений стан здоров'я тоді перебував В. Липинський, відбулася його нарада зі П. Скоропадським. Тож на тій зустрічі у Бадегу діяльність Гетьманської Управи було визнано незадовільною, а посаду її голови було вирішено залишити тимчасово вакантною, розподіливши його обов'язки поміж заступниками з персональною відповідальністю перед гетьманом. Тоді ж усю повновласть (т. зв. «диктатуру») було запропоновано В. Липинському, як він раніше й просив, проте В. Липинський, з огляду на власну недугу, від таких повноважень відмовився й передав П. Скоропадському свої обов'язки голови Ради Присяжних УСХД⁶⁹⁰. Тож, виходить, відтоді диктаторські повноваження вже перекладалися, власне, на особу гетьмана.

Сам В. Липинський згодом (20 вересня 1930 р.) запевняв, що передавав П. Скоропадському права і обов'язки голови Ради Присяжних лише тимчасово на час хвороби й мав залишатися винятково єдиним дорадником гетьмана у справах кермування УСХД. Зробив він (В. Липинський) це, за власними словами, тому: «1) що побачив повну неможливість припинити амбітні персональні пляни п. Скоропадського при допомі

690 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7078, т. 1, арк. 274.

вже ним здеморалізованої і розложеної Ради Присяжних; 2) що на запропоновану мною передачу своїх прав сину Данилу Павловичу п. Скоропадський не погодився; 3) що передачею головування в Раді Прис[яжних], як доказом, що п. Скоропадський не потребує мене боятися, поскільки він не сходить з ґрунту даного ним Заприсяження і добровільно прийнятої на себе репрезентативної ролі, я мав надію і Гетьмана і Раду Присяжних поволі своїм впливом, забезпеченим

В'ячеслав Липинський (1930 р., Бадеґ)

мені словом гетьманським, знов на путь законности і наших принципів привести»⁶⁹¹. Проте, як визнавав сам В. Липинський, його надії не виправдалися. Як не втілювався в життя і його план перетворити П. Скоропадського на безпорадну й символічну фігуру в УСХД та у Гетьманському Русі. Разом з тим варто простежити чи був щирим і до кінця правдивим В. Липинський, подаючи у вересні 1930-го року свою версію т. зв. «Бадеґських умов» від 1929-го року?

Бадеґська історія почалася з наміру П. Скоропадського приїхати до Австрії на побачення з В. Липинським для з'ясування суперечок з керівництва гетьманською Організацією. Останній, дізнавшись про це, у листі від 29 жовтня 1929 р. дякує гетьманові і попередньо змальовує стан речей у проводі УСХД й накреслює своє бачення майбутньої їхньої наради. «Підчас мого

691 - Збірник Хліборобської України. – Т. 1. – Прага: Видання Брацтва Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців, 1931. – С. 28–29.

останнього побачення з Н. В. Кочубеєм, я предложив йому взятися самому за врятування нашого Діла під умовою, що мені в протязі 14 днів по його повороті (значить 24 октобра) буде видано Вами, Ясновельможний Пане Гетьмане, і Радою Присяжних необмежене повновластя», – писав В. Липинський⁶⁹². При цьому він додавав, що недотримання цього терміну ним сприйматиметься як вагання щодо доцільності його «жертви» і робить «її не тільки непотрібною, але і психічно для мене неможливою». Тому В. Липинський, мовляв, й взяв назад цю свою пропозицію, передану ним через Н. Кочубея П. Скоропадському і Раді Присяжних, і власноручно написав у вказаному листі до гетьмана: «тим самим усуваюся зовсім від організаційного життя»⁶⁹³. Далі В. Липинський прямо пише про те, що якщо Бог дасть йому ще час пожити, він займатиметься виключно письменницькою працею, яка зробить посильний вклад у Гетьманський Рух. Відтак він каже гетьманові, що їхні наради «будуть мати предмет дальшу організацію Гетьманського Руху без моєї в ньому активної участі»⁶⁹⁴. Тобто В. Липинський заздалегідь повідомляв П. Скоропадському про своє самоусунення від організаційно-політичної діяльності взагалі, без якихось застережень чи будь-яких умов тощо.

П. Скоропадський, як згадувала на підставі його щоденника гетьманівна О. Отт-Скоропадська, «все це дуже брав до серця і багато про це у своєму щоденнику записував, іноді з гнівом, іноді з жалем, бо рахував, що все ж головне був вплив хвороби Липинського»⁶⁹⁵. Врешті становище так загострилося, що 25 листопада 1929 р. П. Скоропадський сам виїхав до

692 - Ідея та дійсність (Збірка матеріалів та статей). – Львів, 1932. – С. 10–11.

693 - Там само. – С. 11.

694 - Там само.

695 - Отт-Скоропадська О. Як наша родина ставилася до В'ячеслава Липинського // Липинський В. Студії. – Т. 1. В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – Київ; Філадельфія, 1994. – С. 242.

В. Липинського, аби в'яснити, чи вони зможуть взагалі продовжувати співпрацю у подальшому.

У своєму щоденнику гетьман описує, як він побачив 26 листопада у вікні будинку В. Липинського, який, очікуючи на нього, махав П. Скоропадському рукою. На гостя зовнішній вигляд господаря, якого він не бачив близько двох років, справив тяжке враження, хоча побутово все житло було облаштовано досить добре.

В. Липинський і П. Скоропадський
(Бадеґ, Австрія, 26 листопада 1929 р.)

Протокол розмов між В. Липинським і П. Скоропадським у Бадеґу не вівся, проте залишилися листи і записи, що описують їхні підсумки... П. Скоропадський у щоденнику занотував враження про усі розмови з В. Липинським та домовленості між ними, додаючи, що все відбувалося «без роздратування й особливо без озлоблення». Гетьман вказував, що був «прийом Л[ипинським] мене надвичайно сердечний і милий», а відтак вони змогли щиро «домовитися про усі болючі місця»⁶⁹⁶. Гостини П. Скоропадського тривали до 1 грудня 1929 р., коли відбулося «о 8 годині ранку зворушливе прощання з бідним Липинським»⁶⁹⁷.

Гетьман повернувся до Ваннзее у далеко кращому настрої, ніж коли він поїхав, згадувала його наймолодша донька Олена, й навіть купив десь чудові австрійські солодоші «Mozart

696 - Там само.

697 - Там само.

Kugelн», які з'їли усією родиною. По поверненню, П. Скоропадський довго розмовляв у своєму кабінеті з дружиною, після чого вона сказала Оленці російською: «Я так щаслива, що папа так задоволений, здається, тепер усе буде добре»⁶⁹⁸.

За день до від'їзду П. Скоропадського, у листі з Бадеґа «До Ради Присяжних У.С.Х.Д. і всіх Гетьманців» від 29 листопада 1929 р. В. Липинський зазначав, що «оцим подаю до відома, що з днем 29-го падолиста (Ноября) 1929 р. я передав всі права і обов'язки Голови Ради Присяжних Ясновельможному Пану Гетьманові.

Причиною цього мого кроку єсть хронічна недуга, яка не дає мені сил, в умовах нашої дійсности, як слід мої обов'язки виконувати.

Оця недуга, сполучена з великим фізичним ослабленням, не дає мені боротися ані з внутрішніми нашими організаційними недостачами, ані з нікчемними і безсоромними ворогами, що, нападаючи на мене в хвилини мого безсилля, хочуть використати момент для поборювання нашого руху»⁶⁹⁹.

В. Липинський дякував усім, хто допомагав йому в часи очолення Ради Присяжних УСХД і просив усіх гетьманців з того дня звертатися у всіх політичних справах вже не до нього, а до Гетьманського Центру, який буде визначений П. Скоропадським. В. Липинський також заявив про свій відхід від активного політичного життя і просив гетьманську громаду ніколи не забувати й зберігати три основні принципи гетьманської справи: ідею української трудової класократичної монархії, опертої на хресті, праці і мечі; вірність ясновельможному пану гетьману та родові його; солідарну організацію для продовження ідеї та відновлення суверенних прав нашого гетьманського роду⁷⁰⁰. У відповідь П. Скоропадський заявляє у листі до В. Липинсько-

698 - Там само.

699 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 91.

700 - Там само, арк. 91-92.

го: «Часово, до возстановлення Вашого здоров'я і повернення до нормального порядку, я згоджуюсь прийняти головство в Раді Присяжних»⁷⁰¹.

Того ж дня (29 листопада) В. Липинський в іншому листі до членів Ради Присяжних передає суть своєї розмови зі П. Скоропадським й, описуючи свій психічний стан (що є важливим, адже протокол зустрічі не вівся), просить її затвердити т. зв. Бадеґську угоду: «Ясновельможний Пан Гетьман, приїхавши до мене, предложив мені в імені своїм і більшості членів Ради Присяжних прийняти на себе ведення всіх діл в тім розумінню, що Пан Гетьман і Рада Присяжних видадуть мені повновласть на відновлення Організацій У.С.Х.Д.

Дякуючи щиро Ясновельможному Пану Гетьману і членам Ради Присяжних за сказане мені довіря, я од зробленого мені предложення мусів відмовитись ось за для яких причин.

Моє здоров'я, яке знов погіршилось, робить занадто ризикованим перейняття всіх справ мною в разі, коли б в недовгій часі я став абсолютно до праці нездатним.

З одержаного мною меморандума Н. В. Кочубея видно, що його переїзд до Бадеґу неможливий, а це між иншим, була одна з передумов для ведення мною організаційної праці у всіх її обемі.

Мої напружені нерви не гарантують потрібного для такої праці спокою, що може довести до відштовхнення великого числа людей.

Зваживши це все, а також вияснивши взаємно всі бувші непорозуміння, і установивши на будучність принцип абсолютного взаємного довіря, ми по всесторонньому обміркуван[н]ю сучасного і будучого стану нашого Діла прийшли до переконання, що тільки, сконцентрувавши всю владу, як над У.С.Х.Д., так і

701 - Скоропис-Йолтуховський О. "Братчики" при роботі // Ідея та дійсність (Збірка матеріалів та статей). – Львів, 1932. – С. 37.

над всіми іншими європейськими і американськими гетьманськими організаціями в руках Ясновельможного Пана Гетьмана, можна уникнути повного розкладу в гетьманських рядах.

Фактично ця справа має бути проведена так. Я передаю всі права і повновластя Голови Ради Присяжних Ясновельможному Пану Гетьманові.

Таким чином вся повнота влади концентрується на той час в руках Ясновельможного Пана Гетьмана. Щоб уникнути одначе прикмет диктатури, всі розпорядження Ясновельможного Пана Гетьмана мають бути підписувані відповідними представниками Гетьманської Управи.

Стан цей має тривати до часу приведення в порядок нашої Організації, після чого возстановляється нормальний розподіл функцій між трьома нашими керуючими органами: суверенности Ясновельможного Пана Гетьмана, ідеологічним проводом Ради Присяжних і виконавчими функціями Гетьманської Управи.

Ясновельможний Пан Гетьман прирік мені держати в курсі всіх справ. Я зобов'язався подавати свої думки у всіх справах Ясновельможному Пану Гетьманові; при чім політичну переписку буду вести тільки і виключно з Ясновельможним Паном Гетьманом і припиняю її із всіми Гетьманцями, для того, щоб все без винятку організаційне життя було сконцентроване в однім тільки Центрі.

Прошу Раду Присяжних затвердити оце рішення і молю Бога, щоб прийняте нами рішення пішло на добро нашому Ділу»⁷⁰².

Отже, з листа ми довідуємося не лише про те, що В. Липинський добровільно погодився на перейняття П. Скоропадським повносяжної влади над УСХД і Гетьманським Рухом,

702 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 83–84; Ідея та дійсність (Збірка матеріалів та статей). – Львів, 1932. – С. 11–12.

а й про зобов'язання ідеолога не підточувати гетьманську справу будь-якими політичними листуваннями, окрім як з гетьманом, й про відсутність жодної згадки про те, що за ним (В. Липинським) нібито було залишено право «єдиного радника» в контексті обов'язковості до прийняття і виконання його директив гетьманом. Утім навіть ті, висунуті В. Липинським вимоги щодо нового порядку ведення проводу Гетьманського Руху, Рада Присяжних УСХД визнала за абсурдні. Своєю постановою від 8 грудня 1929 р. вона не погодилася визнати за ним права призначати голову Ради Присяжних, як і на те, аби гетьман таке призначення з рук В. Липинського приймав.

Натомість провід Організації зажадав від свого теоретика точного виконання п. 4 гл. V Регламенту УСХД, що приписував хворому голові Ради Присяжних передати свої обов'язки іншому членові Ради Присяжних на власний розсуд і абсолютно без усілякої компенсації⁷⁰³. Ба більше, сам В. Липинський визнав закиди Ради Присяжних і підтвердив це у своєму до неї листі від 18 грудня 1929 р., визначаючи власним рішенням своє політичне становище наступним: «Після формального переведення моєї передачі прав Пану Гетьману, я, як передававший свої права, обов'язки і відповідальність, але все ж таки формально, оставшийся Головою Ради Присяжних, від всякої політичної діяльності усуваюсь. Моя приватна переписка з Паном Гетьманом, як що така буде, ані його, ані мене до нічого не обов'язує, бо нею відповідальність Голови Ради Присяжних до мого повороту несе виключно Пан Гетьман»⁷⁰⁴. Таким чином, вищенаведені відмості dokonано спростосують усі подальші претензії В. Липинського до П. Скоропадського як необґрунтовані і непослідовні.

703 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 84.

704 - Там само, арк. 85.

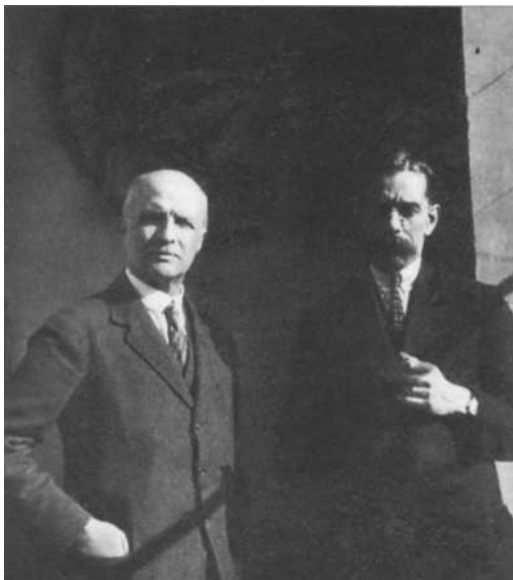
П. Скоропадський же, повернувшись до Ваннзее, негайно 8 грудня скликав Раду Присяжних УСХД (до цього В. Липинський два роки не скликав засідання через нестерпне ставлення до «опозиціонера» С. Шемета) й передав на її затвердження вищецитовані, вироблені В. Липинським, умови. Тоді ж Рада Присяжних визнала В. Липинського на становищі «неурядуючого голови»⁷⁰⁵. Як не дивно, але такий крок чомусь викликав обурення В. Липинського, про що той і вказав як на «велику шкоду» у листі до гетьмана від 18 грудня 1929 р.⁷⁰⁶ П. Скоропадський же скористався набутими повноваженнями і превентивно своїм одноосібним наказом 28 грудня 1929 р. формально звільнив Н. Кочубея (який фактично був позбавлений можливості кермувати ще від 18 грудня) з посади голови Гетьманської Управи, розподіливши обов'язки між його заступниками (своїми послідовниками).

Таким чином фактичне кермування усім Гетьманським Рухом було зосереджено в руках П. Скоропадського, чим він невдовзі вміло скористається, зміцнивши одноосібну владу через довірених власній особі людей. Ці «диктаторські» повноваження, прийняті тимчасово, дозволили гетьманові зробити одноосібні кадрові призначення і зміцнити своє кермування як в УСХД, так і в усьому Гетьманському Русі. Вже незабаром (у липні 1930 р.) він, за згодою Ради Присяжних УСХД й при моральній підтримці Першого З'їзду гетьманців, складе з себе відповідальність за роботу Гетьманської Управи і перекладе її на Колегію Гетьманської Управи, а 10 жовтня П. Скоропадський призначить нового голову Гетьманської Управи – Й. Мельника, повністю підконтрольного собі, замість прибічника В. Липинського Н. Кочубея.

705 - Там само, арк. 91.

706 - Там само, арк. 89.

У 1930 р. конфлікт знову загострився настільки, що й вочевидь переріс в персональні образи до такої міри, що В. Липинський втягнув у нього Головну Управу УСХД і переніс у публічну сферу. Ба більше, з його подачі 8 лютого 1930 р. Рада Присяжних відсторонила О. Назарука від Гетьманського Руху, Головна Управа винесла рішення з його надкритичним цькуванням, а усім членам Гетьманського Руху навіть було наказано

Павло Скоропадський і Никола Кочубей
(Бадег, Австрія, 14 травня 1930 р.)

«не вважати д-ра О. Назарука за гетьманця, як людину, що порушила основні вимоги організаційної солідарності й дисципліни і причинилася до незаслуженої кривди і образи найбільш поважного провідника гетьманського руху»⁷⁰⁷. Цілком зрозуміло, що під «найбільш поважним провідником гетьманського руху» передбачався саме В. Липинський. Водночас, така безапеляційність В. Липинського остаточно схилила О. Назарука до табору його опонентів й підсилила групу, що прагла усунення ідеолога і засновника УСХД в тінь практичної політики, та підпорядкування загальної внутрішньоорганізаційної вертикалі і горизонталі виключно П. Скоропадському⁷⁰⁸.

707 - ЦДІА України у м. Львів, ф. 359, оп. 1, спр. 373, арк. 54.

708 - Це несправедливе і принизливе рішення, інспіроване В. Липинським як помста О. Назаруку, було анульоване ухвалою Головної Управи Гетьманського Центру 28 травня 1932 р. з визнанням несправедливості обвинувачень О. Назарука та з офіційним вибаченням перед ним за заподіяну в громадській думці кривду [ЦДІА України у м. Львів, ф. 359, оп. 1, спр. 273, арк. 89].

Крім того, вже 27 лютого 1930 р. В. Липинський написав різкого й образливого листа під назвою «До членів Ради Присяжних О. Ф. Скорописа і С. М. Шемета». У відповідь О. Скоропис-Йолтуховський 9 березня 1930 р. написав зі Шляхтензее до В. Липинського доволі показового листа. «Приймайте, як знаєте, – зауважувалося у посланні. – Пам’ятайте лиш, що все, що Ви вкладаєте в лист цей зверх того, що тут чорним по білому стоїть – Ваші фантазії, які з дійсністю мають стільки спільного, що й моя “любов до Томашівського”»⁷⁰⁹. О. Скоропис відверто написав В. Липинському, що його «запити» у листі є божевіллям, в яке він сам впадає і в яке всіх тягне, а також, що тих «запитів» не буде показано ні гетьманові, ані С. Шеметові, позаяк вони є такою образою, подиктовані такою ненавистю й злобою, що коли б їх побачив П. Скоропадський, це означало би унеможливлення його подальшого з ним порозуміння. Між іншими поясненнями і докорами, О. Скоропис-Йолтуховський відверто й, вочевидь, трохи роздратовано наголошував до В. Липинського: «Тому Ви, раз Ви вже самі заініціювали цю абсурдну (з погляду нашої ідеології) комбінацію, не маєте найменшого права перешкоджати проводити в життя те, що цей диктатор [П. Скоропадський – П. Г.-Н.] вважає потрібним перевести, бо цеж є і сенс, і єдина сила диктатури»⁷¹⁰.

Претензії до об’єктивності В. Липинського мали й інші провідні діячі Гетьманського Руху. Іще 3 березня 1930 р. також і Д. Дорошенко досить емоційно й відверто у листі нагадував В. Липинському: «Коли Ви в 1925 р. в Райхенау намовляли мене до відомих Вам рішень, то я вірив Вам як Богу, і мене не треба було довго намовляти, Ви це знаєте. Невже Ви думаєте,

709 - Скоропис-Йолтуховський О. «Братчики» при роботі // Ідея та дійсність (Збірка матеріалів та статей). – Львів, 1932. – С. 39.

710 - Там само. – С. 40.

що я так легко пішов би на це все, якби то не Ви мені казали, а хто другий! Я вірю Вам і досі. І в ім'я цієї віри я Вам кажу: Ви не смієте тепер міняти свого рішення, і я не смію. Ми не можемо соблазняти “малих сих”, і коли ми тоді зробили гріх, то будемо за це покутувати перед Богом. Але ми не сміємо сьогодні через Томашівського, Назарука, Залозецького руйнувати діло своїх рук.

Ви краще і глибше од мене розумієте, що особа, яка втілює певний символ, певну ідею, може бути далеко не схожою на ангела, але в ім'я ідеї ми мусимо її прийняти. Я не вірю в умисність залишення листа [про зречення влади гетьманом П. Скоропадським] на столі 14. грудня [1918 р.], але коли б переконався, що це була правда, все одно мусів би це пробачити і думати, що цього не було. І знов кажу: *alea jacta est* і повороту нема і не може бути»⁷¹¹.

9 квітня у садибу до Скоропадських на обід приїхав Д. Дорошенко й привіз листа від О. Шаповала. «Останній нажаханий, – записав того дня П. Скоропадський у щоденнику, – йому, вочевидь, Мятельський прочитав листа від Липинського, в якому останній вже відкрито виступає проти мене і звинувачує в тому, що я відмовився від ідеології і т. д. Дорошенко негайно Шаповалу напише і заспокоїть. Я просив Мірчука написати негайно у тому ж дусі Мятельському. Виступ Липинського проти мене завдасть жахливу шкоду нашому руху»⁷¹². 29 квітня, у день гетьманського перевороту у Києві 1918-го року, В. Липинський вперше не привітав з цією датою П. Скоропадського, що того дуже образило. Вітання не надіслав й В. Залозецький-Сас, який у цій сварці став на бік В. Липинського.

711 - В'ячеслав Липинський. Твори. Архів. Студії. – Т. 6. Архів. Листи Дмитра Дорошенка до В'ячеслава Липинського. – Філадельфія, 1973. – С. 109.

712 - Отт-Скоропадська О. Як наша родина ставилася до В'ячеслава Липинського // Липинський В. Студії. – Т. 1. В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – Київ; Філадельфія, 1994. – С. 242.

5 травня 1930 р. проф. Д. Дорошенко написав до В. Липинського ще одного довірочного листа з закликом припинити дискредитувати власну ж ідеологію, дотримуватися даних раніше обіцянок і не розсилати листи з безпідставними звинуваченнями та підбурюваннями до розколу Гетьманського Руху. Авторами та ініціаторами того заклику (первісну редакцію якого написано ще аж 17 квітня 1929 р.) була Варшавська група УСХД (гр. А. Монтрезор, Л. Сідлецький (Сава Крилач), С. Томашівський), тобто найближчі приятелі теоретика, й В. Липинський знав про це з пізнішої (у червні) особистої зустрічі з тим же Д. Дорошенком⁷¹³. Власне, підставою для написання такого листа Варшавська група УСХД висувала наступне:

«1) Розуміючи, що Вячеслав Липинський зломаний недугою, від певного часу перестав ясно зізнавати свої вчинки та ще піднявши полеміку і сварки так з так з членами організації, як і з особами сторонніми до неї спричинив несвідомо тяжку кризу Гетьманській Справі і що дискусія, переписка і всякі спроби переконати його в неслухності його діяній щораз то поглиблюють деструкцію нашої Організації, уважаємо, що звертатися до нього з письмом, у формі аргументованій, не тільки не принесе позитивного наслідку, а навпаки роз'ярить дальшу сварку і непритомну полеміку, рішуче пагубну для Державної Справи.

2) Думаємо, що такий тяжкий і героїчний виступ супроти В. Липинського може бути тільки в формі заклику до нього признати себе зламаним духово і залишити всяку публічну діяльність»⁷¹⁴.

Як наслідок, 5 травня на адресу В. Липинського було надіслано листа не лише від Д. Дорошенка, а й досить жорсткий й, вод-

713 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 93, 94.

714 - Там само, арк. 85-86.

ночас, майже принизливо-образливий колективний лист з Берліна, який за своїм змістом був більше схожий на ультиматум:

«Високочтимий Вячеславе Казимировичу! Настала для всіх нас найстрашніша хвилина, коли ми переконалися, що надлюдська праця над створенням істоти і теорії нашого ДІЛА надломила Вас і порушила рівновагу Ваших духових сил.

Вас – творця єдиної теорії Української Державности – поважила, на велику скорб нас усіх, тяжка недуга.

Ви, не зізнаючи цього, власними руками стали руйнувати велике Діло Вашого життя, для якого в жертву це життя принесли. Бачимо і зізнаємо це ми, виросші з Вашої науки.

Тепер Ви рішилися принести найбільш болючу жертву нашому Ділові, жертву, на яку здібні тільки великі люде: в листі до Ясновельможного Пана Гетьмана з дня 15. квітня Ви заявили, що “од всякого політичного життя усуваєтесь”, поки не видужаєте настільки, щоби зможти вернутися до політичної праці.

Цим Ви даєте фактичну змогу нашому Гетьманові довести розпочате Нами велике Діло до слушного кінця. Біля Нього ми присягаємо скупчитися, та, не ухиляючися ні від яких жертв, Йому в цій праці допомогти.

Нехай Великий Господь в Своїм Милосерді скорше відновить Ваше здоровля і тим самим дасть Вам можливість повернутись до активної політичної праці на велику користь нашому ДІЛОВІ.

Члени Ради Присяжних У.С.Х.Д: Ол. Скоропис Йолтуховський. С. Шемет. Монтрезор. Л. Сідлецький. Дійсні Члени У.С.Х.Д.: І. Лоський. Євг. Томашевський»⁷¹⁵.

715 - Розкол серед гетьманців. (Лист до редакції) // Діло. – 1930. – Ч. 216. – 30 вересня; Липинський В. Комунікат // Збірник Хліборобської України. – Т. 1. – Прага: Видання Брацтва Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців, 1931. – С. 14.

В. Липинський, звісно ж, побачив за цим листом тінь П. Скоропадського, позаяк почав вважати, що його конфлікт з групою Скоропадський–Шебет–Скоропис «тлів уже в самих зародках гетьманського руху»⁷¹⁶, й що саме гетьман сприйняв поширення чуток про його розумовий та душевний розлад (божевілля) за т. зв. «балканські» (або «орієнтальні») методи політичної боротьби. Тож В. Липинський запропонував П. Скоропадському, щоби він оприлюднив у «Бюлетені Гетьманської Управи» вищенаведеного листа з приміткою, що лист цей анулюється (тому, мовляв, що через невдалу стилізацію, він став джерелом непорозуміння і гетьманці побачили в ньому бажання зробити з В. Липинського божевільного, під цим претекстом усунути його і передати провід Гетьманським Рухом П. Скоропадському тощо).

Пропозицію таку очікувано було відхилено, проте з заувагою, що лист може бути надрукований, але тільки з приміткою, що він друкується на бажання самого В. Липинського, аби усім було відомо, що він від політичної діяльності відходить через тяжкий стан свого здоров'я. «Маючи на увазі цю мету – зазначалося у примітці, – бажаючи заспокоїти тяжко хворого, якому ми всі гетьманці так багато зобов'язані за його безцінну працю для добра нашого спільного діла, підписані під листом годяться на його опублікування»⁷¹⁷. У вказаній примітці також додавалося, що ця відповідь на листа В. Липинському зроблена востаннє й на далі будь-яка дискусія з цього приводу припиняється...

Власне, як трактували той конфлікт у самій Раді Присяжних у 1930-му році дозволяє зсередини дізнатися з думок чле-

716 - Збірник Хліборобської України. – Т. 1. – Прага: Видання Брацтва Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців, 1931. – С. 22.

717 - Розкол серед гетьманців. (Лист до редакції) // Діло. – 1930. – Ч. 216. – 30 вересня; Липинський В. Комунікат // Збірник Хліборобської України. – Т. 1. – Прага: Видання Брацтва Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців, 1931. – С. 15.

на її вузького кола М. Тимофіїва, які він виклав в одному зі своїх приватних листів. «По суті Гетьман єсть антипод Липинського в багатьох відношеннях. Він виявив себе насправді практичним діячем значного розміру, хоч і не геніальним. Він один з нас усіх мав чуття реальности, бажання і сміливість робить те, що вважав потрібним у відповідний час, те, що ні один з нас, не виключаючи Липинського, не мав. Ми надумались до гетьманства після того, як його самі активно, чи пасивно розвалили. Скоропадського привів до гетьманства вроджений Інстинкт, більш ніж будь-які теоретичні міркування, і цей самий інстинкт тримає його при українстві в той час, коли здається все пропало, все розвалене і коли логічного плану для зміни ситуації не видно.

Мені боляче, – писав М. Тимофіїв до С. М., – що Липинський свідомо, чи під впливом роздратування, змішує цей творчий інстинкт, котрий дається лише виборним людям раз на десятки, або сотки літ, без котрого нації і держави ніколи повстати не можуть, з політичним опортунізмом раціонального характеру.

Гетьман не був і не є ні політичним ідеологом, ні політичним авантюристом або спекулянтом. Він був і є активним діячем, що має здібність відчувати час і ще здібний зконцентрувати і зреалізувати стихійні, часом неусвідомлені, але органічні вимоги народних мас. Спробу зв'язати його діяльність і ініціативу Радю Присяжних, зроблену нами, вважаю одною з наших найбільших організаційних помилок. Вона убила потенціальну активність Гетьмана і разом з тим одірвала В[ячеслава] Л[ипинського] од теоретичної праці. Вона направила енергію обох на внутрішні тертя»⁷¹⁸.

718 - Коваль Б. Павло Скоропадський та Гетьманський Рух в еміграції // Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського 1873–1945. – Київ: Академпрес, 1993. – С. 163–164.

Чи не останню спробу згладити «тертя» у верхівці УСХД було здійснено Д. Дорошенком, який виїхав до В. Липинського у Баден, але повернувся 11 червня 1930 р. у Берлін без втішних новин. Остаточний розвив став неминучим і швидкоплинним.

Щодалі більше загострювалися взаємини В. Липинського і з самим П. Скоропадським, чий постійно зростаючий авторитет поволі вже переріс в еміграції рамки одного лиш символу української монархічної ідеї. До кінця 1920-х років український консервативно-монархічний рух, тісно пов'язуючись з особою П. Скоропадського, набув в українській суспільно-політичній думці усталеної назви – гетьманський. За своєю впливовістю постать П. Скоропадського стала рівнозначною постаті В. Липинського, котрий, за його словами, сам заклав у Статут такі обмеження, що зробили непомітним його головування у керованій ним Раді Присяжних.

Тож, аби повністю позбавити В. Липинського впливу на Гетьманський рух, П. Скоропадський у липні 1930 року скликав Перший З'їзд гетьманців.

Перший З'їзд гетьманців відбувався від 19 по 21 липня 1930 р. у Ваннзее (передмісті Берліна) за особистої присутності П. Скоропадського. Планувалося розпочати зібрання привітальними словами, повідомленнями з місць, інформацією від Гетьманської Управи (О. Скоропис-Йолтуховський) та виступом гетьманича Данила Скоропадського. Наступного дня (20 липня) учасники мали заслухати доповіді на теми: «Церковне питання» (Д. Дорошенко), «Аграрне питання в програмі гетьманців» (О. Скоропис-Йолтуховський), «Програма праці гетьманців на Західних Українських Землях» (І. Мірчук) та виступ з коррефератом І. Лоського. На 21 липня були намічені доповіді: «Міжнародне становище Гетьманського Руху» (Д. Дорошенко), «Праця УСХД на Радянській Україні» (С. Шемет) та «План дальшої праці Гетьманської Управи».

У З'їзді взяли участь: члени Ради Присяжних – О. Скоропис-Йолтуховський і С. Шемет; заступник голови Гетьманської Управи – Д. Дорошенко, І. Мірчук, гетьманич Д. Скоропадський, дійсний член УСХД і з уповноваження «Українського Стягу» – І. Лоський; від групи «Українського Стягу» у Львові – от. Т. Горникевич; за уповноваженням членів Ради Присяжних УСХД в Польщі – Л. Сідлецький; голова Союзу Українських Хліборобів в ЧСР – В. Мурашко; голова Групи гетьманців у Празі – О. Шаповал; від групи «Українського Стягу» в Берліні – М. Піонтковський; від Об'єднань військових гетьманців – ген. М. Омелянович-Павленко. З дорадчими голосами на З'їзді були присутніми: д-р Д. Олянчин, П. Пономаренко, І. Пономаренко, А. Кравченко, І. Буць, В. Кекало, Е. Яковенко, К. Кротків, М. Базилевський, П. Зось, М. Ярош, І. Корнієнко, Н. Росіневич, С. Кузьменко, П. Манченко, Н. Мельник, Б. Гомзин, Г. Монкевич і Р. Саварін.

Відкрив З'їзд 19 липня о 10 год. ранку від імені Гетьманської Управи О. Скоропис-Йолтуховський. По цьому з вітальним словом й побажанням успішної праці делегатам виступив П. Скоропадський. Після гетьмана С. Шемет зачитав привітання від однієї з Громад УСХД в Радянській Україні. Після заслухання молитви Ради Присяжних від о. Т. Горникевича, було обрано Президію З'їзду у складі: голова – О. Скоропис-Йолтуховський, заступник голови – ген. М. Омелянович-Павленко, секретарі – І. Лоський та Д. Олянчин.

Далі о. Т. Горникевич представив становище в Галичині, зазначив-

Теофіл Горникевич

ши, що найвпливовішою політичною партією в краї є УНДО, підтримуване священством, яке мало великий вплив на сільські маси. Причиною тому було те, що УНДО виступало в обороні Церкви, але разом з тим гаслами, розрахованими на притягнення лівих елементів, й відштовхує священство (найбільш заклик: «земля без викупу»). При цьому в Галичині не було відповідної української консервативної партії, а серед членства УНДО, водночас, перебувало багато гетьманців, зокрема містголова Союзу Хліборобів о. Щербанюк. Було також зауважено, що УНДО об'єднувало різні ідеологічно неоднорідні течії, а відтак всередині цієї організації можлива праця як республікаців, так і гетьманців.

«Радикали» ж вважалися гетьманцями галасливими демагогами, що хоч і обпераяються на заможних селян (70–80 моргів), насправді пропагують соціалізм. Крім того ця політична сила була ще й скомпромітована виділенням з її лав групи «Українські національні соціалісти» (Данилович, Твердохліб), що працювала за польські гроші. «Сільроб», що більше впливів мала на Волині, й повсюди ширила хаос з наказу Москви. Також було згадано також про: «УХО», Союз Українок, «Пласт» (львівський голова якого С. Левицький був прихильником гетьманської ідеї, позаяк прийняв катехизм Григолинського (правильно – Гроголинського), знання якого було обов'язковим для кожного новика-гетьманця), «Чорномори», УВО, «Просвіту», «Рідну Школу», «Народню торгівлю», Асекураційне товариство «Дністер», Земельний банк, Маслосоюз, Центросоюз, Ревізійний Союз (корисний для агітації й в якому був діяльний гетьманець Квасниця), «Сільського господаря», Спілку Українських Агрономів (яка мала намір прилучитися до Союзу Хліборобів), «Поступ» (підкреслено, що редактор цього видання єпископ Хомишин став на боці Томашівського у протистоянні з Липинським) та ін.

На загал о. Т. Горникевич висногував щодо політично-ідеологічного становища в Галичині: «Селянські маси полівіли. Інтелігенція поправіла. Погляд, що народ – це є виключно селяне, поволі змінюється на погляд, що народ це не тільки одне селяне. Ми не виховували маси, тільки деморалізували вічними вічачами, виборами, демагогією. Краще стояла справа на Лемківщині, де працювали москвофіли, гірше на Поділлі й Косовщині, де панували впливи радикалів (Трильовського, Олесницького). Серед інтелігенції зворот до Церкви. Чисто релігійні організації серед студентства. Донцов теж проповідує пошану авторитету, організує молодь, яка по суті є гетьманська, але питання державної форми залишає відкритим.

Для нас важна справа організації духовенства, яка є все ж вихована в монархічному дусі. До монархічної організації священства прилучилося б все духовенство»⁷¹⁹.

Доповідач також зауважив, що «на добрій дорозі» стоїть Український Союз Хліборобів, ініціативна група якого склалася з великих власників, які мають притягти до себе дрібніших, а спортова організація «Сокіл» є консервативною, хоч і нелегальною, й провадить нею гетьманець Степан Гадучок. Він також повідомив, що молодечі осередки «Лугу» (статут якого був затверджений польською владою) на чолі з отаманом Дашкевичем виступили проти партійних лівих впливів. На запитання ж О. Скорописа-Йолтуховського: «чи є серед “ЛУГІВ” гетьманськи відділи, про які Д-р Назарук писав, що вони носять чорні сорочки?» й чи має організація о. Т. Горникевича впливи на «Луги», «Сокіл» і студентство, а також чи не ведуть Василяни угодівську лінію з поляками, той відповів, що з «Лугами» контактів не має, позаяк в них переважають радикальні впливи. Тож підпорядковані Т. Горникевичу організовані гетьман-

719 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 26–26 зв.

ці більше уваги звертали на «Сокіл», «Пласт» і «Львівських скаутів» (останніми на той час провадив симпатик гетьманців Новиков). Студенти ж, що до війни були політично активні, на той час стали здебільшого пасивними через їхнє складне матеріальне становище. Він також доповів, що у Львові успішно розвивається католицька студентська організація «Обнова», яку попирає ректор Духовної академії о. Й. Сліпий. Утім, на той час Василяни вимагали, аби митрополит підтримував їхній чин й, «воюючи» з ним, відкликали своїх людей з Академії, чим вносять свій сепаратизм у церковне життя⁷²⁰.

Павло Скоропадський

Зі свого боку П. Скоропадського зацікавило, яким чином у Польщі було допущено видання «Катехизису» Ґреголинського й чи стоїть він на становищі гетьманської соборницької ідеї⁷²¹. Особа Д. Ґреголинського цікавила й О. Шаповала. Гетьман також запитував чи не слід було б вести зносини з польськими осередками не з Берліну, С. Шемет – про впливи УНР в Галичині й на Волині, а І. Лоський – про взаємини львівського «Стягу» зі студентським гуртком у Познані, очолюваного стягівцем. На це Т. Горникевич повідомляв стисло і тезово: «Польська влада дуже чутлива до німецької небезпеки, й тому – до всього, що йде з Берліну. Гетьманську роботу вва-

720 - Там само, арк. 26 зв.-27.

721 - Професор Дмитро Ґреголинський (1880–1944) – український педагог і журналіст, прихильник Гетьманського Руху. Видавець і редактор тижневика «Український голос» у Перемишлі (1919–1929), який був першою українською газетою на окупованих Польщею західноукраїнських землях. До 1929 р. тижневик «Український голос» пропагував ідеї гетьманського напрямку, але восени 1929 р. (за спогадами С. Ленкавського) видання було Д. Ґреголинським перепродане ОУН (трансакцію здійснював Є. Зиблікевич). Новим редактором тижневика став З. Пеленський. У 1932 р. тижневик було закрито польською владою за пропаганду українського націоналізму.

жає направленою за Збруч. “Бюлетеня” й гетьманців не переслідує. Берлінському Центрові ліпше було б кореспондувати через якийсь нейтральний пункт.

“УНР” в Галичині не популярна. Про Волинь не маю відомостей. Псіхольогія волиняків для нас галичан взагалі незрозуміла.

Познанський гурток листуватиметься за посередництвом нашої організації, бо його голова є організованим членом нашої організації. Проф. Григолинський⁷²² є вибуховий матеріал, ставимось до нього з недовірям. Він проте – наш симпатик»⁷²³.

Наступний доповідач, голова Союзу Українських Хліборобів в Чехо-Словаччині В. Мурашко повідомив учасникам З'їзду, що «на Підкарпатській Русі до 80% інтелігенції ще заховали старе своє мадьярофільство, яке вона ховає під більш легальним москвофільством»⁷²⁴. Було також зауважено, що серед закарпатських парламентарів четверо було москвофілами і лише один – українофілом, а національний український напрям серед інтелігенції у Закарпатті заступлено слабо (кількома одиницями, серед яких найдіяльнішими були брати Брацлавки та А. Волошин) з центрами українського руху у «Просвіті» та «Народному Домі», в Празі ж тоді існували дві студентські закарпатські організації (одна москвофільського спрямуван-

Василь Мурашко

722 - Правильно: Гріголинський – П. Г-Н.

723 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 27–27 зв.

724 - Там само, арк. 27 зв.

ня, інша – проукраїнського, чисельністю по 125 осіб кожна). «Гетьманська ідеологія на Підкарпатті поширена слабо, має симпатиків серед галичан-[емігрантів], – констатував В. Мурашко. – Давнішим ворогом, а тепер прихильником є п. Бирчак, який поширює гетьманську ідею серед місцевого “Пласту”»⁷²⁵.

Доповідач також розповів присутнім про очолювану ним гетьманську організацію – Союз Українських Хліборобів в Чехо-Словаччині, який 1925 року приєднався до організованого Гетьманського Руху. Станом на липень 1930 р. СУХ в ЧСР налічував 64 особи, що були розсіяні по Чехо-Словацькій Республіці та інших державах. Найбільші його групи були у Подєбрадах, Празі та в Підкарпатті (Закарпатті). Крім того член Союзу п. Радзієвський організовував «Сільсько-го господаря» у Чернівцях (тоді – Румунія), а п. Рейтер вже створив був гетьманську організацію у Харбіні у Манчжурії (Північно-Східний Китай).

По цьому виступив ген. М. Омелянович-Павленко, який висловив думку про поділ української еміграції на два табори: «УНР» і «Соборників». Гетьманці (як і націоналісти), відповідно, належали до соборницького табору. Він також прозвітував, що все ще не вдалося здобути фінансову підтримку в Америці для проекту заснування військово-наукового центру з фахових старшин соборницького табору. На голову такого центру було намічено члена Проводу Українських Націоналістів ген. М. Капустянського, що на той час мешкав у Парижі (тоді у Франції перебувало до 6 тис. колишніх вояків Армії УНР, більшість з яких були «соборниками»), а у той час між націоналістами і гетьманцями намітилося зближення. Водночас М. Омелянович-Павленко зазначив, що серед укра-

725 - Там само.

їнської частини військовиків в колишній армії ген. П. Врангеля був великий відсоток прихильників гетьманської ідеї. Натомість В. Мурашко зауважив, що гетьманцям не варто брати участь в угрупованнях, де сваряться націоналісти з унерівцями, а Д. Дорошенко повідомив про оживлення зацікавленості військовою наукою серед українських вояків-емігрантів (як приклад, навів листа від полк. Н. Блаватного з Аргентини⁷²⁶). По цьому, на пропозицію П. Скоропадського, обговорення військової проблематики було перенесено на пізніше.

Тему консервативних осередків у Чехо-Словаччині продовжив від Групи гетьманців у Празі О. Шаповал. Він повідомив, що «Група» зорганізувалася за принципом запряження з числа української емігрантської інтелігенції, а її внутрішньою метою є вироблення кадрів кваліфікованих робітників для громадсько-політичної праці, проте значних успіхів на тоді досягти ще не вдалося. Було також зазначено, що Група гетьманців працює у тісному контакті з Союзом Українських Хліборобів у ЧСР і з Українським Стягом. При цьому «Група» здобула певні позиції в Українському високому пе-

Михайло
Омельянович-Павленко

Олександр Шаповал

726 - Про Никифора Блаватного дивіться тут: Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. – К.: Крок, 2019. – С. 260–267.

дагогічному інституті ім. М. Драгоманова у Празі, набула окремих впливів серед малоросів-емігрантів (зокрема, на ген. Ходоровича, Магаревського та ін.), приймала участь в роботі Українського союзу журналістів і письменників, у виданні інформаційного органу чеською мовою й була ініціаторкою заснування у Празі Товариства Св. Володимира.

Ігор Лоський

Професор І. Лоський розповів про Український Стяг, який було закладено у чеських Подебрадах, а потім й філії в Брині та Празі. На 1930-й рік члени Стягу розпорошилися на малі групи (у Берліні – 3 члени, у Подебрадах – 3 чл., у Братиславі – 3 чл., у Празі – 2 чл.), що шкідливо позначилося на діяльності Організації. На той час члени Українського Стягу переймалися збиранням коштів на придбання хутора у Підкарпатті, де мав би оселитися голова Гетьманської Управи Й. Мельник, а також працювали над заснуванням свого

осередку у Львові. Очільник групи Українського Стягу в Берліні М. Піонтковський уточнив, що у столиці Німеччини осередок налічував 5 членів, але після зміни місця мешкання двох з них, на той час група складалася з трьох осіб, а її діяльність обмежувалася регулярним збиранням внесків, частина яких передавалася у фонд Гетьманської Управи⁷²⁷.

О. Скоропис-Йолтуховський додав, що окрім представлених на З'їзді організацій, Гетьманський Рух охоплював ще й американську і канадійську Січи, данцигську Січ і новостворені групи у Познані, Ярославі та Харбіні. Крім того, в Берліні також існував

727 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 28–28 зв.

Гетьманський Клуб, який виконував освітньо-виховну роль для оживлення консервативної думки й для представлення гетьманської ідеї в столиці Німеччини. Діяв від 1926 р. у Берліні й Український Науковий Інститут, що на зовні не виявляв себе як гетьманську установу⁷²⁸.

Після цього З'їзд перейшов до розгляду організаційних питань, наріжною темою яких, безумовно, мали стати: *причини усунення Н. Кочубея з посади голови Гетьманської Управи та розкол серед провідних діячів Гетьманського Руху, зокрема затяжне прилюднене зіткнення й розходження з В. Липинським*. Для висвітлення суті протиріч і демісії з провідництва Гетьманською Управою Н. Кочубея, слово взяв О. Скоропис-Йолтуховський, який звинуватив того у нехтуванні обов'язками, бездіяльності та нездатності до кермування Гетьманським Рухом на чолі його виконавчого органу. Наприкінці своєї промови, що супроводжувалася цитуванням його листів до В. Липинського і Н. Кочубея, О. Скоропис-Йолтуховський вказав, що Гетьманська Управа під головуванням Н. Кочубея залишила по собі порожню касу, борг в 1 тис. німецьких марок, не налагоджений регулярний випуск «Бюлетеня», так і

Олександр Скоропис-
Йолтуховський

728 - Від 1926 до 1931 р. директором Інституту був Д. Дорошенко, куратором ген. В. Гренер (його заступником – О. Скоропис-Йолтуховський). Інститут був субсидійований товариством «Verein zur Förderung der ukrainischen Kultur und Wissenschaft». В Інституті працювали також В. Липинський, В. Коростовець, О. Скоропис-Йолтуховський, В. Залозецький-Сас, Васмерг, І. Мірчук та ін. Через економічну кризу 1929–1931 рр. Інститут перейшов на бюджет Міністерства освіти і став німецькою державною установою, хоча й не втратив свого українського характеру. Директором Інституту став І. Мірчук, кураторами були: до 1934 р. – В. Гренер, від 1934 р. – А. Пальме, від 1944 р. – Герулліс; членами і постійними науковими працівниками Інституту були: Г. Шрайбер, З. Кузеля, (етнографія і краєзнавство), Б. Крупницький (історія), Р. Димінський (економіка), деякий час історик М. Антонович та інші. Інститут надавав стипендії молодшим українським науковцям і студентам, які навчалися у високих школах у Німеччині й утримував студентський дім у Берліні. Після окупації Берліна радянцями у 1945 р. установа припинила своє існування, а наукова бібліотека загинула.

не втілений в життя майже два роки тому проєкт запровадження «Анкет» й жодних фінансових чи будь-яких інших зв'язків⁷²⁹.

Павло Скоропадський

Зрештою справа дійшла й до вияснення *т. зв. «персональної справи Липинського»*. Цілком очевидним було те, що усі присутні, перш за все, очікували почути думки з цього приводу саме від П. Скоропадського. Свою промову гетьман розпочав з урочистої заяви про свою вдячність В. Липинському за десятирічну працю для Гетьманського Руху, з висловом поваги до нього і з того, що вибачає за усі його різкості. Далі ж П. Скоропадський продовжив: «Тепер Липинський своїми нервами не володіє. Треба віднести до спра-

ви з ділового боку. Я, Рада Присяжних і проф. Дорошенко зробили всі заходи, щоби конфлікт з Липинським не вийшов за коло Ради Присяжних, але Липинський виніс ці порозуміння назверх. Тому пропоную Вам ознайомитись зо всіма деталями, щоб ви виїхали звідси з повним знанням всієї справи і всіх обставин»⁷³⁰. Після цих слів гетьман залишив засідання З'їзду...

Доведення до відома делегатів деталей розходження гетьмана з теоретиком гетьманської ідеї було знов покладено на О. Скорописа-Йолтуховського. Той одразу ж заявив, що якби голова Ради Присяжних В. Липинський був здоровий, то не виникло б ніякого конфлікту, а невідповідний посаді голови Гетьманської Управи Н. Кочубей своєчасно був би з неї усунутий. Іще в липні 1929 р. (тобто за рік до цього з'їзду), як вихід зі становища, Н. Кочубей запропонував передати В. Липин-

729 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 29 зв.

730 - Там само.

ському диктаторську владу над усім Гетьманським Рухом. На цю пропозицію він, О. Скоропис, пристав, аби дати можливість В. Липинському переконатися у нездібності Н. Кочубея. П. Скоропадський же вагався у доцільності передавати такі повноваження В. Липинському, а відтак для вияснення цього питання було влаштовану їхню особисту зустріч у Бадегу, де гетьман все ж запропонував йому перебрати на себе ведення справ і виконавчого центру Гетьманського Руху (Гетьманської Управи), який мав би для зручності бути перенесений до цієї ж місцини. Проте В. Липинський, з огляду на свою хворобу, відмовився від цієї посади і, за словами О. Скорописа-Йолтуховського, передав П. Скоропадському обов'язки голови Гетьманської Управи в Раді Присяжних УСХД, про що й було зазначено у листі В. Липинського до Ради Присяжних від 29 лютого 1929 р. Тож у зв'язку з цим й Н. Кочубей вийшов зі складу Управи. Обов'язки ж голови Гетьманської Управи П. Скоропадський, по згоді з Радою Присяжних, розподілив поміж заступниками голови.

Саме після цього, мовляв, й розпочалися непорозуміння: В. Липинський вимагав передачі галицьких справ д-ру В. Залозецькому; висував неприйнятні умови в справі д-ра О. Назарука тощо. При цьому, зауважував О. Скоропис-Йолтуховський, ставилися усі ці вимоги в ультимативній формі, вимагаючи таким чином від П. Скоропадського підпорядкування його, В. Липинського, наказам після того, як сам же переклав на гетьмана обов'язки голови Ради Присяжних й усю відпові-

Олександр
Скоропис-Йолтуховський

дальність за провід виконавчим центром (Гетьманською Управою).

О. Скоропис також заявив, що усі ці справи було викладено у листі Ради Присяжних до В. Липинського від 8 квітня 1930 р., який так і не було відіслано, а натомість до нього від Ради Присяжних було спрямовано короткого листа, датованого 5 травня 1930 р. Після зачитання обох вказаних листів присутнім, О. Скоропис-Йолтуховський заявив, що на останнього з них В. Липинський відповів грубістю (при цьому було зачитано виїмки з цього та інших його листів з лайкою та іншими недопустими за формою і змістом висловами на адресу Ради Присяжних й особисто до П. Скоропадського). Тож, констатував О. Скоропис-Йолтуховський, єдиною причиною непочитального поводження В. Липинського є його хворі нерви⁷³¹.

На завершення доповідач подав З'їздові проекти резолюцій, що були вироблені і запропоновані Гетьманською Управою, а саме:

Ч. 1. В справі керування Гетьманським Центром; зложення ясновельможним паном гетьманом з себе відповідальности на колегію заступників голови Гетьманської Управи;

Ч. 2. Питання розуміння монархічного принципу в умовах праці на еміграції;

Ч. 3. В справі Липинського.

За цим, на пропозицію проф. І. Мірчука, о 19.00 вечора засідання було перервано до 10.00 ранку наступного дня.

Ранкове (20 липня) засідання З'їзду відкрив заступник його голови ген. М. Омелянович-Павленко, після чого слово знову взяв О. Скоропис-Йолтуховський. Тепер він ознайомив делегатів вже зі справою відмови В. Липинського від почесного головування в Гетьманському Клубі в Берліні. Мотивом до такої

731 - Там само, арк. 29 зв.-30.

відмови нібито була образа на лист до нього від О. Скоропис-Йолтуховського. Відмовився В. Липинський й від пропозиції забрати назад своє зречення на пропозицію скласти тоді з себе обов'язки голови в Клубі.

Після цього О. Скоропис-Йолтуховський доповів присутнім, що Гетьманська Управа склала звернення на ім'я американського сенатора Р. Копеленда (Royal Samuel Copeland). Справа полягала у тому, що у грудні 1929 р. сенатор Конгресу США, гомеопатичний лікар-академік і політик від Демократичної Партії Р. Копеленд вніс пропозицію про призначення дипломатичного представника США при уряді УНР⁷³². Гетьманці ж своїм колективним листом прагли донести до його відома, щоби українська державна справа не була представлена перед американським політикумом як справа виключно уенерівська. В Європі під таким листом було зібрано 503 підписи, в Канаді – 469 підписи (відомостей на зібрані підписи у США на той момент керівництво ще не мало).

Резюмуючи ж загальне становище Гетьманської Управи, О. Скоропис-Йолтуховський звернув увагу з'їзду на те, що тогочасний її місячний бюджет становив усього близько 200 марок і що необхідно для управлінських потреб оподаткувати усіх гетьманців.

У дискусійній частині мова, звісно ж, знову зайшла про «справу Липинського». Так, Т. Горникевич прагнув ширших пояснень щодо Бадегських домовленостей й зауважив, що В. Липинський якраз й наголошує на їхньому недотриманні П. Скоропадським саме щодо

Теофіл Горникевич

732 - Діло. – 1929. – 25 грудня.

призначень до Гетьманської Управи намічених на ній людей, зокрема М. Савур-Ципріяновича (також виникло й питання, що то за особа). Відповідаючи, О. Скоропис-Йолтуховський зазначив, що вони не були зафіксовані у письмовій формі саме через їхню ж простоту, тобто – передачу усієї відповідальності на П. Скоропадського. Що ж до особи М. Савур-Ципріяновича, то його було охарактеризовано як людину порядну, але слабовольну. Стосовно ж В. Липинського, то О. Скоропис-Йолтуховський додав, що той кидав обвинувачення усім, хто тільки мав з ним діло останніми роками. Попікся, мовляв, на цих стосунках не лише П. Скоропадський, а й Д. Дорошенко, що був узявся бути між ними посередником. Йшлося, зокрема, про те, що при особистому побаченні з Д. Дорошенком В. Липинський обіцяв під умовою надрукування листа Ради Присяжних зупинити ворожі випадки супроти Гетьманської Управи і гетьмана, а насправді зрікається цього договору, оперуючи тим, що його балачки з Д. Дорошенком мали приватний, а не зобов'язуючий характер.

Сам же *Д. Дорошенко*, переказуючи свої враження з останнього побуту у Бадеґу, заявив, що знаходить В. Липинського розумово здоровою людиною, але роздратованою та ображеною на всі і вся. «Дійсно при розмові Липинський дав згоду відійти зовсім від [Гетьманського] руху й припинити зовнішні виступи в разі надрукування листа [Ради] Присяжних, але на просьбу тепер на письмі це ствердити відповів, що то була приватна розмова», – прокоментував Д. Дорошенко⁷³³.

Вдався до деяких пояснень й *С. Шемет*, згадуючи про невідправлений до В. Липинського 8 квітня 1930 р. лист від Ради Присяжних. Причиною тому була пропозиція з Варшави щодо редакційно коротшого листа (від 5 травня 1930 р.), позаяк пер-

733 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 31–31 зв.

ша редакція могла викликати безцільну полеміку, тоді як в інтересах справи необхідно було спробувати в останнє довести В. Липинському його дійсне становище.

Зі свого боку *О. Шаповал* додав, що периферія вже усвідомила собі становище В. Липинського, навіть не маючи усього того докладного ознайомлення, яке було надано вже на цьому З'їзді. Зачитавши лист невідомого гетьманця про те, що В. Липинський дав теоретичний символ віри, одначе на ділі не міг цієї

Сергій Шемет

ідеальності виявити, *О. Шаповал* завершив свій виступ словами: «Мусимо сконстатувати, що Липинський не може бути практичним діячем. Чи це не є перший іспит того, що те, що ми створили є непорушне й ніхто його не сміє руйнувати. Ми мусимо тут виявити нашу вірність своїм проводирям і Ясно-вельможному пану Гетьману і Родові Скоропадських»⁷³⁴.

В унісон попередникові *І. Мірчук* висловив думку, що коли передається кому відповідальність, то той й має відповідати за справу. Ба більше, він доволі цинічно заявив про свого колегу: «Цього не хоче признати Липинський, бо він льогічно вже не може думати. Тільки в здоровім тілі здоровий дух. Тяжка хвороба Липинського підірвала його дух, через що ним опанував песимізм і розчарування»⁷³⁵. Промовець заключав, що сам В. Липинський, як творець, навіть хоч би закиди його були цілком виправдані, не має права руйнувати те, що було ним же зроблено, не має права навіть відходити від справи, а мусить залишатися й далі працювати, а не нищити.

734 - Там само, арк. 31 зв.

735 - Там само.

Василь Мурашко

Ще більш категоричним був виступ В. Мурашка, який заявив, що коли він їхав до Берліна, то нічого не знав про цю справу, але тепер В. Липинський для нього та його організації вмер. Разом з тим, з огляду на авторитет В. Липинського не тільки серед симпатиків, а й серед ворогів, промовець звернувся до Гетьманської Управи з проханням про заховання цієї справи. Він також зізнався, що уявляв собі Гетьманський Рух в іншому масштабі, а не на рівні звітів про організації в два-три чоловіка, які справляють несерйозне враження. Відтак В. Мурашко наголосив, що якщо «Листи до братів хліборобів» створили легенду, необхідно надати їй реальний зміст.

Зрештою О. Скоропис-Йолтуховський припинив дискусію, яка чим далі переростала у позаочне цькування ідеолога Гетьманського Руху самими ж гетьманцями, запевненням, що учасників З'їзду покликали на нього не для того, аби організувати боротьбу проти В. Липинського, а з тим, щоби їх з піднятою ним самим проти Гетьманської Управи боротьбою ознайомити. Тож єдиним засобом виправити шкоду, на думку оратора, було налагодити працю й тоді В. Липинський змушений був би визнати, що він не правий.

Тож делегати перейшли до прийняття запропонованих раніше резолюцій. Резолюцію Ч. 3 «В справі Липинського», після обговорення редакційних правок, було прийнято одностайно. Прийнято було й пропозицію О. Шаповала про її надіслання до В. Липинського разом з листом від імені З'їзду⁷³⁶. У

736 - Там само, арк. 32.

Резолюції, зокрема, зазначалося: «З'їзд, вислухавши доклад Гетьманської Управи й ознайомившись з документами й листуванням, що торкається ряда непорозумінь, які за останній час в великім числі, майже безперервно з різних причин виникали між нині неурядуючим через свою хворобу Головою Ради Присяжних УСХД В. К. Липинським з одного боку і Радою Присяжних, Гетьманською Управою й поодинокими гетьманцями з другого боку, констатує, що ні ідеологічних ні програмових причин для згаданих непорозумінь не існує, що єдиним джерелом всіх непорозумінь є фізична недуга В. К. Липинського, яка й унеможливила для керуючих органів нашого руху співпрацю з В. К. Липинським по питаннях біжучої реальної політики, що реальна політична праця передусім вимагає здоров'я, а обмежити свою компетенцію виключно справами теоретичного й ідеологічного характеру В. К. Липинський на пропозицію Ясновельможного Пана Гетьмана не згодився.

З'їзд свідчить свою пошану й вдячність В. К. Липинському за великі заслуги перед Гетьманським рухом. Констатує, що рух Гетьманський розвиватиметься й далі на основах і ідейних підвалинах, створених В. К. Липинським, висловлює гаряче побажання як найскоршого видуження ідейному основоположникові Гетьманського руху В. К. Липинському»⁷³⁷. У листі ж до нього: щоб сам В. Липинський звернув увагу на повчання, аби він «не піддавався нашептам як злої хвороби, так і злих людей», позаяк, «мовляв, не виявив належної покорі перед Ясновельможним Паном Гетьманом той, хто сам авторитет Гетьмана обороняв» та на прізвища підписантів: М. Омелянович-Павленко (старший), о. Т. Горникевич, С. Шемет, І. Лоський, Ол. Скоропис-Йол-

737 - Там само, арк. 44.

туховський, І. Мірчук, О. Шаповал, Д. Оляничин, М. Піонтковський, В. Мурашко⁷³⁸.

Затверджено зібранням було також і 4-ту Резолюцію «В справі різного розуміння “Бадеґських Умов”», яку додатково запропонував до ухвали проф. І. Мірчук. «Без огляду на зміст і форму Бадеґських розмов З’їзд вважає, що основою для оцінки непорозуміння між Ясновельможним Паном Гетьманом і Вячеславом Казимировичем Липинським є виключно заява цього останнього в листі з дня 18.12.1929 року, якої самотнім і остаточним висновком є повна свобода рухів для того, хто несе повну відповідальність»⁷³⁹.

Одностайсно було прийнято й 1-шу і 2-гу резолюції. Резолюція Ч. 1 «В справі керування Гетьманським Центром» ухвалювала «зложення Ясновельможним паном Гетьманом з себе відповідальности на колегію заступників Голови Гетьманської Управи», про обставини чого йшлося вище.

Резолюцією ж Ч. 2 («По питанню розуміння монархічного принципу в умовах праці на еміграції») З’їзд затверджував, «що для членів Гетьманських Організацій Гетьманський Рід Скоропадських в Особі Ясновельможного Пана Гетьмана Павла персоніфікує вже тут на еміграції Ідею Суверенної Української Державности й тим самим Ясновельможному Панові Гетьманові з боку всіх організованих Гетьманців прислуговує той послух і пошана, який належатиме Тому законному Представникові Українського Гетьманського Роду, якому з поміччю Божою й спираючись на вірних йому Гетьманців вдасться відновити на всіх Землях Українських Незалежну Українську Державу, констатує, що приведений вище принцип вже не раз був стверджений і заманіфестований в діяльності Гетьманських Організацій на

738 - Збірник Хліборобської України. – Т. 1. – Прага: Видання Брацтва Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців, 1931. – С. 30.

739 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 43.

еміграції»⁷⁴⁰. У Резолюції також згадувалося, що з ініціативи В. Липинського гетьманці, що не належали до жодної організації, складали особисто присягу на вірність гетьманові, а низка гетьманських організацій включили присягу до тексту своїх статутів. Наводилася й виїмка з проєкту «Анкети», складеної В. Липинським, а саме: «Гетьманець є той, хто право на Стіл Гетьманський визнає за Гетьманським Родом Скоропадських і хто дає з себе приклад вірності Гетьманові»⁷⁴¹.

Йшлося у Резолюції (Ч. 2) й про «Наказ Гетьманської Управи на еміграції», скріплений головою Ради Присяжних УСХД В. Липинським, де говорилося про те, що Гетьманський Рух спирається на три основи, однією з яких є гетьман (його рід), що персоніфікує собою єдність ідеї та організації. Цитовано у документі й доповідь самого В. Липинського, як голови Ради Присяжних, від 8 березня 1927 р., зокрема його слова про те, що «праця наша спиралася досі й може спиратися в будуччині на трьох тільки основах – Ідея, Організація і Гетьман та Рід Гетьманський, як сталий і незмінний символ нашої Ідеї й Організації»⁷⁴². Тож з огляду на вищевказане, зазначалося в Резолюції, й ознайомившись після інформаційного звіту Гетьманської Управи з низкою випадків, коли організовані гетьманці не виявляли покори перед авторитетом ясновельможного пана гетьмана і своїм поведженням «дали доказ непослуху Тому, хто для нас Гетьманців вже й тепер на еміграції персоніфікує Собою Ідею Української Гетьманської Держави, З'їзд осуджує таке поступовання з боку тих, що мали подавати приклад всім гетьманцям у виконанні прийнятих на себе зобов'язань»⁷⁴³.

740 - Там само, арк. 46.

741 - Там само.

742 - Там само.

743 - Там само.

Делегати вирішили перші дві резолюції (Ч. 1 і Ч. 2) опублікувати, а інші дві (Ч. 3 і Ч. 4) довести до відома гетьманських організацій⁷⁴⁴.

Олександр
Скоропис-Йолтуховський

Проте тему «липинськиади» на З'їзді все ще не було завершено. На останок О. Скоропис-Йолтуховський доповів присутнім про вихід Н. Кочубея за власним бажанням з Ради Присяжних і зачитав листа В. Липинського до Н. Кочубея від 2 січня 1930 р., в якому перший заявляє про розрив персональних взаємин з членами Гетьманської Управи. З'їздові також було повідомлено про обставини виходу д-ра В. Залозецького з числа організованих гетьманців.

Повідомивши присутніх про план реорганізації на основі Меморандуму В. Липинського (початку 1927 р.) та про проєкт «Уніфікації» Н. Кочубея, О. Скоропис-Йолтуховський оцінив останній як схематичний, канцелярський і нежиттєвий. Доповідаючи ж про проєкт інж. Грабини в справі реорганізації Гетьманського Руху в еміграції від 23 травня 1930 р., було підкреслено, що необхідність упорядкування гетьманських організацій вже є назрілою й усіма усвідомленою. Організації ці мусять бути побудовані на двох основах, – ідеалістичній і матеріалістичній (класократичній), – зауважив О. Скоропис-Йолтуховський, додаючи, що особливо на українських землях потрібно будувати класократичні організації.

744 - Там само, арк. 32.

Зі свого боку *В. Мурашко* вказав на ненормальність подроблення гетьманців на низку організацій у Чехо-Словаччині, серед яких розвивається антагонізм, зауважуючи, що свого часу він не раз, але безуспішно, звертав увагу гр. А. Монтрезора на ненормальність такого становища в ЧСР. Погляд про ненормальність тогочасного організаційного життя гетьманців і потребу його упорядкування підтримав і ген. М. Омелянович-Павленко⁷⁴⁵.

Василь Мурашко

Своєю чергою *І. Лоський* зачитав делегатам З'їзду листа від голови Українського Стягу Й. Мельника з підтримкою негайної реорганізації Гетьманського Руху на засадах уніфікації. Автор зазначав, що здійснити її слід у такому напрямі, аби усі гетьманські організації являли з себе щось єдино ціле, міцно об'єднане й суворо координоване з одного Центру (зі щонайменшою кількістю усіляких голів, філій і різних відтінків, як за формою, так і за змістом). Зокрема виносилося питання: чи не краще було б, щоби існувала скрізь одна гетьманська організація, котра б включала до свого складу і хліборобів, і інтелігенцію, і промисловців тощо з однаковими програмами, цілями і завданням, а може й з єдиною назвою.

З огляду на вищевисловлене, *О. Скоропис-Йолтуховський* пояснив, що уніфікація має відбуватися органічно, шляхом поступового об'єднання на місцях. «Першим кроком у цьому напрямку є заснування в Празі Т[оварист]ва Св. Володимира, яке має відіграти роль об'єднуючого осередку, – розтлумачував

745 - Там само, арк. 32-32 зв.

Олександр Шаповал

він. – Підкреслює ненормальність існування на Укр[аїнській] території орденської організації “Укр[аїнського] Стягу”. В організації на Укр[аїнській] території, навіть в назві мусить відбиватись наша класократична ідеологія. Щодо Радянської України, то там організації й далі будуть повставати самосівом, без зарані виробленого пляну, з огляду на умові»⁷⁴⁶.

З огляду на вищесказане, О. Шаповал констатував, що на місцях усіма вже було усвідомлено потребу в уніфікації гетьманських організацій та осередків.

Сам він вважав за необхідне створення повсюдно місцевих Союзів Гетьманців-Державників під контролем місцевих Рад Присяжних, які складалися б з членів запряжених гетьманських організацій і які обирали би свій місцевий виконавчий орган, а голови цих місцевих Рад Присяжних входили б до Верховної Ради Присяжних. Така думка зацікавила П. Скоропадського, який запропонував О. Шаповалу подати свій проєкт письмово на його розгляд.

Водночас Т. Горникевич доповів, що справа уніфікації вже обмірковувалася у львівському Українському Стязі й, відтак, висновував про життєву вимогу двох типів гетьманських організацій – вузької й ширшої. Так він зазначав, що Український Стяг є носієм ідеї, але є потреба в утворенні класових організацій. Координація ж усіх місцевих організацій, розповів Т. Горникевич, намічалася тим способом, що запряжені Українському Стягові групи та осередки входили б до складу Управ класових організацій, а усі вони, своєю чергою, творили би

746 - Там само, арк. 33.

місцеву Раду, яка підпорядковувалася б через Варшаву Гетьманському Центрові у Берліні. Що ж до зміни назви Українського Стягу на класово-державницьку, то Т. Горникевич зауважував, що в такому разі існує небезпека звернення на це непотрібної уваги з боку польської адміністрації. Стосовно ж певної млявості у розв'язанні організаційних питань в Галичині, то в цьому плані він звів проволочку на стан хвороби п. Гладиловича. Менше з тим, *В. Мурашко* у своїй рефлексії підкреслив на необхідності негайного здійснення реорганізації, вважаючи за доцільне злиття місцевих гетьманських клубів з класовими секціями.

Зі свого боку *П. Скоропадський*, в контексті становища Гетьманського Руху в Речі Посполитій Польській, зазначив, що його не задовольняє одержаний від графа А. Монтрезора лист в організаційних справах. Гетьман також сказав, що він нічого не має проти автономії для організації на польських теренах, але Гетьманський Рух у Польщі мусить бути підпорядковим Гетьманському Центрові й відтак між ними має бути встановлений, як необхідність, постійний сталий зв'язок і налагоджено інтенсивне інформування. На завершення ж цього дня З'їзду, засідання якого закінчилося о 18-й годині, *О. Скоропис-Йолтуховський* підсумував однодушність його делегатів щодо потреби і напрямку реорганізації Руху й від імені Гетьманської

Теофіл Горникевич

Павло Скоропадський

Управи запропонував прийняти відповідну резолюцію в організаційній справі⁷⁴⁷.

Обговорення організаційних питань продовжилося наступного дня (21 липня 1930 р.) о 10-й годині ранку під головуванням ген. М. Омеляновича-Павленка з обміну думок і редакційних змін щодо зачитаного О. Скорописом-Йолтуховським проекту *Резолюції* (ч. 5), запропонованої Гетьманською Управою, яку у підсумку було прийнято одностайно⁷⁴⁸. У ній І-й З'їзд гетьманців констатував, що застій в розвитку гетьманських організацій мусить і зможе бути поборений лише тоді, коли ясні дороговкази Гетьманської Управи знайдуть відгук і збільшать ініціативу всіх гетьманських організацій та їх поодиноких членів, а також коли цю збільшену активність Гетьманська Управа використає енергійним цілевим проводом.

Основними напрямками, за якими мусила б піти в найближчому майбутньому організаційна робота гетьманців, З'їзд і Гетьманська Управа визначили такі:

1. Поширення пропагандистської діяльності як Організації, так і окремих гетьманців з метою привернення до консервативно-монархічної ідеології представників інших класів та до заохоти їх започаткувати творення державницьких організацій типу УСХД;

2. В агітації учасників З'їзду в лавах своїх організацій брати за необхідності проведення в життя можливої однотипності гетьманських організацій на підставі принципів: а) класовості й б) територіальності.

Тому З'їзд уповноважив Гетьманську Управу:

«а/ по використанні анкети все, чого в цім напрямі, в порозумінні та за згодою існуючих місцевих організацій можна досягти, – перевести в життя негайно;

747 - Там само, арк. 33–33 зв.

748 - Там само, арк. 33 зв.–34.

б/ пильнувати, щоби при повстанні нових гуртків Гетьманців були вони зразу ж припасовані до наших обох загальних напрямних;

в/ зорганізувати, по можливості протягом ближчого року на тих же принципах, що й цим разом Другий З'їзд Гетьманців;

г/ для переведення в життя якого місцеві організації мусять сами подбати про його фінансування, щоби не обтяжати одноразовими надмірними видатками каси Гетьманської Управи»⁷⁴⁹.

По цьому проф. І. Мірчук доповів присутнім *«Програм праці гетьманців на Західних Українських землях»*. Під час дискусії о. Т. Горникевич втішено звернув увагу на те, що слова з його звіту З'їздові виявилися співзвучними з тезами доповіді І. Мірчука, зокрема й щодо того, що на західноукраїнських землях гетьманська робота велася мляво. Однією з причин цього була грошова скрута. Що ж до висилання своїх людей до Краю, то Т. Горникевич вважав ці заходи дуже доцільними і корисними, але за умови, «щоби ці люде були гетьманці-галичане, бо наддніпрянці чужі нам по психології»⁷⁵⁰. Підтримав думки І. Мірчука щодо поширення гетьманської ідеології в Західній Україні й О. Шаповал.

Іван Мірчук

749 - Там само, арк. 42.

750 - Там само, арк. 34.

О. Скоропис-Йолтуховський допустив роботу гетьманців в лавах УНДО лише під контролем державників, а на націоналістів рекомендував дивитися як на матеріал, з яким можливо співпрацювати тільки в певних конкретних випадках, як то: загально-національна репрезентація та виступи проти більшовиків, проте ідеологічно поборювати їх (як і селяробів). Він наголошував, що гетьманці в жодному разі не можуть ставати в залежне становище від проводу націоналістів, а мусять вести боротьбу з Варшавою, намагаючись залучити до неї у союзництво й західноукраїнських поляків. У підсумку остаточний текст резолюції було доручено опрацювати І. Мірчуку та О. Шаповалу⁷⁵¹.

Сергій Шемет

Подальша увага учасників З'їзду була прикута до доповіді С. Шемета про працю УСХД в Радянській Україні, під час якої автор зачитав уривки з листів з України, рекомендував шукати зв'язки з Краєм й повідомляти про них Гетьманську Управу, яка надавала би вказівки з досвіду конспіративної роботи тощо. Доповідач також зазначив на великій потребі у виданні агітаційно-інформаційної літератури для Радянської України й на необхідність матеріальної підтримки там роботи гетьманського підпілля.

Зокрема йшлося про те, що у вересні 1928 р. з УСРР закордон прибув певний інженер з конспіративним ім'ям «Лець», який привіз нібито власноручного листа від М. Гоголя-Яновського.

751 - Там само, арк. 34-34 зв.

«Лець» доповів, що восени 1927 р. зусиллями М. Гоголя-Яновського було закладено Громаду УСХД в УСРР з семи осередків. Він також повідомляв, що та громада не виробляла власних платформ чи статуту, а покладається виключно на ідеологію і тактику Гетьманського Центру, проте залишає за собою право в операційних поточних справах мати вільну руку, особливо в справі тактики і роботи на місцях. «Лець» бажав від Гетьманського Центру вияснення територіального трактування національної проблеми, зажадав його вказівок щодо інтелігенції та прохав інформації про новітні політичні течії на Заході. Він повідомляв про поверховість впливів марксизму, ненависть робітників в Україні до зайців-москалів і особливо до жидів та про відсутність серед людності УСРР національної романтики та ідеалізму й про суцільні злидні серед населення тощо, а відтак протибільшовицький рух мусив би спиратися не на ідеологічні партії, а на стихійні соціальні підстави та правові гарантії. Т. зв. радянська філія УСХД, яка вочевидь була інспірована радянськими спецслужбами, жадала отримати з-за кордону літературу на такі теми: «Гетьманщина на Україні в історичному розрізі»; «Гетьманщина та її досвід в 1918 р.»; «Наше відношення до демократизму (УНР)»; «Аграрне питання у Гетьманців»; «Державний устрій Української Трудової Монархії»; «Міжкласова боротьба та співпраця клясів»; «Ми і Москва»; «Ми і Польща».

Слід, проте, зауважити, що 21 вересня 1928 р. радянські спецслужби повідомляли, наприклад, що у зв'язку з арештами на теренах УСРР, на квартирі П. Скоропадського відбулася нарада, на якій З. Кузеля повідомив про відомості, отримані через Галичину, що ДПУ в Харкові, Києві і Полтаві викрили гетьманську підпільну організацію. Керував нею колишній капітан царської армії Ігнатій Омельчук, який мав ділянку під Києвом і працював на землі, де й відбувалися зібрання гетьманців. Після ж

хвилі арештів, місце знаходження І. Омельчука не встановлено. Тож П. Скоропадський надіслав через Галичину розпорядження, аби у випадку переслідування українців в армії, з Галичини було застосовано заходи до порятунку «своїх людей», тобто гетьманців, що тоді влаштувалися на службу в радянських частинах на теренах УСРР. Усю цю роботу було покладено на зятя гетьмана, графа А. Монтрезора, який на той час перебував у Польщі в Тарнові⁷⁵².

1929 року з УСРР закордон приїхав й інший делегат на привісько «Коршун», через якого організація з Радянщини воліла одержати вияснення програмових питань, надто – з розв'язання аграрного і взагалі соціальних питань. Тож з цього приводу відбулося низка засідань Гетьманської Управи і вироблені результати передані цим емісаром до УСРР. У 1930 р. гетьманців знов навідав «Лец», який наполягав на наданні систематичного наукового висвітлення аграрного питання й на пошукові для вирішення долі України якогось солідного (не як Польща) союзника. Пропонувалося навіть запровадження при Гетьманському Центрі постійного представника від радянської організації УСХД. Повідомлялося також про два листи з УСРР (від 16-го й 29 квітня 1930 р.).

Тож 5 травня 1930 р. Гетьманська Управа в справі тактики на Радянській Україні надіслала до УСРР наступні вказівки:

«1. Метод нашої праці на Радянщині залишається старий – строго конспиративний, ланцюгом.

2. Наші люди на Радянщині не повинні виступати на зовні як члени гетьманської організації; вони повинні провадити всюди наші думки, як свою персональну ініціативу. Для того мусять вступати во всі легальні культурні, економічні і особливо

752 - Українська еміграція 20–30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки (Частина № IV). – К.: Служба зовнішньої розвідки України, 2016. – С. 56–57.

професійні організації. Словом конспіративно в життя входити, а не відходити від нього.

3. Втягати до організації людей вищої якості й активності. Не гнатися за числом, памятаючи, що мала організація розумних і добірних людей скорше може за собою повести маси, ніж велика числом організація людей середньої волі і здібностей.

4. Всюди, де можна, на підставі більшовицького права боронити антибільшовицький рух.

5. Організація не сміє закликати населення до нищення майна колхозів, бо це не зупинить колективізації, загрожує катастрофою, за яку відповідальність спала б на організацію, і деморалізує маси.

6. Організація також не повинна зменьшувати стихійний спротив комунізму, натомість використовувати стихійні рухи для пропаганди наших ідей.

7. Щоби підготувати організацію до активності, треба звернути увагу на Червону армію, старатися організованих гетьманців спроваджувати до військових старшинських шкіл і до командного складу. Виховувати відповідні елементи організації у військовому дусі.

8. Питання активізації ні в якому разі не треба розуміти в значінню негайних партизанських виступів, ні в значінню негайного захоплення проводу над стихійним рухом. Питання активізації треба розуміти в значінню підготовки нашого руху до захоплення влади у відповідний момент. Цього досягнути можна тільки при умові створення своєї міцної, персонально Гетьману відданої командної групи в Червоній армії і при умові поширення і внутрішнього зміцнення законспірованих політичних гетьманських організацій на Радянщині»⁷⁵³.

753 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7078, т. 1, арк. 278-280.

9 липня 1930 р. Гетьманська Управа отримала з УСРР листа, в якому від неї просилося, що «за ці жгучі потреби сучасности й потрібно сказати селянинові в зрозумілій формі, а якраз цього й немає у Вами проєктованих відозвах. Просимо урахувати цю нашу думку та надіслати нам новий проєкт, давши в ньому керівні вказівки»⁷⁵⁴.

Олександр
Скоропис-Йолтуховський

У цьому контексті О. Скоропис-Йолтуховський зачитав присутнім опрацьований Гетьманською Управою проєкт листа в аграрній справі для організації в Радянській Україні. Коментуючи його, Д. Дорошенко пояснив, що позаяк зложити проєкт аграрної реформи в еміграції неможливо, то на такий лист, який було складено за порозумінням з делегатами з України, слід дивитися як на дороговказ, який також має за мету й спростувати демагогічні нападки на гетьманців.

На це О. Шаповал зауважив на незмінній актуальності аграрної справи, проте й застеріг, що розробляти реформи на чужині на той час не вартувало би, але натомість треба цілком ясно підкреслювати основну тенденцію засад у селянсько-земельному питанні. Автор також пропонував: не вживати згадку про «цензову норму», а замінити її опертям на норми господарської культури; стояти на позиції, що у разі земельного розподілу уряд держави має ним керувати й втручатися у суперечливі зіткнення; відновити і оновити принцип маєткової власності. Тут же Д. Оляничин додав, що їм «ліві» і так закидають, що геть-

754 - Там само, арк. 280.

манці прагнуть повернути поміщиків й ці звинувачення треба якось відбивати.

Проти заклику О. Шаповала до більш активної участі держави в упорядкуванні земельних відносин виступив С. Шемет, згадуючи, вочевидь не зовсім доречно, царські жалування земель і маєтків, що й через століття породило більшовизм. Україна здавна була під впливом римських норм права, наполягав С. Шемет, і земля в ній була приватною власністю. «Принцип приватної власності є основою цілого нашого світогляду й нашим історичним завданням є й буде – всемірно його скріпити, як святий непорушний принцип життя нації, – заявив він. – Тому, хай, Гетьманська Держава як найменше задається ціллю надуживати принцип власності. В розпорядженні Держави є могутній і єдино законний засіб регулювати господарчі відносини – це податки, які можуть бути постійні й одноразові, які розподілюються за певним принципом між всіма й накладати які є закон[н]ою прерогативою державної влади. Крім того, з політичного боку верховна влада не повинна брати на себе одіум земельної реформи, бо яка б не була геніяльна реформа, вона більшість не задовольнить і політичне становище державної влади ослабить»⁷⁵⁵.

В. Мурашко ж, підкреслюючи широту аграрного питання, закликав не надто загострюватись на ньому, позаяк на той час в еміграції неможливо було передбачити усі його нюанси в Україні.

С. Шемет назвав помилковою й точку зору, висловлену ген. М. Омеляновичем-Павленком, що аграрна справа має прямий зв'язок з військовою й від влучного вирішення земельного питання залежить успіх збройної боротьби і те, чи матиме Україна добре військо, чи ні. Аргументами (доволі сумнівни-

755 - Там само, спр. 12617, т. 3, арк. 35-35 зв.

Сергій Шемет

ми) для заперечення було обрано приклад поразки т. зв. петлюрівщини («де організація армії шла поруч з спробами найбільш радикальних земельних реформ і навіть революції») та факт розмови на мітингу голови російського Тимчасового уряду А. Керенського з солдатом (тоді на фронті владоможець закликав вояків до бою з німцями в ім'я революції й поділу панської землі, а солдат йому відповів, що немає сенсу ризикувати головою, коли вдома земельку задарма роздаватимуть).

«Сила армії, як я собі уявляю, – опонував бойовому генералові цивільний С. Шемет, – залежить від духа, потім від техніки, від умілої організації й від умілого проводу: «Все ж це залежить від духа, доброї організації й умілости командного кадра, а для кадра ніякі соціальні реформи не потрібні»⁷⁵⁶.

Утім ген. М. Омелянович-Павленко залишився при своїй думці, вказуючи, що усім українським урядам бракувало саме доброї аграрної програми і що саме це було причиною катастроф. Зрештою, доповідь С. Шемета таки було схвалено (з заувагою доручити Гетьманській Управі її відредагувати, зокрема замінити словосполучення “цензова норма” на “господарчо-культурна”).

У підсумку Лист Гетьманської Управи в аграрній справі до Громади УСХД на Радянській Україні, апробований І-м З'їздом гетьманців в Берліні, було стверджено. Вже з самого його по-

756 - Там само, арк. 35 зв.-36.

чатку зазначалося, що гетьманці ставлять своїм завданням побудову української трудової монархії на засадах християнської моралі, незайманості приватної власності та співпраці організованих класів. Заявлялося також, що після скинення більшовицького ярма гетьманці прикладуться усіх сил для того, щоби:

1) в коротшому часі налагодити розстроєне революцією і довголітніми експериментами господарство держави, зберігаючи все те, що хоча б трохи налагоджене й тому стоятимуть за те, щоби робити якнайменше зламів (так, наприклад, держава мала перевірити усі т. зв. радгоспи, ліквідовуватиме їх лише поступово та й то тільки тоді, коли це потрібно буде в інтересах місцевого населення, уникаючи при тім зайвого руйнування інвентаря і матеріалів);

2) уряд мав допомагати розвитку продукційних сил краю рівночасно і в напрямі індустріалізації тих районів, котрі мали би для того природні данні й де перенаселення поставило на чергу необхідність раціонального переміщення на інші заробітки надвишки сільського населення;

3) уряд мав прикласти усіх зусиль й усі свої зарадження робив би в тому напрямкові, аби полегшити розбитому і знесиленому хліборобському класові, щойно визволеному з-під більшовицької панщини, твердо стати на власні ноги й упертою витривалою працею так зміцнитися самому, щоби стати основною підвалиною міці Української Держави.

Для досягнення цих первісних, головно економічних завдань, новий уряд мусив би одразу ж ясно сформулювати основні правні підстави, які б нормували взаємовідносини, права та обов'язки громадян, забезпечуючи трудящим і державі й усьому громадському корисному елементу всебічну підтримку та охорону їхньої діяльності. Усі заходи уряду мусять бути спрямовані на підняття охоти до праці, активності та ініціативи. У

листі було застережено, що гетьманський уряд, який прагнучиме досягнути дійсного добробуту населення, розвитку міці й забезпечення суверенності Української Держави, не сміє стати на облудний шлях демагогій, що обіцяють рай на землі завести, а муситиме скрізь виразно й ясно підкреслювати, що для того, щоби з того пекла, в яке завели Україну райські обіцянки більшовиків та інших соціалістів, вибратися, щоби повернути на Україні просте, людяне життя, треба довгих років доцільної, упертої та важкої праці цілого населення. Уряд же ставитиме своїм завданням, щоби кожний працюючий мав певність того, що зароблене ним не піде на користь ледарів та різних політичних брехунів і пройдисвітів, а збільшуватиметься його власний і дітей його добробут.

Тож у листі було зазначено, що цей майбутній гетьманський уряд має одразу ж проголосити, що він силою цілого свого авторитету відновить і стане на стороні права приватної власності, як основи громадського життя на Україні. Разом з тим зауважувалося, що остаточні норми й умови землеволодіння встановить хліборобський клас, коли громадське життя заспокоїться і сам він зорганізується. Уряд же негайно проголосить право на повернення пограбованої більшовицькими зарядженнями землі не лише тим, хто, перебувши більшовицьке лихоліття на своєму ґрунті втримався, але й всіх колишніх землевласників незалежно від розмірів їх власності, у яких під час більшовицького безладдя й терору землю цілком чи частинно забрано.

Право ж на повернення землі мало бути відновлене за певних умов:

а) право на це мали би усі ті, хто весь час і по революції працював коло землі, хоча б навіть і в складі комуністичного господарства (колгоспів);

б) ті колишні власники, які після більшовицької окупації були відірвані від землі, або навіть перебували в еміграції, землю однак мали би отримати назад лише тоді, коли це повернення не внесло би надто великого заколоту у вже налагоджений досі спосіб користування землею і коли вони зможуть самі відновити господарство, маючи для того потрібні засоби: інвентар або капітал; якщо ж колишні власники вже не мали би ані засобів, ані коштів, але відновлення їх господарства лежало би в інтересі оживлення сільськогосподарської продукції в певному районі чи піднесення сільськогосподарської культури, то держава могла таким особам виділити спеціальний кредит;

в) налагодження державного апарату, без якого не може бути мови про дійсну охорону особи зокрема й держави в цілому, а тим самим вимагатиме великих жертв від усіх громадян для блага цілого, пам'ятаючи, що лише забезпеченність і певність держави може дати запоруку добробуту одиниці; ставлячи собі такі цілі, уряд не може прагнути до повернення старого ладу, а навпаки, прикладатиме всі зусилля для того, щоби налагодити людяне життя усіх громадян на Україні – місці загальної більшовицької руїни; тому, проголошуючи принцип приватної власності й беручи на себе обов'язок борони-

Павло Скоропадський

ти це право від посягань з якого б то не було боку, уряд вимагатиме відповідних жертв від всіх класів і всіх громадян, в тому числі й від колишніх землевласників; відтак уряд мав відновити право колишніх землевласників на землю тимчасово лише у мінімальній висоті для заведення культурного господарства (від 150 до 300 гектарів, в залежності від місцевості); увесь же надлишок цієї норми мав бути переданий до земельного фонду держави, яким розпоряджався би в інтересах держави аж до того часу, поки громадське життя в ній не буде стабілізовано й хліборобський клас, завершивши свою організацію, не візьме розв'язання земельного питання у власні руки;

г) більше число гектарів землі (за дозволом вищої влади) могло бути залишено тільки в тих відновлюваних господарствах (або в колишніх радгоспах), які б обслуговували цукрові заводи, розводили б племінну худобу або культурне насіння і мали би взагалі якесь виїмкове значення для господарства місцевого району;

д) ті особи, що не могли б відновити господарства на своїй колишній землі власними силами чи за допомогою державного кредиту (для кожної місцевості в окремо зазначений термін), мусили б передати її до Державного Земельного фонду, дістаючи за це від держави викуп по реальній оцінці (але не більше, як за визначену в данній місцевості норму);

е) лісові господарства, навіть за умов повернення їх колишнім приватним власникам, підлягали б особливим господарчим нормам, які накладало би на них Земельне міністерство⁷⁵⁷.

Повідомлялося також, що «уряд, ставлячи собі завдання відбудови нормального господарського життя на руїновищах

757 - Там само, арк. 49-50.

більшовицького божевілья, караючи суворо за всяке насильство й неправду такі злочинні антидержавні елементи, як і своїх власних агентів, коли б вони таких насильств допустилися, зразу ж оголошує повну амністію за довершені за час більшовицького безголовя злочини на ґрунті володіння землею, то б то, що уряд нікого до відповідальності не притягатиме й не каратиме»⁷⁵⁸. Натомість же ті, хто за часів СРСР «сидить на чужій землі» змушені були б негайно ж самі добровільно зтолкуватися, розплатитися чи відповідно домовитися з колишніми власниками й тим самим юридично закріпити за собою чи то цілу, чи частину їх тогочасної площі посідання. У випадках, коли обидві сторони не змогли б досягнути добровільної згоди, справа мала би бути переданою на вирішення третейського суду або сільської ради. При цьому застерігалось, що жодних насильств, самовільних вчинків влада не потерпить і суворо каратиме винного, позаяк її першим і основним обов'язком є припинення всякого розбишацтва й анархії в Краю.

У листі також вказувалося, що вирішення земельної справи в цілому в межах накреслених норм, уряд мусить накласти як обов'язок на класову організацію самих хліборобів у співпраці й під контролем Міністерства хліборобства, яке всіма способами мусить допомагати розвиткові такої класової організації. Відтак передбачався наступний перебіг:

1. Розгляд прав на повернення власності, визначення її висоти і введення у володіння перебирають на себе районні земельні хліборобські ради під доглядом держави. Цей догляд здійснювався б тим, що на голову кожної районної хліборобської ради уряд сам би призначав особу з-поміж місцевих хліборобів. Крім того були б засновані обласні земельні комісії, до яких би

758 - Там само, арк. 50.

передавалися на вирішення спірні питання з районної хліборобської ради (голову обласної земельної комісії також призначав би уряд за власним вибором, але в тому числі навіть і не з місцевих людей).

2. Апеляцію на рішення обласної земельної комісії слід було б подавати до Центральної земельної комісії при Міністерстві земельних справ, членами якої являлися б виборні від кожної обласної комісії, а головував би у ній сам міністр земельних справ або ж його заступник.

Тимчасове ж порядкування землею, що була би перебраною до Державного Земельного фонду, належало б Раді міністрів. При Міністерстві ж хліборобства був би заснований Державний Земельний банк, на який покладалася би (в міру нагальної потреби) парцеляція Державного Земельного фонду, продаючи на виплат землю окремим господарям, але не більше як по 30 гектарів в одні руки протягом перших 25 років. Таку парцеляцію Державний Земельний банк здійснював би за порозумінням з районними хліборобськими радами, при чім першість на купівлю землі завжди мали би спочатку навколишні селяни, потім – селяни району, а вже далі – усі інші (за цим стежитимуть хліборобські ради). На особливо пільгових умовах парцелі землі діставали би ті особи, що боролися за відбудову Української Держави, які в окремих випадках могли отримати землю з державного фонду і зовсім задурно (як винагороду за свої заслуги перед Рідним Краєм).

Крім того гетьманці заявили про встановлення в майбутній Українській Державі як принципу, що кожен власник господарства зможе вільно розпоряджатися продуктами свого господарства. Держава, однак, мала би право в деяких окремих випадках, в інтересах усього державного господарства в цілому встановлювати на деякий час обмеження й певний примус (але кожного разу уряд мусив би намагатися, щоби ці обмеження

якнайшвидше були скасовані по минуванні нагальної в цьому потреби). До остаточного ж вирішення справи з організованим хліборобським класом, земля не могла б бути предметом спекуляції й перепродуватися з корисливою метою. Продавати землю власник міг би тільки через Державний Земельний банк. Так само до того часу не можна було б здавати землі в оренду: хто не зміг би сам вести хліборобство, повинен був би передати землю через Державний Земельний банк до Державного Земельного фонду за відповідний викуп, встановлений окремо для кожної місцевості⁷⁵⁹.

Тож, як видно з вищенаведеного, земельно-селянська програма гетьманців була право-консервативною, але доволі спірною з огляду прагнення донесення її до сприйняття людністю Радянської України, враховуючи рівень обробки свідомості населення Наддніпрянщини українськими і російськими соціалістами ще під час революційних подій й УНР та комуністичною пропагандою і чисткою залишків майнових («куркульських») верств в УСРР наприкінці 1920-х й у 1930-ті роки...

Наступну доповідь про церковну справу виголосив Д. Дорошенко, який пояснив, що в майбутній гетьманській Українській Державі має бути свобода віросповідання й діяльності усіх Церков. Що ж до вказівки у його нарисі про першість Православної Церкви у Наддніпрянщині, а Гре-

Дмитро Дорошенко

759 - Там само, арк. 50-51.

ко-Католицької – в Галичині, то автором зауважувалося, що тут малася на увазі тільки їх репрезентативна роль (так, у Києві при урочистих виступах першою особою вважатиметься київський митрополит, а у Львові – греко-католицький).

Під час обговорення доповіді Д. Олянчин висловив думку, що як у Наддніпрянщині ідеалом для устрою Православної Церкви є автокефалія, так у Галичині мусить бути автономія від Риму й греко-католицький патріархат. Відповідно отець Т. Горникевич пояснив, що згідно звичаю Католицької Церкви права, які від довгих літ не використовуються, втрачають свою силу й те, що митрополит у Львові не використовував своїх прав голови усієї уніатської Церкви в Галичині дало Ватикану підставу зцентралізувати владу і постановити станіславівського єпископа і перемишльського у безпосередню залежність від Риму. По цьому на пропозицію Д. Дорошенка було прийнято Резолюцію (Ч. 6) з церковного питання⁷⁶⁰.

У Резолюції в Церковній справі було занотовано:

1. Український народ є народ християнський, а тому має бути носієм християнської моралі та культури.

2. Основним принципом церковної політики у відродженій Українській Державі має бути релігійна рівноправність і терпимість.

3. Церква не має бути відділена від держави; свої відносини до різних релігійних організацій уряд держави має провадити через Міністерство ісповідань.

4. Православна Церква у Великій Україні займає перше місце серед рівних релігійних організацій; таке саме перше місце в Західній Україні має Церква Греко-Католицька.

760 - Там само, арк. 36.

5. Церква є заступлена у вищих державних установах через своїх вищих достойників.

6. Православна Церква має бути автокефальною (ця автокефалія мусить бути переведена в канонічних формах, себто за ухвалою українського Церковного Собору, у порозумінні з урядом Української Держави, за згодою Російської Православної Церкви й за визнанням з боку східних православних патріархів).

7. В даний момент Українська Православна Церква вважається за автономну на підставі порозуміння українського уряду з московським патріархом у вересні 1918 року. У своїй церковній політиці український уряд лиш пов'язує перервану наприкінці 1918 р. нитку, ідучи до створення автокефалії.

8. З Римським Престолом український уряд укладає конкордат для врегулювання питань, що торкаються Греко-Католицької й Римо-Католицької Церков в Україні⁷⁶¹.

Наступним доповідачем був *І. Лоський з коррефератом в справі гетьманців на західноукраїнських землях*. Після заслухання Т. Горникевич заключив, що загальне зближення українців з поляками в Галичині неможливе на ґрунті чисто політичному, а сподіватися на деякий успіх у цьому напрямкові можливо тільки за посередництва католиків. Він зауважував, що коли кореферент говорив про завоювання Галичини, то так і не вка-

Ігор Лоський

761 - Там само, арк. 41.

зав яким чином, адже ні праві, ані ліві (червоні) поляки не допустили б українців до такого завоювання. Т. Горникевич був переконаний, що у випадку упадку більшовиків, Польща дуже зміцниться, позаяк позбавиться найбільшої для свого існування небезпеки й тоді піде новим походом на Україну. Відтак, вважав він, гетьманці мали би підготувати Галичину до боротьби, аби у потрібний час на нею опертись.

Павло Скоропадський

Підсумував ці міркування П. Скоропадський, який висловив думку, що ні на Польщу, ані на Москву українські державницькі змагання оператися не можуть, бо обидві сторони захотять їх тільки використати, а тому й потрібно власну силу будувати.

Резолюцію (Ч. 7) в двох частинах («В справі керування Гетьманським Центром»; «Програм праці гетьманців на Західних Українських Землях») було прийнято на пропозицію проф. І. Мірчука⁷⁶².

Тут вважаю за доцільне дещо відійти від справ З'їзду і коротко зупинитися на становищі гетьманців щодо *політики «пацифікації»*, впроваджуваної тогочасним польським урядом на західноукраїнських землях, і започаткованих націоналістами *актів саботажу*. Позицію Гетьманського Руху, зокрема, було оприлюднено у тогорічному «Бюлетені Гетьманської Управи» (Ч. 10–11), де військові екзекуції поляків щодо мирного українського населення Східної Галичини було порівняно з драконівськими

762 - Там само, арк. 47.

засобами XVII ст. часів Людовіка XIV та з більшовицьким терором в Наддніпрянській Україні 1920–1921 рр., коли радянці «замирювали» українських повстанців. Утім, у підпольській Україні не було українського народного збройного повстання, лиш поширення окремими боївками націоналістів УВО окремих підпалів приватного майна чи напади на нижчих агентів і чинів місцевої польської адміністрації, проте польський терор за ті акти вилився на усіх українців у формі збройних злочинів і масових репресій заходами поліційних та військових підрозділів. Водночас владою Речі Посполитої було закрито низку українських гімназій (серед них і одну з найстаріших – тернопільську) за нелояльність учнів до польського уряду і підозру в участі у саботажних акціях. Не мали успіху зм'ягчити польські репресії й заходи перед варшавським урядом з боку голови УГКЦ митрополита А. Шептицького.

Тож поряд з протестами та обуренням щодо дій польської влади, гетьманці засуджували й УВО, яка зорганізувала ці т. зв. акти саботажу⁷⁶³. «Ми розуміємо, що в боротьбі з політичним противником, особливо дужчим, можна уживати не тільки індивідуального терору, але і загальних збройних виступів аж до повстання включно, – але тільки тоді, коли це може мати вигляди на успіх і на безпосереднє полегшення становища народу, в інтересах якого повстання робиться. Нічого подібного не було в останній часях у Галичині, – вказувалося у «Бюлетені Гетьманської Управи»⁷⁶⁴. Натомість було зауважено, що змучений більш як півторадесятилітніми війнами народ ледве-ледве почав приходити до спокою і самоорганізації, відновлюючи свої матеріальні і культурні позиції, почала зростати і політична

763 - Сурма. – 1930. – ч. 9. – Вересень.

764 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 65; «Саботаж» і «пацифікація» // Бюлетень Гетьманської Управи. – 1930. – чч. 10–11. – Жовтень–Листопад. – С. 6.

діяльність та вага українців в Польщі, в тому числі й на парламентському рівні.

Тож складалося враження, відмічали гетьманці, що безглузді акти підпалів і дрібного терору безвідповідальних людей мали намір знищити ці перші здобутки і навмисно викликати з боку більш сильнішого на той мент супротивника (поляків), що володів усією державною каральною системою, репресії до широких верств українців і збити їх зі шляху органічної праці та накопичення сил і засобів для подальшої політичної боротьби. Українська сторона, яко слабша, зазнала колосальних втрат, тоді як поляки уміло виставляли репресії за захист своїх громадян від тероризму. Крім того було також зауважено і на тому, що «саботаж» і «пацифікація» припали як раз на передвиборчий час і, розуміється, були вповні використані тими чинниками, в інтересі яких лежало не допустити українців до збільшення своєї репрезентації в соймі і до скріплення сього політичного становища»⁷⁶⁵. Одиноким відрадним явищем на цьому тлі гетьманці вважали передвиборче порозуміння українських партій і що ця консолідація сил дала змогу провести до Сойму зо два десятки своїх послів. І хоча вони не мали реальної політичної ваги у ньому, заявляли гетьманці, все ж показували як можна боронити і зміцнити політичне становище свого народу в чужій державі.

Щодо справи керування *Гетьманським Центром*, то у своїй Резолюції (Ч. 7) З'їзд, з'ясувавши аномальність обставин еміграційного життя, констатував, що Гетьманська Управа першого її складу (на чолі з Н. Кочубеєм) протягом свого двох з половиною річного існування не зуміла взяти провід гетьманським політичним життям у власні руки. Проте стверджувалося, що цей

765 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 65-66; «Саботаж» і «пацифікація» // Бюлетень Гетьманської Управи. - 1930. - чч. 10-11. - Жовтень-Листопад. - С. 6-7.

неуспіх Гетьманської Управи не порушив непохитність віри в доцільність і правильність як гетьманської ідеї, так і організаційних принципів, покладених в основу Регламенту УСХД – у провід тих, хто несе більшу відповідальність і добір співробітників на визначених засадах.

З'їзд, приймаючи до відома заяву гетьмана про зложення з себе безпосереднього керівництва працею організаційного Центру Гетьманського Руху, висловив свою найщирішу подяку П. Скоропадському «за те, що він в критичний момент нашого організаційного життя не завагався Сам взяти на Себе одіум за залишену першою Гетьманською Управою спадщину і взявся Сам зорганізувати Гетьманську Управу другого складу»⁷⁶⁶. Делегати З'їзду звернулися у Резолюції з проханням до П. Скоропадського, з огляду на невідрадне становище проводу Гетьманським Рухом, залишене у спадщину Гетьманською Управою першого складу, і до призначення запропонованого йому Радою Присяжних її нового голови, «доручити керування дальшим проводом нашими організаціями і політичними справами тимчасово колегії в складі теперішніх Заступників Голови Гетьманської Управи»⁷⁶⁷.

З'їзд також звернувся до усіх гетьманців і гетьманських організацій з закликом напружити усі сили для того, аби систематичною працею, збиранням вкладок і пожертв допомогти поставити організаційний провід на міцну й непохитну базу, без якої розвиток Гетьманського Руху ніколи не зможе використати всіх тих можливостей, які приносять йому розвій політичних подій на українських землях⁷⁶⁸. Що ж стосувалося окремо західноукраїнських земель, то З'їзд вважав, що центр ваги організованої праці мусив бути якнайшвидше перене-

766 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 47.

767 - Там само.

768 - Там само.

сений на українські землі. Для поширення ж та зміцнення Гетьманського Руху на Західних Землях мав би повстати там сильний провід, який в тісній порозумінні та згідно з директивами Гетьманської Управи міг би вести роботу відповідно до умов місцевого політичного та соціального життя. З цією метою, вказувалося у Резолюції, «мусять бути найдоцільніше використані місцеві сили, а також кадри Гетьманців, вже підготовлені на еміграції»⁷⁶⁹.

Олександр
Скоропис-Йолтуховський

Після завершення доповідей О. Скоропис-Йолтуховський зачитав делегатам З'їзду одержаного ним листа від Проводу Українських Націоналістів (ПУН), в якому було наведено низку відомостей про спроби різних гетьманців нав'язати перемовини з ним (автором листа був В. Мартинець). Про вказану у листі свою участь у нараді в Р. Ярого (за присутності проф. Д. Гроголинського) одразу ж спростували проф. Д. Дорошенко і проф. І. Мірчук, запевняючи, що то була їхня випадкова зустріч. Натомість ген. О. Шаповал за свідчив, що ініціатива переговорів з націоналістами походила від проф. Д. Гроголинського й особисту зустріч з останнім (за його присутності) мав колишній голова Гетьманського Управи Н. Кочубей. Тоді, хоча ця справа й не обговорювалася у Гетьманській Управі, Н. Кочубей доручив Д. Гроголинському, за участі О. Шаповала, продовжувати перемовини з націоналістами і про це уповноваження знав, зокрема, В. Марти-

769 - Там само, арк. 40.

нець. Д. Гроголинський також через О. Шаповала провадив листування з ОУН.

Про свої зносини з націоналістами з метою спільної організації військової наукової централі повідомив і ген. М. Омелянович-Павленко, який приймав у себе в гостях, зокрема, В. Мартинця та О. Бойдуника (але йдеться, додав він, про звичайну ні до чого не зобов'язуючу розмову). Т. Горникевич, зі свого боку, звернув увагу на небезпеку таких стосунків з націоналістами будь-кого з гетьманців, позаяк вони надавали підставу для різних пліток. Як приклад, він вказав, що на засіданні львівського Українського Стягу одним з членів організації вже підіймалося питання, що нібито Гетьманська Управа ламає основний напрям пертрактаціями з націоналістами та уенерівцями.

На це О. Скоропис-Йолтуховський зауважив, що з боку Н. Кочубея була виявлена певна прихильність до націоналістів, результатом чого став його реферат у клубі Гетьманської Управи. Він стверджував, що співпраця гетьманців з націоналістами все ж допустима в певних конкретних справах, проте порозуміння з Організацією Українських Націоналістів недоцільне. О. Скоропис-Йолтуховський також додав, що Гетьманська Управа, ясна справа, не задовольнить бажання В. Мартинця щодо висунення нею конкретної пропозиції про співпрацю між гетьманцями і націоналістами, але й запропонував членам З'їзду заховати повну дискрецію стосовно зачитаного листа⁷⁷⁰.

За цим учасники З'їзду повернулися до розпочатої ген. М. Омеляновичем-Павленком *військової тематики* й слово взяв гетьман. «Нам потрібна військова сила, але організувати армію кустарним способом неможливо, бо це при-

770 - Там само, арк. 36 зв.-37.

Михайло Омелянович-Павленко

вело б тільки до дискредитації; до організації Армії можна приступити тільки тоді, коли матимемо всі необхідні умови в тім числі матеріальні, плацдарм і т. д., – міркував *П. Скоропадський*. – Армія не може бути аполітичною. Таких загальних лозунгів, як “любов до батьківщини” в українських умовах не вистарчає. Серед організаторів армії УНР є багато чесних людей, що люблять батьківщину, але їх праця піде на шкоду Україні. Для армії потрібний мистицизм, потрібна вірність своєму Верховному вождеві – Гетьману. В даних умовах

однаке підготовчи кроки робити можна й потрібно. Г[етьманська] У[права] при першій змозі повинна зорганізувати військовий відділ. Бюлетень також треба використовувати для військових тем. Треба дбати про приміщення гетьманців в європейських арміях»⁷⁷¹.

Після слова гетьмана *проф. І. Мірчук* торкнувся проблеми теоретичної підготовки кадрів серед військових фахівців з огляду на неможливість для українців-емігрантів здобути військову спеціальність в польській і радянській арміях. Тож, з огляду на це, *ген. О. Шаповал* підкреслив необхідність вступу українців до місцевих армій у державах їхнього перебування, а *Т. Горникевич* при цьому зауважив, що фактично для українців дорога до старшинства в польській армії зачинена. Відтак, на пропозицію *П. Скоропадського*, присутніми було прийнято

771 - Там само, арк. 37 зв.

постанову вислову подяки ген. М. Омеляновичу-Павленкові за працю для військової справи, а також ухвалено відповідну резолюцію З'їзду⁷⁷².

У цій Резолюції (Ч. 8) З'їзд, висловивши подяку ген. М. Омеляновичу-Павленку за його енергійне й постійне опікування справою поширення зацікавленості до військової науки серед еміграції, схвалив участь генерала та інших гетьманців (з відома Гетьманської Управи) у запроєктованому суто науковому об'єднанні військовиків-українців до тих пір, доки це об'єднання залишатиметься винятково на аполітичному науковому ґрунті. Учасники зібрання також рекомендували усіма засобами розбуджувати й посилювати серед гетьманців інтерес до військової справи, як до справи, що в державницьких змаганнях має вирішальне значення. З'їзд також звернув увагу гетьманців на те, що «добра організація військової сили можлива буде тільки після того, як ясно означиться перемога на ідейному фронті, бо перемогти може тільки така військова сила, яка воодушевлена ідеєю»⁷⁷³.

Під завісу зібрання увазі присутніх було представлено останню доповідь на тему «*Міжнародне становище Гетьманського руху*», яку підготував проф. Д. Дорошенко. Колишній міністр закордонних справ Української Держави (1918 р.) підкреслював, що загалом українське питання

Дмитро Дорошенко

772 - Там само, арк. 38.

773 - Там само, арк. 39.

не було актуальним у тогочасних міжнародних відносинах й трактувалося не більш, ніж внутрішнє питання інших держав. Виходячи з цього, Д. Дорошенко секторує українське питання по основних країнах української еміграції. Так, було констатовано, що найбільшого розголосу в міжнародних сферах створювала справа УНР, але її трактують в Європі як польську інтригу. Тож, висновував доповідач, найбільше шансів на серйозне ставлення міжнародних чинників до українства мав саме Гетьманський Рух. Ним також зазначалося, що німецьке громадянство виявляло певний інтерес до українського питання, проте тогочасна офіційна політика Німеччини була зорієнтована на СРСР. Деякі такі малі держави як Угорщина, Фінляндія, Болгарія ставилися до українців доброзичливо, але у ту пору це не могло дати реальних наслідків для гетьманців. На перешкоді ширшої дипломатичної акції Гетьманської Управи стояв й брак матеріальних засобів і саме тому основну і центральну роль у ній відігравав сам П. Скоропадський. Автор доповіді вбачав ускладнення у зміцненні позицій в міжнародних взаєминах для Гетьманського Руху і в тому, що він не міг брати на себе обтяжуючих його у майбутньому зобов'язань, як то у тій порі робила УНР⁷⁷⁴.

З'їзд також від імені своєї Президії зі Шляхтензее привітав в особі О. Скорописа-Йолтуховського повідомленням від 28 липня 1930 р. «останній активний виступ селян далекої, а духовно нам так близької Фінляндії, які передбачаючи й відчуваючи, що несе самотійній Фінляндській Державі злочинна, руїнницька праця комуністів, зуміли вчасно дати їм належну відсіч – і засилає вирази співчуття та побажання скорого й повного одужання заслуженому провідникові руху п. Козолі»⁷⁷⁵.

774 - Там само, арк. 37 зв.-38 зв.

775 - Там само, арк. 48.

Під завершення З'їзду *гетьманич* Д. Скоропадський представив його учасникам «Анкету» Гетьманського Руху, після затвердження якої було ухвалено надіслати від імені зібрання привітання Проводу «Лану» і Католицькій Акції боротьби з більшовиками, висловлено намір створення друкованого органу на Українській Землі й повідомлено про плани Гетьманської Управи відновити видання «Хліборобської України».

Данило Скоропадський

Закриваючи З'їзд (о 19 год. 50 хв.), О. Скоропис-Йолтуховський констатував успішність й однодушність праці його делегатів, підкреслив потребу збільшення зв'язку периферії з Центром, особливо Гетьманської Управи з організаціями на Українських Землях, що допомогло б витворенню монолітності й сили Гетьманського Руху в цілому⁷⁷⁶.

З'їзд догідливо висловив «свою найщирішу подяку Ясновельможному Пану Гетьману за те, що Він в критичний мент нашого організаційного життя не завагався Сам взяти на Себе одіум за залишену першою Гетьманською Управою спадщину і взявся Сам зорганізовувати Гетьманську Управу другого складу»⁷⁷⁷. Фактично ж *Перший З'їзд гетьманців* затвердив П. Скоропадського головою Ради Присяжних і констатував, що «ясновельможний Пан Гетьман з огляду на те, що реальна політична праця вимагає більш здорових нервів, пропонував В. Липинському обмежити свою компетенцію винятково справами теоретич-

776 - Там само, арк. 38–38 зв.

777 - Збірник Хліборобської України. – Т. 1. – Прага: Видання Брацтва Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців, 1931. – С. 27.

ного і ідеологічного характеру, і що В. Липинський на це не погодився»⁷⁷⁸.

По завершенні З'їзду, гетьманці 22 липня надіслати *В. Липинському* листа, в якому від імені його учасників зазначалося, що «виконавши в міру наших сил і розуміння наш громадський обов'язок, не можемо ми розійтися не давши вислову нашому щирому співчуттю Вам в недолі Вашій, людині, яка стільки серця, розуму й талану свого вклала в наше спільне діло, та побажати, щоб Господь Милосердний облечив Ваші страждання й привернув Вам здоровля.

Нашими підписами урочисто стверджуємо й Вас просимо не піддаватися нашептам, як злої хвороби, так і злих людей, що начеб то Вас Ясновельможний Пан Гетьман, чи хоч один з тих, що тут підписані ненавидить або Вам зла бажає; натомість всі ми – Ваші учні – прирікаємо зробити все, що в силах наших, щоб підняти нашу святую справу на належну їй височінь, яку Ви нам вказали Вашими безцінними працями»⁷⁷⁹. Листа підписали: о. Т. Горникевич, С. Шемет, О. Скоропис-Йолтуховський, І. Лоський, М. Піонтковський, О. Шаповал, М. Омелянович-Павленко, В. Мурашко, Д. Дорошенко, І. Мірчук і Д. Олянчин.

* * *

Своєю чергою *В. Липинський* все ще намагався переграти рух подій на свою користь й 18 серпня 1930 р. надіслав листа П. Скоропадському, у якому повідомляв, що з цього дня знову «приступив до виконання своїх обов'язків Голови Ради Присяжних УСХД», додаючи, що тим самим його передача йому 29 листопада 1929 р. (листом за т. зв. угодою з Бадега) «тимча-

778 - В'ячеслав Липинський та його доба. – Кн. 2. – К., 2010. – С. 401.

779 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 45.

сового головування в Раді Присяжних з днем 18. серпня 1930 р. касується»⁷⁸⁰.

За місяць В. Липинський спрямував до Ради Присяжних УСХД власну постанову, де вказувалося, що: «Зваживши,

1) що Член Ради Присяжних Гетьман Павло Скоропадський зламав складене ним дня 6.XI.1921 р. Заприсяження тим, що збунтував частину членів Ради Присяжних проти Голови Ради Присяжних і сотворив з них партію, потрібну йому для здійснення його персональних цілей;

2) що він і члени Р[ади] Пр[исяжних] Ол. Скоропис, С. Шемет, А. Монтрезор і Л. Сідлецький (С. Крилач) листом з д. 5.V.1930, а також ширенням відповідаючих змістові цього листа поголосок, намагались зробити з Голови Р[ади] Пр[исяжних] “загубившого духову рівновагу руїтника”, щоби знищити в той спосіб його авторитет, вмовити, щоб він вирікся дальшої політичної праці і тим промостити дорогу Гетьману Павлу Скоропадському до перебрання у свої руки фактичного проводу гетьманським рухом;

3) що своєю – цим самим листом оголошеною – присягою допомогти в цьому Гетьману Павлу Скоропадському, як Гетьман, що таку присягу прийняв, так і вищеназвані члени Р[ади] Пр[исяжних], що таку присягу склали, порушили свої Заприсяження і основний принцип Гетьманської організації, по якому Павло Скоропадський і його рід тільки репрезентують і персоніфікують, але не ведуть персонально, гетьманський рух;

4) що, для лекшого переведення цього всього, Павло Скоропадський разом з вищеназваними членами Р[ади] Пр[исяжних] виключили з Р[ади] Пр[исяжних] Н. В. Кочубея, віддавши незаконно його чисто особисту справу з п. Скоро-

780 - Збірник Хліборобської України. – Т. 1. – Прага: Видання Брацтва Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців, 1931. – С. 32.

падським на вирішення Ради Присяжних, замість віддати її на суд, що мав-би розглянути, скільки в цій приватній справі Кочубей–Скоропадський винен п. Кочубей, порушивши – як каже наше Заприсяження – “сурові вимоги до себе” в приватно родинному житті, і скільки винен п. Скоропадський, який, не давши можливості п. Кочубею сказати своє останнє слово в цій справі, поспішив її використати в цілях політичних, аби позбутись одинокого члена Ради Присяжних, що твердо стояв на ґрунті непорушності Гетьманом прийнятих, і Заприсяженням та словом гетьманським скріплених зобовязань;

5) що члени Ради Присяжних: Гетьман П. Скоропадський, Ол. Скоропис і С. Шемет беззаконною вимогою, поставленою дру В. Залозецькому, видати їм його приватне листування, примусили останнього вийти з гетьманської організації;

6) що “резолюціями” кількох стягнутих до Ванзее випадкових людей, названих “першим зїздом гетьманців”, члени Ради Присяжних П. Скоропадський, Ол. Скоропис і С. Шемет намагались не тільки виправдати зломання, даного Гетьманом П. Скоропадським Голові Ради Присяжних В. К. Липинському д. 29.XI.1929 р. в Бадеґ, гетьманського слова честі, але ще ухвалили за оце зламання слова Гетьману П. Скоропадському прилюдну подяку, чим порушили основні закони політичної моралі, для оберігання яких була власне сотворена Рада Присяжних;

7) що все те, разом взяте, означає переміну дотеперішнього ідейного гетьманського руху в персональне підприємство Павла Петровича Скоропадського і в той спосіб загрожує гетьманській монархічній ідеї знищенням та компромітацією – я, як Голова Ради Присяжних, на підставі параграфу 7, розд. IV. Регляменту У.С.Х.Д., що звучить: – “Всі постанови Ради Присяжних обовязкові для цілого У.С.Х.Д. Вони ухвалю-

ються не більшістю і не голосуванням, а згодом цілої Ради. Коли по якому небудь питанню нема однодушної згоди, воно, після того, як всі засоби примирення протилежних поглядів вичерпані, вирішуються Головою Ради, і це рішення безапеляційне і обов'язкове для цілої Ради” – по вичерпанні в протязі трьох літ всіх засобів примирення протилежних поглядів і навернення невірних своему Заприсяженню членів Ради Присяжних на законний шлях –

1) Раду Присяжних УСХД. розпускаю;

2) Український Союз Хліборобів Державників, якого Рада Присяжних була керуючим органом, розв'язую»⁷⁸¹.

Отже В. Липинський категорично оголосив про розпуск Ради Присяжних і припинення існування УСХД, вочевидь сподіваючись таким чином вибити з-під ходи прихильників П. Скоропадського ґрунт легітимності та зруйнувати цим самим їхні структурні комунікації і політичний ландшафт в еміграційних колах.

Доволі перекручені звинувачення В. Липинського були надруковані у львівському часописі «Діло» у чч. 216–224 під заголовком «Розкол серед гетьманців», що викликало обурення та протести на адресу редакції з боку Гетьманської Управи Об'єднаних Хліборобських та інших Класових Організацій, голови Ради Присяжних УСХД Й. Мельника, члена Ради Присяжних і заступника голови Гетьманської Управи О. Скорописа-Йолтуховського, членів Ради Присяжних УСХД гр. А. Монтрезора і Л. Сідлецького (С. Крилача)⁷⁸². Проте їхні спростування так і не були опубліковані у згаданому виданні.

Водночас В. Липинський, разом з невеличким колом своїх однодумців, серед яких були В. Залозецький-Сас (Берлін),

781 -. Там само. – С. 32–33.

782 - Ідея та дійсність (Збірка матеріалів та статей). – Львів, 1932. – С. 5–8.

В'ячеслав Липинський

В. Кучабський (Берлін), Н. Кочубей (Брюссель), Р. Метельський (Прага), М. Савур-Ципріянович (Бадеґ), 27–29 вересня 1930 р. започатковує нову організацію – *Братство Українських Класократів-Монархістів, Гетьманців*.

Невдовзі, 20 вересня 1930 р. В. Липинський заявив «як теперішньому так і будучим поколінням Української Землі», що ні він, ані його однодумці з монархізмом, який робиться П. Скоропадським та його прибічниками не мали і не мають нічого спільного; що відтоді є Гетьманський

Рух під особистим проводом П. Скоропадського і є Гетьманський Рух, ідея якого сформована у «Листах до братів-хліборобів» В. Липинського. Він також оголосив, що «від нині він свого кандидата на український Гетьманський Престол не має та, доки ми не в українській столиці, не буде мати; що питання Династії він оставляє згідно зі старим Заприсяженням до вирішення “по збудуванню суверенної і незалежної Української Держави”»⁷⁸³.

Таку позицію В. Липинського підтримували, хоч формально і не вступивши до його нової Організації, зокрема, й Д. Оляничин, В. Заїкін, Д. Чижевський, А. Андрієвський... У своєму листі до о. Т. Горникевича В. Липинський формулює й своє становище щодо П. Скоропадського і сварки на тлі розколу УСХД: «Виступати проти негідного кандидата на монарха – це не тіль-

783 - Збірник Хліборобської України. – Т. 1. – Прага: Видання Брацтва Українських Клясократів-Монархістів, Гетьманців, 1931. – С. 34.

ки право, але і обов'язок монархіста, розуміється, в західному, класократичному, а не азіатському, охлократичному значінню цього слова. Врешті [...] я не тому став українцем, щоб мене зробили гетьманом, і інакше як без мого гетьманства України помислити собі не можу, – а до ідеї Гетьманства прийшов я від України, тому що вже був українцем, і для мене, як і для всіх гетьманців мого типу, особа Гетьмана варта стільки, скільки вона варта для України»⁷⁸⁴.

Того ж року у Брюсселі був заснований новий часопис «Думки гетьманця», редактором якого став Н. Кочубей. Вже наступного року друкованим органом Братства стане «Збірник хліборобської України» (спочатку журнал мав називатися «Гетьманець. Продовження “Хліборобської України” з рр. 1920–1925»)⁷⁸⁵, який друкуватиметься протягом 1931–1932 рр. у Празі зусиллями Р. Метельського, а редагуватиметься у Берліні В. Кучабським⁷⁸⁶.

Слід зауважити, що *Василь Кучабський* у своїх поглядах був схильний до націонал-консервативної моделі держави у формі військово-гетьманської диктатури з визначальною ролею еліт, а не народних мас. «Наша держава, – якщо хочемо її збудувати, – не може бути ані демократична, ані парламентарна, лиш муситиме здійснити супремацію державного моменту над суспільним, – писав він до С. Томашівського. – Держава не може бути добра для “всіх”, лише муситиме бути найліпша для тих, які з найбільшим ризиком і самопосвятою її захочуть обороняти і втримати. На місце анархічної свободи і “співучасті у владі”, яких маса на ділі ніде не хоче і які – як нібито хотіли б маси – є лише фікцією демократичних ідеологій, – ставлю законність і [...] дисциплінованість державного апа-

784 - ЦДІА України у м. Львів, ф. 360, оп. 1, спр. 525, арк. 3.

785 - Липинський В. Вступне слово // Збірник Хліборобської України. – 1931. – Т. І. – Прага, 1931. – С.4.

786 - Друком вийшло лише два томи цього видання: у 1931 р. (т. І, 75 с.) та у 1933 р. (т. ІІ, 81 с.).

рату (“справедливість”) та позитивне, корисне для населення будівництво, – як ту “свободу” і “співучасть у владі”, якої дійсно наша маса від держави хоче»⁷⁸⁷.

Водночас В. Кучабський відрізняв здекласовану масу від народу і визнавав його роль в державному житті. «Зрештою, найзвичайніший здоровий розум каже, що навіть найвищий державний, і державотворчий геній, вполочений чи то в якомусь одиничному вождеві, чи й у якісь цілій провідній верстві якогось громадянства, нічого не вдіє, коли не буде мати за собою народу як тої фізичної потуги, що є плоттю і кровю держави»⁷⁸⁸. Але так звані «демократичні» держави є лише оманю для неосвіченої маси і пасткою для добробуту народу, позаяк «з цих “держав” має користь не справжній народ, себто позитивні духово і матеріально творчі класи, – тільки здекласована, живуча з партійної “політики” інтелігенція, більше чи менше скорумпована бюрократія і надмірно впливові мілітарні кліки, – властиві репрезентанти отаких “суверенних націй”»⁷⁸⁹. Маючи «суверенний народ» і «парламентську більшість», але не маючи провідної суспільної еліти, держава є неповноцінною, позаяк самі по собі маси є некомпетентними. Зокрема у своїй статті «Без керма та вітрил...» В. Кучабський саме таке бачення й обумовлює, вказуючи, що справжня політика полягає не в тому, аби робити те, що народів «подобається», а в тому, щоби «робити те, що народів в його теперішності і на будуче є потрібне»⁷⁹⁰.

787 - ЦДДА України у м. Львів, ф. 368, оп. 1, спр. 177.

788 - Кучабський В. Воля до життя чи нічим не погамована анімальність? // Мета. – 1933. – Ч. 24 (116). – 18 червня. – С. 3.

789 - Кучабський В. Одверта відповідь польському консерватистові. – Л.: Наклад. видав. кооперативи «Мета», 1932. – С. 89.

790 - Кучабський В. Без керма і вітрил... // Мета. – 1933. – Ч. 6 (98). – 5 лютого. – С. 2.

Усі плебісцити чи референдуми є порожнім заграванням з юрбою, а відтак за їх допомогою справедливість встановити неможливо. Маса (національно-етнічна група), що щойно звільнилася від національного пригнічення, значно поступається у раціональному мисленні і національній свідомості панівній групі, вважав В. Кучабський, а тому вона не здатна діяти і мислити адекватно до своїх інтересів. Народні маси під час демократичних процесів схильні до емоційних і сугестивних впливів на себе, ними легко маніпулювати, навіювати міфи та омани, а тому вони за таких не конструктивних чинників не здатні формувати адекватні органи влади без панівних консервативних верств (еліт). «Ставши предметом аморфного “суверенного народу”, ця політика пішла внаслідок цього скрізь по лінії не відповідаючим життєвим конечностям народів і переростаючи їх дійсні сили демагогічних фантазій, які завдячують свій вплив тій умовині, що мають масово-сугестивні властивості, що подобаються виборчим масам “суверенного народу”, дарма, що вони є, з перспективи дальшої будучини, просто згубні для існування цих нових держав», – зауважував В. Кучабський⁷⁹¹.

Василь Кучабський

Стосувалися такі закиди і щодо демократичного парламентаризму, в якому «найбільше зло... походить саме від того, що механічний принцип “більшості” дозволяє “урядовим” коаліціям не рахуватися зовсім з голосом опозиції, що

791 - Кучабський В. Одверта відповідь польському консерватистові. – Л.: Наклад. видав. кооперативи «Мета», 1932. – С. 88.

цей голос робиться голосом “вопіючого в пустині”, ба, що більше, що “урядова” більшість присвоює собі право рішати своєвільно – як це діється нпр. у відношенні до “національних меншостей”, не тільки про свої власні, а й про життєві справи і інтереси опозиції, не зриваючи цій опозиційній меншості ніякого права законної оборони проти “зазіхань більшості”»⁷⁹².

Відповідно не вірив В. Кучабський і в можливість здобути й утворити успішну незалежну державу демократичним шляхом (виборчим чи через референдум), як і розв'язати такими ж методами ключові суспільні проблеми і соціальні протиріччя, без виховної і керівної ролі національної еліти – провідної верстви. «Достаточну підставу для того, щоби могла заіснувати якась нова держава, цей світогляд (ліберально-демократичний) добачав у тому, щоб арифметична “більшість” якогось перед тим бездержавного народу собі своєї національної держави по демократичному “забажала”, себто була готова за цим голосувати, коли б у цій справі був на її землях заряджений плебісцит. Не існування якоїсь конкретної провідної верстви, здатної до того, щоб область якогось народу опанувати своїм законом, отже, не статистично необчислима державно-творча здібність цього народу, – тільки “воля народу”, отже, більше чи менше інтелектуальне, “пропагандою”, себто масовою сугестією викликане, статистичне обчислиме “бажання” аморфної маси взяти якусь територію в своє “державне посідання” стало ось так підставою й мірилом для державних і міжнародних справ»⁷⁹³. Отже – сама арифметична маса є лише аморфною обезволеною та анархічною юрбою, що сама собою не здатна до національної організації та державного будівництва.

792 - Там само. – С. 166.

793 - Там само. – С. 86.

Такі висновки, звісно ж, багато в чому були зумовлені й накладанням травми національно-визвольної боротьби українців у 1918–1921 рр., в яких брав збройну участь й сам В. Кучабський, а також і тогочасною (початок 1930-х) суспільно-політичною і національно-державною дієністю в Європі, коли авторитарно-диктаторські та націонал-консервативні державні і суспільно-політичні моделі були на підйомі на противагу монархічним і демократичним режимам. Попередній ланцюг краху монархічних імперій після Першої світової війни змінився розквітом соціал-націоналізмів і націонал-консерватизмів та затяжною кризою демократій, що призводить В. Кучабського до підсумку, що настав час «банкротства демократично-парляментарної системи» і почався «період внутрішньої революції проти демократичного парляментаризму» в Європі⁷⁹⁴. Натомість чільне місце у суспільно-політичному житті, провідну роль відіграватимуть ідеології міцного ладу, дисципліни, сили, державницького солідаризму і націонал-консерватизму, а на тлі втрати українською соціалістичною демократією державності (УНР) В. Кучабський констатує, що «нема нині популярнішого слова серед сьогоденнього українського загалу як: “бий демократів і соціалістів!”», бо, мовляв, нема “гіршої” ідеології на світі, як демократична і соціалістична»⁷⁹⁵.

Природно, що на противаду соціалізму, толерантності та демократії монархіст і гетьманець В. Кучабський висуває державницький солідаризм, суспільний традиціоналізм і національний консерватизм. «Консервативний світогляд мусить іти врозріз з тим індивідуалістичним, національно-демократичним поглядом, який поміж одиницею і “нацією” не

794 - Вк-ий [Кучабський В.] Рефлексії над спробою державного перевороту в Фінляндії // Мета. – 1932. – Ч. 11 (53), – 20 березня. – С. 3–4.

795 - Кучабський В. Українська державна путь // Дзвони. – 1934. – Ч. 1–2. – С. 62.

призначає ніякої посередньої інстанції, що сполучує мільйони одиниць в органічну цілість і національну єдність, тільки думає, що “нація” є механічним збором одиниць-атомів і тому може разом зі своїми визнавцями кочувати з країни в країну, зберігаючи себе в чужих країнах, наче якісь сектярські громади, під видом “національних меншостей”»⁷⁹⁶. Отже, будучи прихильником пасіонарності харизматичних лідерів, класократичного елітаризму (неоаристократизму), опертя на національні сили в державницькому солідаризмі та обґрунтовано заперечуючи принципи прямої демократії і парламентаризму, В. Кучабський відкидає ідеалізацію народних мас, які апіорі не можуть бути компетентними у державному будівництві через свою ірраціональну анархічність, схильність до популізму і притаманний юрбі хаос без освіченої і свідомої відповідальності провідної верстви та жорсткої дисципліни в суспільно-політичній ієрархії на чолі з гетьманом-диктатором, й цілком природно обирає своєю політичною і світоглядною ідеологією національний консерватизм.

Повертаючись до ідеології *Братства Українських Класократів-Монархістів, Гетьманців*, як цілісної Організації, то слід зауважити, що фактично базувалася вона на тих самих програмових засадах, що й УСХД, з тією лише різницею, що питання вибору династії виносилося на розсуд парламенту (Українських Установчих Зборів), який мав бути скликаний після відродження Української Держави⁷⁹⁷.

Зберігся цілий блок листів В. Липинського за листопад-грудень 1930 р., в яких він торкається і висловлює свою точку зору щодо розходжень зі своїми опонентами – колишніми

796 - Кучабський В. Одвєрта відповідь польському консерватистові. – Л.: Наклад. видав. кооперативи «Мета», 1932. – С. 25.

797 - Гай-Нижник П. П. Братство українських класократів-монархістів, гетьманців // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 3. – К.: Національна Академія наук України, 2004. – С. 430.

соратниками, щодо розколу в УСХД і щодо розпуску Ради Присяжних. Особливо характерним є його лист-відповідь на лист о. М. Фірака, пароха з Пішкоровців у Югославії від 25 грудня 1930 року. В. Липинський написав 12 січня 1931 р. у Бадеґу, як влучно висловилося Г. Сварник, цілий трактат на 13-ти сторінках машинопису з аж надто детальним поясненням усіх ідейних та особистих розходжень зі «скоропадщиками»⁷⁹⁸. Крізь кожен рядок, написаного В. Липинським, просочується нестримні образа, біль і неприховане роздратування. Автор, зокрема, називає П. Скоропадського політичною мумією, що законсервувалася в його (Липинського) ідеях; «символом традиції і легітимізму, людиною, вихованою в охлократичнім, російським способі думання, яка органічно не в стані була зрозуміти західно-європейського принципу служби Монарха певній державній ідеї, а не служби державної ідеї Монархові. Для цього в петербургсько-російських мозгах бракує комірчини, що в Західній Європі витворилася під впливом довговічної боротьби влади світської і духовної»⁷⁹⁹.

В Австрії ж В. Липинський завершив писати свою нову й останню теоретико-соціологічну працю «Теорія правління», рукопис якої, до речі, й досі не віднайдено...

Після хвороби на грип, навесні 1931 р. у В. Липинського стався 26 квітня гострий серцевий напад. У зв'язку з цим до Граца було викликано з Волині його брата і доньку Еву⁸⁰⁰,

798 - Сварник Г. В'ячеслав Липинський у листуванні (За матеріалами ЦДІА України у Львові) // Липинський В. Студії. – Т. 1. В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – Київ; Філадельфія, 1994. – С. 154.

799 - ЦДІА України у м. Львів, ф. 358, оп. 1, спр. 292, арк. 70.

800 - Дружина В. Липинського Казімера (Шумінська) вивчила полоністику в Ягеллонському університеті у Кракові. Саме у той час вона й познайомилася з Вацлавом (В'ячеславом) Липинським, своїм майбутнім чоловіком, який теж навчався у Кракові. Працювала у Кракові вчителькою в середніх школах. Померла 1967 року і похована на Раковицькому кладовищі у Кракові. Донька В. Липинського Ева у 1935 р. вийшла заміж за юриста Станіслава Голковського й жила у Вільнюсі. Після Другої світової війни, закінчивши навчання у Ягеллонському університеті, працювала у Ягеллонській бібліотеці у Кракові. У 1959 р. виїхала до свого чоловіка у Великобританію (він мешкав у Лондоні). 1980 року Ева овдовіла, а згодом вийшла заміж за Мечислава Сендзеловсько-

які 6 червня перевезли В. Липинського до санаторію «Вінервальд»⁸⁰¹. 14 червня 1931 р. у Перніці, у санаторії «Вінервальд», що поблизу Відня в Австрії, В'ячеслав Липинський помер⁸⁰².

Слід зауважити, що за останніх років життя він знав, що скоро помре і нав'язливо страшився, що впаде у стан каталепсії (летаргічного сну) і буде похований ще заживо. Довгий час подейкували, що саме друг В. Липинського ще з гімназійних часів, лікар Б. Матюшенко зробив йому посмертний прокол серця, як і просив його сам В. Липинський, аби переконатися, що він дійсно мертвий. Проте насправді цього не сталося, позаяк місцевий лікар вскрив труп В. Липинського і цього вистачило, аби dokonано констатувати його смерть⁸⁰³.

Виконавцем заповіту щодо власного поховання В. Липинський заздальгідь призначив свого молодшого брата Станіслава, якому належали Затурці. Ним й було прийнято остаточне рішення перевезти тіло небіжчика до Затурців, на батьківську землю. Формальності, пов'язані з транспортом, тривали кільканадцять днів від дня смерті. В останніх днях червня 1931 р. тіло В. Липинського, поміщене у двох трунах (одна металева), було перевезено спеціальним автомобілем до Затурців.

2 липня 1931 р. при великому здвигу народу о 12-й годині В. Липинського поховали у рідному селі Затурці Горохівського повіту на Волині⁸⁰⁴. Винос тіла з дому брата Покійно-

го, який помер 1988 року. З того часу Ева постійно жила у Лондоні.

801 - Восени 1927 р. В. Липинський на вимогу лікарів повернувся до Австрії, де лікувався у гірських санаторіях. В Австрії він, за допомоги братів, придбав невеличкий будиночок у гірській місцевості поблизу Ґраца.

802 - Українська нива. – 1931. – ч. 21. – С. 1.

803 - В. К. Памяти В. Липинського // Голос державника. – 1947. – Ч. 1. – С. 13.

804 - За день до цього, 1 липня 1931 р. у залі Українського Наукового Інституту в Берліні, контрольованого П. Скоропадським та його прибічниками, відбулося засідання, присвячене пам'яті покійного В. К. Липинського, який був дійсним його членом [Дорошенко Д. В. Липинський як історик // В. Липинський як ідеолог і політик. – Ужгород, 1931. – С. 66–72].

В'ячеслав Липинський з дітьми брата Станіслава (праворуч) та секретарем Михайлом Савур-Ципріяновичем (у центрі). 1930 р., Баден, Австрія

го, доктора агрономії Станіслава Липинського, до костела розпочався о 10-й годині, а Служба Божа у костелі – об 11-й. На похорон прибула вся родина Покійного і до 2500 місцевих селян⁸⁰⁵. Католицька процесія, до якої прилучилася й процесія з православної церкви, пройшла від помешкання Липинських повз церкву до місцевого костела. Після заупокійного богослужіння у костелі рідні, приятелі і знайомі поховали видатного мислителя на цвинтарі у родовій усипальниці. Тіло В. Липинського спочило першим у новозбудованому родинному склепі⁸⁰⁶.

805 - Похорон Вячеслава Липинського // Діло. – 1931. – Ч. 152. – 11 липня. – С. 3.

806 - У 1945 р. російсько-радянські окупанти розвалили склеп й викинули з труни тіло В. Липинського просто на траву. Його тлінні останки самотужки перепоховали земляки-селяни. 1953 року радянці бульдозером розрівняли католицький цвинтар у Затурцях з землею. Лише 1989 р. могилу В. Липинського було віднайдено, а у 1991 р. на громадські гроші її було прикрашено саджанцями й довкола неї закладено сквер. До 120-ліття діяча

У похороні брали участь багато людей як представників польського політичного життя, так і українського. Від українського суспільно-політичного громадянства при останній земній дорозі В. Липинського були присутні: професор Д. Дорошенко, інженер Пилипчук, голова «Просвіти» у Луцьку Є. Петриківський, П. Редькович, Х. Лебідь-Юрчик з дружиною, медик М. Левицький, суддя Є. Тиравський з дружиною, інженерка Н. Білинська, інженер І. Васильківський, вчителька Т. Редько і директор Української гімназії у Луцьку Б. Білецький. Були присутніми на похоронах деякі друзі і приятелі Покійного з польського громадянства, що приїхали з Луцька, зокрема радник І. Волошиновський, сенатор А. Станевич та інші⁸⁰⁷.

Могилу вкрили квіти й вінки, серед яких виділялися вінки з блакитно-жовтими стрічками: від українського громадянства, від Товариства ім. Лесі Українки і від Українського клубу «Рідна Хата» в Луцьку. М. Левицький і Х. Лебідь-Юрчик зложили при домовині в костелі великий вінок живих квітів, причому одна половина вінка складалася з жовтих рож, а друга з блакитних квітів. На гарних широких жовто-блакитних стрічках надруковано: «Великому українському державникові, історикові й ученому В. Липинському від українського громадянства»⁸⁰⁸. Згідно з волею Покійного, над домовиною не було виголошено жодних промов, окрім короткої промови місцевого священика⁸⁰⁹.

«Помер Липинський, була урочиста панахида, відслужена о. Вергуном, – записав у щоденнику П. Скоропадський. – Мені щиро шкода, що Липинський так погано кінчив. Якби не було

скульптори Ірина та Іван Дацюки виготовили погруддя В. Липинського, яке було встановлено на надмогильному п'єдесталі (архітектор Андрош Бідзіля).

807 - Похорон Вячеслава Липинського // Діло. – 1931. – Ч. 152. – 11 липня. – С. 3.

808 - Похорон Вячеслава Липинського // Діло. – 1931. – Ч. 152. – 11 липня. – С. 3.

809 - Українська нива. – 1931. – ч. 22–23. – 15 липня. – С. 1; Похорон Вячеслава Липинського // Діло. – 1931. – Ч. 152. – 11 липня. – С. 3.

Могила В. Липинського

усього того, що сталося, як би ми постаралися його оточити турботами і любов'ю в останні дні його життя – злови я до нього не маю»⁸¹⁰. Та все ж символічними і правдивими щодо В. Липинського є слова його друга, лікаря і політичного опонента Б. Матюшенка: «Замовкло повіки чи не найпалкіше українське патріотичне серце, бо такої страстної (leidenschaftlich) любови до України та ідеї української державності я не знаю, хто ще мав в рівнім степені»⁸¹¹.

Теоретична концепція В. Липинського була аж надто сміливою і незвичною й не лише для свого часу. Іще 1925-го року

810 - Отт-Скоропадська О. Як наша родина ставилася до В'ячеслава Липинського // Липинський В. Студії. – Т. 1. В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – Київ; Філадельфія, 1994. – С. 243.

811 - ЦДІА України у м. Львів, ф. 360, оп. 1, спр. 532, арк. 35.

його однодумець і соратник Д. Дорошенко сумнівався «чи вдасться ідеології “Листів до братів-хліборобів” лягти в основу широкої акції українських патріотів»⁸¹², адже, як він сам вірно зауважував (вже під псевдонімом «М. Забаревський»), може й тому, «що вони йдуть так гостро всупереч старим шабльоновим поглядам, що закорінилися серед нашого суспільства» й можливо тому, що «від часу появи “Чудацьких думок” Драгоманова українська політична думка не мала твору, який би з такою сміливістю, з таким розмахом порушував болючі питання українського національного життя»⁸¹³.

Зрештою, згодом Д. Дорошенко («М. Забаревський») цілком справедливо і усвідомлено підсумує: «В однієї людини стало, одначе, снаги і сміливости глибоко зазирнути в самий корінь нашого лиха, зробити сувору переоцінку – не якихось там паперових партійних програм – самих засад, самих основ нашої дотеперішньої національної політики й на живих прикладах нашого минулого й сучасного показати, що лихо наше не так в зовнішніх умовах, не так в силі наших ворогів, як в наших внутрішніх хибах тих методів і способів, яких ми досі уживали. Сія людина – Вячеслав Липинський»⁸¹⁴.

В. Липинський вважав, що Україну в першій чверті ХХ ст. згубили три основних чинника: «ідея держави була неясна і туманна»; «брак єдності між нашими провідниками» і «спосіб думання, світогляд української провідної верстви». Саме тому він нагадував: «І всякий повинен знати, що така сварка і брак єдності погубить нас знов, як настане наше слідуюче політичне Різдво»; а тому й сам задавався питанням, «над яким ми повинні думати повсякчас», і ставив його перед іншими:

812 - Вячеслав Липинський та його доба. – Кн. 1. – К.: Темпора, 2010. – С. 466.

813 - Забаревський М. Вячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу. – Аугсбург, 1946. – С. 51.

814 - Ве. Де. М. Забаревський «Вячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу». Аугсбург, 1946 // Українське Козацтво. – 1975. – Ч. 2 (32). – Р. XII. – Квітень–Червень. – С. 53.

«Як же зробити, щоб оцієї сварки і роз'єднання не було?»⁸¹⁵. А першим кроком до його розв'язання можна визначити тезу, висловлену В. Липинським у листі до І. Волошина 17 (30) серпня 1922 р.: «Замість безсильно ненавидіти чужих, треба полюбити своїх»⁸¹⁶.

У своїх «Листах до братів-хліборобів» він наголошував, що намагався виробити не так політичну програму, як світогляд: «Завданням моїм було вплинути на зміну способу думання, світогляду української провідної верстви. Замість способу думання пасивного “фаталістичного” – мовляв, Україна сама зробиться – я хотів дати спосіб думання активний, динамічний: що і як ми, Українці, повинні робити, щоб була, щоб здійснилась Україна»⁸¹⁷.

В одному зі своїх листів В. Липинський відчайдушно зізнається: «Вся моя праця – все моє єство зв'язані з Державою Українською. Нема держави – нема мене: або під щитом, або на щиті»⁸¹⁸. І це не був епістолярний реверанс, а швидше – крик душі й, водночас, усвідомлення розуму справнього українця. В. Липинський спалював свої рукописи, в яких артистизм і форма переважали над думкою і це призводило до зловживання сло-

В'ячеслав Липинський
(бронзова скульптура роботи
Сергія Литвиненка)

815 - Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. Архів. – Т. 1. Листування. – К.; Філадельфія, 2003. – С. 415–416.

816 - Там само. – С. 251.

817 - Вячеслав Липинський і його доба. – К.; – Житомир, 2008. – С. 92.

818 - Вячеслав Липинський: З епістолярної спадщини (Листи до Д. Дорошенка, І. Кревецького, Р. Метика, О. Назарука і С. Шелухіна). – К., 1996. – С. 101.

вом, як він сам висловився в одному з листів до О. Назарука, чого так і не змогли позбавитися тогочасні (та й сучасні) українські політики і наголошував, що йому «потрібна Україна, а не місце в пантеоні українських літераторів»⁸¹⁹. І все ж, попри усе невтішне і трагічне, незважаючи на минуле і прийдешнє, В. Липинський таки увійшов до українського історичного пантеону і залишиться у ньому навечно.

Пам'ятник В. Липинському в с. Затурці

Інтелектуальна спадщина В. Липинського хоч і була взята на озброєння гетьманською ідеологією та пропагандою у середині та другій половині ХХ ст., проте й досі так і не була все ж глибинно проаналізована та належно оцінена вченою спільнотою, не стала вона усвідомленою та застосованою ні політичними колами, що здебільшого лише примітивізовано використовують його особу у власних цілях, ані, тим паче, прочитаною та зрозумілою тим народом, для

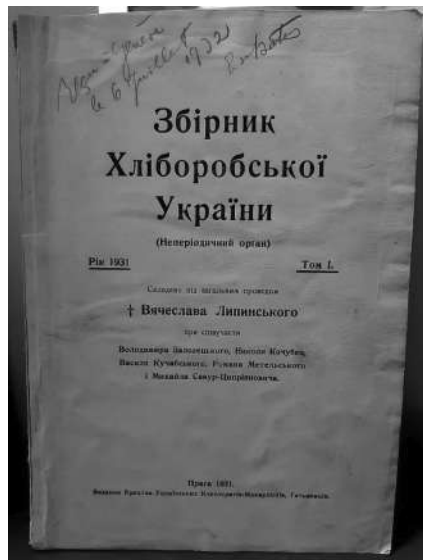
якого він її творив, в ім'я якого вистраждав нові небосхили думки і вказував непростий шлях до перетворення на націю у новітній соборній, самостійній і незалежній Українській Державі,

819 - Листи Вячеслава Липинського до Осипа Назарука (1921-1930). - Львів, 2004. - С. 25-26.

на вівтар якої він поклав свій дух і розум та якій віддав усе своє здоров'я і життя до останнього подиху.

* * *

Згідно з політичним заповітом В. Липинського, члени *Братства Українських Класократів-Монархістів, Гетьманців* виступали проти визнання П. Скоропадського провідником Гетьманського Руху. У комунікаті нової Організації, опублікованому вже після смерті В. Липинського у «Збірнику Хліборобської України», зазначалося, що «братство взяло на себе не тільки завдання зберігання чистоти Ідеї, якої творцем був Покійний, але й переведення її в життя класократичним методом...»⁸²⁰. Відтак Братство заявило про те, що перебирає на себе монархічні традиції – як духовну спадщину В. Липинського. Проте усі члени цього, по суті, політичного гуртка не були об'єднані комунікаційно через розпорошення мешканням у різних країнах, обмеженість у грошових можливостях тощо й досить швидко, вже після виходу другого тому «Збірника Хліборобської України» у 1932 р., його діяльність практично зійшла нанівець, як і тотожного за політичними

Збірник Хліборобської України
(Том I, 1931 р.)

820 - Збірник Хліборобської України. – Т. I. – Прага, 1931. – С. 35.

поглядами до Братства невеличкого угруповання галицьких монархістів (І. Кревецький, І. Крип'якевич, Т. Коструба)⁸²¹.

Ось як бачилося становище в лавах гетьманців радянським спецслужбам (оперативне повідомлення від 15 липня 1932 р.): «З моменту відходу від гетьманської організації Скоропадського Липинського та, в особливості, після смерті останнього, в руках гетьманців не припиняються тертя і персональні відходи деяких осіб від організації. Справа в тому, що за встановленнями Липинського, яких дотримується значна частина “Союзу Хліборобів Державників”, ніякого кандидата на український гетьманський престол гетьманці в еміграції намічати не мають права. Питання про династію мусить вирішити сам український народ, коли Україна звільниться від більшовиків.

“Союз Хліборобів Державників” існував весь час, як самостійна організація, недивлячись на те, що окремі члени цього союзу й входили до гетьманської Управи та Ради Присяжних Скоропадського. Це розглядалося, як персональний зв'язок окремих осіб Союзу, а не як представництво від організації, хоча фактично ці представники Союзу, що входили в організацію Союзу, й керували всією діяльністю Союзу.

Після розмови з Липинським, коли Скоропадський вирішив повністю об'єднати в своїх руках керівництво гетьманським рухом в еміграції, гетьманська Управа вирішила провести серед хліборобів уніфікацію, розбивши членів Союзу на класи. Це послужило створенню сильної опозиції в лавах хліборобів, що заявили, що якщо тільки більшість членів погодяться з уніфікацією, то вони, опозиціонери, вийдуть з Союзу. Опозиція стоїть на тому, що Союз хліборобів має провадити тільки культурно-просвітню роботу, а ні в якому випадкові не

821 - Гай-Нижник П. П. Братство українських класократів-монархістів, гетьманців // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 3. – К.: Національна Академія наук України, 2004. – С. 430.

займатися політикою, позаяк форму правління майбутньою Україною обере сам український народ. До опозиції приткнув й керівник гетьманського руху в ЧСР ген. Омелянович-Павленко. Не дак давно відбулося засідання опозиції, на якому вирішено і в подальшому дотримуватися тієї ж лінії у поглядах на політику, а Омеляновичу-Павленку запропоновано на час зовсім відійти від політичної роботи. З політичними настановами Скоропадського та його найближчого оточення не погоджується й професор Мірчук, що працював у Берлінському укр[аїнському] науковому інституті. Мірчук веде в дійсний час активну боротьбу проти Скоропадського. Під впливом Мірчука вийшов з Берлінського Інституту й переїхав до Праги колишній прибічник Скоропадського Дорошенко. З відходом Дорошенка з Інституту, Інститут не став отримувати великі субсидії від німців – ген. Гренера, особистого друга Дорошенка. Хоча Дорошенко відкрито і не виступає проти Скоропадського, але й у захисті його політичних настанов участі не приймає»⁸²².

Тож такий, здавалося б, потужний удар з боку В. Липинського виявився все ж лише легким ляпасом та й то явно запізним і символічним, адже його ретутація вже була піддана нищівній упереджувальній атаці серед широкого числа гетьманців, а віжки правління, інформаційні й фінансові ресурси УСХД та кадрові потуги в Організації заздалегідь були перехоплені адептами П. Скоропадського. Відтак, попри заяву В. Липинського про розв'язання Союзу та його керівного органу, 10 жовтня 1930 р. Рада Присяжних УСХД у складі С. Шемета, О. Скорописа-Йолтуховського, Л. Сідлецького і графа А. Монтрезора продовжила роботу, вважаючи, що самовільною заявою про розпуск УСХД В. Липинський з себе свої

822 - Українська еміграція 20–30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки (Частина № IV). – К.: Служба зовнішньої розвідки України, 2016. – С. 36–37.

обов'язки супроти Ради Присяжних і Союзу зняв. Водночас Рада Присяжних попередила організованих гетьманців, що «вважає В. Липинського з огляду його недуги невідповідальним за зроблені в останніх часах шкоди Гетьманському Рухові, а особливо за те, що несовісні люде, використовуючи його колишній авторитет, намагаються розхитати міцні основи Гетьманського Руху»⁸²³. Крім того, того ж 10 жовтня 1930 р. Рада Присяжних (згідно § 8, гл. IV Регламенту УСХД) обрала своїм головою Й. Мельника⁸²⁴.

У «Бюлетені Гетьманської Управи» зауважувалося з цього приводу, що він «належить до категорії діячів гетьманського руху, які працюють над переведенням в життя відомих вже і усталених теоретичних основ сучасного гетьманського руху». Там також додавалося: «Перехід головування в Раді Присяжних УСХД до рук Й. Мельника означає, що головна увага чолової організації Гетьманського руху в ближчих часах має бути скерована на практичну працю переведення в життя високих і далекосяглих в своїй історичній перспективі ідеологічних засад, створених і спопуляризованих основоположниками УСХД»⁸²⁵.

Ким був вищезгаданий *Йосип Климович Мельник*? Він походив з дрібного хліборобського роду з с. Попружні Тарашанського повіту на Київщині, що народився 1861 року. Початкову освіту здобув у громадській школі села. У 12 років вступив до реальної гімназії у Білій Церкві. По її закінченні навчався у Гірничому інституті (Вищій школі інженерів гірничої справи) у Санкт-Петербурзі, а через два роки перейшов до Петровсько-Розумовської сільськогосподарської

823 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 91.

824 - Бюлетень Гетьманської Управи. - 1930. - чч. 10-11. - Жовтень-Листопад. - С. 2; ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 60.

825 - ЦДАВО України, ф. 3695, оп. 1, спр. 157, арк. 105-106 зв.

академії у Москві, яку закінчив 1887 року⁸²⁶. Рік працював на службі в маєтках при с. Диканька на Полтавщині, а потім – як учений-агроном у різних відділеннях Селянського Поземельного банку. За Гетьманату 1918 р. був призначений П. Скоропадським членом дирекції Державного Земельного банку, а згодом – його управителем. Від 1924 р. викладав лекції і завідував одним зі зразкових господарств в Українській Сільськогосподарській академії у Подєбрадах (Чехо-Словаччина). Від 1925 р. п'ять років очолював гетьманську організацію Український Стяг, що була створена 1923 р. Союзом Емігрантів-Монархістів з Наддніпрянської України. У 1927 р. Й. Мельник став членом УСХД⁸²⁷.

Справу ж остаточної уніфікації Гетьманського Руху й усунення його з-під впливів В. Липинського було оформлено постановою Ради Присяжних УСХД від 9–13 листопада 1930 р., в якій, зокрема, вказувалося, що «Гетьманський Рух по завданням своїм є рухом всенациональним, державним, а не класовим, тому не є він рухом “панським”, бо “інтереси хлібороба” – це в першу чергу інтереси селянина власника. Він не є рухом ворожим панам, бо включає панів в число хліборобів»⁸²⁸.

Того ж 1930 р. відбулася перша спроба політичного зближення Гетьманського Руху та ОУН. Переговори між гетьманцями та оунівцями того року зав'язалися навесні й були започатковані інж. О. Батем, який приїхав з Парижа і зустрівся з заступником голови ПУН М. Сціборським. Як доповідав М. Сціборський Є. Коновальцю, О. Бать був емісаром П. Скоропадського,

826 - Академія була заснована імператором Александром II в маєтку, що розкинувся поблизу Москви й раніше належав гетьманові України К. Розумовському і де зберігалося зразкове господарство. Довгий час ця Академія була першою і єдиною вищою сільськогосподарською школою в Російській імперії.

827 - ЦДАВО України, ф. 3695, оп. 1, спр. 157, арк. 106; ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 60–61; Бюлетень Гетьманської Управи. – 1930. – чч. 10–11. – Жовтень–Листопад. – С. 1–2.

828 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7078, т. 1, арк. 275.

який йому говорив, що «черговим завданням є зв'язатися політично і організаційно з ОУН», попри наявність існуючих суперечностей «ідеологічного та програмового характеру»⁸²⁹. «Самий факт революційної активності націоналістів вже зобов'язує до контакту з ними», – цитував П. Скоропадського О. Бай М. Сціборському⁸³⁰. На це останній запропонував, аби гетьманці подали «свій проект та погляди в більш здефініюваний спосіб» й, своєю чергою, звернувся 19 травня 1930 р. у листі до Є. Коновальця та інших членів Проводу Українських Націоналістів з проханням висловити свої міркування щодо цієї пропозиції гетьманців⁸³¹. Зі свого боку Є. Коновалець з обережністю поставився до такої ініціативи гетьманців. «Коли б навіть була в них склоність порозуміння, – писав він В. Мартинцю, – то це, мабуть, треба, приписати тільки якимось певним обставинам»⁸³².

Невдовзі, 28 липня 1930 р. секретар ПУН В. Мартинець отримав від одного з провідних діячів Гетьманського Руху О. Скорописа-Йолтуховського листа, в якому, зокрема, вказувалося, що Гетьманська Управа погоджується на спільні акції з ОУН лише в контексті репрезентації української національної ідеї перед чужинцями на міжнародному відтинку. О. Скоропис-Йолтуховський також зазначав, що гетьманці, як і оунівці, «бачать всю безцільність і невистарчальність тактики “парламентарного товчення води в ступі”», коли йде мова про справу відбудови Української Держави», однак додавав й про дуже проблематичні можливості взаємодії цих обох політичних середовищ через діаметральні розбіжності основних тактич-

829 - ЦДАГО України, ф. 269. Лист М. Сціборського до Є. Коновальця від 19 травня 1930 р.; Кентій А. ОУН та гетьманський рух у 1930-х – на початку 1940-х рр. // Студії з архівної справи та документознавства. – 1999. – Т. 5. – С. 223.

830 - Там само.

831 - Там само.

832 - Кентій А. ОУН та гетьманський рух у 1930-х – на початку 1940-х рр. // Студії з архівної справи та документознавства. – 1999. – Т. 5. – С. 223.

них і практичних завдань⁸³³. Йшлося про те, що ОУН «підбирає людський матеріал для деструкції громадського життя» і «балканізації» Галичини, тоді як було би доцільно частіше роз'яснювати членам Організації, що тактика революційної боротьби має спрямовуватися «виключно проти чужої влади на українській землі і ніяк не може бути продовжена при організації суверенної Української Держави»⁸³⁴. Ну й, звісно ж, було згадано, що на чолі цієї відновленої Держави має бути гетьман-монарх з роду Скоропадських. Подібна позиція була неприйнятною для ОУН, в якій, до того ж, на думку А. Кентія, йшлося про те, що Гетьманський Рух «мав би поглинути ОУН»⁸³⁵. Відтак до співпраці між двома політичними силами справа так і не дійшла.

Володимир Мартинець

У цей же час за океаном, внаслідок агітації В. Липинського, проти П. Скоропадського виступив отаман *Січі* в Америці С. Гриневецький, якого 11 жовтня 1930 р. було обмежено в правах керівництва Генеральною Радою січових старшин, про що 15 жовтня Гетьманську Управу телеграмою з Чикаго повідомляв полк. О. Шаповал з вимогою негайного усунення з посади С. Гриневецького. П. Скоропадський відреагував блискавично й того ж дня видав наказ, що без проволікань був телеграфіч-

833 - ЦДАГО України, Ф. 269. Лист О. Скорописа-Йолтуховського до В. Мартинця від 28 липня 1930 р.; Кентій А. ОУН та гетьманський рух у 1930-х – на початку 1940-х рр. // Студії з архівної справи та документознавства. – 1999. – Т. 5. – С. 223.

834 - Там само.

835 - Кентій А. ОУН та гетьманський рух у 1930-х – на початку 1940-х рр. // Студії з архівної справи та документознавства. – 1999. – Т. 5. – С. 223.

но надісланий до США: «Полковнику Шаповалу, 2028 Вальтон Стріт, Шікаго.

Завішую д-ра Гриневецького яко Отамана Січей Америки аж до іменування нового Отамана, згідно Статуту.

Даю полковнику Олександрю Шаповалові повновласть перебрати Управу Січей в порозумінню із Старшинською Колегією. Сердечний привіт всім Старшинам і Січовикам вірним своїй присязі»⁸³⁶.

Вже наступного дня 16 жовтня 1930 р. О. Шаповал видав власний Наказ Ч. 1, в якому повідомлялося про перебрання ним проводу над Гетьманськими Січами в США й наказувалося усім окружним і курінним отаманам, сотникам, січовикам і січовичкам виконувати виключно його накази. Після ж з'ясування справи Гетьманською Управою на підставі листів від політичного референта Січей отамана І. Смука від 14 жовтня, інж. П. Запорожця від 15 жовтня і полк. О. Шаповала від 18 жовтня, П. Скоропадський видав наказ про призначення О. Шаповала наказним отаманом з перебранням пірнача⁸³⁷.

Проте С. Гриневецький спробував збунтувати проти П. Скоропадського й канадійських гетьманців і навіть надіслав листа від 15 листопада до головного обозного Січей у Канаді В. Босого з прямим запитанням по якій стороні він стоїть, цитуючи В. Липинського про те, що «ми не маємо кандидата на Гетьмана України». Утім, інтрига не вдалася й В. Босий дав листовну і публічну відповідь: «Я маю Гетьмана і легальний Гетьманський Рід і стою при нім вірно до смерти, а принаймні доти, доки той Гетьман не звільнить мене із зложеної йому мною присязи. Бо не п. Липинському, а живо-

836 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 61; Бюлетень Гетьманської Управи. – 1930. – чч. 10–11. – Жовтень–Листопад. – С. 2.

837 - Там само, арк. 62; Там само. – С. 3.

му Гетьманові України і його Гетьманському Родові я до смерти [на] вірність присягав»⁸³⁸.

Крім того у гетьманській пресі було опубліковано два Комунікати за підписами полк. О. Шаповала і головного обозного В. Босого про припинення протистояння між американськими і канадійськими гетьманцями, що виникли за отаманства С. Гриневецького. Було, зокрема, заявлено, що «Провід Канадійських Січей шукає опертя о Головну Централю Гетьманський Січей в Шікаго» (Комунікат, Ч. 1) і

що обидві організації «прийшли до переконання, що липше мати один добре зорганізований орган пресовий для обох тих Січових Областей, ніж два слабі» (Комунікат, Ч. 2)⁸³⁹. Отже, гетьманці двох держав ставали під один американський провід, зберігаючи автономію, видання «Канадійська Січ» припиняло своє існування, а єдиним друкованим органом на обидві організації ставав часопис «Січ», що видавався у Чикаго.

Зусилля ж групи послідовників В. Липинського щодо створення паралельних гетьманських організацій і виведення з-під керівництва Гетьманської Управи окремих громад зазнали невдачі, яка, натомість, вливала усі раніше автономні гетьманські організації до мережєвих лав однієї провідної структури – УСХД (поза його рамками залишалися лише Союзи Гетьманців Державників обох Америк, Канади і Румунії, позаяк визначаль-

Олександр Шаповал

838 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 63; Січ. - 1930. - ч. 22; Бюлетень Гетьманської Управи. - 1930. - чч. 10-11. - Жовтень-Листопад. - С. 4.

839 - Там само.

но схема організації цих структур не створювалася за орденським типом, яким власне й був УСХД).

І все ж, попри внутрішні чвари і розкол, навіть «Політичний інформаційний бюлетень» прореспубліканського Українського Пресового Бюро констатував у 1931-му: «Сучасна група гетьманців в своєму минулому сама різноманітна по своєму становищу і не суголосна по реальних інтересах. Це скоріш суміш одиниць, поєднаних поететом перед маєстатом суверености України, втіленого на їх розуміння, в особі дідичного гетьмана монарха та його роду, а конкретно Скоропадського, проти якого деякі з них навіть повстали збройно в рядах Армії У.Н.Р. за Директорії за оголошення Скоропадським федерації з Росією.

Отже українське державницьке самостійництво більшості гетьманців безсумнівне й бездоганне...»⁸⁴⁰. При цьому додавалося, що саме особа ідеолога-ідеаліста В. Липинського та його теоретична будова концепції трудової української дідичної монархії «завербувала в ряди гетьманців певну кількість молодих людей, особисто кришталево чистих, ідеалістів, ентузіястів, лицарсько-шляхетних, громадсько і національно бездоганих. Однак здатних скорше пасивно й виддано споглядати маєстат української монархічної держави і його конкретне втілення, тільки неширити його практично, активно в українських масах»⁸⁴¹.

* * *

Серед таких новітніх гетьманців був і дипломат Володимир Коростовець, який у 1920-х рр. пристав до Гетьманського Руху і з кінця 1920-х – початку 1930-х рр. мав за завдання

840 - Політичний інформаційний бюлетень Українського Пресового Бюро. – 1931. – № 4. – С. 27.

841 - Там само. – С. 28.

працювати в британському напрямку, як щодо пошуку політичної ніші для українських консерваторів-монархістів на англійсько-американському векторі, так і в сенсі пошуку матеріально-політичної підтримки з боку відповідних британських кіл П. Скоропадського.

Ще у 1920 р. В. Коростовець прибув до Великої Британії після чого познайомився з англійським магнатом Монді Ґрегорі (видавав газету консервативного напрямку «Whitehall Gazette»), який проводив кампанію антибільшовицької пропаганди серед британської громадськості, і здобув у його особі першого прихильника гетьманської справи в Англії. Зближення відбулося на ґрунті консерватизму й антибільшовизму.

По цьому, 1923 р. В. Коростовець переїхав до Берліна, де оселився на фешенебельному бульварі Курфюрстендамм, 261. У травні 1924 р. він, за дорученням П. Скоропадського, займався у Берліні організацією та проведенням установчих зборів Українського Товариства Червонохресної Допомоги Біженцям, яке було засновано в Берліні 10 травня 1924 р. (Берлін, Ваннзее, Альзенштрассе, 17) й був обраний його співголовою (голова – гетьманова Олександра Скоропадська). Згодом він став членом Ради Присяжних УСХД і редагував «Бюлетень Гетьманської Управи». У 1926 р. відіграв важливу роль у заснуванні – з ініціативи П. Скоропадського – Українського Наукового Інституту в Берліні, паралельно продовжуючи журна-

Володимир Коростовець

лістську роботу, а також написав декілька книжок німецькою мовою⁸⁴².

У 1920-х рр. В. Коростовець ще декілька разів відвідав Сполучене Королівство, ймовірно з доручення проводу Гетьманського Руху, адже, як писав у лютому 1926 р. до Д. Дорошенка П. Скоропадський, англійці переконували його, що Британія гетьманців рішуче підтримує і їй, нарешті, стало зрозуміло, що для того, аби побороти більшовизм, необхідно надати допомогу Україні⁸⁴³. Того ж року (19 липня) П. Скоропадський, вочевидь з протекції свого друга генерала В. Гренера, мав зустріч з підполковником Райхсверу фон Шлеєром та військовим міністром Німеччини Геслером, під час якої йшлося про можливість залучення Англії до широкої підтримки Гетьманського Руху й здобуття німецької лояльності щодо втілення гетьманом цих намірів у дієвій площині і на що, як занотував у своєму щоденнику сам П. Скоропадський, він отримав позитивний відгук⁸⁴⁴.

Вже наступного дня гетьман записав у щоденнику: «Англія зближується з Польщею. Гадаю, що мета Англії – підготувати виступи у тій чи іншій формі проти більшовиків. Тепер би треба докласти всіх зусиль та вчинити угоду з Ан-

842 - Про своє життя сам В. Коростовець писав так: «Я є українцем і за часів царя та Тимчасового уряду займав посаду в Міністерстві закордонних справ (європейському департаменті), а до цього чимало подорожував, інтенсивно вивчаючи різні країни і народи. Коли більшовики захопили владу, майже всю мою сім'ю розстріляли і я ледве втік до Польщі. Більшовики змогли відібрати у мене все, за винятком моїх знань і освіти, які я здобув завдяки моїй видатній матері. Я почав працювати, читати лекції, писати статті і книги. Ці статті і книжки виходили друком у Німеччині (до Гітлера), Франції, Англії, США. Чимало моїх статей побачили світ також у голландській та сербській пресі. Темою моїх студій і творів стали європейські справи і, головним чином, справи моєї Батьківщини – України. Книга спогадів «Посів і жнива» була дуже добре прийнята серйозною британською пресою. Згодом з'явилися інші книжки. Я виступав з лекціями по всій країні, переважно в консервативних і юніоністських спілках, у коледжі Бонар Лоу в Ешпріджі та його відділеннях; у таких політичних клубах, як Клуб 1900, Клуб 1912 консервативної спілки Лондонського Сіті. Деякі з моїх статей були опубліковані у щомісячнику «The Contemporary Review». Я також виступав у Королівському Інституті міжнародних справ (дуже давно) і в Королівському Товаристві Центральної Азії» [Library of the School of Slavonic and East European Studies (University of London). R. W. Seton-Watson papers. Correspondence re inter war Ukraine (1919–1934) (SEW/11/3/3), Korostovetz to Seton-Watson, 13 July 1941].

843 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 10324, т. 1, арк. 227.

844 - Щоденник гетьмана Павла Скоропадського. Рукопис. – Т. 1 (01.01.1919 – 06.06.1929) // Особистий архів родини Скоропадських в м. Кюснахт (Швейцарія). – С. 1.

глією»⁸⁴⁵. З метою втілення цього задуму він створив своєрідну робочу групу, що допомогла б йому виробити дипломатичну тактику і стратегію у цьому напрямі, а також підготувала паперовий проєкт своєрідного меморандуму про наміри, цілі та бачення співпраці Гетьманського Руху з британськими офіційними чинниками. До неї П. Скоропадський, окрім себе, залучив колишнього міністра закордонних справ Української Держави (1918 р.) Дмитра Дорошенка та колишнього таємного радника, посла Російської імперії у Пекіні й російського канцлера-посланця у Порт-Артурі та Тегерані, а у 1918 р. – його особистого посланця на переговори від імені Української Держави з країнами Антанти у Яссах Івана Коростовця, якого потім гетьман планував відрядити на чолі української дипломатичної місії до Великобританії, або ж до США. Усі вони на той час мешкали в еміграції у Берліні, що полегшувало б їхню співпрацю, а Д. Дорошенко ще й належав до Гетьманського Руху. Зокрема, безпосередньо з І. Коростовцем розпочалося обговорення загального змісту і стилю написання меморандуму до англійців, а Д. Дорошенко підготував свій чорновий варіант такого ж звернення з історичними екскурсами.

Проте накреслення обидвох помічників не задовольнили П. Скоропадського й роботу довелося перероблювати знову, а згодом він й взагалі дійшов висновку в необхідності дієвого використання у цьому підприємстві не фахових дипломатів, а неформального налагоджувача практичного зв'язку з англійцями⁸⁴⁶. Вже тоді він вважав, що не варто поспіхом безоглядно опиратися у своїй політиці лише на Німеччину, а доцільніше з кількома потенційними союзниками в боротьбі з російським більшовизмом. З огляду на існуюче тоді міжнародне

845 - Там само. – С. 17.

846 - Там само. – С. 19.

становище і складність завдання, «можливо вирішувати задачу з одним, двома і багатьма невідомими, але вирішувати з однією лише відомою величиною, вважаю кумедним, але не таким, що в стані досягти мети, – міркував П. Скоропадський на сторінках власного щоденника. – Нині можна лише готуватися у тому розумінні, що, по-перше, пильно відстежувати ті події, які відбуваються в Україні, а також детально вивчати Советський лад та інші законодавства, надто англійське, як таке, що нам, звісно з великим корегуванням, найбільш підходить»⁸⁴⁷.

Тож на певний час практичне просування цього напрямку перейшло у вичікувально-пошукову стадію. Вона включала й розгляд імовірних кандидатур на виконання «англійської місії», яких було вкрай обмаль і які, з різних причин відпадали. Так, колишній посол Української Держави в Австро-Угорщині В. Липинський не годився, позаяк, на думку П. Скоропадського, «повністю відірваний від життя, ніколи не творив організацію і ніколи жодного практичного кроку не довів до завершення»; голова дипломатичної місії ЗУНР у Великобританії С. Томашівський «склав зброю і готовий на співробітництво з поляками»; один з співзасновників УДХП, а потім і УСХД С. Шемет хоч і «чужа особистість, але організаційне неукттво»; князь В. Кочубей, що був братом колишнього ад'ютанта гетьмана у 1918 р. В. Кочубея, – «талановитий, але не практик», а галичани О. Назарук і С. Гриневецький, що організовували гетьманські Січі в США і Канаді, тоді для П. Скоропадського ще були «не наші люди»⁸⁴⁸. Кадровий голод давався взнаки...

Після ж розмови за півтори роки з ген. В. Ґренером (17 травня 1928 р.), з якої П. Скоропадський зрозумів, що Німеччина прагне скористатися українським політичним активом (здобути

847 - Там само. – С. 20.

848 - Там само. – С. 28–29.

таке собі страхове забезпечення), гетьман ще більш активізував свою міжнародну діяльність, зокрема в напрямку Британії⁸⁴⁹. 21 травня 1928 р. у Ваннзее (Німеччина) В. Коростовець, що був рідним небожем І. Коростовця й свого часу працював в європейському департаменті російського МЗС за Тимчасового уряду (принаймні як він сам казав), вперше особисто зустрівся зі П. Скоропадським саме для обговорення питання англійської місії (тоді ж зайшлося про його представницьку роль від Гетьманського Руху у Великобританії). Крім того, до його кандидатури були лояльними й німці.

Відтак від 1928 р. до 1932 р. В. Коростовець, аби створити собі певне публічне ім'я, видав брошуру мемуарного характеру про Польщу в контексті українського питання і міжнародної політики, яка дуже сподобалася німцям і роздратувала поляків, а також дописував (не без допомоги Д. Дорошенка та інших гетьманських інтелектуалів з Українського Наукового Інституту в Берліні) на теми пов'язані з Україною та міжнародною політикою до англійського журналу «Whitehall Gazette», власником якого був Артур Монді Грегорі. Десь у цей час до видання газети долучився й Луїс Тафнелл. Тож поволі усі формальні вимоги, як то знання мови, досвід закордонної роботи та наявність опублікованої розвідки англофільської політологічної тематики) до кандидатури представника Гетьманського Руху в Англії (в тому числі й з боку німецьких друзів гетьмана), в особі В. Коростовця були наявні та й сам він виявляв неабияке бажання займатися цією справою.

Близько 1930 р. В. Коростовець переселився до Лондона як уповноважений представник Гетьманської Управи та П. Скоропадського з метою встановлення зв'язків і здобуття коштів для Гетьманського Руху та поширення ідей українського

849 - Там само. – С. 23.

Володимир Коростовець

монархічного консерватизму. Налагоджував зв'язки з консервативними діячами Великої Британії за допомогою дружніх стосунків П. Скоропадського з колишнім воєнним аташе Великобританії в Російській імперії, депутатом парламенту від Консервативної партії, генералом, сером А. Ноксом⁸⁵⁰, виступав з лекціями і рефератами у наукових колах. Вже на межі вересня – початку жовтня В. Коростовець повідомляв П. Скоропадському, що у Лондоні існують шанси утворити групу, що його підтримує (запис гетьмана у щоденнику про це датувався 3 жовтня). Планувалося також, за допомоги цієї групи, розмістити у часописі «Whitehall Gazette» життєпис П. Скоропадського. Крім того, у цей час В. Коростовець не лише інтенсивно листувався з гетьманом і отримував від нього інструкції, а й кілька разів приїздив для консультацій та звітів з Лондона до Берліна і лише від 21 вересня 1931 р. чергова поїздка В. Коростовця до Англії була визначена також і з завданням залишитися там йому на постійний побут.

Зрештою, відносно швидко В. Коростовцю вдалося у Лондоні організувати і стати членом ради Англо-Українського Комітету (головою Комітету став колишній розвід-

850 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7078, т. 2, арк. 25.

ник М. Грегорі, почесним секретарем – Л. Тафнелл), що був заснований 1931 р. (проект Комітету склали Л. Тафнелл і В. Коростовець). Ідеологічним напрямком діяльності Комітету стало гасло відокремлення «південної частини Росії від Радянського Союзу» і створення там незалежної Української Держави на чолі з гетьманом. До справи у Комітеті було залучено капітана Гая Макко (спеціального представника лорда Кітченера в Росії у роки Першої світової війни), клерка-юриста нотаріальної контори «Messrs Lewis & Lewis» Брайана Дейвіса та фінансово забезпеченого сера Майкла О'Дуайєра⁸⁵¹.

У жовтні 1930 р. П. Скоропадський мав розмову з англійським консулом в Берліні, який цікавився настроями в Україні, станом гетьманських організацій, ідеологічною літературою, кадрами і фінансовими можливостями гетьманців, їхнім ставленням до УНРівців тощо. Гетьман розповів дипломату, що в УСРР радянською владою невдоволені 90% селян і 60% робітників, а прихильників монархізму в Україні нібито було бл. 70% населення, що, звісно ж, було чи то щирою самооманою П. Скоропадського, чи його свідомим заведенням на манівці англійця з метою підвищення власної значущості в очах британської дипломатії. Гетьман також додав, що в УСРР існує підпільна монархічна організація, зв'язок з якою, хоч і з великими труднощами, але відбувається й видається таємна гетьманська література. Що ж до фінансового забезпечення, то П. Скоропадський визнав відсутність його як такого.

851 - Сирота Р. Б. Коростовець Володимир Костянтинович // Енциклопедія історії України. – Т. 5. – К.: Наукова думка, 2009. – С. 184; Сирота Р. Під пильним спостереженням: Британські спецслужби і українська політична еміграція в 1920-40-их рр. // Українська Думка. – 2008. – 15 березня. – С. 4; Сирота Р. З історії одного судового процесу або гетьманська справа у міжвоєнній Великій Британії // Україна модерна. – Ч. 4-5. – Львів, 2000. – С. 350-472; Мірчук І. Д-р Володимир Коростовець (16.7.1888 – 29.9.1953) // Християнський Голос. – 1953. – 29 листопада. – С. 4; Потульніцький В., Сидорчук Т. Українські монархісти у Великобританії. (1927-1957) // Міжнародні зв'язки України. Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 11. – К., 2002. – С. 95-98; Danyliw R. Dr. Volodymyr Korostovets (1888-1953) // Ukrainian Quarterly (New York). – 1954. – № 1. – P. 106-108.

Нарікав гетьман і на слабкість емігрантських кадрів, хоч і зауважив на їхню наявність в УСРР, на Волині і в Галичині, а головню – в США і Канаді (Січі). Що ж до петлюрівців, то було зазначено, що гетьманці не бажають мати з ними нічого спільного, позаяк вважають таких авантюристами, котрі за гроші продають полякам Україну й, відтак, користуються матеріальною підтримкою Польщі та Румунії. Проте, зауважено, що у випадкові активних дій проти більшовиків більша половина петлюрівців перейде до лав гетьманців. Відносно ж майбутньої території Української Держави П. Скоропадський зазначив, що гетьманці домагатимуться, щоби у складі соборного Гетьманату були, безумовно, і Галичина, і Волинь, і Буковина, і Закарпатська Русь, а Кубань мала би автономію. Крим же мав визначитися на власний розсуд, а питання про Молдавію розв'яжеться плебісцитом. Зі свого боку англійський консул повідомив гетьмана, що в останній час англійці почали займатися українським питанням й, відтак, незабаром очікується переміна політики Лондона у цьому напрямку. Цьому, мовляв, поки що заважає Франція, що діє в інтересах Польщі, Румунії та Чехії, проте протягом року слід очікувати нового в англійській політиці щодо українського питання⁸⁵².

Тим часом Іноземний відділ ОДПУ 6 серпня 1931 р. отримав відомості (як вказувалося, від Коростовця), що у П. Скоропадського відбулося кілька нарад з питань про програму самостійної України, в яких взяли участь також відомий дипломат І. Коростовець (дядько В. Коростовця), проф. Д. Дорошенко та німецький полк. В. Альвенслебен. Йшлося, зокрема, про польське та єврейське питання. Доповідалося, що П. Скоропадський вказував, що питання про єврейську меншість для нього не існує, позаяк, по-перше, єврейство є інтернаціональним і,

852 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 3, арк. 56–56 зв.

по-друге, до тих пір виявляло себе супротивником України. Натомість Д. Дорошенко та І. Коростовець виступали за залучення єврейських елементів, вказуючи, що якщо скласти програму в антижидівському дусі, здобути підтримку від Північно-Американських Сполучених Штатів стане цілковито неможливим. Тож після численних суперечок П. Скоропадський погодився на те, що в майбутній Українській Державі польська та єврейська меншини таки мали б отримати рівні з українцями права. Між тим матеріальне становище П. Скоропадського погіршилося й за порадою полк. Альвенслебена гетьман мав би звернутися до міністра фінансів Німеччини по допомогу у 100 тис. марок, у чому його готові були підтримати як сам полк. Альвенслебен, так і статс-секретар Мейснер⁸⁵³.

У цей час найбільшу допомогу в Німеччині гетьманці отримували від міністра оборони Німеччини ген. Вільгельма Гренера (у 1918-му був начальником штабу німецьких військ в Україні), від підприємця і дипломата, найбільшого акціонера калієвого концерну «Wintershall AG» Арнольда Рехберга та від інших промонархічних кіл. Зокрема А. Рехберг надавав велику допомогу гетьманцям своїми зв'язками у промислових колах багатьох західних країн. Так, наприклад, через А. Рехберга гетьманці зав'язали стосунки у Швеції з власником сірникового концерну «Kreuger & Toll Holding AB» Іваром Крюгером (контролював до 75% світового виробництва сірників). В Америці гетьманців з подачі І. Крюгера почав підтримувати медіамагнат і провідний газетярний видавець Вільям Герст (засновник холдингу «Hearst Corporation»). Подейкували, що П. Скоропадський обіцяв, що з очоленням гетьманської держави, сплатить йому 1/3 усіх царських боргів перед холдінгом. Утім спроба П. Скоропадського встановити через

853 - Там само, спр. 12626, т. 1, арк. 788-789.

В. Герста відповідні зв'язки в Англії успіхів не мали (зокрема у допомозі гетьманцям відмовив лорд Ротермер, який підтримував угорські ревізіонистські кола, і був у тісних контактах з італійським графом Давануаті, що симпатизував фашистам і націонал-соціалістам)⁸⁵⁴.

Цікаво, що у цей час, як повідомляв Контррозвідальний відділ ДПУ УСРР, П. Скоропадський волів примирення Англії, Франції, Німеччини і Польщі під егідою відкриття за допомогою Лондона і Парижа польсько-німецько-румунського фронту проти більшовизму, внаслідок чого Україна відновила би власну державність під протекторатом Франції (Англія ж протекторуватиме над Балтійськими державами і Кавказом, до Румунії відійшла б Бессарабія, до Польщі – Литва, до Німеччини, яку б звільнили від репараційних сплат, – Данциг і деякі терени Гірської Силезії.). Такий міжнародний проєкт вважався П. Скоропадським хоч і не найгіршим, проте для українців не зовсім вигідним й він все ж сподівався, що його можна буде переграти у кращому для українців векторі⁸⁵⁵.

5 березня 1932 р. П. Скоропадський написав листа до В. Коростовця, в якому виявив бажання самому приїхати до Лондона й там зустрітися з Л. Тафнеллом і Г. Макко. При цьому гетьман зауважив на своєму нужденному становищі й обіцяв повернути деякі позики. У другій половині березня 1932 р. В. Коростовець організував візит П. Скоропадського до Лондона й, перш за все, до британського Foreign Office (Міністерство закордонних справ і у справах Співдружності націй Великої Британії, або Форин-Офіс – Foreign and Commonwealth Office; неофіційно: Foreign Office), де колишнього гетьмана прийняв радник (а згодом керівник) північного департамен-

854 - Там само, спр. 12617, т. 11, арк. 34–35.

855 - Там само, спр. 12628, т. 3, арк. 145.

Вілла П. Скоропадського у Ваннзее

ту Лоренс Колльєр. У підсумковій записці, складеній 31 березня, Л. Колльєр зазначив, що П. Скоропадський, схоже, «в останніх труднощах Радянської України знаходить заохочення для власної програми Української конституційної монархії на чолі зі спадковим гетьманом». Як повідомляла львівська газета «Діло», про таємний візит П. Скоропадського громадянство приголомшливо дізналося «з цілком достовірних джерел» від лондонського кореспондента паризьких «Последніх новостей» (мілюковська емігрантська газета). Повідомлялося, що «б[увший] гетьман Скоропадський приїздив недавно до Лондону у політичних цілях, стараючися найти підтримку для своїх плянів у деяких колах англійської аристократії». «Посл[едніє] Нов[ости]» впевняють, що дійсно вдалося Скоропадському дістати «деяку суму». У звязку з цим Скоропадський буцім то заклав інформаційне бюро в Лон-

доні, яке має вести пропаганду ідей українського монархізму»⁸⁵⁶.

26 квітня 1932 р. В. Коростовець влаштував П. Скоропадському зустріч за участю Б. Дейвіса та Л. Тафнелла. Невдовзі збори, на яких були присутні П. Скоропадський, Л. Тафнелл, В. Коростовець, Г. Макко і Б. Дейвіс, прийняли офіційне рішення про розпуск Комітету⁸⁵⁷. Натомість було створено новий прогетьманський Комітет, до складу якого увійшли: Л. Тафнелл, В. Коростовець, ген. Брус, М. О'Дуайєр, капітан 3-го рангу Кадоган і Г. Макко й залучено до його діяльності та пропаганди гетьманської ідеї багатьох нових людей, зокрема у Шотландії та США⁸⁵⁸.

Радянська контррозвідка 15 липня 1932 р. вказувала, що В. Коростовець також підтримує тісні зв'язки з таким собі бароном Радеком, ген. Гervудом і лордом Стретспеем, які зорганізовували українсько-англійський центр, метою якого нібито було влаштування в недалекому майбутньому повносьязного повстання в Україні проти радянської влади. У виробленому з цього приводу маніфесті вказувалося на створенні центральних кас з метою зосередження фінансових коштів для організації українського спротиву, говорилося про відкриття листа збору пожертв (був навіть внесок у 500 фунтів)

856 - Діло. - 1932. - № 99. - 8 травня. - С. 4.

857 - Л. Тафнелла уклав із П. Скоропадським письмовий контракт, згідно з яким він (Л. Тафнелл) і В. Коростовець мали отримувати 15% від сум, зібраних на гетьманську справу (по 7,5% кожен). В обмін на це В. Коростовець і гетьман, аби уникнути небажаного розголосу, переконали Л. Тафнелла взяти на себе відповідальність за перевищення кредиту в банку. Після консультацій з Г. Макко і Б. Дейвісом, Л. Тафнелл попросив у М. Грегорі відставки. Збори, на яких були присутні П. Скоропадський, Л. Тафнелл, В. Коростовець, Г. Макко і Б. Дейвіс, прийняли офіційне рішення про розпуск Комітету, позаяк на його репутацію могла накласти тінь щойно виявлена недобросовісність М. Грегорі, що був й головою Комітету, позаяк у кількох англійських судах проти нього було порушено кримінальні справи за звинуваченням у фіктивному продажі титулів.

858 - Сирота Р. Б. Коростовець Володимир Костянтинович // Енциклопедія історії України. - Т. 5. - К.: Наукова думка, 2009. - С. 184; Сирота Р. Під пильним спостереженням: Британські спецслужби і українська політична еміграція в 1920-40-их рр. // Українська Думка. - 2008. - 15 березня. - С. 4; Сирота Р. З історії одного судового процесу або гетьманська справа у міжвоєнній Великій Британії // Україна модерна. - Ч. 4-5. - Львів, 2000. - С. 350-472; Мірчук І. Д-р Володимир Коростовець (16.7.1888 - 29.9.1953) // Християнський Голос. - 1953. - 29 листопада. - С. 4; Потулицький В., Сидорчук Т. Українські монархісти у Великобританії. (1927-1957) // Міжнародні зв'язки України. Міжвідомчий збірник наукових праць. - Вип. 11. - К., 2002. - С. 95-98; Danyliw R. Dr. Volodymyr Korostovets (1888-1953) // Ukrainian Quarterly (New York). - 1954. - № 1. - Р. 106-108.

і намічалися подальші шляхи винайдення засобів. У Маніфесті нова організація зазначала, що сподівається сформувати і профінансувати 18 тисяч багнетів дієздатної армії, що стане ядром масштабного збройного антирадянського повстання в Україні⁸⁵⁹.

Радянське ОДПУ також мало відомості, що Гетьманський Центр проробляв, в першу чергу, питання організації зв'язку з Україною і розробляв низку директив, які за отримання перших суттєвих матеріальних ресурсів мусять бути втілені в життя. Наявні ж на той час кошти гетьманці вкладали у власну мережу в Галичині та підпольській Волині. Крім того контррозвідка СРСР була переконаною, що «Гетьманський центр в Берліні остаточно зорганізував ударну групу, т. зв. “активістів”, котру передбачають використати в терористичних цілях, або для організації повстання в запіллі більшовиків.

Люди, що увійшли до цієї групи – бойовики і готові на самопожертву. За політичною своєю забарвленістю вони досить різношерстні, проте що стоять на твердій платформі необхідності і своєчасності боротьби з більшовиками.

Група терористів та існування її зберігається у суворій таємниці. Навіть в Гетьманській Управі не всім відомо про неї.

Група має завдання за відповідного політичного становища здійснювати терористичні і диверсійні акти на Україні. Керівник групи мав у найближчі дні прибути з Праги до Берліна»⁸⁶⁰.

Радянська контррозвідка також стверджувала, що П. Скоропадський не вірив у близькість військової інтервенції західних держав проти СРСР, проте намагався спонукати Німеччину до організації такої інтервенції у формі підтримки внутрішнього

859 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12617, т. 10, арк. 73–73 зв.

860 - Там само, арк. 83–84.

українського руху в УСРР людьми, активом і технічними засобами. При цьому він допускав, що в силу міжнародної ситуації, Франція, Англія та Німеччина до такої акції не допустять, тож підготовка у цьому напрямкові тривала, але повільними кроками⁸⁶¹. Водночас П. Скоропадський зберігав великі сподівання на отримання субсидій з Англії й низка промисловців та деякі банки були згодні фінансувати Гетьманський Центр в Берліні й вже вручили гетьманові певну суму під час його попереднього відвідування Лондона, коли влітку 1932 р. він мав низку бесід зі спеціально призначеним для цього членом уряду від консерваторів⁸⁶². Водночас у Німеччині 20 березня 1932 р. міністр Райхсвера і колишній начальник Генштабу німецьких військ в Україні у 1918 р. В. Гренер дав інтерв'ю англійській пресі про тогочасний Гетьманат, в якому, між іншим, сказав, що насправді не довіряв тоді П. Скоропадському, натякнувши на його антантофільство (відтак і на пробританські симпатії гетьмана)⁸⁶³.

У цей час П. Скоропадський намагався розірвати ізоляційне геополітичне коло навколо Гетьманського Руху, частково зумовлене перебуванням Гетьманського Центру в Німеччині. Одним з провайдерів цього ширшого виходу на міжнародну підтримку гетьман вбачав, поміж іншим, й свого давнього товариша К.-Г. Маннергейма. Ось що писав йому П. Скоропадський 3 січня 1932 р. про себе і гетьманський політичний проект: «Щодо мене, то я після падіння гетьманства оселився у Ваннзее під Берліном.

Завдяки тому, що великі групи українців вважають мене своїм Гетьманом, продовжують інтенсивну боротьбу проти поневолювачів України та закликали мене знову очолювати їхню ро-

861 - Там само, арк. 85.

862 - Там само, арк. 90; спр. 10122, т. 1, арк. 77.

863 - АВП РФ, ф. 82, оп. 16, т. 76, спр. 27, арк. 78-70.

боту, я від політичної діяльності не відмовився і докладаю всіх зусиль до того, щоб настав нарешті той час, коли можна буде активно виступити.

Наше гасло: – Самостійна Гетьманська Україна.

У Великоросії ми бачимо братський народ, але хочемо бути цілком “господарями у своїй хаті”; Стосовно Польщі ми не ворожі, оскільки Польща не задається захоплювальними імперіалістичними цілями за рахунок України.

Слава Богові, за останні роки нам вдалося зробити велику внутрішньо-організаційну роботу, але ми ясно усвідомлюємо, що для успіху потрібна, крім внутрішньої роботи серйозна зовнішньополітична підготовка. Досі вся обстановка була, на жаль, для нас надзвичайно не вигідною: тепер останнім часом багато що змінилося і, я думаю, що скоро і ми зможемо в галузі зовнішньополітичної знайти спільні точки дотику для боротьби проти Советів у певний момент, у багатьох держав.

Фінляндія є природно, якщо не союзником (це залежить від Фінляндії), то принаймні країною, яка не може не дивитися на створення та зміцнення Самостійної України, як на один із надзвичайно важливих факторів, що визначають остаточне зміцнення самої Фінляндії. Ми надзвичайно вдячні Вашому посланцю в Лондоні, який мабуть охопив усе значення українського питання і виявляє щодо Нашої Справи означене і надзвичайно цінне співчуття»⁸⁶⁴.

Сприяв гетьманській справі в Британії й посол Фінляндії в Лондоні, за що П. Скоропадський у власних листах неодноразово дякував К.-Г. Маннергейму, з яким мав й особисту зустріч та застілля у берлінському «Hillert» у середині 1932 р. Проте відомо, що у травні 1932 р. фінський посол А. Стаатсмаїнен таємно

864 - Папакін Г. В. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. – К., 2003. – С. 274.

Карл-Густав Маннергейм

інформував маршала про плани гетьмана й наполегливо радив не йти на зустріч українським проханням, а тим паче – особисто зустрічатися з П. Скоропадським. Попри це, К.-Г. Маннергейм таки поїхав до Німеччини і листом від 29 травня повідомляв П. Скоропадського про бажання з ним зустрітися.

Їхня зустріч відбулася наприкінці червня 1932 р. у Берліні і завершилася вечерею в ресторані Гіллерта («Hillert»). Йшлося про підтримку Гетьманського

Руху, можливість стажування офіцерів-гетьманців у Фінляндії та особистий візит П. Скоропадського до Гельсінки тощо. Проте, як відомо з чернетки відповідді К.-Г. Маннергейма, датованої 5 серпня 1932 р., фінський політикун виявив обережність щодо подібних проектів, в тому числі й боячися роздратувати свого східного сусіда – СРСР. Утім з того часу між обома діячами з'явилася конспіративна зв'язкова – журналістка-міжнародниця Ада Норна, яка часто почала бувати вдома у Скоропадських, пропагувала українську справу у Фінляндії та залучала в допомогу гетьману широкі ділові кола німецької й фінської еліт.

У січні 1933 р. гетьман в інтимному колі висловлював сподівання, що англійці активізують свою антирадянську діяльність й через польсько-румунський чинники в напрямку України, Кавказу, Туркестану й Монголії, до чого їх спонукають проблеми в Індії та з перськими нафтовими джерелами⁸⁶⁵. Водночас у 1933 р. становище для гетьманців в Британії дещо змінилося. Крім того помер фінляндський посол у Лондоні, який, як писав П. Скоропадський К.-Г. Маннергейму 15 листопада 1933 р.,

865 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 10122, т. 1, арк. 77–77 зв.

завжди неофіційно надавав його представникам цілу низку невеличких, але дуже цінних послуг й істотно полегшував їхню діяльність в англійській столиці.

Негативно почала ставитися до В. Коростовця й німецька розвідка, коли влітку 1933 р. її агент Р. Ярій з ОУН намагався викликати на нього підозру через звинувачення з доповіді Гестапо ще від 14 грудня 1923 р. й донесений компромат. Проте тоді В. Коростовець не зазнав репутаційних втрат серед німецьких владних чинників у звинуваченні через Гестапо у створенні в Берліні ще у 1920-х роках бюро розвідки завдяки своїм зв'язкам у націонал-соціалістичній партії й особисто з А. Розенбергом⁸⁶⁶.

Тоді активізували антиукраїнську та антигетьманську роботу впливові російські емігранти на чолі з колишнім царським дипломатом Сабліним, а домінуюча в Англії Консервативна Партія вже не надто переймалася «східним» (т. зв. «російським») питанням. Його, власне, було передано у кураторство парламентарки і членкині Шотландської Юніоністської Партії (Scottish Unionist Party) Кетрін Марджорі Стюарт-Мюррей, герцогині Атольської, що від 1899-го по 1917-й рр. була відома як маркіза Тулібардіна, і погляди якої часто були непопулярними в її ж партії. Ця самозакохана й недалека парламентарка, що відала «східним» питанням, яке їй вважалося другорядним (надто – українське), була оточена російськими старорежимними емігрантами та пробільшовицькими елементами, які наполегливо навіювали їй відповідні проросійські та протиукраїнські геополітичні погляди тощо.

За таких умов, коли усі посланці ранд-штатів в Лондоні боролися проти її впливів та ставилися до гетьманців, й зо-

866 - ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 34, арк. 31.

крема до В. Коростовця, прихильно, новий фінляндський посланець в Англії Гріппенберг, як нарікав П. Скоропадський К.-Г. Маннергейму, попри показову люб'язність, ставився до гетьмансько-української справи суто бюрократично. Тож гетьман просив у листопаді 1933 р. сприяння у цій дипломатичній грі від К.-Г. Маннергейма щодо його впливу на Гріппенберга, адже Україна, як цілком обґрунтовано вказував П. Скоропадський, є бажаним фактором для Фінляндії.

Тим часом, поки В. Коростовець протягом 1932–1934 рр. дописував до заснованого ним правоконсервативного і прогетьманського журналу зазначеного Комітету «The Investigator» (почав виходити у листопаді 1931 р.; на обкладинці часопису були виразно означені етнографічні межі України; пізніше часопис звинувачувався у друці статей пронацистського спрямування). Ще з кінця 1931 р. до початку

випусків журналу над його наповненням працювали також секретар і діти гетьмана. Так, наприклад, 1 листопада 1931 р. у своєму щоденнику П. Скоропадський занотував, що «Ше-мет, Данило і Лілі весь день працювали для “Investigator”»⁸⁶⁷. Окрім українців з часописом співробітничали також такі англійці як полк. Сесіль, полк. Веджвуд, Ріс, Малевк, Макдоналд

867 - ЦДІА України у м. Львів, ф. 359, оп. 1, спр. 316, арк. 212.

(син прем'єр-міністра) та інші⁸⁶⁸. Вже 7 листопада П. Скоропадський у Берліні отримав з Лондона перше число журналу «Investigator»⁸⁶⁹.

Німці прискіпливо спостерігали за англійськими зв'язками П. Скоропадського й, зокрема, за змістом журналу «The Investigator». Так, наприклад, А. Шиккеданц, що був начальником штабу Зовнішньополітичного управління НСДАП («Außenpolitisches Amt»; АРА; очільник – А. Розенберг), 21 лютого 1934 р. цілком таємно доповідав, що хоча й шанси гетьмана повернутися до влади в Україні «можна оцінити рівно в нуль, [...] Скоропадський має важливі зв'язки з Англією. Англія його істотним чином підтримує. Він в Англії видає українсько-англійську газету “Зе генвенстигетор”, в якій він виступає на користь націонал-соціалізму, не шукаючи ніколи матеріальної чи либонь якої іншої підтримки з нашого боку. Пропаганда проводиться дуже розумна. Журнал друкується в англійському духові, в ньому пишуть англійці для англійців. Тому він має порівняно великий успіх, хоча коло, на яке він виявляє вплив, невелике. Інтерес англійців все ж настільки великий, що англійський уряд призначив особливу особу для зв'язку з гетьманом Скоропадським, що приймає усі прохання його української організації»⁸⁷⁰.

У другій половині листопада 1931 р. В. Коростовець, як дізналися радянські спецслужби, виїжджав до Голландії до одного з іноземних консулів для якихось перемовин⁸⁷¹. Ба більше, у 1932 р. В. Коростовця перед своєю поїздкою до Оттави в Канаду прийняв з українського питання лорд С. Болдвін –

868 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12628, т. 3, арк. 150.

869 - Щоденник гетьмана Павла Скоропадського. Рукопис. Т. 1. (01.01.1919 – 06.06.1929). Особистий архів родини гетьмана Павла Скоропадського в місті Кюснахт, Швейцарія, с. 212.

870 - ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 34, арк. 203.

871 - Українська еміграція 20–30 років минулого сторіччя в архівних документах розвідки (Частина № IV). – К.: Служба зовнішньої розвідки України, 2016. – С. 35.

співвласник великої сталеливарної фірми «Baldwin Limited», лідер консерваторів (найбільшої фракції, лорд-голова Ради, заступник прем'єр-міністра Р. Макдоналда), що фактично виконував обов'язки голови британського уряду, а від 1935 р. й втретє став прем'єр-міністром Великобританії⁸⁷².

Восени 1933 р. у Лондоні було встановлено на чолі з В. Коростовцем українсько-англійську комісію з голодомору в УСРР, яка увійшла до складу Комітету допомоги голодуючим в Україні, що був створений 22 вересня 1933 р. у Берліні на чолі з гетьманівною Єлисаветою Скоропадською.

П. Скоропадський же в середині травня 1934 р. знову прибув до Лондона. Там він із сином зустрілися з родиною гетьманового кузена графа Дмитра Олсуф'єва. В англійській столиці він разом з сином Данилом і С. Шеметом мав розмову з депутатом-консерватором ген. А. Ноксом і представником англійського Генерального штабу Грееном⁸⁷³. Так, наприклад, «Daily Herald» у статті під назвою «До нашого міста приїхав Гетьман» доповнила її підназвою «Маленька послуга Скоропадського для Наці» й, зазначаючи, що «його бачили в провідних лондонських клубах, коли обідав з приятелями та урядовцями», прямо пов'язувала ці відвідини з т. зв. місією його «близького приятеля, д-ра Розенберга, який диктує закордонну політику нацистів»⁸⁷⁴. Тож британський часопис висноував, що приїзд П. Скоропадського до Лондона мав на меті розвідати як ставиться Англія до т. зв. плану Розенберга (1933 р. дипломатичний візит А. Розенберга до британської столиці завершився колосальним фіаско)⁸⁷⁵.

872 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 12628, т. 3, арк. 152.

873 - Там само, спр. 7078, т. 2, арк. 25 зв.

874 - Daily Herald. - 1934. - May, 26.

875 - Нова Зоря. - 1934. - 3 червня. - С. 1; Діло. - 1934. - № 151. - 11 червня. - С. 2.

За даними радянської контррозвідки, гетьман відвідав Лондон іще в липні, коли знов мав зустріч з представниками англійського Генштабу і лордами Гервудом та Денбі, який минулого року виступив в парламенті з викривальною промовою щодо комуністів про голодомор в Україні, а також двічі у серпні 1934 р. на запрошення віконта Гельшена і навіть виступав про українську справу перед офіцерами британського Генерального штабу⁸⁷⁶. Тоді ж з ініціативи УНДО в Галичині мав відбутися Світовий Конгрес Українців з Рідних Земель та еміграції й П. Скоропадський погодився взяти у ньому участь. Проте тогочасний провідник націоналістів полк. Є. Коновалець повідомив гетьмана про те, що відкликав свою участь у форумі й, зрештою, Конгрес так і не відбувся⁸⁷⁷.

У цей час П. Скоропадський відмовився від співпраці з Л. Тафнеллом й через це той вирішив подати до Королівського суду на гетьмана та його представника в Англії В. Коростовця. Слухання розпочалися 8 жовтня 1935 р. Позивач вимагав відшкодування збитків за «незаконне» звільнення і виплати комісійних з коштів, зібраних «для сприяння англо-українському рухові», на що відповідачі (П. Скоропадський і В. Коростовець) відмовилися відшкодовувати збитки й подали зустрічний позов. У ньому стверджувалося, що Л. Тафнелл приховав частину зібраних коштів. Сам він запевняв, що, згідно з угодою про комісійні відрахування від 26 квітня 1932 р., зібрав на потреби Руху 11 тис. 665 ф. ст., сплатив видатки на суму 7 тис. 584 ф. ст. 19 шилінгів і 10 пенсів, надав майже 731 ф. ст. П. Скоропадському і виплатив В. Коростовцю авансом 1 тис. 487 фунтів стерлінгів. Проте під час перехресного

876 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7078, т. 2, арк. 25 зв.

877 - Королишин М. Діяльність Гетьмана Павла Скоропадського під час Другої світової війни (фрагменти спогадів) // Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського 1873–1945. – Київ: Академпрес, 1993. – С. 263.

допиту Л. Тафнелл зізнався, що у листах до гетьмана він не розповів правди про внесок, зроблений лордом Дайсартом, та про інші справи. Суддя зазначив, що це виправдовує звільнення й вимога відшкодувати збитки була відхилена. Л. Тафнелл також визнав, що його двоюрідний брат, капітан 3-го рангу Тафнелл, виділив на розвиток Руху 5 тис. ф. ст., але він витратив їх (кузен подав на нього до суду).

Ось як виглядала судова справа «Тафнелл проти Скоропадського та інших (Коростовця)», що тривала 8–9 жовтня 1935 р., у документальному викладі:

«Тафнелл проти Скоропадського та інших (Коростовця).

Заслухав пан Джастіс Макнотен у Королівському громадському суді у вівторок 8-го і середу 9-го жовтня 1935 р.

Справа № 915.

Свідчення, наведені у цій справі, показали таке:

(1) Що Гетьман Скоропадський і Коростовець збирали гроші, нібито для потреб України, але, фактично, для своїх власних приватних цілей.

(2) Що вони були тісно пов'язані з паном Монді Грегорі й отримували різні суми грошей від нього, поки він не був засуджений згідно з Законом про титули (Запобігання зловживань) 1925 р.

(3) Що великі та малі суми грошей були зібрані облудним шляхом від лорда Дайсарта й інших осіб.

(4) Що від деяких осіб гроші були отримані в обмін на пропозицію надати їм привілеї у майбутній Українській державі, чого ні позивач, ні відповідач не мали жодного повноваження робити.

(5) Що незначна, якщо взагалі якась, частина зібраних грошей, які нараховують принаймні £12000 використовувалась для української справи, але, головним чином, вони використовувались для приватних цілей, для оплати жінок і т. п.

Пан Луї Тафнелл, який даремно з'явився в суд особисто, вимагав від пана Павла Скоропадського, названого Гетьманом України, і пана В. де Коростовця, агента Гетьмана в Лондоні, відшкодувати йому збитки за незаконне звільнення і виплатити комісійні відсотки з грошей, зібраних на розвиток англо-українського руху. Відповідачі, яких представляв пан Фостер, заперечили свою відповідальність, стверджуючи, що гетьман мав право звільнити пана Тафнелла на підставі його ймовірної провини. Вони подали зустрічний позов, заявивши, що гроші надходили пану Тафнеллу, а він їх приховував.

Пан Тафнелл, окреслюючи свою справу, сказав, що він народився у 1908 р., був онуком землевласника і навчався в Ітоні. Потім він працював менеджером відділення компанії Данлопа з виготовлення гуми у Бірмі. На той час він уже був знайомий з паном Монді Ґрегорі, який проводив кампанію проти більшовицької пропаганди і попросив тримати його в курсі комуністичної пропаганди у Бірмі.

Компанія, у якій він працював, зрештою закрилася і він повернувся до Лондона, де знову зблизився з паном Монді Ґрегорі й одержав посаду секретаря Столітнього заклику до ордену Св. Іоанна Єрусалимського, а також почав допомагати Монді Ґрегорі у виданні газети під назвою «WhiteHall Gazette», у якій, як він дізнався, з'являлися статті про Україну, написані паном Коростовцем. Він вважав, що Монді Ґрегорі зустрів пана Коростовця у 1921 р.

Артур Джон Монді Ґрегорі

У 1930 р. гетьман, який мешкав у Берліні, наполегливо попросив Монді Ґрегорі надати йому матеріальну і фінансову допомогу для того, щоб допомогти у його справі. Пан Монді Ґрегорі погодився сформувати з цією метою комітет. Монді Ґрегорі призначили головою комітету, Тафнелла – почесним секретарем, а Коростовець став його членом.

Коростовець і Тафнелл удвох замислили всю інтригу і витратили величезну кількість часу на це, іноді працюючи до другої години ночі, їхній план полягав у відокремленні південної частини Росії від Радянського Союзу.

У листопаді 1931 р. Тафнелл і Коростовець почали підозрювати, що Монді Ґрегорі мало або взагалі не зацікавлений в українській справі, тоді як гетьман потребував грошей. На цьому етапі Монді Ґрегорі кредитував і гарантував рахунок у банку Драммонда в межах £1000. Через декілька місяців цей рахунок було перевищено майже на £500.

Тафнелл тоді познайомив Коростовця з капітаном Гаєм Макко, який був спеціальним представником лорда Кітченера в Росії. Він і Коростовець переконали Тафнелла, що Україна має величезне значення і може стати у пригоді Великій Британії.

Коростовець дуже часто говорив по телефону з Гетьманом Скоропадським у Берліні і рахунок за один квартал сягав понад £30. Усі розмови велися російською мовою, якої Тафнелл не розумів, але Тафнелл довідався, що в них згадувалося про їхню пропаганду в Англії і підозри стосовно Монді Ґрегорі.

Незабаром після цього Гетьман прибув до Лондона, і Коростовець та Гетьман умовили Тафнелла поки що взяти на себе відповідальність за перевищення кредиту в банку, щоб уникнути розголошу.

Потім у судах розпочався розгляд справи проти Монді Ґрегорі, і після консультацій з капітаном Макко та паном Брай-

аном Дейвісом з «Messrs Lewis & Lewis», Тафнелл відмовився від своєї посади помічника Монді Ґрегорі. Відбулася зустріч, у якій взяли участь гетьман Скоропадський, Тафнелл, Коростовець, капітан Макко і пан Брайана Дейвіс; і комітет був розпущений. Його офіційно розформували і необхідні документи розіслали членам. Відтак Гетьман і Коростовець попросили Тафнелла сприяти їхній справі і збирати гроші для неї у Великій Британії.

У 1932 р. Тафнелл мав трохи власних грошей у банку – £1,300, частину яких з допомогою пана Брайана Дейвіса йому повернув Монді Ґрегорі. Коростовець і Тафнелл зацікавили сера Майкла О'Дуайера Гетьманським Рухом і переконали його спонсорувати їхню справу.

Гетьман і Коростовець переконали Тафнелла в тому, що гетьман мав своїх довірених осіб на кожній ключовій посаді в Україні під Радами: на залізницях, поштах, ОДПУ і т. п., одним словом, усюди.

Тафнелл дуже зацікавився роботою і віддавав справі увесь свій час і гроші. Тим часом Коростовець, який втратив заробіток у Монді Ґрегорі, був у дуже нестійкому фінансовому становищі, і Тафнелл практично утримував його, оплачуючи його рахунки і т.п., і навіть купуючи сигарети й одяг.

Тафнелл уклав з Гетьманом письмовий контракт, за яким він і Коростовець повинні були одержувати 15 відсотків від сум, зібраних для гетьманської справи, які належало розподілити по 7.1/2 відсотка кожному.

Генерал Брус, сер Майкл О'Дуайер, командор Кадоган і капітан Гай Макко приєдналися до справи і сформували комітет, до обов'язків якого входило при підтримці Тафнелла збирати гроші.

Суддя: «Наскільки Монді Ґрегорі підтримував Коростовця?»

сер Майкл О'Дуайєр

Позивач: «Монді Грегорі допоміг Коростовцю вийти зі скрутного фінансового становища сумою у £900. Після розриву між Монді Грегорі і Коростовцем Монді Грегорі попросив Коростовця повернути йому назад £900».

Оскільки Тафнелл тепер ніс відповідальність за перевищення кредиту в банку Драммонда, то він звернувся до пана Сміта, менеджера, щоб обговорити легші умови врегулювання справи; але пан Сміт відмовився. Тафнелл змушений був робити для Коростовця усе, що

міг, оскільки той був позбавлений будь-яких засобів існування. Він позичив йому суми £80, £90 і £100.

Тафнелл та інші випускали часопис, названий «The Investigator», який уперше з'явився у листопаді 1932 р., і для того, щоб зібрати необхідні кошти на це видання, Тафнелл звернувся до багатих людей. За порадою капітана Макко вони найняли капітана Маклауда і гарантували йому мінімум £30 комісійних на місяць за зібрані гроші.

З 1932 р. до березня 1934 р. він, Тафнелл, працював у Гетьмана.

Серед нових залучених осіб був сер Генрі Глостер Армстронг, колишній британський консул у Сполучених Штатах Америки, і він погодився підтримати справу Гетьмана в Сполучених Штатах Америки. Він перейшов, читав лекції і т. п. Пан Макдоналд, політичний агент, взявся поїхати до Шотландії та забезпечити підтримку шотландських промис-

ловців і таким чином теж збирати гроші. Тафнелл приблизно вісімнадцять разів їздив до Глазго, де радився з промисловцями, і хоча, фактично, він не пропонував їм концесій, проте обіцяв привілеї в Україні, коли буде створено Державу. У результаті цього близько £1,000 було зібрано і покладено в банк на його власний рахунок. Тафнелл оплатив зазначені витрати, які склали £250.

Було досягнуто домовленості, що сер Майкл О'Дуайєр має одержувати всі чеки, передавати їх підтвердженими соліситорам, а вони повинні були переказувати гроші Гетьманові в Берлін.

Зібрали £11600, але не все відправили гетьманові. Декілька сум виплатили у голландських гульденах – понад £3000 – у 1933 р.

Сер Генрі Детердінг передав серові Майклу О'Дуайєру £2500, капітан 3-го рангу Тафнелл пожертвував суми £100, £200 і £5 000, а також додатково надав гарантію на £750.

Наприкінці 1933 р. Тафнелл і капітан Макко полетіли аеропланом у Берлін на нараду з Гетьманом. Для Тафнелла основна мета цієї подорожі полягала в тому, щоб з'ясувати для себе, чи дійсно гетьмана бажали бачити в Україні і чи мав він якусь підтримку.

Він виявив, що Гетьман Скоропадський не мав жодної підтримки серед українців і що Гетьманський Рух значною мірою був німецькою інтригою.

сер Генрі Детердінг

У Берліні Тафнелла попросили опублікувати у «The Investigator» статті з очевидними нацистськими тенденціями, але Тафнелл відмовився робити це, хоча Гетьман запропонував йому £400.

Коростовець переконав Тафнелла передати йому із зібраних коштів суму £1700, і статті пронацистського спрямування були опубліковані в «The Investigator».

9-го жовтня 1935 р. Другий день.

Тафнелл зайняв місце для свідків і склав присягу. Відбулося широке обговорення засобів збору і банкування сум, зібраних для гетьманського руху. З'ясувалося, що на зустрічі, проведеній у Лондоні 26 квітня 1932 р. у будинку номер 14, Queensberry Place. S.W., на якій були присутніми пани Брайан Дейвіс, Тафнелл, Гетьман Скоропадський і Коростовець, досягнуто домовленості, що пожертвовані гетьманові суми грошей мають підлягати оплаті серові Майклу О'Дуайеру і переказуватися через «Messrs Lewis & Lewis» гетьманові з утриманням комісійних, передбачених для Коростовця і Тафнелла.

Фактично, у березні 1932 р. Гетьманові сплатили £2500 через сера Майкла О'Дуайера. Ця сума надійшла від сера Генрі Детердінга, і хоча її було надано до згаданої угоди, Тафнелл і Коростовець одержали свої комісійні.

Як видно з різноманітної кореспонденції, Гетьман завжди відчував термінову потребу в грошах. У листі до Коростовця і Тафнелла від 5 березня 1932 р. Гетьман згадує про свій намір відвідати Лондон і зустрітися з фінським посланником, Тафнеллом, капітаном Макко, підкреслює своє нужденне становище й обіцяє повернути деякі позики.

6 вересня 1932 р. (Том 1, сторінка 75) Тафнелл разом з Коростовцем написали листа до Гетьмана, у якому попросили його відписати їм листа, згідно з долученим начерком, щоб вони

могли використовувати цей документ з метою витиснути гроші з людей у Лондоні. У листі мовилося таке:

КОРОЛІВСЬКИЙ АВТОМОБІЛЬНИЙ КЛУБ,

London. S.W.I.

6 вересня 1932 р.

Ваша Високосте,

Будь ласка, напишіть наступного листа до Коростовця, Будинок Св. Стефана,

Вестмінстер:

Дорогий п. Кор.

Я сказав Вам по телефону, що хочу терміново потратитися на дуже важливу справу і потребуватиму для цього £400. Банки тут настільки непевні у політичних наслідках, що взагалі не робитимуть ніякого бізнесу. Будь ласка, влаштуйте це для мене; я потребуватиму негайної позики £400 на 4 місяці і готовий виплачувати 6 відсотків.

Стосовно гарантій, то це не становить жодних труднощів, бо є моя вілла на Альзенштрассе, 17, Ванзее.

Проте Ви повинні бути надзвичайно обережними з вибором виконавців, оскільки погана організація може завдати нам шкоди. Будь ласка, майте на увазі, що це дуже терміново.

Щиро Ваш,

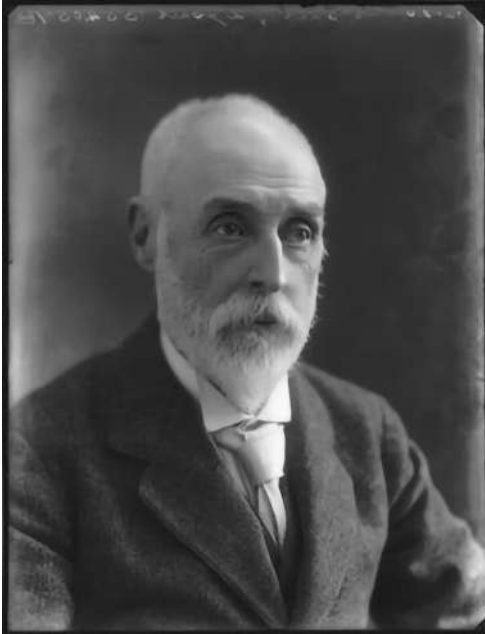
П. С.

Мені шкода, що наша розмова по телефону була такою короткою, і ми очікуємо побачити Вас тут. Ми вважаємо, що з цим листом (написаним вище) зможемо стягнути £400 з людини, яку ми знаємо, – вірте мені, ваша Високосте, залишаюся

Вашим відданим слугою

ЛУЇС ТАФНЕЛЛ

26 вересня лорд Дайсарт пожертвував £300, а 1 листопада 1932 р. від нього отримали ще £1000. 28 грудня 1932 р. Тафнелл написав лорду Дайсарту, що після поспішних провідин Берліна йому у письмовій формі обіцяли £25000 для друку «The Investigator», але вони бажали позичити £6000 негайно.

Вільям Толлмаш, 9-й граф Дайсарт

На перехресному допиті виявилось, що Тафнелл безпосередньо не одержував письмової обіцянки, а листа про це мав Коростовець, якого він показав Тафнеллу і яким тепер володів; і що лист лордові Дайсарту був написаний за намовою Коростовця та підготовлений Коростовцем і Тафнеллом спільно. Визнано, що твердження у цьому листі, зроблені з метою одержання грошей, були неправдивими.

У всякому разі, від лорда Дайсарта вдалося одержати третю суму у розмірі £2500 за умови, що відповідальність за попередню позику £1300 візьме на себе Тафнелл. Надія покладалася на те, що обіцяні £25000 повинні надійти від сера Генрі Детердінга.

Суд також обговорив створення Тресту розвитку Імперії в 1933 р. Здавалося б, цей Трест був призначений сприяти розвитку Імперії, але насправді гроші використовувалися на так званий український рух, і каштана 3-го рангу Тафнелла переконали передати £5000 для цього синдикату. Багато уваги під час обговорення приділялося умовам, на яких ці гроші

позичалися або жертвувалися, і яким чином це відображено у різноманітних рахунках і свідченнях, поданих судові. У всякому разі, виявилось, що Трест розвитку Імперії був новою спробою збирати гроші на Гетьманський Рух.

Підсумовуючи свідчення Тафнелла, можна сказати, що він зібрав для Гетьмана понад £11665 й оплатив витрати на суму £7584 19.10; передав £731 Гетьманові і видав авансом Коростовцю £1487. Тафнелл вимагав відшкодування збитків, завданих йому незаконним звільненням, виплати комісійних зі зібраних грошей та повернення авансів-позик. Коростовець і Скоропадський подали зустрічний позов, стверджуючи, що його було звільнено цілком заслужено, оскільки він збирав гроші, не передаючи їх їм. Тафнелла звільнили в березні 1934 р.

Коли Тафнелл завершив давати покази на місці для свідків і збирався викликати свідків на свій захист, суддя сказав, що з питання про незаконне звільнення він вважає, що наведені докази і власні заяви Тафнелла виправдовують його звільнення відповідачами і якщо Тафнелл бажає продовжити справу стосовно рахунків, то нею повинен займатися відповідний чиновник суду.

У цей момент адвокат Скоропадського і Коростовця заявив, що вони готові укласти угоду. Якби Тафнелл відмовився від своїх вимог, то:

1. Відповідачі готові були відмовитися від усіх своїх зустрічних вимог стосовно грошей, зібраних Тафнеллом і, як стверджувалося, не виплачених Гетьманові.

2. Відповідачі готові були погасити борг £500 за перевищення кредиту, що залишався у банку Драммонда.

3. Відповідачі готові погодитися, що немає жодного векселя, який свідчив би про витрати у справі.

4. Лорд Дайсарт зняв би свої вимоги до Тафнелла на суму £3800, яка тепер вважається позикою Тафнеллу.

5. Капітан 3-го рангу Тафнелл погодився б забрати свою вимогу на суму £5000.

Тафнелл відповів, що це дуже щедра пропозиція, і справу було завершено без необхідності викликати як свідків панів Коростовця чи Гетьмана.

Суддя сказав, що це була надзвичайно неприємна справа, і чим менше про неї говоритиметься, тим краще.

Пан Еш Лінкольн, який складав від імені Англо-українського комітету короткий письмовий виклад справи протягом усього

судового засідання, попросив дозволу зробити заяву, пояснюючи, що теперішній Англо-український комітет не мав ніякого зв'язку з Гетьманським Рухом, Англо-українським комітетом⁸⁷⁸ або з будь-чим ще, згаданим у цій справі»⁸⁷⁹.

Отже, прагнучи уникнути розголосу цієї справи, що достеменно переросла б у політичний скандал, П. Скоропадський і В. Коростовець через свого адвоката Джона Фостера вирішили домовитися з позивачем, який запропонував Л. Тафнеллу в обмін на

Чоловіки родини Тафнелл у Ленглісі

878 - Тут йдеться не про Англо-український комітет, створений В. Коростовцем, а про Комітет, заснований Сесілом Лестрейнджем Малоуном, Ешом Лінкольном і Р. В. Сітон-Вотсоном, що тісно співпрацював з Українським бюро В. Кисілевського, політичного антагоніста Гетьманського Руху й представника УНДО у Великобританії – П. Г.-Н.

879 - Англomовний текст документа дивіться тут: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1935\(10\)8-9.tufnell.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1935(10)8-9.tufnell.php)

його відмову відкликати зустрічний позов і переконати капітана 3-го рангу Тафнелла не наполягати на поверненні своїх грошей. Крім того, у такому випадку й лорд Дайсарт не порушував би проти Л. Тафнелла судової справи. Відтак Л. Тафнелл був змушений погодитися на «цю надзвичайно щедрю пропозицію». У підсумку вимогу Л. Тафнелла судом було відхилено, а судовий вирок було оголошено на користь відповідачів, стосовно ж грошових розтрат суд не прийняв жодного рішення⁸⁸⁰.

Проте уникнути розголосу не вдалося. Зокрема консервативна «Morning Post» опублікувала статтю під заголовком «Проти українського гетьмана порушено справу»⁸⁸¹, а у «The Daily Telegraph» П. Скоропадського було зображено як звинуваченого⁸⁸². Крім того, опоненти П. Скоропадського в Британії, в тому числі й українські республіканці і націоналісти, зокрема В. Кисілевський, що представляв в Англії УНДО, та Є. Ляхович від ОУН, розповсюджували чутки про непопулярність Гетьманського Руху, про германofільство гетьмана, його зв'язки з Гінденбургом і навіть нацистами тощо.

Тоді ж британські Foreign Office і спецслужби цікавилися Гетьманським Рухом (а отже й В. Коростовцем), підтримували неофіційні контакти зі штаб-квартирою П. Скоропадського та його представниками, намагаючись вести британсько-німецьку гру розвідок. Вочевидь усі ці дії з британського боку координував майор Дезмонт Мортон, начальник центру промислової розвідки, а у роки Другої світової війни – особистий радник Вінстона Черчілля з питань розвідки⁸⁸³. Гетьманський Центр у

880 - Ukraine Hetman sued // Morning Post. – 1935. – October, 10; Hetman of Ukraine as Defendant // The Daily Telegraph. – 1935. – October, 10.

881 - Ukraine Hetman sued // Morning Post. – 1935. – 10 October.

882 - Hetman of Ukraine as Defendant // The Daily Telegraph. – 1935. – 10 October.

883 - Сирота Р. Б. Коростовець Володимир Костянтинович // Енциклопедія історії України. – Т. 5. – К.: Наукова думка, 2009. – С. 184; Сирота Р. Під пильним спостереженням: Британські спецслужби і українська політична еміграція в 1920-40-их рр. // Українська Думка. – 2008. – 15 березня. – С. 4; Сирота Р. З історії одного судового

Берліні, зі свого боку, підготував для англійців три схематичні карти України: 1) Економіки УСРР; 2) Соціального складу населення і повстанчих організацій; 3) Нелегальних гетьманських організацій.

Зі свого боку В. Коростовцю, який вже завів досить багато знайомств у вищих сферах і був членом королівського автомобільного клубу, зумів переконати деяких британських політиків і бізнесменів у тому, що відроджена гетьманцями Україна за допомогою німців могла б завдати смертельного удару російському більшовизму або, принаймні, послабити його й, вичавлюючи Росію на північ і схід, здатна звільнити від комуністів не лише українські терени, а й багаті природними багатствами південні території східного узбережжя Чорного моря, північного Кавказу, Закавказзя та гирла Волги. Тож деякі діячі Великобританії зацікавилися планами надання допомоги українському визвольному руху загалом й гетьманцям зокрема, в тому числі й з огляду на убезпечення від більшовицьких можливих впливів і зазіхань на британські інтереси в Індії⁸⁸⁴.

З англійського боку Гетьманський Рух дістав також підтримку й трьох груп промисловців і політиків. До першої входили лорди Ллойд, Денбі, Філімор та ін., які вважали, що тільки гетьман має реальний ґрунт для очолення походу з визволення України, в тому числі й тому, що його може підтримати Гітлер⁸⁸⁵.

Слід також зауважити, що сам В. Коростовець схвально ставився до А. Гітлера і вважав його рятівником Європи від

процесу або гетьманська справа у міжвоєнній Великій Британії // Україна модерна. – Ч. 4–5. – Львів, 2000. – С. 350–472; Мірчук І. Д-р Володимир Коростовець (16.7.1888 – 29.9.1953) // Християнський Голос. – 1953. – 29 листопада. – С. 4; Потульніцький В., Сидорчук Т. Українські монархісти у Великобританії. (1927–1957) // Міжнародні зв'язки України. Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 11. – К., 2002. – С. 95–98; Danyliw R. Dr. Volodymyr Korostovets (1888–1953) // Ukrainian Quarterly (New York). – 1954. – № 1. – P. 106–108.

884 - ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 34, арк. 81; Kurier Poznański. – 1933. – № 389. – 26 sierpnia.

885 - ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 34, арк. 81.

комунізму. Так, у своїй доповіді у жовтні 1936 р. в Лондоні у Royal Asian Society та в Unionist Convassing Corps він, зокрема, так говорив про фюрера: «В Німеччині середній клас під проводом Гітлера привів до національного відродження. Гітлер врятував не саму тільки Німеччину, а й цілу Європу від більшовизму. Він підніс значіння середнього класу плебісцитарною системою, приватну власність протиставив комунізмові, національну ідею – інтернаціоналізмові, релігію – аморальному безбожництву»⁸⁸⁶.

До іншої групи належали колишні діячі англійської адміністрації в Індії, зокрема й колишній губернатор Пенджабу Майнед Одвайр, які вбачали у більшовизмі смертельну загрозу для британських зацікавленостей в Південній Азії. Третю групу очолював нафтовий магнат Генрі Детерлінг, який сподівався, що від'єднання України від СРСР відкриє для Британії Кавказ і тим самим подальший шлях до бакинської нафти⁸⁸⁷.

Усі ці британські зв'язки П. Скоропадського надзвичайно приваблювали й цікавили націонал-соціалістів, які у ті часи наполегливо виношувати плани арійського англо-саксонського панування, що базувалося б на союзі Британської імперії та Німеччини. «Ці зв'язки гетьмана Скоропадського з Англією мені здаються досить важливими для використання їх нами по шляху до покращення німецько-англійських взаємовідносин, не рахуючись з оцінкою його домагань на майбутню Україну, – писав у цілком таємному звіті 21 лютого 1934 р. начальник штабу Зовнішньополітичного управління НСДАП А. Шиккеданц (Arno Schickedanz). – Без огляду на усі решта можливості, я в цьому бачу зручний випадок до під-

886 - Коростовець В. Російська політика до і після війни // Плуг та Меч (Буенос Айрес). – 1937. – Ч. 2. – С. 28.

887 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7078, т. 2, арк. 25 зв.–26; ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 34, арк. 81; Kurier Poznański. – 1933. -- № 389. – 26 sierpnia.

готовки практичної співпраці з Англією з питань Близького Сходу, що торкаються обох держав.

Арно Шиккеданц

Так само як свого часу антанта між Петербургом і Лондоном свій початок брала з англійсько-російської угоди стосовно обмеження їхньої сфери впливу у Середній Азії та Персії, й тут виявляється можливість досягти деякої практичної угоди, тому, що й Англія в решті решт зацікавлена, щоби паралізувати російський тиск на Індію та Пруссію, будь він більшовицьким чи царським, але у будь-якому випадкові великоросійським, створенням либонь якої іншої констоляції. [...] Тим більш, що

він сам [Скоропадський] постійно пропонує свою співпрацю та усі свої зносини з Англією. На це він згоден завжди»⁸⁸⁸. Отже гетьманці і П. Скоропадський гіпотетично виявилися на тоді своєрідним неофіційним місточком контактів німецьких і британських владних й розвідувальних, фінансових й господарчо-промислових чинників у їхніх геополітичних і глобальних економічних апетитах.

При цьому сам П. Скоропадський прагнув заручитися військово-політичною, фінансовою і безпековою підтримкою обох цих великих європейських гравців (Великобританії та Німеччини) у зміцненні потужностей і впливів Гетьмансько-

888 - ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 34, арк. 203.

го Руху серед української політичної еміграції та у посіданні провідної ролі у національно-визвольному фронті з визначеною гарантією очільництва в майбутній відновленій Українській Державі.

Проте ще одним з головних завдань як В. Коростовця, так і відвідин Лондона самим П. Скоропадським, окрім пошуків політичної й фінансової підтримки, були й підготовка політичного і побутового ґрунту та сприятливої атмосфери для переїзду до Англії гетьманича Данила Скоропадського, який ставав на шлях початку своєї політичної діяльності.

* * *

Наприкінці 1932 року за бажанням батька син П. Скоропадського залишив фахову працю. У 1918 р. у Києві він навчався в українському класі гімназії В. Науменка. Восени того ж року змушений виїхати за кордон; закінчив реальну французьку кантональну гімназію у м. Лозанна (Швейцарія), а згодом і Вищу технічну школу у м. Шарлоттенбург (Німеччина), отримавши фах інженера. Від 1928 до 1932 рр. Данило працював інженером на електро-технічних фабриках Сіменса й Гальске у Шпандау, які були найбільшими виробництвами в Європі у своїй галузі. Тож з кінця 1932 р. гетьманич повністю присвятив себе українській політичній справі. Незабаром, 16 травня 1933 р. П. Скоропадський, у день свого 60-річчя, урочисто проголосив у «Заповіті Ясновельможного Пана Гетьмана Павла» сина Данила своїм правонаступником з усіма правами і обов'язками старшого в гетьманському роді Скоропадських.

У «Заповіті» П. Скоропадський, зокрема, зазначав: «Історія наказує Мені дбати, щоб започаткована Мною у 1918 році державна організація України продовжувалась далі до пов-

ного, щасливого завершення нашого національно-державного Діла. В наших українських обставинах потрібно для цього напруженої, упертої праці ряду поколінь. Тому, хоч і почуваю ще сили, енергію та порив до боротьби, то все ж таки мушу подбати про те, щоб і після Мене був забезпечений безперервний Провід нашому Ділові.

І тому в цей день шестидесятиліття Моїх уродин урочисто проголошую Свою волю:

Після Мене Провід нашого Діла і всі права і обов'язки Старшого в нашій Роді переходять до Сина Мого ДАНИЛА.

Синові Моєму Данилові заповідаю непохитно, до кінця життя, стояти на чолі Гетьманського державного Діла, а всім Гетьманцям – вірно допомагати Йому в цій»⁸⁸⁹.

Тоді ж, з нагоди свого 60-річчя, П. Скоропадський у зверненні до своїх прибічників закликав їх бути витривалими й висловив сподівання, що вже в недалекому часі настане відродження соборної України та час настановлення гетьманства⁸⁹⁰. Свою чергою Рада Присяжних УСХД та Гетьманська Управа юридично оформляють цей політичний заповіт гетьмана.

При цьому слід зазначити, що такий акт був важливим й тактичним кроком П. Скоропадського, адже після його розходження з В. Липинським та особистої критики останнього в бік гетьмана, саме гетьманич Данило уособлював примирення в обох таборах гетьманців. Так, наприклад, ще 20 вересня 1930 р. у своєму листі до головного отамана гетьманських Січей в Америці сам В. Липинський, критикуючи авторитаризм П. Скоропадського, пропонував для збереження єдності Гетьманського Руху, «щоб п. Скоропадський абдикував і передав свої права сину, з тим, що Головою Гетьманської Управи

889 - Січ (Чикаго, США). – 1933. – Ч. 24. – 24 червня; На відсіч. – 1940. – ч. 8–9. – Квітень. – С. 24–25.

890 - Б[увший] гетьман Скоропадський мріє // Діло. – 1933. – № 201. – 3 серпня. – С. 4.

при Данилі Скоропадським буде Д. Дорошенко»⁸⁹¹. Як бачимо, через три роки після цього листа сам гетьман (у 1933 р.), якого безумовно повідомили про його зміст, всеголосно проголосив Данила своїм наступником, але при цьому зберіг за собою провід Гетьманським Рухом.

Між тим, у січні 1933 р. до влади у Німеччині прийшли націонал-соціалісти з партією НСДАП, а їхній вождь А. Гітлер в кількох промовах заявив, що Версальська міжнародна система є несправедливою, принизливою й неприйнятною для його народу і країни. У цьому контексті доречно буде згадати, що у 1923 р. під час «пивного путчу» нацистів у Мюнхені на чолі з А. Гітлером та Е. Людендорфом, В. Липинський записав 10 листопада у своєму щоденнику: «Вчора вичитав в газетах про переворот в Баварії. Не віриться в його успіх. Бо хоч в Німеччині можлива тільки охлократія, але для охлократії треба людей іншого типу ніж А. Гітлер і Е. Людендорф. Перший несеріозний, а другий за порядний. Буде ще довго кипіти цей котел в смороді всякої демократії»⁸⁹². Тоді заколот було придушено, проте вже за десять років А. Гітлер та його партія, використовуючи демократичні вибори у Ваймарській Республіці, прийдуть до керма у Німеччині. Сприйняття та оцінку нової влади в Берліні гетьманцями можна цілком окреслено побачити у ємному вислові одного з провідних діячів Гетьманського Руху Б. Гомзина, занотованому у листі від 25 травня 1933 р. до Ю. Коларда: «Я не песиміст, але бачу в майбутньому Європи промені пожеж і сторіки крові.

891 - Новий Шлях (США). – 1936. – 16 червня.

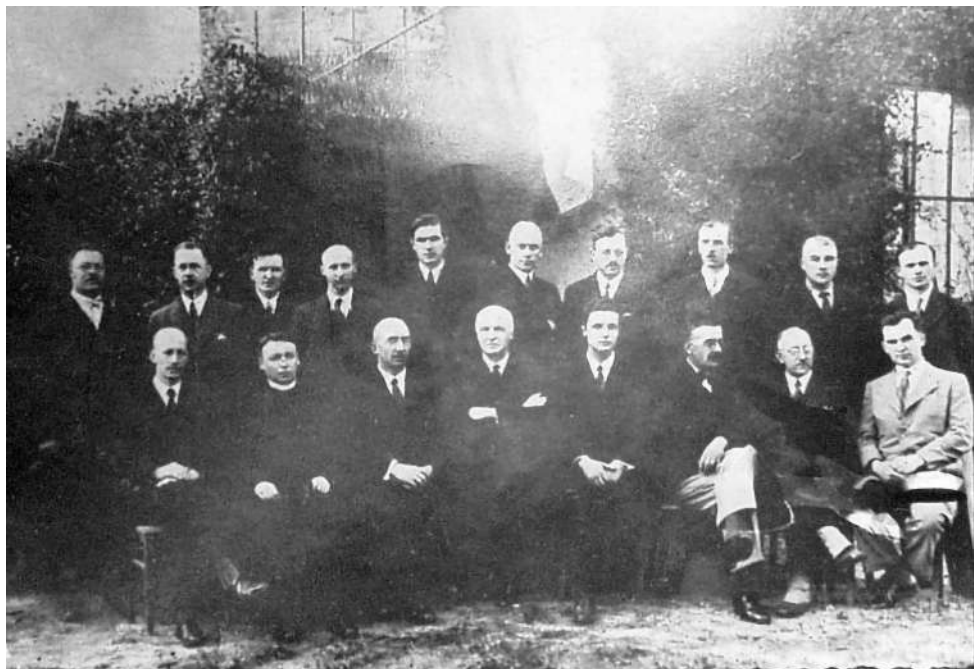
892 - Терещенко Ю. Україна та європейський історичний контекст у «Листах до братів-хліборобів» В'ячеслава Липинського // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія "Історія, економіка, філософія". – № 20: Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. – Вип. 8. До 20-річчя факультету перекладачів Київського національного лінгвістичного університету. – К.: КНЛУ, 2015. – С. 30.

Не знаю, чи буде це початком нашого державного відродження»⁸⁹³.

На той час (1934–1936 рр.) загальне кермо Гетьманського Руху було зосереджено у Берліні в руках його виконавчого органу – *Гетьманської Управи* на чолі з Павлом Скоропадським (мешкання: Ванзее, Альзенштрассе, 17), до складу якої входили:

- Олександр Скоропис-Йолтуховський (референт зі зв'язку з промисловими і фінансовими колами Німеччини / Ваннзее, Ванзеештрассе, 9);
- полк. Семен Лощенко (ад'ютант гетьмана, референт у зносінах з військовою еміграцією / Ваннзее, Ваннзеештрассе, 19; Рульдсдорф, крайс Пельтов, Потергоуерштрассе, 5);
- Михайло Кутило-Штегліц (секретар Гетьманської Управи / Брангельштрассе, 10);
- проф. Іван Мірчук (референт для зв'язку з німецькими науковими колами / Берлін, Штегліц, Альтморкштрассе, 3-а);
- Данило Скоропадський (референт з іноземних справ / Берлін–Ваннзее, Альзенштрассе, 17);
- інж. Сергій Шемет (секретар гетьмана, референт у зносінах з еміграцією / Ваннзее, Ваннзеештрассе, 13; Берлін–Вільмерсдорф, Пфальцбургерштрассе, 18);
- Сергій Кузьменко (скарбник Гетьманської Управи / Берлін, Адлечсдорф Флугплац, 4);
- Василь Кужім (скарбник Гетьманського Руху / Берлін, Штегліц, Врангельштрассе, 10);
- граф Адам Монтрезор (куратор гетьманських організацій у Польщі та Чехо-Словаччині / Варшава).

893 - Кентій А. ОУН та гетьманський рух у 1930-х – на початку 1940-х рр. // Студії з архівної справи та документознавства. – 1999. – Т. 5. – С. 223.

Гетьманська Управа (Берлін, 1934 р.)⁸⁹⁴

Центром УСХД формально вважалася Прага, але його керівництво перебувало в різних місцинах, зокрема: голова Йосиф Мельник (Подебради), Микола Самарський (секретар), Олександр Скоропис-Йолтуховський (Берлін), Семен Лощенко (Берлін), Теофіл Коструба (Львів), доц. Валеріан Мельник (Подебради), Василь Мурашко (Ужгород).

Фактично Гетьманським Рухому Польщі з Варшави керував Адам Монтрезор, у Львові (Річ Посполита) – Осип Назарук і Варфоломій Євтимович, у Чехо-Словаччині з Праги – полк. Борис Гомзин, у Чехії та Моравії (ЧСР, згодом – протекторат) – полк. А. Кущинський, підп. М. Россиневич, у Закарпатті (ЧСР) – Василь Мурашко (Ужгород), у Франції – полк. Іван Дубовий і Ф. Крушинський, у США і Канаді – полк. Олександр

894 -ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7078, т. 3, арк. 81.

Шаповал (Чикаго) і Никола Гуль, а згодом – М. Сіменович, у Румунії – Богдан Шемет (за допомогою Стефана Радзівєвського у Буковині) і неформально ген. Сергій Дельвіг, у Відні (Австрія) – Остап Станіславський, в Аргентині – Никола Симоненко, Іван Андрущенко та Андрій Білопольський, у Загребі (Хорватія) – М. Боярський, у Брукселі (Бельгія) – Білас, в Харбіні (Північно-Східний Китай – Манчжурія) – інж. Микола Самарський⁸⁹⁵.

Гетьманці на той час мали таку пресово-видавничу географію: «Бюлетень Гетьманської Управи» (видавався нею в Німеччині у Берліні для членів Організації), «Хліборобський Шлях» (видавався у Речі Посполитій місцевою групою УСХД у Львові), «Січ» (видавалася в США у Чикаго гетьманською одноіменною організацією), «The Investigator» (видавався в Англії у Лондоні В. Коростовцем). Серед преси, що співчувала Гетьманському Руху, були: «Нова Зоря» (видавалася у Львові за тогочасної Польщі та Українською Католицною Організацією «Америка» у Філадельфії в США), «Західні Вісті» (Едмонтон, Канада), «Канадський фермер» (Вінніпег, видавалася місцевою організацією українських фермерів), «Українське Слово» (орган Ради уповноважених українських громадських організацій в Харбіні у Манчжурії)⁸⁹⁶.

Природно, що пошвалення діяльності гетьманців, зокрема й у Північно-Східному Китаї та Манчжурії й загалом політизація української колонії на Далекому Сході, зацікавила не лише спецслужби СРСР, а й Японії. Ще 1928 року П. Скоропадський зустрічався 28-го і 30-го серпня з представником японської військової розвідки Ішімото, а невдовзі обидва вони мали розмову

895 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7078, т. 3, арк. 31–34; Там само, ф. 1, спр. 7078, т. 3, арк. 83–85; Там само, ф. 1, спр. 7242, т. 2, арк. 214; Там само, ф. 1, спр. 7242, т. 11, арк. 183; Там само, ф. 1, спр. 7242, т. 11, арк. 246; Там само, ф. 1, спр. 7242, т. 4, арк. 147.

896 - Там само, спр. 10122, т. 1, арк. 147.

з військовим агентом Японії у Варшаві підп. Судзукі та з військовим аташе Японії у Берліні ген. Омурою⁸⁹⁷.

Пізніше радянська розвідка засвідчувала, що під час перебування у Берліні на Олімпіаді 1936 р. японський капітан Акацукі навідався до П. Скоропадського. Японець передав гетьманові пропозицію щодо співпраці з країною сонця, що сходить, супроти спільного комуністичного ворога і в розмові повідомив йому, що японці добре інформовані стосовно становища на радянському Далекому Сході. Згідно з доповіддю Акацукі, на території Хабаровського краю тоді було розміщено 15 тисяч інтернованих на “воєнні роботи” українців, що належали до “ворожих революції” верств, серед яких у японців вже була налагоджена агентурна мережа. Тож за умов посилення напруги між СРСР та Японією, японці мали намір створити з числа цих інтернованих українців низку повстанських відділів, а задля цього їм потрібно було віднайти ідейних провідників-командирів, що повели би людей за собою і яких міг би порадити П. Скоропадський⁸⁹⁸.

Між тим у СРСР набував шаленого оберту сталінський терор і геноцид проти українців. Тож в рамках гуманітарної діяльності Гетьманського Руху діяв й створений 22 вересня 1933 р. на чолі з гетьманівною Єлисаветою *Комітет допомоги голодуючим в Україні*. У Східно-європейському дослідному інституті ім. В. Липинського

Емблема Комітету допомоги голодуючим в Україні

897 - Потульніцький В. А. Дипломатія Павла Скоропадського (Військово-дипломатичні стосунки гетьмана з острівними монархіями у 1926–1943 рр.). – Харків: Акта, 2014. – С. 99–104.

898 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7078, т. 3, арк. 98.

у Філадельфії (США) зберігається велика кількість матеріалів про діяльність Є. Скоропадської у справах гуманітарної допомоги голодуючим українцям. Зокрема нею було розгорнуто акції зі збору коштів на купівлю і пересилку пакунків з харчами голодуючим, прочитано низку доповідей, які інформували західне суспільство про українську трагедію (спеціально з цією метою вона їздила до Голландії) тощо.

10 жовтня 1933 р. Комітет надіслав головуєчому у Лізі Націй прем'єр-міністрові Норвегії Й.-Л. Мовенкілю листа за підписом Є. Скоропадської з подякою «за щире заінтересоване заступництво інтересів голодуючих». Керівництво Комітету вивело його діяльність за межі будь-яких політичних ознак й зосередилося винятково на матеріальній допомозі голодуючим та на інформаційній роботі у цьому напрямі, намагаючись таким чином залучити до цієї акції усе українське і неукраїнське громадянство, а не лише гетьманців. «Негайна матеріальна допомога голодуючим в УРСР можлива тільки при умові повного відокремлення допомогової акції від всякої політичної акції», – наголошувалося у заяві «Бюлетеня Гетьманської Управи» з цього приводу⁸⁹⁹. Відтак, цей загальукраїнський благодійний чин, окрім «внутрішнього оздоровлення самих гетьманців», мав також сприяти й оздоровленню відносин між політиками різних напрямків і між людьми різного соціального становища.

Слід також зауважити й на тому, що Комітет надсилав в підсоветську Україну кошти та продукти через приватних осіб, утаємничуючи свою участь у цьому, аби не наразити на репресії з боку комуністичних спецслужб родичів, близьких чи знайомих членів і провідних діячів УСХД, що мешкали в УРСР. На вимогу гетьманівни Єлисавети навіть списки осіб

899 - Бюлетень Гетьманської Управи. - 1933. - Ч. 18. - Жовтень. - С. 4.

в Україні, яким було надано фінансову чи продуктову допомогу тим чи іншим осередком Комітету, не надсилалися до інших комітетів з метою конспірації та недопущення до їхнього можливого доступу радянських органів безпеки, що дозволяло щонайбільше унеможливити потрапляння тих осіб в лещата маховика помсти з боку радянської влади.

Водночас, після приходу до влади в Німеччині націонал-соціалістів у світі почав зароджуватися новий геополітичний формат взаємовідносин й заплітатися новий згусток міжнародних протиріч і гетьманцям, наприклад, в Європі та Північній Америці, відповідно, було досить складно знаходити єдині орієнтири в оцінці хитросплетінь в політиці новопосталої берлінської влади та її вождя.

Показовим у цьому підтексті є лист П. Скоропадського від 13 липня 1934 р. до О. Шаповала у Чикаго з приводу його статті «Мода змінюється» у гетьманському часописі «Наш Стяг», де гетьман зауважує: «Взагалі ми проситимемо Вас з великою обережністю ставитися до інформацій американської преси, за спиною котрої стоїть осатаніле з злоби проти Гітлера всесвітнє жидівство. – Проф. Мірчук організує правильне постачання відомостей про Німецьке політичне життя для наших людей за кордоном»⁹⁰⁰.

Тож провід Гетьманського Руху чим далі тим все більше розумів вагу і важливість інформаційно-пропагандистської сфери за сучасних політичних умов. Усвідомлювали його керівники й те, що будь-яка інформаційна кампанія потребує і вимагатиме у майбутньому значних коштів. Відтак 10 серпня 1935 р. Гетьманська Управа постановила створити з цією метою Гетьманський Пресовий Фонд, очолити який було доручено підп. С. Лощенку. Фонд мав перейматися видавничими

900 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7242, т. 12, арк. 253.

справами, тобто друком внутрішньоорганізаційних матеріалів та необхідної поточної документації, опікуватися матеріальним забезпеченням, виготовленням і поширенням консервативно-монархічних часописів та іншого виду гетьманської пропагандистської літератури тощо.

Передбачалося, що цей Пресовий Фонд наповнюватиметься коштом обов'язкових внесків гетьманців та добровільних пожертв прихильників Гетьманського Руху. Планувалося наповнити основний капітал Фонду до суми, відповідної 3 тис. доларів США. З цих грошей було вирішено вже з січня наступного (1936-го) року розпочати друк ідеологічного місячника і популярного тижневика, що обслуговували б Гетьманський Рух та його подальший розвиток. При цьому в Гетьманській Управі розраховували, що за рік ці нові видання у фінансовому плані вже цілком зможуть стати «на власні ноги»⁹⁰¹. Однак такі надії не справдилися, а розрахунки не виправдилися і, перш за все, через фінансово-економічну кризу, що охопила у той час світ і насамперед США та Канаду, адже північноамериканські консервативно-монархічні організації мали стати основними донорами Пресового Фонду.

У 1936 р. Гетьманський Рух уклав *Комунікат* «Про козаче-українські взаїмовідношення» з Організацією козаків-націоналістів, який від неї підписали члени Центрального Правління: завідуючий відділом зовнішніх зносин, полк. Д. Федоров і генеральний секретар С. Баликов⁹⁰². У Комунікаті, зокрема, вказувалося, що керівний орган Козацького Національного Руху з перших же років свого постановня поставив собі за мету знайти своїх природних союзників і зміцнити з ними добросусідські взаємини й, перш за все, з Україною, уособленою в Управі Гетьманського

901 - Кілька думок про Гетьманський Пресовий Фонд // Бюлетень Гетьманської Управи. – 1935. – Ч. 23. – С. 6.

902 - Казакия. – 1936. – Ч. 5–6.

Карта Козакії (1962 р.)

Руху. Пояснюючи козакам-націоналістам, чому саме з Гетьманським Центром, а не з якимось іншим українським органом, увійшов у порозуміння центр Козачого Національного Руху, вказувалося, що:

1) Гетьманський уряд був першим, який у 1918 р. прямо і недвозначно увійшов в дружні зносини з козачими державними утвореннями і вони завершилися союзним договором від 8 серпня того ж року з Доном про взаємну підтримку проти кожного ворога, що загрожував би Україні чи козацтву;

2) В еміграції Гетьманський Центр став першим з усіх українських органів, що зрозумів прагнення козацтва і визнав його права на свободу й простягнув йому дружню руку у вигляді статті «Гетьманський Рух і Козацтво» у ч. 24 в Бюлетені Геть-

манської Управи. Основні її тези зводилися до наступних чотирьох пунктів:

а) Україну можна відродити тільки в боротьбі проти Москви, а не з нею і тільки як самостійну державу, а не у федерації з нею;

б) Україні конче треба забезпечити свої східні кордони проти Росії союзом з козачими землями;

в) Прагнення козацтва до самостійності є в інтересах України;

г) Україні конче треба створити з Козакією Союз Чорноморських держав.

3) Гетьманський Рух являв собою, на думку козаків-націоналістів, найбільш реальним і активним фактором на тлі української національної громадськості в еміграції;

4) Гетьманський Рух – це не класово-партійна організація, а загальне, надкласове національно-патріотичне об'єднання українських патріотів;

5) До складу Гетьманського Руху входять й українські хлібороби, які вважають, що лише гетьманський понадкласовий уряд, у першу чергу, подбає за інтереси величезної більшості українського населення – селян (до того ж народ Козакії теж майже на 90% складався з хліборобства);

6) Провідник Гетьманського Руху – гетьман П. Скоропадський, як нащадок старого українського козацького роду, і йому близькі прагнення Донського Козацтва.

Саме такими міркуваннями обумовлювався цей емігрантський союз Центру Козачого Національного Руху з Гетьманською Управою. «Взаємне зрозуміння і взаємна підтримка між Україною й Козакією, – як вказувалося, – кладе основний камінь для створення того єдиного фронту уярмлених народів, потребу якого так гостро всі відчують»⁹⁰³.

903 - Гетьманський Рух і козаки націоналісти // Пflug та Меч (Буенос Айрес). – 1937. – Ч. 2. – С. 10–11.

Карта Козакії

Пізніше, 16 травня 1937 р. гетьманич Д. Скоропадський від імені гетьмана і Гетьманського Руху вітав у Берліні надзвичайний З'їзд козаків-націоналістів. На з'їзд під головуванням провідника козаків-націоналістів Німеччини, окружного отамана, підосавула І. Овсяника, окрім делегатів вільнокозачих провінційних організацій в Німеччині, були запрошені численні представники інших національностей й прибув член Центрального Правління Великого Кола козаків-націоналістів Ш. Балінов. Окрім гетьманича Данила, з'їзд також вітали Олександр Скоропис-Йолтуховський (від імені Української Громади в Німеччині) та Микола Шаповал (від імені української Гетьманської Молоді).

На З'їзді виступив із доповіддю про становище козачих земель під більшовиками як рівнож і про загально-політичну

ситуацію у тих краях член Центрального Правління Великого Кола козаків-націоналістів Ш. Балінов, що зумисно прибув з цією метою на зібрання. Заступлена була також німецька преса. На З'їзді головував провідник козаків-націоналістів в Німеччині, окружний отаман, підосавул І. Овсяник. З'їзд відкрився згідно зі старою козацькою традицією відспіванням молитви «Отче Наш» і козачих гімнів. Вставанням та однохвилевою мовчанкою присутні вшанували пам'ять козаків, що загинули у боротьбі за волю свого народу. Окружний отаман вітав козачих делегатів, гостей і члена Центрального Правління Шамбу Балінова.

Козачий з'їзд вітали гості: від імені ясновельможного пана гетьмана і Гетьманського Руху – Вельможний Пан Гетьманич Данило; від імені грузинської колонії в Берліні – князь Діасамідзе; від імені Української Громади в Німеччині – голова Громади О. Скоропис-Йолтуховський; від Туркестанського Національного Центру – його голова і редактор журналу «Яна-Мили-Юл» Аяс Исхаки; від Азербайджанського Національного Центру – редактор журналу «Курултуш» др. Гілан Мунши; від імені української Гетьманської Молоді – студент Микола Шаповал.

У своїй вітальній промові *гетьманич Данило Скоропадський* звернувся до присутніх з такими словами:

«Високошановний Пане Окружний Отамане!

Хвальний З'їзде!

Від імени Батька і Гетьманського Руху маю за шану сердечно вітати Вас і висловити Вам щиру подяку за запрошення.

Я і члени нашого Руху, що зі мною прийшли, радо беремо участь у цьому зібранні, бо знаємо, що багато спільного лучить Гетьманський визвольний Рух, що стремить до відбудови

ви Української Самостійної Держави в історично-традиційних формах, з Вільно-Козачим Рухом, який також стремить до створення власних державних форм на козачих прадідівських землях.

Так само як і Козацтво зазнала наша Земля, не дивлячися на довгу і кроваву боротьбу – большевицьку неволю. Так само як і Ви знаємо ми, що здобути нашу волю зможемо лише тоді, коли станемо на шлях здорового націоналізму, а закріпити її зможемо щойно тоді, коли черпатимемо творчу силу і досвід з джерел нашої державної традиції.

І тому Рух Гетьманський, будучи рухом суто національним, з великою симпатією слідкує за визвольним рухом Ко-

зацтва, з яким Українську Державу вже у 1918 році лучили близькі приятні відносини, окреслені відповідними договорами.

Будучи переконаний, що Українцям і Козацтву і в майбутньому прийдеться ще раз боротися плече об плече проти спільного червоного ворога, сердечно бажаю Вам, аби З'їзд Козаків-Націоналістів в Німеччині, пройшов успішно і сприяв би Вашому дальшому скріпленню і зростові.

Козакам-Націоналістам – Слава!»⁹⁰⁴.

У відповідь окружний отаман І. Овсяник прохав гетьманіча передати сердечну подяку гетьманові П. Скоропадському, як рівнож побажати йому здоров'я і невтомної енергії для продовження боротьби за визволення України. Отаман також сердечно вітав, дякував і бажав успіху усім гетьманцям, якого сполучує з ними обопільна органічна боротьба проти спільного ворога.

У промовах всіх інших представників червоною ниткою проходила думка про органічну спільність цілей усіх поневолених народів в їх боротьбі за національне визволення і про потребу створення спільного фронту для успішного ведення і закінчення цієї боротьби.

У своїй насиченій багатьма фактологічними даними доповіді на тему «Внутрішнє становище козацтва, зовнішня політична ситуація і шляхи козачого визволення» представник Центрального Правління козаків-націоналістів *Шамба Балінов* звернув увагу на зростання національного почуття як у козацтва, так і у всіх поневолених Москвою народів й висловив віру, що у не так вже далекому часі вдасться спільним фронтом вигнати окупан-

904 - Український визвольний рух і козаки націоналісти // Плуг та Меч (Буенос Айрес). – 1937. – Ч. 4. – С. 27.

та і тим самим промостити шлях до вільного держаного існування.

У подальшій дискусії взяли участь голова Української Громади в Німеччині О. Скоропис-Йолтуховський, представник грузинської колонії в Берліні князь Диасемідзе, представник студентів-гетьманців М. Шаповал, отаман Загально-Козачої Станиці в Берліні осаул Панасенко. Офіційну частину З'їзду окружний отаман закрит в атмосфері щирої приязні і дружби поміж усіма присутніми.

Німецька преса прихильно відреагувала на цю подію і відмітила присутність на з'їзді численних представників інших народів, як рівно ж суто вороже ставлення їх усіх як проти більшовицького російського імперіалізму, так і проти великоросійського імперіалізму взагалі.

Наступного дня, 17 травня 1937 р. представник Центрального Правління козаків-націоналістів Шамба Балінов, у супроводі окружного отамана І. Овсяника, склав візит до Павла Скоропадського у Ваннзее.

Тим часом активізувалися гетьманці й в інших країнах свого прожиття. Так, помічник начальника розвідки УНР ген. Змієнка В. Недайкаша (агент ДПУ «Жук») у своєму донесенні від 25 липня 1935 р. вказував на посилення пропагандистської діяльності гетьманців у Польщі, зокрема через публікації сотника Б. Мон-

Шамба Балінов

кевича, підп. Д. Дідченка-Задунайського і підп. В. Євтимовича⁹⁰⁵. Сприяло пом'якшенню польської цензури щодо гетьманської агітації, що особливо обурювало політичний центр УНР на чолі з А. Лівичьким, й тогочасне політичне зближення поміж офіційними Берліном і Варшавою⁹⁰⁶. Водночас А. Монтрезор розпочав зближення з головою польських консервативних партій «Страніцтво правіці народів» й «Страніцтво крест'янско-рольнічей» Я. Радзивілом⁹⁰⁷. У Польщі також провадили свою політично-ідеологічну роботу Лось та Назарук (редактор «Нової Зорі»), які тісно співпрацювали з митр. Шептицьким та єп. Хомишиним⁹⁰⁸.

У швейцарській Женеві гетьманську ідею поширював П. Ковалів⁹⁰⁹. У Франції працював І. Дубовий, на гетьманській позиції пристав Ф. Крушинський і прогетьманську риторику стати провадити часописи «Запорожець» і «Молода Україна»⁹¹⁰.

У Німеччині було оновлено керівництво Української Громади в Берліні, на чолі якої став проф. Мірчук, заступниками – Вергун і Кузеля, секретарем Крупницький й членами – Кужім і Кожевніков⁹¹¹. Поліпшилося й матеріальне становище самого гетьмана: після приходу до влади націонал-соціалістів і завдяки домаганням співробітника зовнішньополітичної установи НСДАП (головою якої був А. Розенберг) Шиккелданца, П. Скоропадському виділялося на українські справи 6 тис. марок на місяць.

905 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7246, т. 1, арк. 268.

906 - Там само, арк. 269–270.

907 - Там само, спр. 7078, т. 3, арк. 2.

908 - Там само, арк. 3–4.

909 - Ковалів П. Вчімося з уроків історії // Плуг та Меч (Буенос Айрес). – 1937. – Ч. 2. – С. 6–9.

910 - ГДА СЗРУ, ф. 1, спр. 7242, т. 13, арк. 2.

911 - Там само, спр. 7078, т. 3, арк. 80.

У Чехії в Брно у грудні 1933 р. було встановлено монархічне товариство військового характеру «Ряд Запорозжів» на чолі з полк. С. Лощенком (який постійно мешкав у Берліні)⁹¹². З'явилися гетьманські осередки у Бельгії⁹¹³.

У Ковно голова Української Громади М. Форостенко в травні 1936 р. отримав доручення від Гетьманської Управи з Берліна (С. Шемета) конфіденційно дослідити ґрунт для об'єднання УНРівців, УПСРівців, гетьманців, УНДовців, ОУНівців та ін. у скликанні в Берліні, Лондоні чи Чикаго Всеукраїнського З'їзду українських емігрантів й можливості створення «загального антибільшовицького фронту» із залученням до нього литовських українських кіл⁹¹⁴.

При цьому сам С. Шемет здійснив з цією метою поїздку до Литви, Латвії, Естонії, Польщі, ЧСР та Австрії. Так, у одному з повідомлень йдеться про те, що він приїздив до Варшави, Львова, Праги, де зустрічався з А. Лівіцьким, Є. Коновальцем, В. Мудрим та іншими впливовими діячами української еміграції. В іншому спецповідомленні Іноземного відділу НКВС СРСР зазначалося: «10-го червня 1936 року з Берліна до Ковно приїхала довірена особа гетьмана Скоропадського інженер Шемет. Шемет має доручення Скоропадського об'їхати Литву, Латвію, Естонію, Польщу, Чехословаччину та Австрію з тим, щоб ознайомитися зі станом українських організацій у цих країнах, обмінятися інформацією і проінструктувати однодумців гетьмана, які знаходяться у цих країнах. Одночасно до завдань інж. Шемета входить з'ясування можливості об'єднання різних багаточисельних

912 - Там само, арк. 71.

913 - Там само, спр. 7242, т. 13, арк. 2.

914 - Там само, спр. 10122, т. 8, арк. 241-242.

українських організацій на єдиній платформі боротьби проти СРСР»⁹¹⁵.

Водночас з такою ж метою відправилися гетьманські емісари до Румунії, Франції, Англії, Канади, США, Аргентини, Бразилії, Уругваю, Парагваю, Болівії, які до 1 серпня мали повернутися у Берлін і прозвітувати про свої поїздки. До Франції, зокрема, а згодом й до Британії та Канади – І. Равич, до США на зустріч з полк. О. Шаповалом виїхав з Берліна Тарнавський, після чого він мав відправитися до Латинської Америки⁹¹⁶. В Аргентині на представлення Управи місцевого Союзу Гетьманців Державників «Плуг та Меч» (голова – Н. Симоненко, секретар І. Чередниченко) Гетьманська Управа призначила І. Андрущенка своїм представником на цю Республіку, де від 1930 р. перебував один з співзасновників і провідних діячів Гетьманського Руху А. Білопольський. Від 1 листопада 1936 р. скарбницю Організації було доручено інж. С. Цапенку, який змінив на посаді скарбника Союзу М. Черноіваненка, що відбув до праці на аргентинську провінцію⁹¹⁷.

Тим не менш, попередні роки чвар і внутрішньої боротьби між В. Липинським та П. Скоропадським таки наклали репутаційні та організаційні відбитки на УСХД й дедалі з часом ставало зрозумілим, що ця Організація, народжена колись з задуму В. Липинського вже вижила свою енергію та призначення й мусить відійти у минуле. Досить лише зауважити, що у др. пол. 1930-х років офіційно членами УСХД було тільки близько 70 осіб⁹¹⁸.

Гетьманський Рух потребував позбавлення від членства фіктивних авторитетів, приведення до організаційної прак-

915 - Там само, спр. 9789, арк. 29.

916 - Там само, спр. 10122, т. 8, арк. 242–243.

917 - Плуг та Меч (Буенос Айрес). – 1937. – Ч. 2. – С. 31.

918 - ЦДІА України у м. Львів, ф. 359, оп. 1, спр. 206, арк. 29.

тики, оновлення і переформатування (по факту – позбавлення «хліборобського» панциру, що обмежував членство в організації ширшого кола громадянства з консервативними поглядами, відмови від орденського характеру гетьманської організації, який вже давно перетворився на фікцію)...

Науково-популярне видання

Павло Гай-Нижник

Український націонал-консерватизм: Гетьманський Рух

Книга I
1900–1936

Дизайн та верстка: Любомир Олянич
Відповідальна за випуск: Марія Ротарчук
Директор з друку: Андрій Бодейчук
Директор видавництва: Іван Степурін

Підписано до друку 20.06.2023.
Формат 70x100/16. Ум. друк. арк. 44,2.
Папір офсетний. Друк офсетний.

Видавництво «САМІТ-КНИГА»
Україна, м. Київ, вул. Обсерваторна, 25
Тел.: (063) 757-74-80. sbook.com.ua, sinbook@ukr.net
Видавниче свідоцтво ДК 5335 від 20.04.2017

Павло Павлович Гай-Нижник (нар. 28 травня 1971) – український історик, поет, громадсько-політичний діяч. Доктор історичних наук (2008), академік Української академії наук (2010), Академії політичних наук України (2018), президент-академік Української академії геополітики та геостратегії (2022). Заступник директора Науково-дослідного інституту українознавства МОН України (2020–2022). Є одним з провідних ідеологів і теоретиків сучасного націонал-консерватизму в Україні, лідер Націонал-консервативного руху «Булава». Член Експертної ради з питань подолання наслідків русифікації та тоталітаризму при Міністерстві культури та інформаційної політики України.

«Український націонал-консерватизм: Гетьманський Рух» – історико-політологічна трилогія, в якій висвітлюються та аналізуються розвиток ідеології українського націонал-консерватизму та його теоретичні засади від початку ХХ ст. і до початку ХХІ ст. Зокрема розглянуто розвиток українського консерватизму як різновиду суспільно-політичної думки, моделі побудови Української Держави, її політичної та економічної системи тощо, засади українського націонал-консерватизму, теорії класократії та концепції трудової монархії, а також перебіг зародження й діяльності Гетьманського Руху в еміграції.

Праця насичена витягами з програмних документів, праць і промов теоретиків, ідеологів та провідних діячів українського націонал-консерватизму і Гетьманського Руху. До наукового обігу введено численні, раніше маловідомі і невідомі джерела історико-політологічного характеру, зокрема з документальної бази радянських, німецьких, польських, американських, британських тощо спецслужб у поєднанні з документальними матеріалами українських політичних партій та організацій, що стосувалися українського державотворення, національно-визвольного фронту, націонал-консервативного політикуму та світового Гетьманського Руху. Простежено, висвітлено та проаналізовано політичну діяльність консервативно-гетьманських організацій як в контексті загальноукраїнського політикуму та його національно-визвольних змагань, так і з огляду на геополітичне і внутрішньополітичне становище у світі.

Перша книга хронологічно охоплює часову відстань від 1900-го по 1936-й роки. У ній розглянуто та проаналізовано становлення теоретичних та ідеологічних основ українського націонал-консерватизму, зокрема в концепціях В. Липинського та М. Міхновського, розроблених ними у часи до відродження Української Державності наприкінці 1917-го – початку 1918-го року. Висвітлено програмові засади та діяльність Української Демократично-Хліборобської Партії (УДХП) та Української Народної Громади (УНГ). Зокрема йдеться про державно-політичні позиції та діяльність гетьмана всієї України П. Скоропадського, В. Липинського, М. Міхновського, Д. Донцова, С. Шемета, В. Андрієвського та інших. Розкрито підстави і перебіг створення та діяльності Українського Союзу Хліборобів-Державників (УСХД), проаналізовано ідеологію націонал-консерватизму, теорію трудової монархії та класократії В. Липинського. Розглянуто діяльність та політико-світоглядні позиції П. Скоропадського, Н. Кочубея, О. Назарука, О. Скорописа-Йолтуховського, А. Мотрезора, М. Тимофіїва, С. Шемета, В. Кучабського та інших. Висвітлено причинно-наслідкові аспекти конфлікту між В. Липинським і П. Скоропадським, що призвели до розколу в УСХД і створення Братства Українських Класократів-Монархістів, Гетьманців (БУКМГ). Відстежено та проаналізовано формування і діяльність українських консервативних, класократичних і монархічних організацій в Європі, Північній і Південній Америках, Азії та Австралії, що становили складові частини світового Гетьманського Руху.

 славресурс

 САМІТ-КНИГА
із книгою — по життю!

